ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907

RELAȚIILE AGRARE DIN ROMÂNIA ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL
MIRCEA IOSA

IDEI ASOCIAȚIONISTE ÎN ROMÂNIA. FORME DE ASOCIERE ALE ȚĂRĂNIMII: OBȘTEA SĂTEASCĂ DE FOLOSIRE A PĂMÂNTULUI (1864—1907)
GHEORGHE CRISTEA

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ISTERIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-lea
ION BOIA

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-A ANIVERSARE
ISTORIA CA VIAȚĂ. OPERA ȘTIINȚIFICĂ A ACADEMICIANULUI DAVID PRODAN
CONSTANTIN IU

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN ȘI PROBLEMA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ROMÂNEȘTI
NICOLAE STOICESCU

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE
MIHAI EMINESCU—UN PASIONAT AL ISTORIEI (II)
DAMIAN HUREZEANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
ȘTIINȚE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

2

TOMUL 35 1982

FEBRUARIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Ion Apostol (redactor responsabil adjunct); Nichita Adăniloaie, Ludovic Demény, Gheorghe I. Ioniţă, Vasile Liveanu, aurel Loghin, Damaschin Mioc, Ştefan Olteanu, Ştefan Ştefănescu, Pompiliu Teodor (membri).

În ţară revistele se mai pot procura prin poştă pe bază de abonamente. Preţul unui abonament este de 120 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă B.O. BOX 136 — 137 Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, nr. 2
februarie 1982

SUMAR

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN 1907

MIRCEA IOSA, Relaţiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial 205

GHEORGHE CRISTEA, Idei asociaţioniste în România. Forme de asociere ale ţărănimii. Obştea sătească de arendare a pământului (1864—1907) 229

LUCIAN BOIA, Problema agrară în istoriografia românească la începutul secolului al XX-lea 257

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-a ANIVERSARE

FL. CONSTANTINIU, Istoria ca viaţă: opera ştiinţifică a acad. David Prodan 273

NICOLAE STOICESCU, Academicianul David Prodan şi problema continuităţii românilor 283

LUDOVIC DEMÉNY, Primele ecouri germane ale războiului ţărănesc din 1514, reflectate în aşa-ziscle Wunderzeichen 291

PAUL CERNOVODEANU, Atitudinea cercurilor conducătoare din Moldova faţă de insurecţia rákócziană (1703—1711) 307

ISTORIE ŞI IDEOLOGIE

DAMIAN HUREZEANU, Mihai Eminescu — un pasionat al istoriei (II) 313

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Lucrări noi privind istoria judeţului Teleorman *(Radu Dan Vlad, Coralia Fotino, Daniela Buşă)* 339

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

Sesiunea ştiinţifică „Pontica 81" *(Constantin Şerban)*: A VIII-a întîlnire a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie *(Gheorghe I. Ioniţă)*: Al IX-lea Congres turc de istorie *(Mihai Maxim)*: Cronică 345

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *George Barit şi contemporanii săi*, vol. V, ediţie îngrijită de Ştefan Pascu (coordonator), Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Dumitru Suciu şi George Cipăianu, Edit. Minerva, Bucureşti, 1981, 386 p. + 34 pl. *(Gheorghe Naghi)* 357

ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizácio. Tanulmányok a Felszabaditas és a Kapitalizmus történetéből Erdelyben, 1848—1914* (Sat, oraş, civilizaţie. Studii privind istoria desfiinţării iobăgiei şi a capitalismului în Transilvania 1848 1914), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 360 p. *(Stelian Mîndruţ)* 361

VALENTIN AL. GEORGESCU şi PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova. Organizarea judecătorească*, vol. II, Edit Academiei R.S.R., Bucureşti, 1981, 233 p. *(Vasile Gionea)* 365

MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu steme*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1981, 117 p. + il *(Paul Cernovodeanu)* 367

JEAN DELUMEAU, *La peur en Occident, (une cité assiégée)* Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p. *(Ileana Căzan)* 367

P. V. OVCINNIKOV, *Manifesti i ukazi E. I. Pugaccva. Istoricinikovcdceskoe issledovanie*, Izd. „Nauka", Moskva, 1980, 280 p. *(Constantin Şerban)* 368

* * * *De Tuxpan a La Plata*, La Habana, 1979, 178 p. *(Ovidiu Bozgan)* 370

* * * *Historici van de twintigste eeuw*, Utrecht Antwerpen-Amsterdam, 1981, 404 p. *(Dan Berindei)* 374

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * „Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie", an XXX (1981) 164 p. *(Constantin Mocanu)* 375

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, no. 2
Février 1982

SOMMAIRE

75e ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLTE DES PAYSANS DE 1907

MIRCEA IOSA, Les relations agraires de Roumanie pendant la décennie précédant la première guerre mondiale 205
GHEORGHE CRISTEA, Idées associationnistes en Roumanie. Formes d'associations de la paysannerie. La communauté paysanne d'affermage de la terre (1864—1907) 229
LUCIAN BOIA, Le problème agraire dans l'historiographie roumaine au début du XX-e siècle 257

80e ANNIVERSAIRE DE L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN

FL. CONSTANTINIU, L'histoire comme vie : l'œuvre scientifique de l'académicien David Prodan 273
NICOLAE STOICESCU, L'académicien David Prodan et le problème touchant la continuité des Roumains 283
LUDOVIC DEMÉNY, Les premiers échos allemands de la guerre paysanne de 1514 reflétés dans les Wunderzeichen 291
PAUL CERNOVODEANU, L'attitude des milieux dirigeants de Moldavie face à l'insurrection rakoczienne (1703 1711) 307

HISTOIRE ET IDEOLOGIE

DAMIAN HUREZEANU, Mihai Eminescu — un passioné de l'histoire (II) 313

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Nouveaux ouvrages concernant l'histoire du département de Teleorman *(Radu-Dan Vlad, Coralia Fotino, Daniela Buşă)* 339

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique „Pontica 81" *(Constantin Şerban)*; La VIII-e réunion de la Commission mixte roumano-soviétique d'histoire *(Gheorghe I. Ioniţă)*; Le IX-e Congrès turc d'histoire, *(Mihai Maxim)*: Chronique 345

www.dacoromanica.ro

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

* * * *George Bariţ şi contemporanii săi* (George Bariţ et ses contemporains), vol. V, édition par les soins de Ştefan Pascu (coordonnateur), Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Dumitru Suciu et George Cipăianu, Editions Minerva, Bucarest, 1981, 386 p. + 34 pl. *(Gheorghe Naghi)* 357

ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizácio. Tanulmányok a felszabadites és a kapitalizmus történetébol Erdélyben, 1848—1914* (Village, ville, civilisation. Etudes concernant l'histoire de la suppresssion du servage et du capitalisme en Transylvanie. 1848—1914), Kriterion Könivkiado, Bukarest, 1981, 360 p. *(Stelian Mîndruţ)* 361

VALENTIN AL. GEORGESCU et PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova. Organizarea judecătorească* (Le jugement princiaire en Valachie et en Moldavie. L'organisation judiciaire), vol. II, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1981, 233 p. *(Vasile Gionea)* 365

MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu stema* (Un blason roumain de 1813. La branche de la famille Balş dotée de blasons), Direction générale des Archives de l'Etat, Bucarest, 1981, 147 p. + il. *(Paul Cernovodeanu)* 367

JEAN DELUMEAU, *La peur en Occident (une cité assiégée)* Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p. *(Ileana Căzan)* 367

P. V. OVCINNIKOV, *Manifestii ukazt E. I. Pugaceva. Istoricinikovedceskoe issledovanie.* Izd. „Nauka" Moskva, 1980, 280 p. *(Constantin Şerban)* 368

* * * *De Tuxpan a La Plata*, La Habana, 1979, 178 p. *(Ovidiu Bozgan)* 370

* * * *Historici van de trintigste ceuw.*, Utrecht-Antwerpen-Amsterdam, 1981, 404 p. *(Dan Berindei)* 374

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

* * * „Analele Universităţii Bucureşti". Seria Istorie, an. XXX (1981), 164 p. *(Constantin Mocanu)* 375

www.dacoromanica.ro

75 DE ANI DE LA RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN 1907

RELAŢIILE AGRARE DIN ROMÂNIA ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

MIRCEA IOSA

În anii din preajma primului război mondial economia României marchează noi progrese pe linia evoluţiei capitaliste. Industria, societăţile bancare şi de credit, transporturile cunosc o evoluţie ascendentă.

Comparativ, însă, cu ţările capitaliste avansate, industria era totuşi puţin evoluată; industria încurajată de stat cuprindea aproximativ două treimi din numărul muncitorilor marii industrii, cea mai mare concentrare a acestora realizîndu-se în ramurile industriei uşoare şi extractive. România se situa din punct de vedere industrial în rîndul ţărilor slab dezvoltate, dependentă de capitalurile străine.

Paralel cu dezvoltarea mai accelerată a marii industrii o evoluţie ascendentă înregistra sistemul bancar capitalist. Cele 196 bănci comerciale — societăţi anonime, existente în 1913, — deţineau un capital de 228 888 888 de lei; opt bănci deţineau nu mai puţin de 61% din totalul capitalului bancar [1]. Sistemul bancar şi de credit era, într-un procent însemnat, subordonat capitalurilor străine.

Concomitent cu avîntul marii industrii, agricultura — principala ramură a economiei naţionale — cunoştea, la rîndul ei, progrese însemnate pe linia dezvoltării capitaliste. Potrivit statisticilor vremii în primele decenii ale secolului al XX-lea agricultura reprezenta 54,98% din suprafaţa totală a ţării, constituind pentru cei peste 83,3% locuitorii ocupaţi în această ramură economică singura sursă de existenţă.

În Transilvania relaţiile capitaliste erau mai dezvoltate decît în restul României. Numărul întreprinderilor industriale înregistrate aci o creştere însemnată: de la 477 în 1900, la 791 în 1910; numărul muncitorilor din industrie şi transporturi ajunsese în 1910 la 165 000, iar cel al lucrătorilor agricoli la peste 50 000 [2]. Procesul dezvoltării industriei Transilvaniei era frînat în bună măsură de concurenţa produselor industriei mai dezvoltate a unor regiuni din monarhia dualistă, aparţinînd burghe-

[1] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, Edit. politică, Bucureşti, 1967, p. 17.

[2] L. Vajda, *Despre situaţia economică şi social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, 1957, p. 305.

www.dacoromanica.ro

ziei maghiare şi germane, care deţinea poziţii economice importante. Asuprirea naţională exercitată de clasele dominante austriece şi mai ales maghiare frîna dezvoltarea industriei. Regiunile locuite de populaţia românească, deşi înglobau 25% din populaţia Ungariei, în ciuda bogăţiilor lor, dădeau numai 17% din producţia industrială [3]. Cu toată dezvoltarea accelerată de la începutul secolului al XX-lea economia Transilvaniei şi-a menţinut caracterul predominant agrar, în 1910 la sate trăind 87,2% din populaţie. Dealtfel, 65,7% din venitul naţional realizat în anii 1911—1913 provenea din agricultură [4].

În Bucovina situaţia economică şi ritmul de dezvoltare a capitalismului se înscriu pe aceleaşi coordonate cu acelea din Transilvania. De menţionat sînt numai deosebirile în ceea ce priveşte repartiţia pămîntului, 80% din locuitori asigurîndu-şi mijloacele de existenţă din agricultură

România ocupa prin producţia sa agricolă un loc important în economia mondială. Datorită condiţiilor favorabile de climă, agricultura ei, în ciuda obstacolelor ce-i stăteau în cale, producea recolte bogate de cereale. După mărimea suprafeţei cultivate, ea ocupa locul al 7-lea printre ţările europene. Cerealele reprezentau în preajma primului război mondial în medie 74,6% din exportul total al ţării, România ocupînd locul al V-lea în rîndul ţărilor exportatoare de grîu, şi al doilea la porumb.

Structura proprietăţii asupra mijloacelor de producţie în agricultură se prezenta astfel: [5]

Categoria proprietăţii	Numărul proprietăţilor	Întinderea cultivabilă în ha.	Proporţia %	Păduri în ha	Total	Proporţia %
Pînă la 10 ha	920 939	3 153 644	45,28	350 000	3 503	64 537,30
peste 10 ha	4 171*	3 810 351	54,72	2 072 290	5 882	64 162,70
Total		6 963 996	100—	2 422 290	—	100—

Elementul caracteristic îl constituia predominarea marii proprietăţi moşiereşti, în cadrul acesteia reliefîndu-se moşiile mari de peste 500 ha, care în literatura de specialitate a timpului erau socotite drept latifundii.

Constantin Garoflid, referindu-se la marea proprietate de peste 100 ha, găsea că era „extrem de întinsă şi de concentrată", negăsindu-i asemănare decît cu aceea din Anglia, Rusia sau Irlanda înainte de legile agrare [6]. El condamna latifundiile, în primul rînd, deoarece prea mari

[3] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti...*, p. 92.

[4] Ibidem. Vezi şi D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, p. 19. Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii şi metode în legiuirile române şi străine*, Bucureşti, 1943, p. 45.

[5] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. XLVI XLVII.

* Alţi autori indică un număr şi mai mic de proprietari cu suprafeţe de pămînt de la 100 ha în sus. C. Garoflid aprecia că în 1904 numărul tuturor exploatărilor de pămînt mai mari de 100 ha era de 4119 (C. Garoflid, *Problema agrară şi dezlegarea ei*, Bucureşti, 1908, p. 40). La rîndul său C. Stere, într-o cronică publicată în „Viaţa românească" arăta că numărul proprietarilor în România, fără Dobrogea, avînd suprafeţe mai mari de 100 ha, era de 3 820 („Viaţa românească", an I, nr. 10, 1906, vol. II, p. 622).

[6] C. Garoflid, *Chestia agrară*, Bucureşti, 1920, p. 32.

www.dacoromanica.ro

întinderi de pământ, stăpînite de puțini proprietari, aveau efecte reale asupra populației și creșterii ei, în al doilea rînd, pentru modul lor de exploatare, proprietarul de la un anumit venit în sus, nemaisimțind nevoia de a cultiva singur lăsa proprietatea unui intermediar, care-i asigura o plată constantă [7].

La rîndul său, economistul G. D. Creangă aprecia repartiția proprietății funciare din România drept „anormală și păgubitoare". Cele două extremități ale proprietății — conchidea el — erau, pe de o parte, pulverizarea proprietății țărănești, pe de altă parte, latifundiile, adică moșiile cu o întindere foarte mare, de regulă peste 500 ha [8].

Dacă vom socoti cifra de 50 ha ca limită între țărani și proprietari, obținem următoarea situație:

Proprietatea în cifre absolute		%	Suprafața în cifre absolute	%
Pînă la 50 ha	957 257	99,1	3 849 598	49,18
Peste 50 ha	7 790	0,9	3 977 198	50,82

Potrivit acestei situații, țăranii care alcătuiau majoritatea numerică a agriculturilor (99,1) posedau mai puțin de jumătate din suprafața agricolă. Dacă la cele aproape 4 000 000 ha ale marilor proprietari adăugăm și pădurile reiese că în mîinile acestora se aflau, în realitate, 6 450 000 ha, respectiv peste 60% din totalul terenului agro-silvic, în timp ce țărănimea avea în proprietate 4 150 000 ha sau puțin peste 39% din aceiași întindere[9].

Potrivit datelor statistice furnizate de G. D. Creangă [10], loturile de pînă la 3 ha pămînt trebuiau considerate ca fiind ale țăranilor proletari și semiproletari, iar cele între 3—5 ha ale sărăcimii satelor. Într-adevăr, 59,22% din gospodăriile țărănești care alcătuiau grupa țăranilor semiproletari și săraci (33,68% țărani semiproletari, iar 25,54% săraci) dețineau 52,37% din totalitatea pămîntului țărănesc, 23,86% nu aveau pămînt de loc, iar 14,03% din totalul gospodăriilor țărănești aveau în proprietate 29,54% din pamîntul arabil; în sfîrșit, gospodăriile țărănești înstărite, deși procentual reprezentau 2,89%, stăpîneau 18,07% din întregul pămînt țărănesc [11].

Între 1905 și 1913 nu a intervenit o schimbare cît de cît sensibilă în repartiția proprietății funciare, suprafața deținută de proprietari avînd

---

[7] *Ibidem.*

[8] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 34. Const. I. Baicoianu, un alt economist, condamna latifundiul economicește pentru că cultura ce se face pe el, tocmai din cauza întinderii prea mari, este departe de a da țării folosul ce era îndreptățit să aspire de la productivitatea solului său; pe de altă parte, socialmente, el era condamnabil, de asemenea, pentru că fiind redus în cazul cel mai bun la o cultură extensivă, tocmai din cauza nemăsuratei sale întinderi, priva unitățile sociale ce trăiau pe el de privilegiul unei munci mai intensive și mai rentabile *(Exproprierea și lărgirea colegiilor.* București, 1914 p. 7

[9] Gh. Ionescu-Sisești, *Politica agrară cu privire specială la România*, p. 86.

[10] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, tabela 6 recapitulativă, p. 93. Vezi și *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 103.

[11] G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 93.

www.dacoromanica.ro

peste 100 ha indicînd o diferenţă minimă de 47,7% în 1913, faţă de 48,7% în 1905 [12].

Dacă în Germania o suprafaţă agricolă de pînă la 2 ha putea fi considerată ca proprietate parcelară, iar cea de la 2—5 ha de mică proprietate ţărănească, în România de la începutul secolului al XX-lea limitele în ha pentru cele două feluri de proprietate erau cu mult mai mari. După calculele lui G. D. Creangă o familie de ţărani care avcau o proprietate de 3 ha scotea de pe această suprafaţă cu 19% mai puţin decît hrana strict necesară pentru existenţă. Pe de altă parte, o suprafaţă de 5 ha deşi ar fi putut da o producţie de cereale de 1,5 ori mai mult decît strictul necesar pentru trai nu era însă în măsură să satisfacă în totalitate celelalte nevoi, care reprezentau între 200 pînă la 300% din trebuinţele indispensabile. Această categorie de ţărani era şi ea dependentă de marii proprietari şi arendaşi. Const. Garoflid considera că „numai ţăranii care posedau peste 5 ha puteau fi socotiţi adevăraţi proprietari, ceilalţi, care stăpîneau pînă la 5 ha şi care formau 80,85% din cei 920 000 proprietari capi de familie, erau într-o stare mai rea decît a lucrătorilor agricoli lipsiţi cu totul de pămînt" [13]. El constata cu îngrijorare extrema îmbucătăţire a micii proprietăţi, procentul enorm al proprietăţii mici. În Franţa, ţară de mică proprietate — arăta el — proprietatea pînă la 6 ha nu cuprindea decît 25,78% din suprafaţa cultivabilă a ţării, reazemul agriculturii era în Franţa reprezentat de proprietatea mijlocie de la 7 ha pînă la 50 ha, care ocupa 40,29% din total [14]. De asemenea, în Irlanda, ţară iarăşi de mică cultură, cel mai mare procent din întinderea cultivabilă îl avea cultura între 25—30 de ha. În România existau aşadar prea mulţi proprietari pe întinderi prea mici de pămînt.

Trebuie să avem în vedere, atunci cînd ne referim la situaţia României, şi cantitatea de forţă de muncă de care dispunea o familie ţărănească. G. D. Creangă considera că în condiţiile agriculturii româneşti de pînă la primul război mondial o familie de ţărani puteau munci 6—7 ha. C. Garoflid mergea însă şi mai departe apreciind că ţăranul putea lucra, împreună cu ceilalţi membri ai familiei, o suprafaţă de 13 ha [15], că proprietatea de pînă la 5 ha (în medie 2,88 ha) nu putea nici pe departe să utilizeze complet forţa de muncă a unei familii de ţărani.

[12] Repartiţia proprietăţii funciare pe baza recensămîntului din 1913 (Min. Agr., *Agricultorii şi repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 4).

Categoria gospodăriei	1905	1913
0 — 5 ha	25,7	27,5
5 —10 ha	14,6	14,2
10—100 ha	11,0	10,6
100—500 ha	10,4	9,9
Peste 500 ha	38,3	37,8
Total	100	100

[13] C. Garoflid, *Chestia agrară*, Bucureşti, 1920, p. 7.
[14] *Ibidem*.
[15] C. Garoflid, *Chestia agrară*, p. 8.

www.dacoromanica.ro

Oricum, în România din preajma primului război mondial, suprafața de pînă la 5 ha era unanim socotită drept mică proprietate.

Această repartiție a proprietății a rămas, cu neînsemnate modificări, pînă la înfăptuirea reformei agrare, legiuirile agrare de după marea răscoală a țăranilor din 1907 neafectînd relațiile agrare. Incontestabil, ele au adus unele îmbunătățiri în situația țărănimii, dar, atîta vreme cît n-au modificat relațiile agrare, repartiția pămîntului rămînînd în fond aceeași, n-au afectat interesele generale ale moșierimii. Pe de altă parte, moșierii și arendașii, profitînd de situația precară a maselor țărănești, aveau să anuleze practic toate măsurile impuse prin legiurile de după 1907, și care erau în favoarea maselor țărănești. Casa rurală, deși achiziționase pînă în 1916 nu mai puțin de 108 moșii, în întindere de 127 263 ha, n-a putut vinde țăranilor decît 19 586 ha [16]. În treacăt, trebuie semnalat faptul că ea a cumpărat moșii mai ales în regiuni puțin populate, unde proprietarii lor găseau mai greu cumpărători, plătind prețuri cu mult mai mari decît ale pieții; de aceea, moșiile n-au putut fi vîndute țăranilor și uneori nici chiar arendate. De asemenea, acțiunea de constituire a islazurilor comunale a fost și ea doar parțial realizată. Potrivit calculelor, suprafața islazurilor comunale trebuia să fie de 437 507 ha. Lipsind sancțiunea penală, prea puțini proprietari au cedat terenuri. Din *Darea de seamă pe 1912 și 1913 a Consiliului Superior al agriculturii* rezulta că în timp ce pe proprietățile statului s-au constituit toate islazurile, ce trebuiau să se dea după legea tocmelilor agricole iar pe proprietățile instituțiilor s-au constituit aproape 73% din islazuri, pe proprietățile particulare nu s-au constituit decît în proporție de 26% [17], adică aproape un sfert din cît trebuia. Pînă în 1916 suprafața islazurilor constituite a fost de numai 177 413 ha [18], din care multe inutilizabile, cu pietriș și în regiuni inundabile.

În schimb, prețul islazului a fost destul de ridicat, plătindu-se cu 535 lei ha pe proprietățile statului, cu 614 lei pe cele ale societăților comerciale, cu 667 lei proprietățile instituțiilor și cu 728 lei pe proprietățile aparținînd moșierilor, respectiv cu aproape 200 lei mai scump decît pentru cele ale statului [19].

Așadar, în situația țărănimii din perioada 1908—1914 au intervenit modificări minime, suprafața micii proprietăți pînă la 5 ha crescînd doar

---

[16] George Căpianu, *Înrîurirea reformei agrare asupra producției agricole în România întregită*, București, 1921, p. 4. G. G. Burghelc, deputat al colegiului al 3-lea țărănesc Dorohoi, referindu-se la activitatea Casei rurale, arăta că ea a cumpărat și vîndut în loturi între 1908—1915: în Muntenia 25 400 ha, cu prețul mediu de 906 lei ha și a vîndut în loturi 7 300 ha; în Moldova 100 000 ha cu prețul mediu de 651 lei ha și a vîndut în loturi 12 200 ha. De asemenea, el arăta că în 1915 Casa rurală a avut în exploatare provizorie 64 de moșii din care 55 în Moldova și 9 în Muntenia. În general, arăta el, Casa rurală a cumpărat pînă înainte de război 113 moșii în întindere de 127 263 ha; în Muntenia ea a vîndut toate moșiile, pe cînd în Moldova foarte puține, cauza constînd în aceia că țăranii din Muntenia dispuneau de mai multe mijloace grație sistemului de cultură în dijmă, în timp ce în Moldova proprietarii își lucrau moșiile în regie, deci cu sămînța, cu uneltele agricole și cu vitele lor, așa că țăranii fiind reduși la propriile lor mijloace nu erau în stare să plătească avansul de 10 % fixat prin lege. (G. G. Burghelc, *Adunarea Constituantă a României*, discurs pronunțat în ședința de la 6 iunie 1917, p. 51—53.

[17] M. Carp, *Partidele politice și reformele constituționale*, cuvîntare ținută în Cameră la 28 mai 1917, p. 21.

[18] *Relații agrare...*, p. 124.

[19] M. Carp. *op. cit.*, p. 21

www.dacoromanica.ro

cu 1,8%, în timp ce aceea a marii proprietăţi de peste 100 ha s-a redus cu 1%. Conform statisticii din 1913, din cele 1 153 202 gospodării agricole, care cultivau 5 840 621 ha, gospodăriile pînă la 5 ha deţineau 81% din numărul total al gospodăriilor şi 36,2% din suprafaţa totală. Micile gospodării ţărăneşti (5—10 ha) deţineau 14,6% din numărul total al gospodăriilor şi cultivau 19,2% din suprafaţa totală. Gospodăriile ţărăneşti mijlocii şi mari deţineau 4,4% din numărul gospodăriilor şi cultivau 15,8% din suprafaţă, iar cele peste 500 ha reprezentau 0,1% din numărul total al gospodăriilor şi 18,7% din suprafaţa totală.

Gospodăriile sub 5 ha, sublinia statistica din 1913, nu erau independente din punct de vedere economic, ele oferind o parte din forţa lor de muncă marilor gospodării [20]. Într-adevăr, o parte a marii proprietăţi era lucrată cu muncă salariată unii moşieri şi arendaşi, pentru a face faţă necesităţilor crescînde ale pieţii, introducînd pe moşii unelte agricole perfecţionate şi chiar maşini. Faţă de intervalul 1900—1905 media importului de maşini agricole a crescut în anii 1906—1913 cu 31,5% [21]. Dacă în anii 1902—1904 media anuală a importului de maşini agricole a fost de 12 514 tone, în anii 1911—1913 a fost de 17 953 tone, ceea ce înseamnă o creştere de 43%. De această creştere beneficiau într-o anumită măsură şi unii ţărani înstăriţi, dar principalii beneficiari erau unii moşieri şi arendaşi.

Sindicatele agricole, constituite din moşieri şi arendaşi în vederea vînzării în condiţii mai avantajoase a produselor cerealiere, al căror număr ajunge la 29 în 1913, au favorizat şi ele achiziţionarea utilajului agricol şi chiar îngrăşăminte, contribuind în mare măsură la înzestrarea tehnică a gospodăriilor. Statistica importului de unelte agricole relevă cu prisosinţă acest fenomen, indicînd o creştere apreciabilă: de la 4 880 mii tone în 1907, la 9 514 mii tone în 1912 [22]. Cu toată această creştere, inventarul agricol de care dispuneau marii proprietari era încă redus în raport cu suprafaţa posedată. Pe de altă parte, marii proprietari dispuneau într-o infimă măsură chiar şi de uneltele cu tracţiune animală, vitele şi caii aflîndu-se în proporţie covîrşitoare în mîinile ţăranilor. Potrivit statisticii animalelor domestice de la începutul secolului al XX-lea 91,8% din numărul total al plugurilor se afla în proprietate ţărănească; 92% din vitele de muncă în Muntenia şi 75% din cele din Moldova erau, de asemenea, în proprietatea ţăranilor. Firesţe, în anii de pînă la primul război mondial, numărul vitelor şi uneltelor agricole de care dispuneau marii proprietari au crescut, dar decalajul existent nu putea fi lichidat. În asemenea situaţie, marii proprietari, interesaţi să producă cît mai multe cereale pentru piaţă, apelau tot la munca şi inventarul ţăranilor, folosind sistemul contractelor agricole, atît de dureros pentru masele ţărăneşti. La rîndul lor, masele ţărăneşti, dispunînd de inventar, de unelte agricole şi de vite de muncă, dar neavînd suficient pămînt de muncă şi imaş pentru întreţinerea vitelor, erau nevoite să se învoiască la munca în dijmă, atît pentru pămînt de arătură, cît şi pentru imaş. Cu cît cererea de islaz pentru vite era mai mare cu atît creşteau şi pretenţiile marelui proprietar în „tocme-

[20] Min. Agr., *Agricultorii şi repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 16.
[21] *Relaţii agrare...*, p. 22.
[22] *Ibidem*, p. 24.

www.dacoromanica.ro

lile de muncă" [23]. În județele aflate de-a lungul Dunării (opt la număr) și care dădeau o producție de cereale egală cu aceea a celorlalte 24 județe ale țării — cultura era efectuată mai ales de săteni, cu plugurile și vitele lor [24], astfel că sporul marii producții era datorat în mare parte muncii țăranilor. Nu stăruim aici asupra sistemului muncii în dijmă, variatelor forme ale arenzii, deoarece despre aceasta s-a scris pe larg. Apreciem însă faptul că, deși suprafața lucrată de marii proprietari cu muncă salariată pînă la înfăptuirea reformei agrare era în continuă creștere, ca urmare, pe de o parte, a dotării moșiilor cu inventar agricol, și în general, a legilor agrare de după marea răscoală a țăranilor din 1907, cu toate acestea, suprafața lucrată pe cont propriu de marii proprietari era cu mult mai mică decît aceea cultivată în cadrul învoielilor agricole. Circa 2/3 din pămîntul cultivabil al marilor proprietari era lucrat deci cu inventar țărănesc pe baza muncii în dijmă, proprietarii și arendașii utilizînd munca salariată, printre altele, tocmai pentru a putea impune țăranilor condiții de muncă împovărătoare. Gh. Ionescu-Sisești, sesizînd acest fenomen, scria că „în scopul de a menține condiții favorabile pentru ei în contracte proprietarii și moșierii renunțau din timp în timp să încheie angajamente cu țăranii și aduceau din țările vecine muncitori străini care, deși mai scumpi, le dădea posibilitatea de a ține la discreția lor țăranii de pe propriile moșii" [25].

După cum s-a mai arătat, o parte însemnată a marii proprietăți era arendată. (In 1913, de pildă, 53,7% din suprafața moșiilor mai mari de 100 ha era arendată [26], după unii autori [27] proporția era chiar de 70%). După cum constatau mai toți specialiștii în problema agrară arendașul intermediar era adeseori la noi un speculant care-și scotea cîștigul nu din mărirea producției, ci din majorarea prețului cu care subarenda pămîntul țăranilor. Arendarea pămîntului se practica nu numai de marii proprietari, ci chiar și de țăranii nevoiași lipsiți de inventarul necesar lucrării terenului agricol. C. Garoflid aprecia că pămîntul țărănesc era înstrăinat prin arendări în proporție însemnată. Unii din țăranii săraci care-și dădeau pămîntul în arendă, dar mai dispuneau de inventar agricol, lucrau și ei pămînt în arendă de la moșieri, fiind deci dependenți de aceștia [28].

Pe de altă parte, numărul țăranilor complet lipsiți de pămînt era în 1914 evaluat la 400 000 [29], o parte din aceștia fiind angrenați în sistemul

---

[23] C. Băluț-Crucerru, în *Proprietatea mijlocie în România*, București, 1915, scria, relativ la învoielile agricole, că „nu era vorba de o tocmeală propriu-zisă, ci de o impunere, întrucît (proprietarul sau arendașul) aveau toată puterea, pe cînd el (țăranul) nu dispunea nici de existența pentru a doua zi" (p. 4).

[24] C.I.C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mîine*, București, 1919, p. 23; vezi și Pr. C. Dron, care, în *Chestiunea agrară. Ce vor țăranii*, scria:... „Proprietarii și-au lucrat moșiile cu vitele sătenilor" (p. 56).

[25] Gh. Ionescu-Sisești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 20—21.

[26] *Agricultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, p. 30.

[27] Eftimie Grama, *Chestiunea agrară și chestiunea țărănească din Muntenia și Moldova*, București, 1921, p. 81. Mitiță Constantinescu — în lucrarea sa *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, Bucarest, 1925, — considera „plaga arendașilor" ca una din cauzele care au grăbit nevoia de împroprietărire, căci din 1 198 252 ha cultivabile, deținute în Moldova de marea proprietate, 62%, adică 733 994 ha erau arendate (p. 40).

[28] C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, București, 1917, p. 98.

[29] D. C. Popescu, *De ce trebuie îmbunătățită soarta țăranilor*, București, 1914, p. 113.

www.dacoromanica.ro

muncii în dijmă şi deci dependenţi de marii proprietari. Existenţa unui asemenea însemnat număr de muncitori agricoli lipsiţi de pămînt oglindea dezvoltarea procesului de ruinare a ţărănimii.

Nu mai puţin caracteristic pentru situaţia precară a ţărănimii era permanenta scădere a numărului de vite. Indeosebi, ţăranii care deţineau aproape 84% din totalul efectivului de animale, au fost loviţi de scăderea acestei forţe atît de necesare agriculturii. Potrivit datelor de care dispunem, situaţia vitelor a fost între 1860—1911 următoarea [30]:

Anul	Numărul vitelor (boi şi bivoli)	cai
1860	2 751 168	512 839
1873	1 886 990	433 539
1911	2 666 945	829 962

Dacă avem în vedere creşterea suprafeţei cultivate şi creşterea populaţiei obţinem următoarea situaţie [31]:

Anul	Numărul vitelor şi bivolilor la 100 ha suprafaţă agricolă cultivată[1].	Numărul vitelor la 100 locuitori	Nr. porcilor la 100 locuit.
1860	41,06	70,2	27,8
1873	—	43,3	19,2
1911	33,34	37,7	12,8

În anul 1860 erau 2 751 168 vite şi bivoli pentru o suprafaţă agricolă de 6 690 189 ha; în 1911 erau însă numai 2 666 945 vite şi bivoli distribuiţi pe o suprafaţă de aproape 8 000 000 ha, din care numai arături 5 475 281 ha sau 68,4% din întreaga suprafaţă agricolă, rămînînd pentru păşune şi pajişte numai 29,4%. Proporţia rezultată de aci era următoarea:

Anul	Suprafaţa arată şi grădini în ha.	Numărul vitelor şi bivolilor pe 100 ha suprafaţă
În 1860	2 494 220	110,3
În 1911	5 475 281	48,7

Rezultă de aci că în 1911 reveneau, pe unitatea de teren cultivat, mai puţin decît jumătate din numărul vitelor, care exista în 1860. O constatare importantă este şi aceea privind numărul vacilor, care, la

[30] Mihail Şerban, *Problemele noastre social-agrare*, Bucureşti, 1914, p. 120.
[31] *Ibidem* p. 124.

www.dacoromanica.ro

începutul secolului nu reprezenta decît doar 26,5% din totalul vitelor, adică mai puțin de o treime, pe cînd în Germania numărul vacilor era de peste 7 ori și jumătate mai mare decît al boilor.

Numărul mic al vacilor avea repercusiuni asupra alimentației țărănimii. Nu întîmplător un cunoscător în ale agriculturii [32] scria „mai ales la țară, unde tocmai ar trebui să se consume mai mult lapte, se întrebuințează mai puțin" [33]. Dacă luăm în considerare faptul că foarte multe (cam jumătate) vite erau sterpe ne dăm și mai bine seama de consumul total redus de lapte. În multe locuri apreciau specialiștii vremii, laptele era o raritate, în sate întregi nu existau măcar o singură vacă [34]. Consumul de porumb — principalul aliment al țărănimii — a scăzut și acesta, de la 230 kg în 1876, la 140 kg în 1905, fără a mai vorbi de consumul și mai redus de carne [35].

Consumul redus de produse agro-alimentare avea consecințe asupra situației țărănimii. Alimentația insuficientă și unilaterală periclita reproducerea zilnică de muncă, afecta starea igienico-sanitară a populației sătești. Constatările medicilor erau în această privință revelatoare. „Dacă am aduna pe toți bolnavii dați de statistica boalelor — declara medicul Ioan Dinescu într-o conferință [36] — am găsi pe puțin 3.750.000 bolnavi, din populațiunea țării de 7.248.000 de locuitori". Cu alte cuvinte, mai mult de jumătate din populația țării suferea de diferite boli, între care cea mai răspîndită era pelagra, „boala celor flămînzi și prost hrăniți". Numărul celor bolnavi de pelagră era evaluat, după unii medici [37] la aproximativ 150.000 de oameni.

Un fapt îngrijorător îl constituia procentul mare al mortalității de 25,2 la mie în 1910, procentul fiind și mai mare la copiii de pînă la 1 an unde era de aproximativ 30 la mie. Procentul mare al morbidității și, în general, al relei stări sanitare se datora și locuințelor, în cele mai multe cazuri încăperi mici care „au puțină lumină și aer și mai puțin, dar cu atît mai multe miasme și praf, lipsindu-le adesea văruiala. În numeroase cazuri ferestrele, și astfel prea mici, sînt fixate în cuie" [38].

La acestea se adăuga repartizarea inegală a sarcinilor. Cu toate că populația țărănească scotea, în general, recolte mai mici, recenzorii fiscali socoteau venitul proprietății mai mici de 10 ha, mai mult decît acela al proprietăților mari de peste 500 ha. G. D. Creangă arăta că din

---

[32] Dr. N. O. Popovici-Lupa, *Elemente de economie rurală*, vol. I, ed. II-a, București, 1925, p. 200.

[33] Dr. N. O. Popovici-Lupa, *op. cit.*, p. 200.

[34] Mihai Șerban, *op. cit.*, p. 154.

[35] „Pe cînd Românul consumă 10—12 kgr. carne, după observațiile noastre pe an, Francezul consumă 38 kgr., lucrătorul englez 59 kgr. ... Pe cînd Românul consumă în medie cel mult 4 litruri de lapte pe an, englezul consumă 40 și francezul 60 de litri". (A. Gautier, *L'alimentation*, Paris, Masson et C-ie, 1904, 2-e edit. p. 149, citat de „Viața românească", 1906, an. I, nr. 2, p. 228). Autorul respectiv exagera, bineînțeles, deoarece, așa cum și motivează, aceste cantități le-a dedus din observațiile lui"; în afară de aceasta, trebuie avut în vedere și faptul că unii țărani aveau în gospodăria lor proprie vite și porci, încît acestea nu erau consemnate în statisticile vremii.

[36] Citat după Const. Brăileanu. *Chestia agrară*, București, 1919, p. 6.

[37] Dr. I. Glăvan, *Considerațiuni asupra stării sanitare a țăranului*, București, 1920, p. 17.

[38] Ibidem. Medicul D. Rădulescu-Oarja, în articolul *Traiul săteanului*, publicat în „Glasul Argeșului", Pitești, an III, nr. 3, din 1 noiembrie 1915, caracteriza astfel locuințele țăranilor: „Mici, joase, neluminate, pardosite cu lut, acoperite cu paie sau cu coceni, aceste locuințe, unde se înghesuiau de regulă 7—8 ființe, sînt izvorul a o mulțime de boale".

www.dacoromanica.ro

totalul veniturilor anuale ale statului de 37,56 lei pe cap de locuitor, cheltuielile făcute în favoarea populației orășenești erau de 35,60 lei, în timp ce acelea făcute pentru săteni abia ajungeau la 3,60 lei de persoană [39].

O consecință importantă a deosebirii de putere economică o constituia și repartizarea venitului național. Venitul provenit de pe o gospodărie care poseda pînă la 10 ha de pămînt era evaluat în primul deceniu al secolului al XX-lea la aproximativ 120 lei anual [40], sumă insuficientă pentru întreținerea unei familii țărănești.

Un alt factor important care caracteriza situația maselor țărănești înainte de primul război mondial și deci de legiferarea reformei agrare îl constituia starea de înapoiere culturală, la sate înregistrîndu-se, potrivit recensămîntului din 1912, nu mai puțin de 67,4% de analfabeți [41].

De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că masele țărănești, deși constituiau mai bine de 83% din totalul populației țării, erau practic înlăturate din viața politică a țării. Sistemul electoral cenzitar era în așa fel alcătuit încît îngrădea participarea marii majorități a populației la alegeri, asigurînd dominația claselor exploatatoare.

★

În Transilvania, potrivit datelor statistice din 1895, gospodăriile moșierești cu peste 100 jugăre, care formau numai 0,72% din totalitatea gospodăriilor, posedau 35,74% din terenul cultivabil, iar cele de peste 1000 jugăre stăpîneau 25,13% din suprafața totală [42]. În comitatele Bihor, Arad, Sătmar proprietatea moșierească de peste 100 jugăre deținea peste 50% din pămîntul tuturor gospodăriilor, iar în comitatele Cluj, Sălaj,

[39] Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 162.

[40] În raportul asupra stabilirii impozitelor directe, prezentat de Emil Costinescu, distribuirea veniturilor funciare rurale pe categorii se prezenta în felul următor:

Categoria de venituri	Numărul propr. rurali	% din totalul lor	Veniturile fonciare ale proprietarilor rurali	% din totalul lor
Pînă la 120 lei	894 629	70,95	46 480 861	18,51
De la 120—200 „	225 319	17,88	35 608 478	14,18
„ 250—300 „	81 821	6,49	19 817 379	7,90
„ 300—400 „	23 185	1,84	8 109 859	3,23
„ 400—600 „	15 392	1,22	7 473 619	2,98
„ 600—1 200 „	10 188	0,81	8 472 256	3,38
„ 1 200—2 100 „	8 042	0,40	8 215 088	3,28
„ 2 400—4 800 „	1 753	0,14	5 787 110	2,31
„ 4 800—10 000 „	1 279	0,10	8 950 228	3,56
De la 10 000— 50 000 lei	1 773	0,11	38 704 700	15,42
„ 50 000—100 000 „	293	0,02	19 669 067	7,83
Peste 100 000 lei	182	0,01	43 378 138	17,43
Total	1260 886	100	251 076 813	100 —

[41] Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 162.

[42] Un jugăr = 5 775 m² sau 0,57 ha.

www.dacoromanica.ro

Trei-Scaune, Maramureș între 40—50%, pentru ca în comitatele Odorhei, Făgăraș, Sibiu, Bistrița, Brașov să dețină mai puțin de 20. Proprietatea sub 500 jugăre ocupa 15,38%.

Proprietatea țărănească sub 100 jugăre reprezenta, în raport cu totalitatea proprietăților, 99,01% [43]. În privința întinderii ce ocupa suprafața mare, mijlocie, mică, proprietățile pînă la 5 jugăre dețineau 5,84% din totalul suprafeței, iar cele de la 5—100 jugăre 46,50%. Media întinderii acestor categorii de proprietăți era următoarea: la proprietățile sub 5 jugăre = 1,69 jugăre, la cele de peste 5 și sub 100 jugăre = 15,75 jugăre. Proprietățile avînd pînă la 10 jugăre aparțineau la 598 132 familii, sau 71,17% din totalul gospodăriilor provinciei [44].

Faptul că peste 99% din populația agricolă a Transilvaniei o constituiau mici proprietari semiproletari sau proletari agricoli demonstrează că repartiția proprietății funciare din această provincie nu reprezenta numai o expresie a exploatării sociale, ci era dublată și de una cu caracter național. Într-adevăr, deși populația de naționalitate română reprezenta aproape 70% din numărul locuitorilor Transilvaniei, ea nu poseda decît 30% din suprafața agricolă. Pe de altă parte, este de semnalat faptul că în timp ce suprafața medie ce posedă o familie de țărani maghiari era de 6 jugăre, pentru o familie de țărani români această medie era de circa 1 jugăr [45].

Dacă considerăm o proprietate de 5 jugăre drept proprietate parcelară, iar pe cea între 5—10 jugăre mică proprietate, rezulta că mica proprietate reprezenta 23,3% din numărul total al proprietarilor și 10,9% din suprafață. Proprietatea țărănească mijlocie și mare (10—100 jugăre reprezenta 30,4% din numărul total al proprietarilor și 42,6% din suprafață. Cu alte cuvinte, proprietatea țărănească cu economie independentă reprezenta 53,7% din numărul proprietăților și posedă 53,5% din suprafață. Proprietatea parcelară ocupa 6,1% din suprafață și 45,4% din numărul proprietăților. În sfîrșit, marea proprietate (100—1000 jugăre) deținea 13,4% din suprafața totală, în timp ce proprietatea latifundiară era considerabil de mare (40,4%) [46]. Cu toate acestea, proprietatea parcelară nu era predominantă ca în vechea Românie.

În general, în cele 26 comitate ale Transilvaniei avînd o întindere de 21 166 027 jugăre, suprafața arabilă era de 7 182 547 jugăre, respectiv 33,9%; pășunile ocupau 2 919 108 jugăre sau 13,80%; pădurile 7 154 643 jugăre sau 33,8%, restul fiind constituit din fînețe, vii, grădini, stufărișuri și terenuri neproductive. Proprietatea mică din multe părți ale provinciei era extrem de fărămițată; pe lîngă acesta multe gospodării țărănești nu dispuneau de inventar agricol suficient, 83,3% neavînd nici măcar un plug [47].

De asemenea, este de menționat că în Transilvania exista un însemnat proletariat agricol.

Între 1895 și 1915, deci în decursul a 20 de ani, în Transilvania a avut loc un anumit proces de întărire a țărănimii chiabure, suprafața

[43] Const. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921*, Studiu social economic, p. 20.
[44] *Ibidem.*
[45] Dr. Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*, București, 1931, p. 30—31.
[46] *Ibidem.*
[47] Const. Damian, *op. cit.*, p. 21.

www.dacoromanica.ro

acesteia crescînd cu 2,26% pe seama ruinării gospodăriilor ţăranilor mijlocii şi mici. Cu toată această întărire, ţărănimea înstărită, ca de altfel şi moşierimea română, continua să rămînă mult mai slabă decît cea maghiară. Dintre proprietarii cu 100—1000 de jugăre 61,4% erau maghiari, 16,1% germani şi 20,3% români. Dintre cei cu peste 1000 de jugăre, 85,7% erau maghiari, 7,7% germani şi numai 5,5% români. Pe de altă parte, 70,5% din totalul gospodăriilor pînă la 5 jugăre şi 69,4% din gospodăriile cu 5—10 jugăre erau româneşti, mai mult de două treimi dintre ţăranii săraci şi semiproletari; 58,3% din argaţii complet lipsiţi de pămînt şi 56,7% din totalul muncitorilor agricoli din Transilvania erau români [48].

Exploatarea socială a ţăranilor români, care alcătuiau marea majoritate a populaţiei transilvănene, se împletea strîns cu subjugarea naţională, ţărănimea română avînd de suferit de pe urma politicii de deznaţionalizare promovată de clasele dominante maghiare.

În Bucovina repartizarea pămîntului prezenta o asemănare cu situaţia din vechiul regat. În anii dinaintea primului război mondial 63,79% din suprafaţa cultivabilă a Bucovinei aparţinea marii proprietăţi, o parte însemnată a pămînturilor acestei categorii o constituiau proprietăţile de mînă moartă. Numai în posesia Fondului bisericesc ortodox se găseau 266 352 ha sau 27,5% din întreaga suprafaţă a provinciei [49].

Proprietatea parcelară de pînă la 3 ha deţinea 83,89% din numărul proprietăţilor şi 20,45% din suprafaţă. Ţăranii săraci şi mijlocaşi erau, ca şi în vechea Românie, slab reprezentaţi 15,65% din numărul proprietarilor şi deţinînd 33,27% din suprafaţă; moşiile de peste 100 ha, deşi reprezentau 60,25% din numărul proprietaţilor, deţineau 39,48% din suprafaţa totală.

Trebuie, de asemenea, să avem în vedere şi faptul că în Transilvania şi Bucovina (comparativ cu vechea Românie, pădurile reprezentau a cincea parte din suprafaţa totală care aparţinea marilor proprietari); pădurile ocupau în Transilvania două treimi, iar în Bucovina o treime.

În afară de aceasta, în Transilvania şi Bucovina ţăranii mici şi mijlocii dispuneau de vaste islazuri şi păduri comunale. Din suprafaţa totală a păşunilor din Transilvania, care în 1895 era de 2 435 268 iugăre, reveneau islazurilor comunale 1 457 904 iugăre, adică 59,7%. Pădurile comunale în 1895 reprezentau 2 476 470 iugăre, adică 31,09% din totalul pădurilor provinciei. În Bucovina suprafaţa păşunilor ţăranilor reprezenta 80,73% din suprafaţa totală a păşunilor.

Datorită marii suprafeţe a islazurilor comunale, în Transilvania era posibilă o creştere însemnată a efectivului de animale. Astfel, în 1911 din totalul bovinelor de 2 073 371 capete şi din 439 239 cai, 90% se găseau în proprietatea ţăranilor. Dacă avem în vedere faptul că suprafaţa agricolă a Transilvaniei reprezenta numai jumătate din aceea a vechii Românii, în comparaţie cu numărul vitelor din România putem în mod clar să deducem relativa bogăţie în animale a Transilvaniei.

---

[48] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti...*, p. 103.

[49] Const. Damian, *op. cit.*, p. 21; vezi şi D. Şandru, *op. cit.*, p. 26.

www.dacoromanica.ro

Vicioasa repartiție a pămîntului, exploatarea tot mai accentuată a maselor țărănești de către moșieri și arendași au determinat pe unii reprezentanți ai claselor dominante să se pronunțe pentru acordarea unor concesii mai largi țărănimii, pentru exproprierea cu răscumpărare a unei părți a pămîntului moșieresc. Proiectele de reformă agrară propuse și care însemnau, din punct de vedere obiectiv, o anumită îmbunătățire a situației țărănimii în condițiile dezvoltării capitaliste a agriculturii, n-au fost însă acceptate îndată după marea răscoală din 1907. Nevoia de pămînt a țărănimii era acută, iar proprietățile statului și ale instituțiilor de mînă moartă, cu care se încercase să se astîmpăre foamea de pămînt după 1907, nu erau nici pe departe îndestulătoare pentru a acoperi cererile de pămînt ale populației cultivatoare de la sate. Tot mai mult a ieșit la iveală și s-a întărit ideea că o nouă și mare împroprietărire trebuia întreprinsă.

★

Campania militară din vara anului 1913 a marcat o etapă importantă în evoluția problemei agrare din România *. În timpul acesteia în mintea țăranilor s-a întărit ideea că trebuie să-și cucerească drepturile. Nu întîmplător Vintilă Brătianu, participant la campanie, scria: „Soldații și deci, țăranii noștri... văd în Bulgaria, un sătean într-o stare economică și socială în general mai bună ca la noi, cu islazuri întinse, cu vite multe, terenuri de cultură mai întinse și mai toate la dispoziția exclusivă a lor. Nu văd pe țărani muncind pentru proprietari sau arendași, ci exclusiv în folosul lor singur [50]. În afară de această situație economică, soldații români se întorceau, desigur, în țară cu simțămîntul că țăranul bulgar era mai de sine stătător, mai stăpîn, mai cetățean în țara lui „decît cel mai de jos". „În toate conversațiile ce le-am avut cu soldații din baterie — nota același Vintilă Brătianu — se vedea că ei se așteaptă la ceva nou la înapoierea lor peste Dunăre". Aceasta va fi cu atît mai necesar de satisfăcut cu cît sacrificiile cele mari au fost făcute de ei, care și-au părăsit casele, lăsînd cîmpiile nesecerate [51].

Un ziar agricol al vremii [52], referindu-se la evenimentele din Balcani, releva faptul că acestea „au avut un răsunet cu mult mai depărtat și cu mult mai adînc decît acela al unei schimbări de graniță; ele au făcut să trezească în popoarele amestecate și interesate conștiințe noi, noi tendințe și noi idealuri de viață. Înfrîngerea Turciei a fost o dovadă patentă că viitorul unui stat e condiționat de bunăstarea dinăuntru. Iar victoriile celorlalte state dacă au pus în lumină relele interne, care se reduc la o stare economică nu destul de bine evoluată, au arătat însă că starea populației de la țară e mai bună decît la noi, că numai în România există o rivalitate între marea proprietate și cea mică". Într-un alt ziar al vremii, subliniindu-se faptul că masele țărănești erau acelea care dau „forța numerică a poporului român asigurîndu-i existența în concertul

* În legătură cu aceasta vezi și Ecaterina Negruți, *Războaiele balcanice și problema agrară în România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, Tom. XVII, 1980, p. 443—457.

[50] Vintilă Brătianu, *Note din expediția în Bulgaria*, în *Scrieri și cuvîntări*, vol. III, p. 274.

[51] *Ibidem*, p. 275.

[52] „România agricolă", [illegible] 1914, p. 9.

www.dacoromanica.ro

celorlalte popoare", marca, totodată, faptul că „atîta vreme cît starea clasei țărănești nu va prospera și nici nu va fi pregătită potrivit timpului și împrejurărilor lăuntrice și externe, ea va constitui un pericol permanent existenței statului". Ziarul respectiv aprecia că „Acum, mai mult decît oricînd, se simte nevoia ca toate forțele națiunii unite, prin înfrățire și conștiință, să lucreze cu însuflețire pentru înfăptuirea acestei opere de salvare națională" [53].

După încetarea ostilităților agricultura din țara noastră se găsea într-un greu impas. Soldații întorși la vetrele lor și-au găsit gospodăriile complet dezorganizate; lipseau animalele de muncă, lipseau mașinile și instrumentele agricole, lipsea, cu un cuvînt, întregul inventar agricol, fără de care producția era aproape imposibilă. Rechizițiile și abuzurile administrației au determinat o puternică efervescență printre rezerviștii demobilizați și întorși în satele lor; ei cereau pămînt și înlăturarea dărilor. Raporturile dintre marii proprietari și arendași — semnala un publicist[54] — erau în genere încordate.

În aceste condiții reprezentanți din conducerea partidului național-liberal, sesizînd posibilitatea desfășurării unite a luptelor muncitorilor și țăranilor, s-au pronunțat pentru îmbunătățirea situației țăranilor. Vintilă Brătianu atrăgea în acest sens atenția că pentru înlăturarea răului de care am suferit pînă la 1907, trebuie o acțiune hotărîtă pentru aplicarea reformelor, completarea operei sociale și economice începute, operă atît de necesară consolidării statului nostru. Nu trebuie — avertiza el — să așteptăm ca o primejdie din afară, unită cu o frămîntare interioară, să prindă statul nostru într-o situație și mai grea ca aceea din 1907" [55].

La 7/20 septembrie 1913 oficiosul Partidului național-liberal „Viitorul" publica scrisoarea lui Ion I. C. Brătianu prin care se propunea legiferarea unei reforme agrare și a unei reforme electorale. „Și hotărîrea războiului și purtarea lui — se spunea în scrisoare — au adus astfel în strălucită lumină covîrșitoarea înrîurire a maselor asupra destinelor statului și, punînd în valoare însușirile poporului nostru, au făcut proba înlăturabilei datorii de a proceda cu bărbăție și fără întîrziere la tot ce e menit să dea puteri nouă țărănimii noastre și să întărească conștiința solidarității claselor muncitoare cu statul și cu dezvoltarea lui.

Desăvîrșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu dreptul de expropiere unde e nevoie, pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului electoral unic, grabnica înmulțire a tuturor mijloacelor de instrucțiune și de educațiune, îndreptarea și dezvoltarea a tot ce trebuie să înrîurească buna stare morală, fizică și economică a claselor muncitoare, se impun tot atît de imperios ca și întărirea organizării militare, de a cărei grabnică necesitate nu se poate nimeni îndoi" [56].

La Congresul Partidului național liberal din 20 octombrie 1913, Ion I. C. Brătianu explica cele arătate în scrisoare: „Noi toți ne-am întors din acest război cu hotărîrea vie de a ridica cît mai grabnic țărănimea

---

[53] Ghica Popescu-Mușătești, *Vreme nouă*, în „Glasul Argeșului", Pitești, an I, nr. 5, din 16 iunie 1913.

[54] George Cipăianu, *op. cit.*, p. 4—5.

[55] Vintilă Brătianu, *Crize de stat 1901—1907—1913*, București, 1913, p. 10.

[56] „Viitorul", din 7 septembrie 1913; N. Bănescu, *Ion I. C. Brătianu* (1864—1927), Edit. Ramuri, Craiova, 1931, p. 116.

www.dacoromanica.ro

și poporul nostru, de a solidariza cît mai adînc toate clasele sociale cu statul și regatul nostru. De aceea s-a înscris în programul partidului *reforma agrară*, dînd statului chiar dreptul de expropiere. Căci, dacă principiul de expropiere poate fi admis pentru crearea unui parc, a unei străzi, pentru exploatarea unei mine, cum nu poate fi admis pentru necesități sociale de care pot depinde siguranța și progresul statului"? De asemenea, Ion I. C. Brătianu considera că „a sosit momentul ca, în locul colegiului restrîns de pînă acum, să se pună colegiul unic". „Noua situație în orientul Europei — afirma el — grăbește toate măsurile spre a desăvîrși reforma electorală. Aceasta trebuie făcută astfel încît să nu fie nevoie de o nouă modificare a Constituției, pentru ca să ajungem la votul universal, ci numai de o creștere de lumină, de instrucție la sate". Se propunea, prin urmare, un colegiu unic, în care să intre toți știutorii de carte.

Zece fruntași ai partidului, toți mari proprietari, luînd cuvîntul își dădeau adeziunea la reformele anunțate, făgăduind tot concursul. Moțiunea citită de M. Pherekyde proclamă ca o condiție neapărată a propășirii României, întărirea țărănimii și solidarizarea tuturor claselor naționii în viața statului. „Prin atingerea acestor două țeluri — se specifica în moțiune — congresul declară că se impune continuarea reformelor agrare începute în 1907 și completarea lor prin dreptul statului de a întrebuința expropierea, în anumite condițiuni, cu o dreaptă despăgubire, înlesnindu-se astfel o repartiție a proprietății funciare mai conformă cu interesul general. Congresul mai declară că se impune neapărat schimbarea sistemului electoral de azi; trebuie modificată organizația corpurilor leguitoare și întocmit pentru Adunarea Deputaților colegiul unic al tuturor știutorilor de carte, cu reprezentarea minorităților, neștiutorii de carte votînd indirect, în același colegiu. Congresul, privind aceste înnoiri ca datorii imperioase și urgente, cere revizuirea Constituției, care nu poate fi amînată fără a se vătăma situația actuală a Regatului și fără a-i stînjeni dezvoltarea viitoare" [57].

Conducătorii Partidului național-liberal își dădeau seama că viitorul statului român, evoluția lui pe calea progresului, era condiționat de bunăstarea dinăuntru. De aceea, pentru a înlătura pericolul ce ar fi rezultat din perpetuarea stării economice mizere în care se aflau masele țărănești — majoritatea populației României, „șase milioane de locuitori din cele șapte milioane trei sute de mii cît trăiau la sate" — după cum arăta unul din economiștii Partidului național-liberal [58], — conducătorii liberali gîndeau să atenueze pronunțatul conflict ce există între fericirea cîtorva și mizeria celor mulți. „Țărănimea, aprecia un deputat liberal [59], stă în mizerie și în sărăcie de veacuri și grație acestei stări permanente ea a ajuns la un fel de atrofiere a apetiturilor sale, a simțului chiar de conservare și a învățat să rabde de foame, de multe ori nu protestează. Protestează în adevăr și dînșii la intervale de 10—15 ani odată, prin o revoltă, dar nu știe să protesteze zilnic". În același sens, un colaborator al unei gazete din provincie [60], referindu-se la reforma agrară promisă de liberali,

[57] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 121.
[58] C. I. Băicoianu, *Exproprierea și lărgirea colegiilor electorale*, București, 1914, p. 5.
[59] Din discursul lui C. Alessiu, în D.A.D., 1914, nr. 9, șed. din 1 martie 1914, p. 89.
[60] N. C. Teodorescu, *Exproprierea*, în „Glasul Argeșului", Pitești, an I, nr. 28, din 3 noiembrie 1913.

www.dacoromanica.ro

arăta că „Trebuie zis nu expropierea pămîntului marilor moşieri, ci *îndreptarea nedreptăţii pămîntului marilor moşieri* (sublinierea noastră — M.I.) Da ! expropierea propusă de fruntaşii liberali nu este altceva decît îndreptarea unui mare şi strigător rău ieşit de la vitregia timpului"...

Într-adevăr, ţărănimea, clasa cea mai numeroasă din România, nu s-a bucurat de prefacerile ce avuseseră loc. Şi din punct de vedere economic, şi din punct de vedere politic, şi din punct de vedere cultural „sătenimea noastră e clasa care a profitat mai puţin de binefacerile din ultimii 50 de ani" — recunoştea un reprezentant al Partidului naţional-liberal [61]. C. I. Băicoianu sublinia şi el că „ambele reforme îşi aveau obîrşia în necesitatea imperioasă de a consolida bazele fundamentale, bazele de existenţă ale statului şi neamului românesc" [62].

În afară de aceasta, conducerea Partidului naţional-liberal vedea o strînsă legătură între problema agrară şi problema naţională, îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii, atît din punct de vedere economic cît şi politic, impunîndu-se cu necesitate în vederea desăvîrşirii unităţii naţionale. Avînd în vedere acest obiectiv, I. I. C. Brătianu declara, cu ocazia dezbaterilor asupra reformelor agrară şi electorală, în iunie 1917 : „După campania din 1913 cea mai de seamă preocupare a guvernului era dubla preparare morală şi materială în vederea unui mare conflict european a cărui dată însă nu părea aşa de apropiată şi pentru că cea mai mare pregătire morală era întocmirea reformelor, de aceea am fost unul din aceea care au convins pe bătrînul rege Carol că trebuiesc grăbite reformele. Aceasta era tocmai prepararea morală necesară unui război mondial, în care putea să rezolve marele problem naţional al nostru" [63].

Proiectul de reformă agrară al Partidului naţional-liberal prevedea, în genere, expropierea moşiilor mari de peste 1000 de ha, aproximativ 1 200 000 de ha, din care din pămînturile statului 400 000—500 000 de ha, din moşiile particulare 700 000—800 000 ha (13% din suprafaţa marii proprietăţi funciare particulare), deci cu circa 800 000 de ha mai puţin decît preconiza C. Stere la începutul anului 1913. Unii fruntaşi liberali preconizau o expropiere şi mai limitată; ministrul de finanţe Emil Costinescu declara că din prisosul de peste 1 000 ha urmau să se exproprieze numai 20—25% (aproximativ 250 000 de ha), la care, dacă se adăugau şi cele aproape 500 000 ha din moşiile statului şi proprietăţile de mînă moartă, se obţinea circa 760 000 de ha. „Ţăranii destoinici" urmau să primească loturi care variau între 10—25 ha, pentru a se crea „pe de o parte, o clasă puternică de proprietari agricultori şi pe de alta o clasă de muncitori agricoli..." [64]. În schimbul pămîntului expropriat, moşierii urmau să primească mari despăgubiri, care să le permită să facă investiţii de capital în agricultură [65].

Includerea exproprierii parţiale a moşiilor în programul imediat al Partidului naţional-liberal, chiar dacă această expropriere era limitată

---

[61] G. C. Dragu, *Reforma agrară*, discurs pronunţat în şedinţa Camerei Deputaţilor de la 20 martie 1914, Bucureşti, p. 10.

[62] C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 3.

[63] D.A.D., 1916—1917, nr. 28, şed. din 21 iunie 1917, p. 284.

[64] „Democraţia", nr. 17 din 1 decembrie 1913, p. 726; vezi şi *Relaţii agrare...*, p. 156—157.

[65] V. Brătianu, *Foloasele exproprierii*, în *Scrieri şi cuvîntări*, vol. III, p. 410.

www.dacoromanica.ro

se datora necesității în care s-au găsit clasele dominante de a adopta repartiția proprietății cerințelor obiective ale dezvoltării capitalismului.

Vintilă Brătianu a expus, la începutul anului 1914, într-o serie de articole, ideea că reforma agrară era necesară, pe de o parte, pentru a permite moșierilor să treacă la o agricultură intensivă [66], iar pe de altă parte, pentru a crea o pătură de țărani înstăriți în scopul lărgirii pieții interne. Expropierea — arăta el — va îmbunătăți starea materială a țărănimii. Prin expropierea a 1 200 000 ha s-a socotit că se putea completa pentru aproape 500 000 de familii, o întindere între 5—10 ha. Îmbunătățirea traiului a 500 000 de familii este îmbunătățirea pentru 2 500 000 de suflete; avînd pămînt aceștia vor avea putința de a avea vite. Trei vite mari numai de cap de familie însemnau pentru el un spor de avere de 700 lei, adică în total pentru cele 500 000 de familii un spor de 350 milioane [67].

Ziarul agricol „România agricolă" a întreprins în rîndurile cititorilor săi chiar o anchetă asupra reformei agrare și asupra expropierii parțiale. Din răspunsurile primite din partea unor mari moșieri (de pildă M. Giurgiuveanu din Molnița, jud. Dorohoi) reieșea că reforma agrară promisă de Partidul național-liberal, urmărind expropierea silită pentru împroprietărirea țăranilor era „unica soluție menită a asigura progresul țării prin formarea unei țărănimi luminate, bine situată și harnică" [68]. Un alt proprietar arăta că, înscriind expropierea a o parte din marea proprietate, Partidul național-liberal face „o operă socială de mare bine pentru țară" [69]. El propunea ca toate moșiile care nu se exploatau de însișiși proprietarii lor, dacă nu au adus îmbunătățiri agricole, nu au făcut ferme și șosele pe moșii, să fie expropiate, criticînd faptul că mulți dintre marii proprietari își arendau moșiile de multe ori primului venit, care îi da mai mult, fără a se interesa de gradul de moralitate al lui. Acesta, arăta el, în continuare — fără nici un capital, decît garanția și poate primul cîștig al moșiei, a căutat să exploateze moșia fără a face nici o îmbunătățire în mod elementar, din care cauză cea mai mare parte din pămînturile moșiilor s-a secătuit, nu mai sînt productive, deci un rău mare și pentru țară; el observa, totodată, că oprindu-se numai la expropierea proprietăților ce treceau peste 1000 ha, se expropriau, în cifră rotundă, numai 1 100 000 ha, dar tot rămîneau proprietarilor moșii de peste 3 000 000 de ha [70].

[66] În articolul *Care vor fi foloasele exproprierii?* Vintilă Brătianu arăta că un mare proprietar avînd 3000 ha, dînd 600—800 ha țăranilor, va asigura viața cel puțin 150—200 de familii, care pînă aci erau legate de sat printr-un petec de pămînt neîndestulător pentru trai, va avea astfel împrejurul celor 220—2400 ha ce-i rămîn o atmosferă de pace și liniște și noii împroprietăriți vor fi pentru el și pentru toți proprietarii cei mai aprigi apărători ai dreptului de proprietate, căci vor avea ce apăra... Cu cele 600 000—800 000 lei luați pe pămîntul expropriat, după ce-și va plăti datoriile sau își va îmbunătăți cultura pe moșie, sporind producția și munca sătenilor fără pămînt sau cu pămînt neîndestulător sau îi va investi în industrie sau comerț. Pe de altă parte, munca pe proprietatea mare rămasă după expropriere se va face mai bine, fiindcă țăranii cu 5—7 sau 10 ha vor avea vite mai bune de pus la dispoziția marii culturi, iar țăranii fără pămînt vor găsi într-o cultură mai bună a marelui proprietar, grație capitalului dat prin expropriere, o sporire a activității lor („Viitorul" nr. 2231, din 29 aprilie 1914 în *Scrieri și cuvîntări*„ vol. IV, p. 403.

[67] Vintilă Brătianu, *Scrieri și cuvîntări*, vol. III, p. 404.

[68] „România agricolă", an VI, nr. 233 din 5 ianuarie 1914, p. 4.

[69] „Glasul Argeșului", Pitești, an I, nr. 15, din 13 octombrie 1913, p. 2.

[70] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

În general, reprezentanții Partidului național-liberal recunoșteau că țărănimea se găsea în așa situație încît reformele economice și politice erau de absolută necesitate pentru a contribui la ridicarea ei materială și culturală. Mai mult, ei recunoșteau că ea nu-și putea îmbunătăți situația prin pămîntul luat în arendă. G. C. Dragu, de pildă, considera că schimbarea poziției între marea și mica proprietate, cumpărarea prin expropiere, dacă oferta de bună voie este ineficace a unei părți din marea proprietate rurală și revinderea ei la săteni apărea ca o necesitate și economică și politică și socială. „Trebuie dar, ca chestiune de prevedere socială, să răscumpărăm o parte din marea proprietate, pentru a o trece prin vînzare la micii cultivatori de pămînt. Ca chestiune de dreptate istorică nu facem decît cu sacrificiu din partea lor, să redăm sătenilor o parte din drepturile lor de odinioară la pămînt. Cred că prin această trecere înlesnim la noi în țară un proces economic" [71]. De asemenea, el arăta că prin expropiere se va înmulți și întări proprietatea rurală, țărănimea înstărită în special: „idealul este dezvoltarea la sate, cît se poate mai mult, de gospodării proprii, în care săteanul stăpîn pe o bucată de pămînt și întovărășit cu alți săteni, să se bucure de tot rodul muncii lor, spre folosul lui și spre liniștea socială" [72].

Asupra opțiunii și necesității unei noi reforme agrare și electorale se pronunța și Paul Bujor. „Nevoia acestor reforme — arăta el — se impune azi la noi în prima linie, din sentimentul de justiție socială, justiție asupra căreia ne-au atras de mai multe ori atenția și popoarele occidentale mai înaintate decît noi în civilizație..." „Nevoia acestor reforme se impune — arăta el în continuare — și pe motivul că țăranul nostru, care este cel mai interesat în special, le-a cerut de atîtea ori în mod legal cu jalbă... Amintirea răscoalelor din 1907 e încă proaspătă în mintea noastră, iar conducătorii noștri își dau seama bine acum că spectrul acestor răscoale nu se mai poate îndrepta decît prin reforme grabnice și serioase" [73].

Partidul social-democrat, sub influența elementelor înaintate, prevedea în programul său politic, încă din 1912, exproprierea forțată a marii proprietăți. În numeroasele mitinguri din Capitală, cît și din țară membrii acestui partid dezvăluiau îngustimea proiectelor de reforme, cerînd exproprierea totală a moșiilor. Este ilustrativă în acest sens moțiunea adoptată la mitingul ținut în 24 noiembrie 1913, în sala Dacia, în care se sublinia că „orice reformă agrară care n-ar lovi în temelia marii proprietăți este un mijloc paliativ, care ar amîna fără să rezolve chestia agrară" [74]. Moțiunea cerea expropierea totală a marii proprietăți și închirierea ei la țărani pe termene lungi și cu prețuri foarte mici. Mai mult decît atît, la începutul anului 1914, în Circulara Comitetului executiv al P.S.D. se preconiza exproprierea fără drept de despăgubire.

La Congresul al III-lea al Partidului social-democrat din 6—8 aprilie 1914 în legătură cu problema agrară, deși delegația din Iași se pronunțase pentru exproprierea parțială a marii proprietăți, majoritatea delegaților

---

[71] G. C. Dragu, *Reforma agrară...*, p. 19.
[72] *Ibidem*, p. 21.
[73] Paul Bujor, *Reforma electorală și agrară*, Iași, 1913, p. 13—14.
[74] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1910—1915, București, 1960, p. 761.

www.dacoromanica.ro

a cerut exproprierea totală, fără despăgubire a moșiilor. Congresul a hotărît că „Partidul social-democrat să opună reformelor înșelătoare ale partidului liberal, exproprierii parțiale, propriul său program prevăzînd lupta comună a proletariatului și țărănimii pentru exproprierea totală. Rezoluția adoptată în problema exproprierii preconiza că „datoria Partidului social-democrat este să arate interesele comune care leagă clasa țărănească de proletariat și să ducă lupta comună împotriva clasei marilor proprietari, împotriva întregului sistem agrar existent și să convingă țărănimea că numai cu ajutorul proletariatului va putea căpăta : *Exproprierea totală a marii proprietăți și arendarea prin comune la obști și individual pe termene lungi...*" [75]

Așadar, mișcarea socialistă, Partidul social-democrat se pronunțau pentru lichidarea radicală a proprietății moșierești. Desigur, în poziția acestui partid în problema agrară existau și limite, în sensul că socialiștii continuau să preconizeze arendarea pămîntului țăranilor pe termen lung (de 50 de ani) și cu arendă mică, deși masele țărănești năzuiau să obțină pămîntul moșieresc expropriat în proprietate deplină și fără despăgubire.

În privința reformei electorale Partidul social-democrat dezaproba colegiul unic preconizat de liberali, întrucît acesta „lăsa fără drepturi politice peste un milion de muncitori și țărani", cerînd votul universal.

Partidul național-liberal a fost chemat la conducerea țării la începutul anului 1914. Pe baza platformei reformelor agrară și electorală, el și-a asigurat o majoritate zdrobitoare în Parlamentul țării, ceea ce i-a permis să susțină problema reformelor. Dealtfel, în însăși mesajul de deschidere a sesiunii ordinare a Corpurilor legiuitoare din februarie 1914 se arăta că „insuflețiți de aceleași patriotice sentimente, veți purcede la discuția măsurilor cerute pentru înfăptuirea reformelor agrare și a celor politice și că „împreună cu guvernul veți ști să dați operei D-voastră caracterul de armonie socială pe care se cuvine să-l aibă" [76].

La 24 februarie se depunea, din inițiativă parlamentară, propunerea de revizuire a Constituției, prilej cu care deputatul liberal C. Orleanu expunea motivele pentru care Partidul național-liberal inclusese în programul său de activitate realizarea noii reforme agrare.

Și Camera și Senatul au cerut ca propunerea de revizuire să se voteze urgent, adică fără să se mai zăbovească. Conservatorii, mai ales, au fost surprinși de urgența prezentării proiectelor de reformă și a revizuirii Constituției cerînd lămuriri. C. C. Arion, mare orator, în numele Partidului conservator [77] și P. P. Carp în numele trecutului său politic [78], s-au împotrivit urgenței, iar conservatorii-democrați, înțelegînd necesitatea urgenței propuse de Partidul național-liberal, arătau prin dr. C. Istrati că nu găseau nici oportun și nici necesar să facă o declarație specială în problema revizuirii rămînînd, ca atunci cînd se va discuta în Cameră, ei să-și dea părerea [79]. La Senat, Al. Marghiloman, președintele Partidului conservator, a făcut o declarație în numele conservatorilor,

---

[75] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 761—762.

[76] D.A.D., 1914, nr. 4, șed. din 24 februarie 1914, p. 24.

[77] D.A.D., 1914, nr. 4, șed. din 25 februarie 1914, p. 25.

[78] Ibidem.

[79] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

arătînd că aceştia erau adînc miraţi de graba cu care se făceau propunerile de revizuire a Constituţiei, trei zile numai după deschiderea Parlamentului. În fapt, conservatorii, sub pretextul necunoaşterii în mod concret a reformelor, le respingeau, afişîndu-şi , ca în atîtea alte situaţii, aversiunea faţă de tot ceea ce ar fi fost în măsură să contribuie la ridicarea materială a maselor ţărăneşti. Dealtfel, P. P. Carp spusese în mod limpede că pe conservatori nu-i interesau masele decît într-atît cît „să primenească elita, cînd se istoveşte" [80].

Faţă de declaraţiile reprezentanţilor Partidului conservator, I. I. C. Brătianu, în numele guvernului pe care-l conducea, releva că, după războiul al doilea balcanic, el a pus întreaga chestiune a revizuirii în discuţie şi reforma agrară şi reforma electorală [81].

Trei zile mai tîrziu, la 27 februarie 1914, C. Stere la Cameră şi N. N. Săveanu la Senat prezentau raportul comitetului de delegaţi ai secţiilor în vederea revizuirii Constituţiei, în care se argumenta asupra necesităţii revizuirii. Discuţiile la prima citire au prilejuit ample înfruntări între reprezentanţii diferitelor partide şi grupări politice. N. Bazilescu, cûnoscut profesor universitar de drept, susţinător şi în trecut al unor măsuri legislative cu caracter democratic, releva temeinicia propunerilor de îmbunătăţire a situaţiei maselor ţărăneşti, caracterul nu numai economic, politic şi social, dar şi naţional al reformelor [82]. La rîndul său G. Diamandy, marcînd faptul că „revizuirea Constituţiei era impusă de noua fază socială a României", aprecia că exproprierea nu era o măsură luată împotriva marei proprietăţi, ci o măsură de echitate luată pentru mica proprietate şi pentru ţărănime [83]. El arăta că nu era vorba să se dea pămînt tuturor ţăranilor, ci numai „ţăranilor destoinici", aceia care aveau putinţa de a cumpăra pămînt şi de a reforma acea mică proprietate care să varieze de la 10, 15 sau 20 de ha. În general, fostul socialist considera să „Niciodată ţărănimea nu se va emancipa cît va avea numai iluziunea proprietăţii".

În ciuda amplelor şi numeroaselor luări de cuvînt în problema revizuirii Constituţiei conservatorii respingeau argumentele invocate în favoarea reformelor. N. Filipescu, unul din cei mai aprigi apărători ai proprietăţii moşiereşti, combătea reformele, deoarece „ele ameninţau deopotrivă şi interesele private şi interesele ţării" [84].

La 5 martie 1914 Corpurile legiuitoare au votat prin apel nominal propunerea de modificare a Constituţiei în vederea realizării reformelor. La prima citire în Cameră opoziţia conservatoare declara că se abţine de la vot, iar la Senat a votat contra, rezultatul fiind 100 pentru, 1 contra [85] (D. Greceanu). La a doua citire din Cameră, care a avut loc la 14 martie 1914, propunerea de revizuire a fost admisă cu 133 de voturi, contra 6 [86]. Faţă de această situaţie, D. Greceanu arăta că la citirea

[80] C. Ionescu-Lungu, *Cui se datoreşte împroprietărirea ţăranilor?* Ploieşti, 1927, p. 20.
[81] D.A.D., 1914, nr. 4, şed. din 24 februarie 1914, p. 25.
[82] Ibidem, nr. 8, şed. din 28 februarie 1914, p. 73.
[83] Ibidem, nr. 10, şed. din 3 martie 1915, p. 105. În 1917 G. Diamandi se va ridica însă împotriva reformelor Partidului naţional-liberal.
[84] D. S., 1914, nr. 8, şed. din 3 martie 1914, p. 71—79. Vezi şi Anastasie Iordache, *Viaţa politică în România, 1910—1914*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 282.
[85] D.A.D., 1914, nr. 12, şed. din 5 martie 1914, p. 140.
[86] Ibidem, nr. 30, şed. din 27 martie 1914, p. 358—359.

www.dacoromanica.ro

a treia conservatorii să declare abținerea de la discuție dacă nu se dădeau precizări asupra reformelor ; de asemenea, să se ceară garanții în vederea desfășurării alegerilor [87]. La rîndul său, Ion Miclescu, îndîrjit și dîrz pentru că regele nu intervenea în favoarea moșierilor, vroia să înceapă o campanie de presă în care să atace puterea executivă. În general, mai mulți fruntași ai Partidului conservator, printre care, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Dariano, Leon Bogdan, D. Greceanu și alții erau de părere că masele nu realizează în toată valoarea lui pericolul reformelor și că trebuia neapărat o frămîntare mai activă a lor [88].

În sfîrșit, la cea de a treia citire, din cei 143 de votanți, 142 au votat pentru, 1 contra (A. C. Cuza) [89].

Cîteva zile mai tîrziu Corpurile legiuitoare erau dizolvate pentru a face loc Adunării supreme — Constituanta. — În cadrul campaniei electorale care a precedat alegerile pentru Constituantă conservatorii și-au întețit activitatea de propagandă împotriva programului liberal de reforme. La 27 aprilie 1914 a avut loc o mare întrunire conservatoare în Capitală la care s-a adoptat o moțiune pentru garantarea libertății electorale. La Craiova, P. P. Carp, calificînd reforma agrară drept „un atentat la proprietatea acestei țări", declara că propunerile liberale de reforme „erau menite a ne opri din calea progresului în care ne îndrumasem" [90]. Totodată, el arăta că între cele două reforme era o strînsă legătură, căci guvernul, neputînd realiza exproprierea prin despăgubire, ci prin confiscare, avea nevoie de un instrument, care era colegiul unic și votul universal.

În general, în Camerile de revizuire reformele au întrunit o majoritate covîrșitoare, cu toată încercarea de împotrivire a conservatorilor mai cu seamă în Senat unde prezența marilor proprietari le dădea speranțe. În cursul discuțiilor de după fiecare din cele trei lecturi ale propunerii de revizuire au fost precizate principiile generale ale exproprierii și colegiului unic și pozițiile partidelor. Așa cum s-a văzut, Partidul conservator nu admitea nici un fel de concesiune constituțională, iar Partidul conservator democrat, deși admitea în principiu reforma agrară, o condiționa de plata în bani a pămîntului expropriat.

La 5 iunie 1914 s-a deschis sesiunea extraordinară a noului Parlament a cărui menire era — după cum se arată în „mesajul tronului" — dezbaterea numai a lucrărilor pentru aducerea la îndeplinire a acestei legiferări constituționale în sesiunea din toamnă" [91]. Așadar, discuția asupra revizuirii Constituției, care trebuia să constituie prima etapă a reformelor, a fost amînată pînă la sesiunea de toamnă. Înainte de închiderea sesiunii parlamentare extraordinare M. G. Orleanu, împreună cu

---

[87] N. Polizu-Micșunești, *op. cit.*, p. 58. Tot el nota că Nicolae Filipescu elaborase proiectul unui manifest adresat țărănimii „plin de miez și de avînt..." pe care urma să-l întregească cu proiectul lui Delavrancea și a-l supune apoi aprobării comitetului executiv al Partidului conservator.

[88] D.A.S., 1914, nr. 30, șed. din 27 martie 1914, p. 358—359; vezi și N. Polizu Micșunești, *op. cit.*, p. 57.

[89] D.A.D., 1914, nr. 43, șed. din 22 aprilie 1914, p. 847.

[90] „Timpul", Craiova, IV, nr. 155 din 10 mai 1914, p. 2—3; vezi și Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 288.

[91] D.A.D., Sesiunea extraordinară 1914, nr. 1, șed. din 5 iunie 1914, p. 1.

www.dacoromanica.ro

alţi deputaţi liberali [92], a propus alegerea unei comisii care în timpul vacanţei parlamentare să studieze şi să prezinte lucrările necesare revizuirii Constituţiei pentru sesiunea de toamnă. La rîndul său, N. Fleva, revenit pentru a treia oară în Partidul naţional-liberal, făcea propunerea privind necesitatea unor lucrări prealabile în chestiunea agrară, spunînd că nu era vorba numai de lipsa de pămînt, care era cauza principală a suferinţelor ţăranilor, dar şi de altele [93]. În legătură cu aceste comisii I. I. C. Brătianu a făcut apel ca din acestea să facă parte şi membrii ai opoziţiei. Partidul conservator-democrat prin Take Ionescu a declarat că nu participă la aceste comisii, în timp ce C. C. Arion, în numele opoziţiei conservatoare, a spus : „Noi credem că nu putem conlucra cu guvernul pentru studierea chestiunii şi facerea legii pentru revizuirea Constituţiei, promitem însă că le vom discuta cu cugetul curat, conform principiilor conservatorilor" [94]. A primit, în schimb, să facă parte din aceste comisii N. Iorga.

În general, conducătorii Partidului naţional liberal intenţionau să înscrie exproprierea numai ca principiu în Constituţie, subordonînd aplicarea ei de cadastrarea proprietăţii, operaţie care ar fi trebuit să amîne aplicarea reformelor, după cum aprecia un autor [95], cu un sfert de veac. Nu este mai puţin adevărat ca prin desemnarea comisiei pentru studierea anteproiectelor de reformă, ca şi prin amînarea lor pînă în toamnă, liberalii urmăreau şi obţinerea acordului conservatorilor, acord care, de altfel, a şi fost realizat în vara anului 1914. În legatura cu acest acord, Take Ionescu arată că, înainte de război, în comitetul Partidului conservator examinaseră cu toţii, inclusiv cu Nicolaie Filipescu, profundele transformări la care creaţiunea României mari trebuia să ne supuie, transformări mult mai numeroase decît reformele agrare şi electorale.

Toţi au fost de părere că şi o largă reformă agrară trebuia să iasă din crearea României mari şi o democratică întindere a dreptului de vot [96].

Îndată după izbucnirea primului război mondial cercurile conducătoare aveau să amîne dezbaterea programului de reforme, deşi în toamna anului 1914, senatorul Paul Bujor considera date fiind pregătirile pentru viitorul ţării — că era momentul pentru înfaptuirea reformelor. „N-ar fi oare nimerit — arăta el ca înainte de a-i trimite (pe ţărani n.n.) zic, să-şi verse sîngele pentru întregirea nemului nostru peste hotarele de acum să ne întindem toţi mîinile ca fraţii asigurînd astfel îndreptarea acelor inechităţi sociale care atît de loial au fost recunoscute de noi toţi în şedinţele anterioare ale acestui corp? Nu credeţi că veţi pecetlui cu siguranţa anonimă desăvîrşită de care aveţi nevoie în acţiunea

---

[92] Propunerea era semnată, în afară de M. G. Orleanu, de: C. Alimănişteanu, Al. Bellu, Dim. I. Nicolaescu, Em. Dan, Dr. Pănescu, D. R. Ralea, Const. Georgescu, Gr. L. Trancu-Iaşi, Dinu Arţăreanu, Stefan C. Ioan, Grigore Iunian, S. Eraclide, Dr. Lupu, Tilică Ionide, I. I. Stănciuleanu, D. D. Pătrăşcanu şi Vintilă Brătianu.

[93] D.A.D., ses. extraordinară 1914, nr. 12, şed. din 20 iunie 1914, p. 173.

[94] Ibidem, p. 174.

[95] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Bucureşti, 1926, p. 245./p. 175.

[96] Take Ionescu, *Pentru România mare. Discursuri din război 1915—1917*, Bucureşti, 1919, p. 141. Din cuvîntarea rostită la Iaşi în Camera Deputaţilor la 14 decembrie 1916, vezi şi discursul senatorului Vladimir Anastasovici, în D. S., 1916—1917, nr. 27, şed. din 19 iunie 1917, p. 164 165.

www.dacoromanica.ro

d-voastră politică și veți asigura, neîndoios, izbînda mare?"[97]. La această întrebare, primul-ministru, I. I. C Brătianu, avea să răspundă că nu era momentul potrivit pentru reforme, că înțelepciunea politică impunea factorilor de răspundere ai țării să amîne tot ceea ce putea da naștere la desbinări în rîndurile reprezentanților națiunii. În felul acesta problema reformei agrare era amînată pînă în primăvara anului 1917.

LES RELATIONS AGRAIRES DE ROUMANIE PENDANT LA DÉCENNIE QUI PRÉCÉDA LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Les relations agraires de Roumanie durant les premières décennies du XX-e siècle reflétaient de manière prenante le fait que tandis qu'un nombre restreint de grands propriétaires fonciers possédaient la majorité du terrain agro-sylvicole — les latifundia y couvrant une superficie importante — la paysannerie qui constituait la mojorité de la population, représentant le fondement de l'Etat roumain, était dépourvue de terre ou en possédait très peu. Les masses paysannes ne pouvaient compenser le manque de terre qui leur eut assuré l'existence par celle que leur donnaient à bail les grands propriétaires fonciers et les fermiers, de sorte qu'une modification de la proportion entre la grande propriété et la petite propriété s'imposait non seulement comme une nécessité économique, mais aussi politique, sociale et surtout nationale. De là aussi les propositions du parti national-libéral concernant l'accomplissement d'une nouvelle réforme agraire.

Le déclenchement de la première guerre mondiale a constitué pour le gouvernement un occasion propice à l'ajournement des débats touchant la réalisation de la réforme agraire, ceux-ci étant repris à peine au printemps 1917.

[97] D. S., 1914—1915, [illegible] p. 38.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

IDEI ASOCIAȚIONISTE ÎN ROMÂNIA. FORME DE ASOCIERE ALE ȚĂRĂNIMII. OBȘTEA SĂTEASCĂ DE ARENDARE A PĂMÎNTULUI (1864—1907) *

DE

GHEORGHE CRISTEA

Originile mișcării cooperative moderne din România, ca, de altfel, și din alte țări, se găsesc în formele primitive de asociere, ce existau mai ales în domeniul vieții agricole, începînd cu cea mai veche perioadă a economiei omenești. Asemenea forme de economie colectivă se materializează la români *în stăpînirea și folosirea în codevălmășie* a pămîntului arabil și mai ales a pădurilor și a islazului satului, *în întovărășiri de muncă* (tovarășii de plug, cete de treier, „clăci" sătești alcătuite sporadic pentru diverse lucrări), *în tîrle* ciobănești sau *în stîne* create ad-hoc, la care țăranii își trimiteau mînzările în lunile de vară și de toamnă. În satele moșnenești sau răzășești era necesar să se obțină un consens cel puțin pentru unitatea agricolă a pămîntului satului împărțită în curele individuale, ca să se poată folosi aceeași cereală pentru această unitate de cultură, iar muncile agricole să se facă în același timp: aratul, deci pornirea tuturor plugurilor deodată, secerișul grînele (țarina, locul pe care se cultivau grînele, era comasată în numeroase sate în așa fel ca vitele să intre pentru pășunat în miriște doar după ridicarea recoltei), culesul porumbului; de asemenea, de multe ori locurile rezervate pentru anumite culturi speciale (in, cînepă), precum și locurile de fineț de pe care se strîngea finul pentru iarnă, nu erau risipite, ci adunate toate laolaltă constituiau cînepiștea sau fîneața satului. Așadar, e posibil să fi avut loc anumite sincronizări ale lucrărilor agricole, ceea ce vădea existența unei munci în comun chiar atunci cînd loturile de pămînt erau despărțite în folosințe individuale, iar munca pe zone agricole specializate atrăgea după sine o serie de obligații ale gospodăriilor individuale integrate în complexul unei economii organizate pe plan sătesc, precum și anumite drepturi ale satului de a se amesteca în treburile gospodăriei individuale [1].

* Fragmente din lucrarea *Istoria cooperației agricole de producție din România*, elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga".

[1] P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*. Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 88—91; Valeria Costăchel, *Obștea sătească*, capitolul al II-lea din lucrarea V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. științifică, București, 1957, p. 77—108; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I. Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 224—225, 296—332; idem, vol. II, București, 1959, p. 25—92; M. V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 639—640; C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, București, 1943, p. 7—8.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce privește rădăcinile ideologice ale cooperației moderne, ele pot fi întîlnite în socialismul creștin, în pedagogia socială (Johann Heinrich Pestalozzi și Philipp Emanuel von Fellenberg în Elveția, Nicolai-Frederik-Severin Grundtvig în Danemarca), în socialismul premarxist. Nu numai *doctrina asociaționistă*, dar în general ideile reformatorilor sociali din prima jumătate a secolului XIX-lea — economiști și sociologi — aveau audiență la fruntașii culturii din cele două principate dunărene, care, adesea, le-au acceptat și le-au propagat[2].

Adept și slujitor statornic al doctrinei lui Charles Fourier, în același timp precursor al socialismului și al asociaționismului român, Teodor Diamant încearcă, în 1835, să organizeze cunoscutul falanster, împreună cu Emanoil (Manolache) Bălăceanu, pe moșia Scăeni, proprietatea acestuia, dar intervenția brutală a guvernului desființează asociația[3].

Considerată de unii autori „prima construcție de acest fel din toate cîte s-au încercat în diferitele țări" [4], iar de alții „a doua și ultima experiență de a acest fel realizată în timpul vieții marelui utopist" [5], efemera operă preconizată de Teodor Diamant, falansterul de la Scăeni, rămîne un moment deosebit de important în istoria gîndirii sociale din România. Originalitatea lui T. Diamant, oricît de firavă ar fi ea, se reflectă în încercarea sa de a adapta realităților economice concrete din țările române doctrina școlii societare (de la dogmele căreia se abate însă nu o singură dată), în curajul său de a căuta să aplice realist principiile unei noi întocmiri sociale bazate pe dreptate și egalitate. Modului de exploatare a moșiilor boierești prin clăcași cărora li se repartizau loturi individuale ce erau lucrate cu unelte primitive folosind procedee rudimentare, el îi opune nu proprietatea mare individuală, ci marea exploatare practicată de oameni liberi, întovărășiți de bună voie pentru o lucrare colectivă, cu mijloace comune, perfecționate, aplicînd cele mai noi metode științifice (printre „soți" figura și un agronom cu școală; T. Diamant însuși era membru al Societății de agricultură înființată la București (1835) în vederea sprijinirii acțiunii de ridicare a agriculturii prin școli și ferme model). Spre deosebire de Fourier, care punea accentul pe munca în agricultură, T. Diamant, impresionat de slaba dezvoltare economică a țării sale, releva necesitatea creării unei industrii autohtone. Semnificativ, în această privință, este faptul că încă în articolele publicate în „Curierul românesc" el subliniază avantajele agriculturii (lucrării pămîntului) îmbinate cu meșteșugurile; însăși denumirea alcătuirii de la Scăeni era de „*Societate agronomică și manufacturieră*". iar memoriul din 1841 prevedea înființarea unor colonii agricole-industriale [6].

---

[2] M. V. Pienescu, *loc. cit.*: Gheorghe Cristea, *Unele probleme ale cooperației agricole de producție în istoriografia românească*, în „Revista de istorie", t. 33 (1980), nr. 12, p. 2279 2301.

[3] Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, vol. I, București, 1939, p. 19—44; idem, *Introducere* la lucrarea Teodor Diamant, *Scrieri economice*, Edit. științifică, București, 1958, p. 43 52; D. Popovici, *«Santa cetate». Între utopie și poezie*, București, 1935, p. 18—31; I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, Edit. politică, București, 1966.

[4] Nicolae Deleanu, *Scrieri social-politice*, Edit. politică, București, 1976, p. 63; idem, *Scurt istoric al mișcării socialiste din România*, București, [f.a], p. 6.

[5] I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, p. 6.

[6] Gr. Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 32—39, 43; idem, *Introducere* la T. Diament, *Scrieri economice*, p. 62—64; I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 62—203.

www.dacoromanica.ro

Altoită pe un fond primar funciar autohton și avînd, inițial, ca model imaginar, socialismul evanghelic al comunităților creștine primitive din Dacia romană, concepția lui I. Heliade-Rădulescu se va caracteriza ulterior și prin pregnante trăsături laice. Elementele socialismului utopic francez, preconizat de Saint-Simon și mai ales de Fourier (opera acestuia, mărturisește scriitorul român, o cunoscuse și studiase încă de la 1832), J. P. Proudhon și Louis Blanc, dar nu numai de ei[7], privite însă în mod critic și adaptate de Heliade la realitățile sociale românești, ca și fondul funciar evanghelic, se reflectă în eseul *Cîteva cugetări asupra educației publice (1839)* [8], un adevărat proiect socialist-utopic, în care se arată căile pentru înfăptuirea societății ideale, bazată pe revenirea creștinismului la adevărata sa misiune : bogatul să-și dea „de bună voe" averea „spre ușurarea săracului", făcîndu-se „epitroapă maica cea de obște, biserica", ce devenea proprietară a moșiilor. Urma apoi „să-și dea mîna chesarul cu biserica, să se facă o unime, un corp, și veniturile bisericii să fie ale statului". Toate moșiile din țară s-ar transforma în „domene ale statului" și ar avea „un minister în parte despărțit în mai multe secții", iar fiecare moșie „cîte un șef econom cu slujbașii săi", în timp ce „mii de fii ai țării" ar fi „impiegați cu leafă obștească". Țăranul, din clăcaș ar deveni „om slobod cu țarina sa dată pe viață, după vrednicia și munca lui". Cel vrednic avea dreptul „să coprindă mai multe locuri spre folosul său și cel de obște" ; de la cel leneș se putea lua „tot ce nu era destoinic a-l esploata". Așadar se va da „fiecăruia după faptele sale ; agricultura, fabricile, tot felul de industrie" urmau să fie ale guvernului ; se prevedea să fie „întrebuințați toți românii" și să se „răsplătească vrednicia"[9].

În cursul anului 1850 I. Heliade compune poemul socialist-utopic *Santa cetate*[10], ce pornește de la definiția poporului — „Christ-popolul, lumina și puterea", „producînd singur viața și averea" — examinează trecutul și proiectează imaginea luminoasă a viitorului. În această cetate a viitorului, „cetate ideală, naltă", „justiția este domnitoare", „frăția e realizată", virtutea e „forță, valoare", „orice nevoie este ușurată : unul pentru toți, toți iar pentru unul" ; în afară de fraternitate, libertate („liberă voie") și egalitate („soartă nivilată"), aici stăpînesc „verul [*adevărul*], frumosul, marele și bunul", iar ordinea economică în noua întocmire socială se caracterizează prin „propriul sacru, risolvat comunul" (așadar sanctificată nu proprietatea individuală, ci aceea a societății însăși)[11]. Solidaritatea umană, viața socială și participarea individului la proprietatea colectivă constituie elemente fundamentale ce înscriu acest poem

---

[7] În legătură cu evoluția concepției socialist-utopice a lui I. Heliade și cu lucrările socialiștilor care aveau să-l influențeze pe acesta, v. D. Popovici, *«Santa cetate». Între utopie și poezie*, p. 78—135 ; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 44—86 ; Radu Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu, Ideologia social-politică și filozofică*, Edit. științifică, București, 1971.

[8] Ion Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, Ediție îngrijită de George Baiculescu, Craiova, [f. a.], p. 159—187 ; v. și Radu Tomoioagă, *op. cit.*, p. 96—97.

[9] Ion Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, p. 180—181.

[10] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, *Poezii*, Ediție critică de Vladimir Drimba, București, 1967, p. 207—209.

[11] *Ibidem*, p. 209.

www.dacoromanica.ro

în rîndul lucrărilor lui Heliade cu trăsături socialiste, pendulînd însă între umanitarismul biblic și pacifismul fourierist[12].

În același an (1850), traduce broșura lui Louis Blanc, *Le catéchisme des socialistes*, ale cărei idei privind asociația se vor reflecta în viitoarele sale proiecte. El însuși va elabora formula *asociației agricole*, abandonînd treptat ideea înfăptuirii societății ideale cu ajutorul „maicii cea de obște, biserica"[13].

Cu mult înainte de reforma din 1864, încă din ianuarie 1859, I. Heliade Rădulescu mărturisea, în articolul *Asociația agricolă*[14], că „*de mai mulți ani* se ocupă cu stăruire spre formarea și organizarea unei asociațiuni agricole prin acții, pe niște baze solide și din cele mai posibili în țara noastră"[15] [sublinierea ns. — *Gh. C*]. Prin acest articol program erau chemați „toți bărbații maturi cu mintea și doritori binelui comun și legal spre a lua parte devenind acționari în această asociație" — pentru „fiecare acție" urma să se plătească (la cumpărare) o sută de galbeni. Acționarii trebuiau să aleagă și să numească dintre dînșii „o direcție de cîțiva bărbați și un casier responsabil", căruia i se încredința întîi numai a patra parte, „adică 25 galbini din fiecare acțiă". Cu suma adunată din aceasta a patra parte, urma să se cumpere „o moșie ce va deveni proprietatea asiguratoare a companiei sau a acționarilor pentru primii bani ce a depus fiecare"[16]. Restul de bani, deci pînă la 75 de galbeni din *fiecare acție*, se încasau în trei etape, pe măsura și în scopul propășirii asociației și numai cu hotărîrea adunării generale, pentru: dotarea moșiei „cu stabilimente, cu vite, cu machine liberatoare de braț și cu instrumente aratorie"; „începerea comerciului agricol"; dezvoltarea operațiunilor agricole și comerciale „în niște proporțiuni mai întinse cuvenite calității și situațiunii moșiei"[17].

Ca precauțiune, pentru a apăra „pe soți de toată reaua credință" și „de arbitrariu", pentru a apăra individul „în contra celor mai mulți" și pe cei mulți „în contra puterii de bani a unuia singur", se prevedea că „fiecare este liber a lua mai multe acții, nu însă mai mult de a treia parte a capitalului general" (la început, doritorii subscriau cîte acții ar fi voit). De asemenea, se stabileau anumite restricții privind raportul dintre numărul voturilor la care avea dreptul un asociat în adunarea generală, și numărul *acțiilor* fiecăruia. În ceea ce privește beneficiile obținute, proiectul lui Heliade prevede: „foloasele curate" se vor împărți „fiecăruia la capitalul fiecăruia an după numărul acțiilor sale; „travaliul fiecăruia laborator pînă la directorii fiecăreia ramure și pînă la directorul general se recompensă printr-un salariu decis de generala adunare a Companiei"[18].

---

[12] D. Popovici, *« Sanța celate ». Între utopie și poezie*, p. 130—135; Radu Tomoioagă, *op. cit.*, p. 105.

[13] Radu Tomoioagă, *op. cit.*, p. 98.

[14] Articolul *Asociația agricolă*, semnat; *I. Heliade* și datat: *București — 1859*. Ianuarie 18, a apărut în *Collectio de brebenei și viorelle* de J. R. („Bibliotecă portativă", XV, Diverse, București, 1860, p. 123—141).

[15] *Ibidem*, p. 129.

[16] *Ibidem*, p. 130.

[17] *Ibidem*, p. 131—132.

[18] *Ibidem*, p. 132—134.

www.dacoromanica.ro

Sublinieri speciale se fac în legătură cu îndatorirea de „a nu ieși din regulele Economiei", ce și ea este o știință asemenea agriculturii, precum și în legătură cu modul de lucrare a pământului, recomandînd o deosebită prudență, ca „laboratorul de pământ" să nu irosească „timpul și travaliul"[19].

„Așezământul agricol" inițiat de Heliade urma să fie „în același timp (de va merita) și o școală pentru cei ce vor dori a studia agricultura, cum și un model pentru proprietarii ce vor voi a-și înmulți venitutile și a-și face mai valabili moșiile" [20].

La inițiativa luată de Heliade „dinpreună cu ai săi consîngi și amici mai de aproape [printre aceștia B. Boerescu, Gr. Grădișteanu, frații Moșoi, Rîureni, Locusteni, Anica Ipătească etc.], spre a subscrie ca acționari începători în această asociație" („peste tot 206 acții, 20.600 galbeni")[21], au aderat și alții, ajungîndu-se (1 septembrie 1860) la 447 acții, 44.700 galbeni [22].

De remarcat că printre cei subscriși se întîlnesc numele unor proprietari de moșie, ale unor ofițeri, preoți, librari, numele unui zaraf, al unui protosinghel; uneori sînt trecute și județele de unde provin subscrișii — Olt, Dîmbovița, Argeș, Brăila, Putna, Muscel (cei mai mulți: aproape 20) [23]. Existau subscriitori cu „stări foarte mari, și cei mai mulți înzecit din cea ce au subscris" — „starea lor toată" reprezintă milioane de galbeni [24]. Din listele de nume publicate nu reiese însă dacă printre acționari se găseau și țărani. Oricum, la 15 septembrie 1860 „asociația agricolă" era încă departe de a putea cumpăra moșia necesară [25]; nici în 1865 nu se vedea vreun început în legătură cu realizarea proiectatei asociații [26].

Ideea asociației agricole va fi preluată de la I. Heliade Rădulescu de N. Russu-Locusteanu, proprietar de moșie în județul Romanați, un bun prieten al acestuia, care, însă, o expune mai clar și mult mai sistematic, într-un articol intitulat *Încercare asupra dreptului public al românilor sau România și Turcia*, (Anexă: *Ce e claca?*), publicat (1856) în „Conservatorul" [27]. Pentru N. Russu-Locusteanu adevărata proprietate este proprietatea comună, „concentrația unitară, ce reprezintă *ager publicus* (domeniul public), proprietate una, indivisibile, concentrate în mîinile ființei morali ce se numește Stat sau Popol. Sistema aceasta de împroprietărire, nu numai e cea mai justă pentru îndoita el legitimitate, dar încă și cea mai proprie fericirei tutulor și prosperității nației, căci ei i se poate aplica mai facil regimul societar: *Associația agricole*". „Îmbucătățirea în nemărginit a proprietăților" ar putea aduce „căderea agriculturei dacă împroprietărirea ar fi parțiale", precum și crearea „unei feo-

[19] *Ibidem*, p. 135—136.
[20] *Ibidem*, p. 136—137.
[21] *Ibidem*, p. 140, 142—143.
[22] *Ibidem*, p. 147.
[23] *Ibidem*, p. 142—147.
[24] *Ibidem*, p. 151.
[25] *Ibidem*, p. 148—154.
[26] P. S. Aurelian, *Despre asociațiune*, în „Atheneul român", III (1869), ianuarie-august, p. 46.
[27] „Conservatorul", Secția I, nr. 1, noiembrie 1856, p. 183—187; D. Popovici, *op. cit.*, p. 81, 117, 128; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperatistă în România*, p. 80—84.

www.dacoromanica.ro

dalităţi noi ce înghite, devoră proprietatea mică". „Subdivizia dară nu e starea naturale a societăţilor; subdivizia teritoriale e mizerie, precum concentraţia în mîinile numai a unei minorităţi de oameni [...] este tiranie, opresie şi, prin urmare, iar mizerie, căci marginile se ating". Crearea asociaţiei economice ar fi condiţionată de libera grupare a membrilor acesteia, care să-i înţeleagă rostul; dar dacă marii proprietari nu reuşesc acest lucru, atunci e necesară violenţa: „...nu rămîne alt mijloc de cît a li se aplica legea talionului: cum au luat pămîntul comunal de la sate prin constrîngere, aşa să-l şi dea, prin constrîngere" [28].

Expunerea lui N. Russu-Locusteanu privind forma ideală de exploatare în comun a pămîntului relevă o profundă cunoaştere a rolului asociaţionismului în agricultură şi o bună familiarizare cu principiile de bază ale acestuia, inspirate, la rîndul lor, din lucrările socialiştilor utopici francezi — Fourier, Louis Blanc în primul rînd [29].

O societate pe acţiuni („asoţiaţia acţionară"; denumirea: *Asoţiaţia Agricolă Română Anonimă*) iniţiază şi Trandafir Djuvara, „ca agricultor cu oarecare experienţă, avînd în vedere necalculabilele foloase ce ne-ar produce agricultura" — deja înainte de 1 ianuarie 1862 la Brăila, luase fiinţă *Comitetul întocmirei asociaţiei — agricole române*. Din asociaţie, caracterizată prin „14 principiuri ale organizării unei asoţiaţii agricole", urmau să facă parte „proprietari şi arendatori, precum şi săteni", la început trebuind „a se primi acţionari întîi numai oameni cu cunoştinţă practică de tot felul de afaceri agricole şi hotărîţi a căuta şi treaba ce prin majoritate de voturi ale acţionarilor li s-ar încredinţa". Conducerea acesteia era asigurată de un consiliu de administraţie numit „prin majoritate de voturi", dar adunarea generală a acţionarilor era aceea care hotăra „prin majoritate de voturi şi prin încheiere de jurnal cantitatea şi felul afacerilor asociaţiei, precum şi fondurile ce se vor destina pentru fiecare afacere în parte" [30].

Potrivit relatărilor lui P. S. Aurelian, care o considera „cea dintîi Asociaţiune agricolă română", aceasta şi începuse „operaţiunile sale", „pentru exploataţiunea domeniului Brăilei" imediat după aprobarea statutelor de către domnitorul Carol, iar „lucrările sale prosperau"; însă din cauze încă necunoscute, „asociaţii nu au putut să se înţeleagă între dînşii" şi ea s-a dizolvat [31].

Deşi creaţii utopice, hibride, cu pregnante trăsături de societăţi capitaliste pe acţiuni şi vădite tendinţe de armonizare a intereselor de clasă, cele două asociaţii agricole proiectate de I. Heliade şi Tr. Djuvara se remarcă în mod evident prin caracterul lor însolit privind unele elemente cooperative (oricît de firave ar fi ele), precum şi prin căutările încercate în epocă în vederea soluţionării chestiunii agrare.

Personalitate de prim rang a vieţii noastre economice şi politice (participant la revoluţia din 1848, vicepreşedinte, în acelaşi an, al comisiei „de proprietate" din Bucureşti, ale cărei dezbateri le-a şi condus, inspector general al agriculturii din toată ţara după 1864, deputat în

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem*, p. 84.

[30] [Trandafir Djuvara], *Starea agricultorului isolat comparativ cu aceea a agricultorului asociat*, Brăila, 1862, p. IV—VI, 16—20.

[31] P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 45—46.

www.dacoromanica.ro

Parlamentul României apărînd în această calitate interesele țăranului român), Ion Ionescu de la Brad, creatorul agronomiei românești, adevărat deschizător de drumuri și în alte domenii (agrogeologie, zootehnie etc.), economist și statistician, este considerat, de asemenea, precursor al cooperației române (ilustrează perioada de tranziție de la socialismul utopic asociaționist la sistemele cooperative moderne), enunțind și ideea cooperației de producție : „societate de producțiune" în care se produce „pentru socoteala sa proprie" [32].

Documentat temeinic asupra lucrărilor reformatorilor sociali și ale economiștilor din capitala Franței, unde și-a făcut studiile, precum și asupra practicilor cooperative din Occident, Ion Ghica, fără a încerca să prezinte cooperația ca un sistem economic, aduce totuși o deosebită contribuție literaturii noastre cooperative, relatările sale caracterizîndu-se printr-o remarcabilă forță propagandistică [33].

În *Insula prosta*, scrisoare trimisă lui V. Alecsandri (datată : Londra, 30 mai 1885), expune imaginara organizare complexă a unei colectivități, inspirată de modelul utopiștilor și care amintește oarecum și de *Voyage en Icarie* a lui Etienne Cabet. Atunci cînd descrie această „asociație" ideală, alcătuită pe baze cooperatiste și liber-schimbiste, Ion Ghica face și o prezentare precisă a exploatării în comun a pămînturilor și lasă să se înțeleagă în ce direcție consideră el că ar trebui îndrumată organizarea României în domeniul economic, preconizînd asocierea micilor proprietăți pentru a forma o unitate mare de exploatare agricolă [34]. Într-o anumită măsură pe aceeași linie se înscrie și expunerea *Două călătorii în vis*, din *Convorbiri economice către domnul Vasile Alecsandri* [datată: Hastings, 1889], în care prezintă rezumativ metodele cooperative și în care ține să distingă net cele două feluri de *societăți cooperative:* de *distribuție* și de *producție* [35].

Evidențiind avantajele politice, sociale și morale ale proprietății mici, P. S. Aurelian recomandă și soluția necesară „ca să se poată însă concilia avantagele culturei mari cu ale proprietății celei mici" : „cultivatorii n-au decît să se asocieze". Și el continuă : „Pentru ce proprietarii cei mici dintr-o comună nu ar uni oare toate esploatațiile lor într-una singură, și să încredințeze gestiunea ei unuia dintre dînșii care va fi mai dibaciu, și cînd va fi la parte fiecare să primească proporțional cu ce a adus in asociațiune? Iată că atunci dispar desavantagele proprietății celei mici, pentru că se poate aplica la acest domen mare, ccmpus din acele părticele mici, toate sistemele intrebuințate în cultura mare" [36].

---

[32] „Pruncul român", nr. 24 din 7 august 1848, p. 97, 98 — articolul: *Socialiștii (Adversarii proprietății);* v. și nr. 23 din 5 august 1848, p. 93, 94 — articolul: *Proprietatea este baza societății.* Ion Ionescu [de de Brad], *Creditul rural*, Iași, 1876, p. 24—32; idem, *Creditul*, București, 1880, p. 35—36; Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 112—140; idem, *Introducere* la T. Diamant, *Scrieri economice*, p. 15, 62; Amilcar Vasiliu, *Ion Ionescu de la Brad*, Edit. Agro-Silvică, București, 1967, p. 24—28; Gheorghe Cristea, *op. cit.*, p. 2279—2280.

[33] Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 95—112.

[34] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Edit. Minerva, București, 1976, p. 260—303; Victor Slăvescu, *Opera economică a lui Ion Ghica*, în Academia Română, Memoriile Secțiunii istorice, Seria III, tom XIX (1937), Memorii 4, p. 51—73; Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 98—106.

[35] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 373—391; Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 106—109.

[36] P. S. Aurelian, *Despre asociațiuni*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

Agricultura românească, cea mai importantă ramură de activitate a economiei naţionale, avea neapărată nevoie de punerea în practică a principiului asociaţiei: „În sensul în care am luat asociaţiunea ocultă, naturală, acest mare principiu, această lege socială este atît de naturală şi folositoare pentru agricultură ca şi pentru industrie; ba încă putem zice că în nici o industrie nu se vede principiul asociaţiunei mai întins decît în agricultură. În adevăr, nici o industrie nu lucrează pentru mai mulţi oameni ca agricultura, prin urmare nimeni nu se poate interesa mai mult decît agricultorul de rezultatele la care ajunge asociaţiunea generală" [37].

El însuşi agronom, P. S. Aurelian sublinia imposibilitatea introducerii metodelor de lucru moderne şi a maşinilor agricole pe loturi mici, individuale, şi, dimpotrivă, aceasta era „foarte uşor de realizat" atunci cînd se asociau „cultivatorii dintr-o comună" [38].

Nu vom reveni, *acum*, asupra ideilor şi activităţii lui Spiru Haret, promotor al progresului social în satul românesc [39].

★

Aşa cum deja s-a evidenţiat, ideile socialismului asociaţionist au pătruns de timpuriu în Principatele Române. Cu toate acestea, locul pe care cooperaţia l-a ocupat în gîndirea şi în activitatea socialiştilor români apare neînsemnat [40].

Desigur, în presa, ca şi in literatura socialistă, această problemă nu lipseşte cu totul, publicaţiile periodice acordîndu-i un spaţiu mai mare sau mai restrîns, ideea unirii în diferite asociaţii, înfiinţării de sindicate agricole, de bănci de credit ţărăneşti, obşti de arendare a pămîntului revenind nu de puţine ori, dar o preocupare sistematică şi stăruitoare n-a existat în această direcţie [41].

Încă în septembrie 1879, într-un articol publicat de „Besarabia", evidenţiindu-se situaţia precară a ţărănimii după reforma din 1864 („prin puterea împrejurărilor de a cultiva necontenit pămîntul său după sistemul cel mai primitiv şi mai sărac", niciodată ţăranul român „nu-şi va putea procura maşinile agricole care să-i mărească puterile şi să-i economisească ostenelile", şi nici „nu va fi în poziţiune de a aplica la munca cîmpului invenţiile cele noi şi folositoare"; „proprietatea sa fiind mică nu va putea efectua lucrările atît de trebuitoare progresului agriculturii, de irigaţiune, de scurgeri a bălţilor etc".), se insistă asupra tendinţei de absorbţie a proprietăţilor mici de către cele mari şi, în acelaşi timp, se arată mijlocul („un singur leac") ce va putea combate pericolul „care ameninţă de a reîntoarce pe plugar la servitute şi sărăcie": *asociaţiunea*. Argumente: avantajele acesteia, exagerate însă uneori. Articolul nu se rezumă însă

---

[37] P. S. Aurelian, *Despre asociaţiune*, p. 36; vezi şi Const. Moldoveanu, *Pionierii cooperaţiei române. P. S. Aurelian*, Bucureşti, 1938, p. 22—33.

[38] P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 40.

[39] Vezi Gheorghe Cristea, *op. cit.*, p. 2280—2282.

[40] Vezi Gromoslav Mladenatz, *Socialismul şi cooperaţia*, Bucureşti, 1947, p. 119, 120.

[41] *Ibidem*, p. 121. În această privinţă ni se pare insuficient argumentată afirmaţia lui Const. Titel Petrescu *(Ce vor socialiştii români?*, Bucureşti, 1947, p. 17): „Mişcarea socialistă a căutat întotdeauna să încurajeze şi să-şi apropie mişcarca cooperativă — cooperaţia apărîndu-i ca un *mijloc de luptă* şi de *organizare colectivă*, similar sindicatului".

www.dacoromanica.ro

la principii „teoretice", ci se încheie și cu concluzii practice directe: „Să se instruiască deci țăranul în acest sens, să i se arate drumul ce trebuie să urmeze; să fie pus în poziţiunea de a înțelege foloasele ce va trage din unire; să vadă că asociația este singura sa mîntuire în viitor; să fie luminat asupra situației sale și a rolului ce joacă ca factorul cel mai important al societății omenești; ideea de asociație le va veni atunci tuturor într-un avînt spontaneu și, uniți prin muncă într-o înfrățire colosală, vor învinge vijeliile ce le rezervă viitorul" [42].

Semnificativă ni se pare și opinia exprimată de G. Munteanu [Grigore Maniu] în a șaptea scrisoare, din cele opt trimise către țărani: „De ce să nu se întemeieze pe moșiile statului *comune slobode* [sublinierea ns. — *Gh. C.*], în care toți muncitorii să lucreze de-a valma și să aibă în stăpînire roadele muncii lor? Și de ce să nu se ia și moșiile boierești și să se plătească încet-încet, așa ca toată țara să fie lucrată de muncitori slobozi și să nu mai fie om muncitor de pămînt care să nu aibe ce mînca, cu ce se îmbrăca, cu ce-și îngriji copiii și cu ce întîmpina toate trebuințele. Dacă nu se va face de bunăvoie această dare de moșii, se va face nu peste multă vreme cu sila, și dacă acuma s-ar da plată, mai pe urmă se vor lua și fără plată..." [43].

Primul program al *Partidei socialiste din România*, intitulat *Ce vor socialiștii români*, întocmit de C. Dobrogeanu-Gherea, publicat mai întîi în „Revista socială" [44], apoi și în broșură în anul 1886, abordează problema organizării producției agrare raționale „în folosul țăranilor", preconizînd „trecerea pămîntului de lucru întreg în puterea comunelor rurale". Deși considera „mult mai potrivit ca pămîntul să-l lucreze comunele colectiv" — „însărcinarea de căpetenie a partidei socialiste va fi de a convinge pe țărani cît de mari foloase materiale și morale ar ieși din astfel de cultivare" —, totuși programul presupunea „că majoritatea comunelor, primind pămînt mai mult chiar decît trebuie, va opri o parte pentru pășuni comunale, iar pămîntul de arat îl va împărți. Între aceste două tipuri extreme putem închipui și altele mijlocii. Unele comune nu vor lucra pămîntul în colectivitate, dar vor aduce mașini comunale: batoze, vînturători etc...., altele vor avea păduri și pășuni comunale etc...., orișicum însă s-ar organiza comuna rurală, ea va tinde către colectivizare mai mare și exemplul comunelor ce vor fi admis producțiunea colectivă va arăta foloasele acestui fel de gospodărie și va face și pe celelalte să le imite. Dar chiar dacă vom presupune că se va statornici felul cel mai prost de lucrat pămîntul, munca individuală pe pămînt împărțit in bucăți, chiar atunci va fi mult mai bine decît dacă va fi organizat burghezimea producția mare [...]. Introducerea mașinilor cu abur, aducerea semințelor bune, perfecționarea producțiunii, deprinsă la școală și, în sfîrșit, propaganda și activitatea partidei socialiste, toate vor împinge comunele către colectivizarea producțiunii" [45].

---

[42] „Besarabia" (Iași), I, nr. 2 din 30 septembrie 1879 (Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, Edit. politică, București, 1973, p. 23—26.

[43] G. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882 — vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 155.

[44] „Revista socială", I, nr. 8, 9, 10 și 11 din februarie, martie, aprilie și mai 1886, p. 333—458 — v. *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 275—381.

[45] *Ibidem*, p. 365—366.

www.dacoromanica.ro

Această colectivizare a producţiunii agricole este determinată, în concepţia socialiştilor, de însăşi naţionalizarea pămîntului. Convinşi că prin împroprietărirea individuală nu se poate rezolva chestiunea agrară, ei admiteau sistemul aşa numit „naţionalizarea solului" — de altfel în România moşiile statului erau naţionalizate —, dar aceste moşii urmau „să se dea în posesiunea ţăranilor la comune nu în bucăţi mici, ci în posesiune generală, în colectiv, sau pe unde ţăranii n-ar voi să lucreze colectiv, să li se dea şi o parte pentru un timp, dar tot în posesie" [46].

Programul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, votat la Congresul din 31 martie—3 aprilie 1893, cuprinde, la loc de frunte, între propunerile „pentru clasa muncitorilor agricoli", răscumpărarea în mod treptat a pămînturilor particulare, care, împreună cu pămînturile statului rămase nevîndute, cît şi cu acelea ale aşezămintelor publice, să formeze „un domeniu inalienabil". Aceste pămînturi urmau să fie date în arendă „lucrătorilor agricoli, preferîndu-se sindicatele de muncitori agricoli" ce trebuiau să fie recunoscute ca persoane juridice. De asemenea se prevedea ca maşinile agricole, seminţele să fie incredinţate comunelor care le plăteau prin anuităţi şi le repartizau apoi ţăranilor pe preţul de cost. Creditele agricole erau menite în primul rînd să înlesnească achiziţionarea maşinilor perfecţionate, seminţelor bune etc. — la obţinerea acestor credite aveau prioritate comunele rurale şi ţăranii săraci [47].

La cel de al doilea congres al Partidului Social-Democrat din România (ţinut la Bucureşti, 20—22 aprilie 1894), accentul cade, în ceea ce priveşte satele, pe propaganda la ţară şi sindicatele agricole (de ţărani), care aveau drept scop „a stabili solidaritate şi frăţie între ţărani" şi „să slujească ca societăţi de ajutorare mutuală". În acelaşi timp, congresul îndemna „toate grupurile socialiste să înceapă agitarea pentru înfiinţarea la sate de bresle ţărăneşti, care să fie alipite pe lîngă cluburile bine organizate din ţară şi al căror scop să fie, pe lîngă propagarea ideilor socialiste, şi ajutorarea reciprocă a membrilor ţărani la vreme de nevoie" [48]. Aşadar problema asociaţiilor ţăranilor pentru a lucra pămîntul „în colectivitate" aproape că dispare, „sindicatele" şi „breslele" nu le puteau înlocui. Mai mult, pe ordinea de zi a viitorului Congres (al III-lea — 4 5 aprilie 1895) nici măcar crearea sindicatelor agricole nu figurează pe ordinea de zi [49].

În schimb, cel de-al IV-lea (14—16 aprilie 1897) îşi propune (abia la punctul 6 însă) să dezbată: „Chestia ţărănească, propaganda la sate; sindicate şi cluburi de ţărani" [50].

Iar printre hotărîrile importante adoptate este şi aceea privind cercetarea şi cunoaşterea realităţilor satului românesc în vederea organizării ţărănimii: „Congresul, pătruns de însemnătatea chestiei ţărăneşti,

---

[46] *Fragmente din interpelarea dezvoltată de I. Nădejde în şedinţele Adunării deputaţilor din 23 şi 24 noiembrie 1888, în legătură cu cauzele răscoalei ţăranilor din primăvara aceluiaşi an şi cu soluţiile preconizate de socialişti în problema agrară (Ibidem*, p. 582).

[47] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1893—1900*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 59; v. şi p. 20—23, 29—30, 40, 45—47, 146—147, 151.

[48] *Ibidem*, p. 213, 224, 234.

[49] *Ibidem*, p. 317.

[50] *Ibidem*, p. 480.

www.dacoromanica.ro

însărcinează Consiliul general să facă pînă la viitorul Congres anchete agricole prin mijlocirea organizațiilor din țară, precum și să se facă a se studia de comisiuni speciale chestia țărănească, cu scopul de a se ajunge la *o soluție practică și* potrivită cu condițiile țării noastre. [subl. ns. — *Gh. C.*]. Pînă atunci partidul socialist se va mulțumi să sprijine măsurile care pot aduce îmbunătățiri imediate în starea țăranilor și să agite cererile pentru islazurile comunale, care să se dea obștii locuitorilor din comună" [51].

Dar, treptat, aspectele esențiale ale problemei țărănești, inclusiv necesitatea asocierii, se estompează, ponderea cea mai mare în propaganda socialiștilor revenind votului universal, considerat „cel mai puternic mijloc de luptă al clasei muncitoare" [52].

Necunoașterea sau ignorarea realităților concrete ale satului își va pune amprenta și pe lucrările celui de-al V-lea Congres al partidului (7—9 aprilie 1898), care avea înscrisă la ordinea de zi (punctul al treilea) propaganda socialistă la sate — la primul punct: „organizarea și tactica electorală a partidului" [53]. Această propagandă nu era axată însă pe cele mai arzătoare nevoi ale țărănimii, ci se rezuma doar la revendicări politice (C. Dobrogeanu-Gherea: „Deocamdată ar fi mulțumitor dacă țăranii ar fi de fapt egali politicește cu muncitorii din orașe" [54]). Unii dintre congresiști insistă chiar să se amîne propaganda la sate, partidul mărginindu-și activitatea „mai mult în orașe, unde e nevoie să formăm o seamă de propagandiști socialiști"; la sate, „pe lîngă răbdare", trebuiau „și mijloace practice de a pătrunde"; propaganda socialistă la sate „asigură un teren mai bun pentru vremea cînd vom avea votul universal" [55].

Spre deosebire de aceștia, I. C. Frimu susține „că cea mai bună și mai rodnică propagandă socialistă se poate face la sate" — se cere „ca propagandistul să fie de acolo" și ar fi necesar să apară în ediție populară, o dată pe săptămînă, „Lumea nouă", de asemenea să se scoată broșuri ieftine scrise pe înțelesul țăranilor. „Colectivismul ar fi ușor priceput de țărani dacă li s-ar spune că după cum au drepturi la imaș, tot astfel ar putea să aibă drepturi și la arătură" [56].

Moțiunea votată de Congres s-a rezumat însă doar la o frază generală, abstractă: „Avînd în vedere trebuința imediată de a se începe propaganda socialistă la sate, congresul decide că viitorul Consiliu general să însărcineze o comisiune din care să facă parte și unul din membrii săi, care să se pună în legătură cu diferite elemente socialiste țărănești și să caute mijloace pentru răspîndirea broșurilor și ziarelor socialiste la sate" [57].

Decizia partidului social-democrat de a activa la sate (decizie luată mai întîi la congresul din 1894 și repetată în 1898) se traducea prin propaganda scrisă făcută de presa partidului și prin constituirea de cluburi politice ce s-au format mai ales în județele Teleorman, Olt, Romanați, Vlașca.

---

[51] *Ibidem*, p. 510.
[52] *Ibidem*, p. 548.
[53] *Ibidem*, p. 568.
[54] *Ibidem*, p. 583.
[55] *Ibidem*, p. 580—581.
[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*, p. 584.

www.dacoromanica.ro

Așa cum reiese din dezbaterile Congresului din 1898, pentru răspîndirea ideilor socialiste se conta la sate pe învățători — cînd, mai tîrziu, mișcarea va fi înăbușită de guvern, printre cei arestați se găseau și învățători, care au trebuit să ispășească pedepse grele [58]. Propaganda aceasta n-a avut, se pare, nici o influență asupra alcătuirii societăților cooperative. În 1898—1899, în județul Teleorman existau 101 cluburi socialiste la sate (în plasa Călmățuiu — Marginea formată din 53 comune, se înființează 59 de cluburi, deci în toate comunele și chiar în unele cătune), în județul Olt — 39 (plasa Șerbănești, cu 26 de comune, avea 27 de cluburi), în județele Vlașca și Romanați — cîte 32; dar în nici unul din aceste județe nu luase ființă pînă la sfîrșitul anului 1899 vreo bancă populară. În ceea ce privește obștile sătești, din cele 16 înregistrate în anul 1904, doar în Vlașca se găsea una (în județele Teleorman, Olt, Romanați — nici una); un an mai tîrziu, din cele 37 obști, Vlașca avea două, Olt și Romanați — cîte una, Teleorman — nici una [59].

Pentru evenimentele ulterioare, extinderea acțiunii partidului social-democrat în rîndurile țărănimii este importantă prin aceea că atrage încă o dată atenția asupra pericolului ce amenința liniștea țării, contribuind la întoarcerea privirilor guvernanților asupra mizeriei satelor. Cele două partide politice mari, cu toate fracțiunile lor, intră în luptă: conservatorii cer înăbușirea mișcării, liberalii se arată favorabili și chiar încheie un acord de alegeri cu socialiștii. Conflictul va lua sfîrșit în 1900 cînd partidul liberal absoarbe o mare parte din intelectualii socialiștilor și prin aceasta și o parte din ideologia lor, în primul rînd în ceea ce privește chestiunea țărănească [60].

Tendințele de dezagregare a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România se vor reflecta și în modul de abordare a rezolvării chestiunii țărănești. În proiectul de program prezentat de V. G. Morțun la ultimul congres (al VI-lea: 20—22 aprilie 1899) se prevedea „crearea de sindicate agricole pentru ajutorarea clasei țărănești". Cu acest prilej Morțun „dă oarecari lămuriri", printre care: „Să se primească în sindicate și mari proprietari, dar să n-aibă mai mult decît un glas" [61].

Reorganizarea mișcării socialiste și muncitorești, coincide, în timp, cu perioada din ajunul și de după marile răscoale din 1907. Problema soluționării chestiunii țărănești revine la ordinea zilei. Ea este pe larg expusă mai ales în *programul agrar*, parte integrantă din proiectul de program al Uniunii Socialiste din România publicat în „Calendarul muncii pe anul 1909", care a apărut în 1908 [62].

---

[58] I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României. 1881—1916*, vol. I: *Mișcarea socialistă*, București, 1932, p. 268, 300.

[59] Datele privind băncile populare au fost extrase din „Anuarul băncilor populare și cooperativelor sătești din România" [în continuare A.B.P.C.S.] pe anul 1907, București, [f.a.], p. 242, iar cele privind obștile sătești — din anuarul pe anul 1911 (apărut în București, 1913), p. 454; pentru numărul cluburilor socialiste, vezi Gheorghe Matei și Damaschin Mioc, *Cluburile socialiste la sate (1898—1899). Repertoriu micromonografic*, partea I-a, în „Revista de istorie", tom. 28 (1975), nr. 2, p. 241—266, și partea a II-a în nr. 3, p. 407—425.

[60] Mircea V. Pienescu, *Institutii de credit agricol țărănesc. Spiru C. Haret și începuturile mișcării băncilor populare. 1898—1903*, București, 1933, p. 8—9.

[61] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893 — 1900*, p. 710, 711.

[62] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1900—1909*. Edit. politică, București, 1975, p. 690—693.

www.dacoromanica.ro

În primul rînd, programul agrar prevedea „exproprierea silită a tuturor proprietăților mari"; prin proprietate mare se înțelegea proprietățile particularilor, ale diferitelor societăți, mănăstiri, așezăminte de binefacere și domeniile coroanei — aceste domenii trebuiau „pur și simplu readuse în domeniul statului din care făceau parte". Pămînturile și pădurile „smulse prin mijloace frauduloase" din domeniul statului sau din pămîntul țăranilor urmau să fie expropriate fără nici o despăgubire. „Toate aceste pămînturi vor forma *un fond funciar național*, administrat de comune sub supravegherea statului. Din acest fond se va arenda țăranilor lipsiți de pămînt sau asociațiunilor țărănești loturi în mărimea necesară unei mici gospodării țărănești și pe termene care nu pot fi mai mici de 50 de ani". Prețurile de arendare erau indicate de o comisie mixtă compusă din persoane alese direct de țărani și proprietari; normele stabilite de comisie pentru prețurile de arendare a pămîntului din fondul funciar național deveneau obligatorii și pentru proprietarii particulari care își arendau pămînturile [63].

Programul agrar prevedea totodată „crearea unei legislațiuni speciale pentru *înlesnirea formării asociațiunilor țărănești*, cu obligația statului și comunei de a le veni în ajutor pentru procurarea de semințe, îngrășăminte și mașini necesare unei culturi raționale a pămîntului" [sublinierea ns. — *Gh. C.*]. De asemenea, se impunea organizarea unui credit agricol — instituție a statului — ce trebuia să acorde țăranilor împrumuturi cu dobînzi mici; printre obligațiile acestui credit agricol se afla și crearea de sindicate agricole pentru vînzarea în comun a produselor și pentru cumpărarea semințelor și a uneltelor agricole [64].

„Crearea de islazuri comunale inalienabile din pămînturile fondului funciar național sau al proprietăților particulare" constituia mijlocul cel mai important pentru a asigura *dezvoltarea creșterii animalelor*, care, ca și *cultura pămîntului în comun*, trebuia încurajată prin instrucțiunea agronomică practică (introducerea acesteia în învățămîntul general primar, școli speciale), „instructori ambulanți", stațiuni agronomice experimentale etc. [65].

★

Ideea de obște a dăinuit peste ani, sub diferite forme, pînă și-a conturat un fond precis, legal, în vechile noastre coduri, a trecut apoi în Codul și Procedura civilă, unde o găsim exprimată și după cel de-al doilea război mondial. Dispozițiile acestor coduri aveau în vedere obștea de moșneni și răzeși, sau pe aceea de împroprietăriți nedivizați, dar asemenea forme de obște nu constituiau organisme capabile să lucreze în cadrul noilor legiuiri: o astfel de obște reprezenta doar o idee de colectivitate, deci nu o noțiune de cooperație. Pentru ca obștea să se integreze organic în cooperație, pînă la transformarea ei în cooperativă agricolă de producție, va fi nevoie de o serie de modificări ale legilor existente și ulterior chiar de renunțarea la modul cum ea se putea constitui — titulatura de obște (de arendare sau de cumpărare) va rămîne, totuși, pentru că avea, într-o anumită măsură, o atracție magică asupra masei țărănești [66].

[63] *Ibidem*, p. 690 691.
[64] *Ibidem*, p. 691.
[65] *Ibidem*, p. 692.
[66] C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 7—8.

www.dacoromanica.ro

Este cunoscut faptul că după împroprietăririle succesive (în urma reformei din 1864), marea masă a țărănimii rămăsese cu totul fără sprijin și la discreția cămătarilor satelor, care impuneau dobînzi exorbitante (120 și 200% pe an constituiau dobînzi curente). Împotriva acestei stări de lucruri era natural să se declanșeze reacția sub forma tovărășiilor cooperative de credit. Această reacție ce se va transforma într-un timp relativ scurt intr-o adevărată mișcare cooperativă de masă, datorită mai ales îndrumării ministrului Instrucțiunii publice, Spiru Haret, sprijinit în primul rînd de învățătorimea dar și de preoțimea satelor, va impune pînă la urmă *Legea băncilor populare sătești și a Casei lor centrale*, din 28 martie 1903, cea dintîi lege care, (după cum afirma pe atunci deputatul M. G. Orleanu), „tratează pe sătean ca major", îl consideră „ca om matur, capabil de a forma și a administra instituțiuni de credit" [67]. Și dacă nevoia de credit, pentru a scăpa de flagelul cametei, îi silise să-și alcătuiască bănci populare, lipsa de pămînt datorită limitelor și erorilor reformei agrare din 1864, parcelarea excesivă a loturilor prin moștenire mai cu seamă în urma sporului demografic, îi împingeau pe țărani să-și constituie obști sătești de arendare sau de cumpărare de moșii, care, totodată, îi scăpau de altă plagă socială, înlăturîndu-i pe arendașii exploatatori. Alcătuirea de obști sătești și asigurarea capacității lor juridice constituiau o chestiune „de prea mare importanță" ca partidele politice și statul însuși să se dezintereseze. „Nu era vorba de o încercare izolată, ci de îndrumarea primelor începuturi ale procesului de transformare a proprietății rurale pe *calea cuminte și lentă* a cooperației" [sublinierea noastră — *Gh. C.*]. Statul își însușește și această mișcare a obștilor de arendare și de cumpărare de pămînt, după cum își însușise și mișcarea băncilor populare [68].

De subliniat un fapt caracteristic, de multe ori trecut cu vederea, și anume că mișcarea inițiată de Spiru Haret, de a recunoaște rolul învățătorilor în ridicarea economică a satului românesc și de a-i angrena în acțiunea de înființare și dezvoltare a asociațiilor cooperative, va fi adoptată și continuată, într-o anumită măsură, după schimbarea guvernului liberal, de conservatorii veniți la putere, în primul rînd prin noul ministru al Instrucțiunii publice, dr. C. Istrati [69].

În perioada în care obștile de arendare sau de cumpărare existau de fapt fără însă ca înființarea, activitatea sau lichidarea lor să fie reglementată de vreo prevedere legală specială, țăranii se izbeau de dificultățile regimului juridic în vigoare. Potrivit dispozițiilor de procedură civilă, proprietarul moșiei se vedea obligat să trateze și să încheie acte cu fiecare din membrii asociației și de aceea se ferea să aibă de-a face cu un număr mare de persoane. Pe de altă parte, țăranii, la rîndul lor, nu puteau arenda sau cumpăra moșii individual (nu aveau bani îndeajuns), iar pentru a se asocia, le era indispensabilă forma legală [70].

Este adevărat, în Codul de comerț român din 1887 (primul capitol din secțiunea a VII) figurează denumirea *societăți cooperative*, dar ea nu

---

[67] Radu Rosetti, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria II, *Din domnia regelui Carol*, volumul VII, București, 1908, p. 51—52.

[68] Eug. Pavlescu, *Legislația asupra cooperației în România și noile proiecte* [Extras din „Buletinul Secției de Studii Cooperative", I (1928), nr. 2—3], București, 1928, p. 2—5.

[69] Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, București, 1945, p. 237—238.

[70] C. Filipescu, *op. cit.*, p. 9, 11.

www.dacoromanica.ro

definește de fapt societatea cooperativă, ci se mărginește să declare cooperativă orice societate ale cărei statute vor stipula variabilitatea capitalului; reguli potrivite doar societăților bazate pe capitaluri sînt aplicate în mod mecanic societăților cooperative, care nu aveau țeluri speculative (de altfel, la întocmirea acestui cod se copiase pur și simplu secțiunea respectivă din codul de comerț italian, care era cel mai nou) [71].

Primii care iau inițiativa întocmirii unei legi privind cooperația sînt conservatorii. N. Fleva, ministrul Agriculturii și Domeniilor în cabinetul G. G. Cantacuzino (11 aprilie 1899—6 iulie 1900), numește o comisie sub președinția lui N. Filipescu (vicepreședintele Camerii deputaților) și din care mai făceau parte N. Procopescu (deputat), D. Comșa (avocat al statului), Chr. Staicovici, Ulpiu Hodoș, Gr. Maniu, M. Dumitrescu, care să elaboreze un proiect de lege privind organizarea cooperației. Odată alcătuit, *Proiectul de lege asupra societăților cooperative*, revăzut de o altă comisie prezidată acum chiar de ministrul Agriculturii și Domeniilor și completată (pe lîngă vechii membrii) cu Em. Pantazi și St. Cihoschi (deputați), este depus pe biroul senatului la 28 martie 1900 de N. Fleva [72]. El recunoaște cinci feluri de „societăți cooperative", printre acestea și pe cele „de producțiune" (de producție „în comun" și de vînzare „în socoteală comună" a diferitelor produse agricole sau industriale, de „vînzare în comun" a produselor agricole sau industriale aparținînd asociaților; de producerea unor mărfuri, mașini și unelte necesare asociaților) [73].

De subliniat că printre societățile cooperative enumerate nu sînt trecute obștea de arendare și cea de cumpărare de pămînt, singurele forme (cu excepția băncilor populare) care la acea dată aveau rezultate deosebite. Această omisiune a intervenit, probabil, intenționat; ea explică atitudinea ostilă a conservatorilor față de obștile de arendare, ce va culmina cu încercarea lor de a le desființa (în perioada 1911—1913) prin măsuri administrative [74].

Cu toate limitele și erorile sale, *Proiectul de lege asupra societăților cooperative*, deși nu constituia o creație originală, ci era inspirat din legislația germană (uneori se reducea la o fidelă traducere), are, totuși, o anumită valoare reflectînd tendința de a include în preocupările sale toate formele de cooperație și de a stabili bazele acesteia, în primul rînd garantarea autonomiei sub controlul statului; se consideră o pierdere însemnată faptul că acest proiect nu a fost dezbătut și votat „cu un moment mai devreme" spre a forma *cadrul legal* pentru organizarea și dezvoltarea unei adevărate rețele de cooperative agricole in țara noastră [75].

Cum obștea de arendare, ca și celelalte societăți cooperative nu intrau în competența legii băncilor populare din martie 1903, necesitatea

---

[71] Vezi critica făcută de I. G. Duca în lucrarea sa *Les sociétés coopératives en Roumanie*, p. 33—88.

[72] În forma inițială, proiectul a fost publicat de Dumitru N. Comșa (unul din colaboratori) ca anexă într-o broșură (vezi *Societățile cooperative*, ed. a doua, București, 1904, p. 1—21).

[73] *Ibidem*, p. 1—2. I. G. Duca, în lucrarea amintită (*Les sociétés coopératives en Roumanie*, p. 90 și urm.), analizează caracterul general al proiectului, subliniază inovațiile pe care le aduce, în ce măsură corespunde el necesităților cooperației românești.

[74] Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, București, 1945, p. 241.

[75] Examinate pe larg de I. G. Duca, *op. cit.*, p. 111—122; v. și C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 10—11; M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 247 — 248; cf. Eugen Pavlescu, *Legislația asupra cooperației în România și noile proiecte*, p. 8.

www.dacoromanica.ro

de a înlătura imperfecţiunea legilor, evidentă mai ales în urma creşterii numărului de cereri ale obştilor, care solicitau arendări sau cumpărări de moşii, a precipitat rezolvarea, cel puţin în parte, a problemei.

În şedinţa Camerei din 27 noiembrie 1903, D. Protopopescu, în numele unui însemnat număr de deputaţi [76], prezintă un proiect de lege ce prevedea completarea a două articole din Codul de procedură civilă — modificările aveau menirea să înlesnească sătenilor creditul necesar ca să poată cumpăra sau lua în arendă moşii [77].

Studiat în secţiunile Camerii deputaţilor şi (de două ori) în Comitetul delegaţilor de secţiuni, votat şi adoptat de corpurile legiuitoare, proiectul va deveni *Legea despre citarea şi reprezentarea obştiilor săteşti*, sancţionată prin decretul regal din 9 februarie 1904 [78]. Prin această lege se modifică articolul 74 şi se adaugă un nou aliniat la sfîrşitul articolului 514 din *Codul de procedură civilă*, de asemenea se completează articolul 19 din *Legea pentru autentificarea actelor din 1 septembrie 1886* [79].

Ideea fundamentală a *legii privind citarea şi reprezentarea obştilor săteşti* consta în încurajarea asociaţiilor de săteni constituite pentru a cumpăra sau a lua cu arendă moşii de la stat ori de la particulari. Pentru a înlesni locuitorilor săteni posibilitatea de a putea cumpăra sau lua cu arendă moşii, procurîndu-le creditul necesar, a trebuit să se înlăture mai întîi obstacolul generat de teama proprietarilor şi a creditorilor ipotecari de a trata cu un număr prea mare de persoane. Aşadar, s-a considerat asociaţia sătenilor cumpărători, debitori sau arendaşi ca *o obşte*, deci ca o persoană juridică, adică numai faţă de proprietarul vînzător sau locator şi de creditul ipotecar şi numai pentru toate urmările acelor contracte — fie că proprietarul sau creditorul s-ar plînge în contra locuitorilor săteni, fie că aceştia ar reclama contra proprietarului ori creditorului. Însă în raporturile dintre membrii obştii, dintre ei şi terţele persoane, nu există o *obşte*, ci se aplică convenţia ce-i leagă, sau dreptul comun. *Obşte* nu există decît pentru un număr însemnat de locuitori săteni: nu se consideră ca obşte decît asociaţiile cu un număr de cinci sau mai mulţi membri. *Obştea* se naşte prin însuşi faptul că asociaţia a cumpărat, a ipotecat sau a luat cu arendă un imobil rural în vreunul din modurile arătate în lege. *Obştea* va fi nu numai chemată, dar şi reprezentată în justiţie tot ca *obşte* prin unul sau trei mandatari.

---

[76] Printre aceşti deputaţi, care erau în număr de 63, se găseau: dr. I. Radovici, G. Panu, C. F. Robescu, C. I. Brătianu, Al. G. Djuvara, P. Buescu, I. Bianu, N. Coculescu, V. I. Brătianu *(Acte şi legiuiri ...*, p. 389—390).

[77] De altfel, importanţa asocierii ţăranilor este abordată de D. Protopopescu şi într-o broşură apărută în acelaşi an, 1903, anterioară însă proiectului prezentat în Adunarea deputaţilor. (Agricola [D. Protopopescu], *Asociaţiuni sătenești*, Bucureşti 1903, p.14). Argumentînd necesitatea „suprimării mijlocitorilor" (datoriile arendaşilor dispăruţi sau insolvabili ating sume considerabile pentru că nu totdeauna ei au capitaluri suficiente), D. Protopopescu subliniază că remediul pentru a stăvili „primejdia îngrămădirii imobilelor rurale în mîinile cîtorva instituţiuni avînd de scop principal speculaţiunea", constă *„în sprijinirea şi încurajarea asociaţiunilor de agricultori de a se presinta ca arendaşi şi ca cumpărători de moşii"* (*ibidem*, p. 42). „Ameliorarea situaţiei materiale a populaţiunii noastre rurale stă, în primul rînd, în încurajarea tendinţii sătenilor de a se asocia pentru a lua în arendă şi a cumpăra moşii întregi" *(ibidem*, p. 46).

[78] *Acte şi legiuiri ...*, p. 384—568.

[79] *Ibidem*, p. 566—568; vezi şi *Codul de procedură civilă din 14 martie 1900 cu modificările din 6 mai 1900, 1904, 1905, 1907 şi 1909*, în C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. I, p. 446 şi 503.

www.dacoromanica.ro

Așa cum reiese din textul ei, legea insistă asupra modului de numire și de revocare a mandatarilor, asupra procedurii de urmat în această privință, contestațiilor ce s-ar putea ridica relativ la alegerea și numirea lor, efectelor actelor prin care locuitorii săteni ar constitui drepturi reale sau ar face arendări posterior titlurilor lor, cum și asupra modului de autentificare a actelor prin care vor cumpăra, vor ipoteca sau vor lua în arendă un imobil rural, sau a procurilor pe care ar voi să le dea în acest scop [80].

Desigur, „legea Protopopescu" nu punea în pericol marea proprietate, pe care n-avea cum s-o transforme în mică proprietate țărănească, așa cum se temeau anumite elemente din partidul conservator, dar nici nu se reducea doar la o modificare de modeste articole din codul de procedură civilă, rezolvînd, pur și simplu, minore probleme de drept: ea dă, de fapt, pentru prima oară, ființă legală obștilor sătești de arendare sau de cumpărare; însăși discuția atît de amplă și de încordată din Camera deputaților reflectă tocmai ponderea acestei importante chestiuni de ordin economico-social [81].

Prevederi importante ale *legii asupra băncilor populare sătești și a Casei lor centrale* din 28 martie 1903 se vor aplica, începînd din decembrie 1904, și societăților cooperative sătești de producție și de consum, constituite în conformitate cu dispozițiile acestei legi — ele erau considerate „ca societăți comerciale" și aveau personalitate juridică, se puteau constitui cu aceleași înlesniri ca și băncile populare, îndrumarea și controlul lor se exercita tot de Casa centrală [82].

În anul 1905, obștile de arendare și de cumpărare de pămînt obțin unele înlesniri fiscale. Prin legea din 30 mai 1905 (votată de Adunarea deputaților la 3, iar de Senat la 25 mai) se prevedea să fie „scutite de patentă obștile sătești constituite în conformitate cu legea din 9 februarie 1904, și care vor avea un minimum de 25 asociați care iau în exploatare imobile rurale" [83]. Un an mai tîrziu, intervin modificările și introducerea unor noi dispoziții din legea din 28 martie 1903, votate de Corpurile legiuitoare (Senatul la 1, iar Camera la 15 februarie 1906) și sancționate prin decret regal (4 martie același an) [84]. Pentru a veni în ajutorul băncilor populare și al societăților cooperative de producție și consum și pentru a asigura supravegherea administrației acestora, „Casa centrală, cu numele de Casa centrală a băncilor populare și a cooperativelor sătești, se desparte, cu începere de la 1 aprilie 1906, de Creditul agricol, și constituie o direcție generală deosebită, funcționînd ca persoană morală".

Noi prevederi, la începutul anului 1907, erau menite a completa cadrul legal de sprijinire a țăranilor organizați în obști de arendare.

În ședințele Camerei din 7 și 20 februarie s-a dezbătut, iar în ședința din 21 februarie 1907 s-a votat (cu majoritate de 63 voturi, contra — 2), un proiect de lege prezentat de guvernul conservator (ministrul Agriculturii

---

[80] Vezi raportul expus de N. Crătunescu în ședința Senatului din 30 ianuarie 1904 (*Acte și legiuiri* ..., p. 486—487), precum și *Expunere de motive* (*ibidem*, p. 492—493).

[81] *Acte și legiuiri* ..., p. 433, 480, 481, 510; Eug. Pavlescu, *Legislația asupra cooperației în România*, p. 5.

[82] *Acte și legiuiri* ..., p. 337, 339—341.

[83] *Ibidem*, p. 574.

[84] *Ibidem*, p. 376—379.

www.dacoromanica.ro

şi Domeniilor: Ion N. Lahovari) prin care se acordau unele înlesniri obştilor săteşti de arendare a moşiilor. Astfel, obştile ţărăneşti constituite conform legii din 9 februarie 1904, care ar fi voit să ia cu arendă moşii ale statului prin licitaţie, aveau dreptul să fie preferate chiar atunci cînd arenda oferită de ele ar fi fost cu 5% inferioară cifrei propuse de un particular. Garanţia provizorie sau definitivă, în efecte ori numerar, prevăzută în condiţiile generale de arendare a bunurilor statului, se reducea la o treime în favoarea obştilor ţărăneşti; pentru restul garanţiei, statul avea privilegiu pe averea mobilă a obştenilor şi pe capitalul lor de exploatare (vite, unelte, maşini etc.), afară de privilegiul pe recolte şi pe produse după principiile dreptului comun.

În schimbul acestor avantaje, se impunea obştii anumite condiţii menite să împiedice ca sub numele de asociaţie ţărănească cîţiva indivizi să exploateze *cu neomenie* restul locuitorilor din comună: obştile trebuiau să fie compuse din cel puţin 25 membri; să supună aprobării Casei centrale a băncilor populare şi cooperativelor săteşti statutele lor şi normele după care vor împărţi între membrii asociaţiei moşia arendată şi după care o vor exploata — Casa centrală putea aduce în statute şi în normele de exploatare modificările pe care le considera drepte şi pe care obştea se obliga a le primi; să se supună controlului Casei centrale, care avea dreptul să îndepărteze mandatarii incapabili sau infideli, rămînînd ca adunarea generală a obştii să aleagă pe alţii — nu putea însă, timp de doi ani, realege pe cei îndepărtaţi; să se supună arbitrajului Casei centrale a băncilor populare şi cooperativelor săteşti toate contestaţiile şi orice neînţelegere s-ar ivi între membrii obştii — decizia Casei centrale avea puterea unei hotărîri definitive şi executorii. Comitetul de delegaţi admisese proiectul în şedinţa sa din 31 ianuarie, după ce îi adusese unele modificări — de exemplu, contractul de arendă trebuia să prevadă obligaţia de a cultiva în tarlale sau lanuri cel puţin jumătate din suprafaţa arabilă a moşiei arendate, „precum şi interzicerea de a se acorda la împărţeală mai mult de 20 hectare de cap"; contestaţiile şi neînţelegerile urmau să fie supuse arbitrajului tribunalului de judeţ, şi nu Casei centrale [85].

★

Aşa cum deja s-a subliniat, potrivit legii din 9 februarie 1904, obştile săteşti s-au întemeiat pe răspunderea solidară şi nelimitată a membrilor faţă de proprietari şi de creditul ipotecar, fără nici un capital subscris sau vărsat; prin simplul act al arendării, cumpărării sau ipotecării unui imobil rural, obştea se considera ca înfiinţată şi dobîndea personalitate juridică, durînd atîta timp cît dura contractul respectiv, fără a se pretinde nici un act scris între asociaţi. Pentru motivul că funcţiona ca obşte numai în raporturile sale cu proprietarul, vînzătorul sau creditorul, şi cum nu reglementa nici raporturile obştenilor între ei, nici raporturile acestora cu terţele persoane, legiuitorul nu i-a atribuit întreaga capacitate a persoanelor juridice şi, în consecinţă, nu i-a dat dreptul să-şi formeze şi să posede un patrimoniu al său propriu, distinct de al asociaţilor. De

[85] „Dezbaterile Adunării deputaţilor" [în continuare D.A.D.], nr. 28 din 14 februarie 1907, p. 375—382; nr. 36 din 14 martie 1907, p. 505—515.

www.dacoromanica.ro

evidențiat că obștea se conducea și era reprezentată valabil în justiție de către unul sau trei mandatari numiți de locuitori, iar această numire se putea face prin însuși actul creator al obștii — mandatul devenea revocabil pentru motive de nepricepere și rea credință vădită [86].

Desigur obștile se bazau pe factorul *muncă* și aveau drept scop tocmai organizarea acestei munci pentru a o face mai productivă : țăranii se asociau ca să facă rost de pământ *de muncă*, pe care să-și folosească, în condiții mai avantajoase, puterea de muncă de care dispuneau, și nu pentru a obține cîștiguri, deoarece obștile nu erau societăți în care una sau mai multe persoane puneau capital ca să ia cu arendă o moșie ce urma să fie exploatată așa cum proceda orice arendaș (angajînd brațe cu plată sau dînd pămîntul în dijmă), iar cîștigul să-l împartă între ei. Neavînd la bază cîștigul, obștile erau ferite de orice risc : oricum ar fi fost anul agricol, abundent sau sărac, ele încasau de la membrii debitul stabilit pe baza obligațiilor, aceleași pentru toată perioada de arendare [87].

Din nou trebuie să subliniem : înființarea obștilor sătești a pornit de jos, din inițiativa țăranilor — regimul juridic (cu unele elemente inspirate din sistemele străine, mai ales din sistemul Raiffeisen) a fost creat mai tîrziu, după ce mișcarea atrăsese atenția cercurilor conducătoare.

Dacă, în general, clasele conducătoare considerau că rolul social pe care obștile sătești erau chemate să-l îndeplinească dînd un început de dezlegare *cuminte*, *pașnică*, fără convulsii, celei mai importante și mai arzătoare chestiuni care se pusese vreodată în România — *chestiunea țărănească*, ceea ce ar fi legat *într-un tot armonic* pe proprietari de țărani și ar fi instaurat în mod *pașnic* și *durabil* „armonia socială", țăranii, în schimb, au înțeles instinctiv că aceste obști constituie mijlocul cel mai eficace pentru dizolvarea sistemului exploatării moșiilor (fie particulare, fie ale statului) prin arendași, sistem caracterizat prin sleirea forțelor productive ale pămîntului și prin adîncirea sărăcirii și mizeriei țărănimii. Astfel se explică, în bună măsură, de ce din toate formele de societăți cooperative ce s-au înființat în satele românești, singură obștea a fost aceea pentru alcătuirea căreia țăranii nu așteptau îndemn de la nimeni. Există opinia potrivit căreia înseși băncile populare își datorau prosperitatea lor tocmai acestui fapt : *posibilitatea pe care țăranii o întrevăd de a lua prin ele moșii în arendă* [88].

★

Cu toate împroprietăririle care au avut loc, începînd de la reforma agrară din 1864, cea mai însemnată reformă din România secolului al XIX-lea, și care va contribui la rapida dezvoltare și consolidare a relațiilor capitaliste în economia țării, nevoia de pămînt a țărănimii n-a putut fi, totuși, împlinită. Aceasta a trebuit să-și ofere munca brațelor în continuare marilor proprietari și arendași, singurii care aveau nevoie de ea, și să primească orice condiții, oricît de împovărătoare, impuse de „marele

[86] *Acte și legiuiri ...*, p. 566—568; St. Morărescu, *Obștile sătești*, în *Lui Spiru C. Haret. Ale tale dintr-ale tale*, București, 1911, p. 1069—1070; Eugen Pavlescu, *Legislația cooperatistă în România*, Iași, 1925, p. 91.

[87] *Ibidem*.

[88] St. Morărescu, *op. cit.*, p. 1062—1064; Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, p. 234.

www.dacoromanica.ro

cultivator", „*legale*" sau „*ilegale*", pe baza unei învoieli scrise (deseori chiar nescrise), însoţite de întreg cortegiul actelor arbitrare: dijma la tarla, impunerea unor obligaţii în plus peste cele prevăzute în contract, sechestrarea recoltei, uneltelor sau vitelor locuitorilor, înşelarea acestora, teroarea sălbatică împotriva lor.

În general arendaşii erau aceia care excelau în a impune învoiţilor condiţii grele, înrobitoare, pentru a obţine profituri exorbitante; deseori plătind arenzi mari, ei n-aveau nici un interes să menajeze fertilitatea solului ori pe ţăranii învoiţi în moşiile arendate. În acest moment al dezvoltării agriculturii din România, intermediarul arendaş, lipsit de capital suficient, de maşini şi unelte, de animale de muncă, de cea mai elementară experienţă în cultivarea pămîntului, nu constituie un factor de progres şi nu îndeplineşte o cît de mică funcţie economică; cel mai adesea el este un simplu speculator care se îmbogăţeşte cu rapiditate strîngînd averi enorme nu din sporirea producţiei agricole, nu pentru că depune vreun efort de organizare sau sistematizare, sau face vreo investiţie sau suportă vreun risc, ci numai din exploatarea nelimitată a ţăranului. Astfel se explică de ce ţăranii caută să facă rost de pămînt de muncă prin obştea de arendare [89].

Desigur, în perioada de formare a mişcării cooperative (în care sînt incluse şi obştile de arendare), sprijinul unor oameni politici, între care se detaşează de departe Spiru Haret, dar la care trebuie adăugat şi dr. C. Istrati, conservator, a fost hotărîtor — nu se poate, însă, susţine că lor li s-ar datora însăşi crearea mişcării; este adevărat, ideea cooperativă a găsit acces în România, dar mişcarea s-a dezvoltat independent de ea — acţiunea de emancipare economică şi socială l-a interesat în primul rînd pe ţăran [90].

O evidenţă precisă a înfiinţării celor dintîi obşti de arendare şi a evoluţiei lor nu există — în condiţiile reale (economice şi social-politice) din ţara noastră, ea nici n-ar fi fost posibilă atunci.

Date interesante ne oferă însă, ca în atîtea alte cazuri privind trecutul şi perspectivele agriculturii noastre, precum şi viaţa economico-socială a satului românesc, Ion Ionescu de la Brad. Chiar în primii ani ai aplicării reformei agrare, în monografia sa privind agricultura judeţului Dorohoi, Ion Ionescu de la Brad dă relaţii despre asociaţia din Sinăuţi, unde locuitorii „s-au constituit arendaşi", numind *doi vechili din partea lor*, şi au arendat, pentru o perioadă de cinci ani, moşia cu acelaşi nume, proprietate a spitalului Sf. Spiridon din Iaşi [91].

Pentru a lua moşia satului Ivăncăuţii (judeţul Dorohoi) în arendă pe cinci ani, începînd cu 1866, locuitorii din comuna cu acelaşi nume s-au prezentat la licitaţia stabilită oferind 450 galbeni pe an. Unii arendaşi evrei, se pare, au dat, potrivit informaţiilor culese de Ion Ionescu de

---

[89] Gheorghe Cristea, *Contribuţii la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislaţie şi aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 70—96, 110—141, 188.

[90] Cf. Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, Bucureşti, 1943, p. 639—640.

[91] Ion Ionescu, *Agricultura română din judeţul Dorohoi*, Bucureşti, 1866, p. 276—277, 279.

www.dacoromanica.ro

la Brad, 10 la sută mai mult, și atunci țăranii „au mai oferit și ei 450 galbeni ca să rămîe moșia toată pe seama lor" [92].

Economistul (în același timp și om politic) P. S. Aurelian, constata, după promulgarea legii rurale, „mai multe exemple de asociațiune între cultivatori români, între săteni". Cu ocazia arendării domeniilor statului și chiar particulare, „cultivatorii din unele comune s-au asociat și au luat pe seama-le unele domenii" [93]. De asemenea, în cunoscuta lucrare publicată împreună cu Al. Odobescu în 1867, cu prilejul Expoziției universale de la Paris din același an, P. S. Aurelian releva că suprafața atribuită fiecăreia din cele peste 600.000 familii prin legea rurală din 1864 nu era suficientă pentru cea mai mare parte a cultivatorilor țărani, aceștia fiind nevoiți să ia în arendă terenuri ale marilor proprietari. „Există comune — preciza P. S. Aurelian — ai căror locuitori se asociază și iau în arendă întreaga mare proprietate; fiecare plătește arenda în proporție cu întinderea pe care o cultivă și cu numărul animalelor pe care trebuie să le pască. Această tendință are o mare forță economică pentru persoanele care înțeleg foloasele imense pe care asociația le poate aduce agriculturii". În mod frecvent — remarcă P. S. Aurelian — mai mulți arendași se asociază „pentru a lua o atare moșie pe care n-ar putea s-o exploateze unul singur. Se poate vedea această fericită înclinare spre asociere la țăranii români ca un fapt considerabil, care merită toată atenția economiștilor și oamenilor de stat ai țării. Există cazuri cînd țăranii se unesc pentru a cumpăra o întreagă moșie cînd proprietarul vrea s-o desfacă. Într-o asemenea împrejurare, bătrînii satului strîng sumele necesare și se duc să tocmească cumpărarea proprietății" [94].

Atunci cînd descrie, în imaginara *Insula prosta*, activitățile unei colectivități sătești model, Ion Ghica amintește despre „o învoială" făcută într-un chip deosebit de proprietarul Grigore Filipescu la moșia Filipeștii-Gropăriile din județul Brăila: de mai mult de 15 ani, deci în jurul lui 1870, foștii clăcași „au devenit arendașii moșiei întovărășiți între dînșii sub o bună direcțiune, cu un comitet dirigent ales dintre dînșii, plătesc și au plătit regulat, totdeauna prin anticipație, cîștiurile; au sporit arenda cu 10 și 20% la fiecare termen de cinci ani. Prin urmare — subliniază I. Ghica — experiența este făcută, căci a rezistat într-acest interval la ani de recoltă slabă, la ani de prețuri scăzute și la ani de necăutare de producte. Aceștia sînt, poate, țăranii cei mai înstăriți din România" [95]. Așadar, el constată, de fapt, o adevărată obște de arendare.

Printre cele mai vechi asociații care aveau la baza alcătuirii lor înlăturarea intermediarului exploatator, țăranii înșiși devenind în același timp și conducători și lucrători de pămînt, I. G. Duca, în lucrarea amintită, citează pe acelea din Vînătorii Neamțului (în anul 1865 a luat în arendă pe cinci ani moșia statului Vînători-Tîrgul Neamțului); Cașinul (locuitorii din această comună au arendat moșia Cașinul-Crasnei); Ariceștii-Prahova

[92] *Ibidem*, p. 449—450.

[93] P. S. Aurelian, *Despre asociatiune*, p. 46.

[94] A.-J. Odobesco et P. S. Aureliano; *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, avec une carte de la Principauté de Roumanie*, Paris, 1867, p. 35—36.

[95] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, p. 285—286; v. și Gromoslav Mladenatz, *Gîndirea cooperativă în România*, p. 103.

www.dacoromanica.ro

(se arendase moşia cu acelaşi nume); Vatra Schitului (a arendat, în 1875, pe cinci ani, moşiile statului Răsăritul, Apusul şi Vatra Schitului — Cotmeana din judeţul Argeş). I. G. Duca citează, de asemenea, şi alte exemple (mai recente, însă) de astfel de asociaţii existente în comunele: Ceptura — judeţul Prahova (la arendarea moşiei, în anul 1903, locuitorii au tratat cu statul prin trei împuterniciţi, care urmau să fie direct răspunzători faţă de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor); Vădăstriţa — judeţul Romanaţi (ţăranii, reprezentaţi de cinci mandatari, au arendat, pe termen de 10 ani, începînd cu 1903, moşia cu acelaşi nume); Comani — judeţul Olt (locuitorii, prin cei trei împuterniciţi ai lor, au arendat pe cinci ani [1894—1899] moşia Vatra Schitului — Comani); Fierbinţi — judeţul Ilfov (ţăranii din această comună au arendat, prin mandatarii lor, în număr de trei, moşia Stroeşti-Sărindăreanca, pe timp de 10 ani: 1903—1913) [96].

ANII	1903			1904		
	Nr. obştilor	Întinderea	Arenda	Nr. obştilor	Întinderea	Arenda
		Ha	Lei B		Ha	Lei B
Total pe anii	8	4940	94785 69	8	5617	161239 80
Total la finele fiecărui an social	8	4940	94785 69	16	10557	256025 49

Asemenea asocieri ale ţăranilor pentru a arenda pămînt de muncă erau, probabil, relativ numeroase, mai ales în Moldova, dacă *Banca rurală a judeţului Covurlui*, a cărei înfiinţare s-a propus de consiliul judeţean la 12 noiembrie 1869, prevedea în proiectul său de statut împrumuturi în mod special destinate acestora. Dacă într-o comună, se arăta în statut, toţi locuitorii ar voi a se împrumuta *deodată* de la bancă, pentru neapăratele lor trebuinţe, atunci banca va putea elibera fiecărei familii pînă la 50 lei noi. Primăria locală trebuia însă să constate adevărata trebuinţă a locuitorilor şi numai în următoarele cazuri: a) cînd locuitorii ar voi *a împosesia* vre o parte din pămînt pe seama tuturor, pentru a-l cultiva sau a-l păşuna cu vitele lor; b) cînd ei ar voi a-şi mări proprietatea printr-o nouă cumpărare de pămînt ce s-ar afla în vecinătatea lor [97]. Deoarece sătenii nu aveau bani efectivi, se preconiza un sistem original pentru a-şi forma capitalul necesar. În primii patru ani, toţi sătenii proprietari de pămînturi urmau să cultive *în comun* un acelaşi număr de prăjini de pămînt, sub supravegherea făcută de primar, consilierii comunali, unul din preoţi, doi fruntaşi săteni, iar produsele recoltate se înmagazinau în coşarele primăriei locale, tot sub supravegherea celor amintiţi. Recolta astfel adunată era păstrată în coşare pînă în anul următor, cînd, dacă

[96] J. G. Duca, *Les sociétés coopératives*, p. 126—127.
[97] Eugen Pavlescu, *Originile cooperaţiei*, p. 299.

www.dacoromanica.ro

noua recoltă era satisfăcătoare, consiliul județean dispunea vînzarea, în parte sau în total, a produselor anului trecut; sumele rezultate se depuneau la bancă, iar coșarele se umpleau din nou cu recolta anului curent, pentru ca să se procedeze la fel în tot cursul celor patru ani [98].

Importanța *Băncii rurale din județul Covurlui* consta în aceea că încerca să aplice principiul ajutorului propriu într-un mod original și potrivit cu realitățile satului românesc. Ea ar fi venit în primul rînd în sprijinul micii proprietăți țărănești, nu numai pentru că formalitățile erau foarte simple și la îndemîna țăranilor, fără cheltuieli și fără pierdere de vreme, ci mai ales pentru că toți sătenii trebuiau să aducă cota lor de pămînt în mod egal, cei nevoiași folosindu-se cu prioritate de împrumuturi[99].

În „ajunul" adoptării legii din februarie 1904, așadar în anul 1903, se consemnau oficial (noi, însă, considerăm că în realitate existau, probabil, mai multe), 8 obști de arendare. De la an la an, pînă la sfîrșitul lui 1906, numărul acestora a crescut aproape îndoit [100].

1905				1906			
Nr. obștilor	Întinderea	Arenda		Nr. obștilor	Întinderea	Arenda	
	Ha	Lei	B		Ha	Lei	B
21	19801	370118	59	31	24323	985284	26
37	30358	626144	08	68	54681	1611428	38

Din acest tabel se observă proporția în care au crescut numărul obștilor, suprafața arendată, arenda plătită. De la 8, cîte existau în 1903, numărul obștilor a ajuns, în ajunul marei răscoale din 1907, la 68; suprafața arendată a crescut și ea de la 4940 hectare (în 1903), la 54681 ha (sfîrșitul anului 1906); de asemenea, arenda se va ridica de la 94785,69 lei (1903), la 1.611.428,38 lei (anul 1906).

Județele cu cele mai multe obști înființate pînă în anul 1906 (inclusiv) erau în Moldova: Dorohoi (7 obști), Suceava (6), Bacău (5), Botoșani (4), Roman (4), iar în Muntenia — Vlașca (6 obști), Vîlcea (4), Buzău (4) [101].

În ceea ce privește creșterea valorii arenzilor, ea nu stă într-un raport direct și constant cu mărirea suprafeței de pămînt trecută în stăpînirea obștei pentru perioada de arendare: pe cînd suprafața crește în 1904 cu 114%, arenda crește cu 170%; în 1905 suprafața crește cu 187%, iar arenda numai cu 144%; în 1906 suprafața crește doar cu 80%, arenda însă cu 157%. De subliniat că perioada 1903—1906 coincide cu accentuarea

[98] *Ibidem*, p. 216—217.

[99] *Ibidem*, p. 218—219.

[100] A.B.P.C.S. pe anul 1911, p. 454.

[101] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

procesului de spoliere a țărănimii. In anul 1904, de exemplu, cînd la o creștere a suprafeței de 114% corespunde o creștere a arenzii de 170%, scumpirea a fost cu 56% față de suprafață. Seceta din acest an și foametea ce a însoțit-o s-au răsfrînt direct asupra anului următor (1905), cînd, drept rezultat, a avut loc o scădere imediată a arenzii moșiilor luate de obști în acest an (creșterea arenzii — 144%, iar a suprafeței — 187%). Odată pericolul trecut, însă, în 1906, creșterea arenzii își reia cursul (157%, față de numai 80% cu cît a crescut suprafața), susținută, în primul rînd, de trusturile arendășești evreiești, împotriva cărora va trebui să se vină cu o lege specială pentru a le atenua acțiunea [102].

Creșterea exagerată, de la o perioadă la alta, a arenzilor oferite de obștile sătești pentru moșiile luate pe cale de licitație de la stat sau de la instituțiile publice, era determinată, în mare măsură, de teama țăranilor de a nu pierde moșia și de a nu-și aservi din nou munca intermediarilor arendași.

Într-un articol publicat în „Viața românească" (și care a servit ca material pentru o parte din conferința ținută de autor la Congresul băncilor populare din 5 septembrie 1906), Vintilă I. C. Brătianu sublinia că dorința țăranilor de a arenda „este, în cazul cel mai bun, impusă prin lipsa de pămînt de cultură", „și de cele mai multe ori pentru a scăpa de condițiile sălbatice ce-i impune vreun arendaș speculator". În această privință semnificativă este repartiția obștilor pe județele din țară. În Moldova, care are o întindere mai mică, unde țăranul se găsește într-o stare mai rea decît cel din Muntenia, există, proporțional, un număr mai mare de obști de arendare: „mișcarea pentru arendare este mai puternică" tocmai „în județele în care învoielile sînt mai grele". Lucrul acesta se reflectă și în prețurile oferite la licitație de țărani, „cari plătesc cu rodul pămîntului adeseaori", dar mai cu seamă în „temerea de a nu prelungi starea de robie în care se găsesc cîteodată". V. I. C. Brătianu constata: la moșia Trestenicul (județul Vlașca) s-a sporit arenda de la 50.000 la 91.800, adică cu 83%; la Vărăști-Obedeni (Ilfov), de la 61.000, la 91.220 lei, la care se adaugă încă 20.000 lei acarete, deci cu 50%; la Tăutești (Iași), de la 10.125 la 15.000 lei, așadar, cu 50%; Popăuți (Botoșani), cu 43%; Andreseni (Iași), cu 130%, iar la cele 27 moșii date de stat obștilor sătești, sporul arendei a fost de peste 60%. „Ridicarea arenzilor s-a făcut mai cu seamă de unii speculatori cari își bazează socotelile lor nu pe creșterea producțiunii moșiei, dar pe specularea nevoii de pămînt și lipsei de pășune. Această speculă a fost înlesnită în Moldova mai cu seamă prin acaparări de întinderi mari, cari silesc pe țărani să treacă prin orice condiție a arendașului" [103].

Teama țăranilor constituiți în obște de a nu pierde moșia îi determina nu numai să ofere arenzi mai ridicate decît cele anterioare ci să și accepte arendarea pe un termen mai lung: zece ani. Astfel, la licitația din 22 februarie 1902, obștea locuitorilor din comuna Orlea, județul Romanați, arendează pe zece ani (23 aprilie 1903—23 aprilie 1913) moșia

[102] C. Filipescu, *Evoluția obștilor sătești*, p. 10—11.

[103] Vintilă I. C. Brătianu, *Obștiile sătești pentru arendare de moșii*, în „Viața românească", I (1906), vol. III, nr. 7 (septembrie), p. 128—129; vezi și A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, București, 1913, p. 13.

www.dacoromanica.ro

Orlea (teren arabil — 1500 hectare, păşune — 350, fîneaţă — 250, baltă pentru pescuit — 900 ha etc.) [104]; obştea Vădăstriţa-Romanaţi arendează pe zece ani (1903—1913) moşia cu acelaşi nume (teren arabil — 2500 hectare, vii — 19,59, grădinărie şi bostănărie — 15, arie, locuri virane, eleşteu etc. — 11,70 ha) [105]; pe aceeaşi perioadă de timp (1903—1913) va fi arendată şi moşia Buneşti de către obştea locuitorilor din comuna Buneşti — Vîlcea [106]; moşia Fundul Vornicului va fi arendată obştii din cătunul Fundul Vornicului, comuna Giuvărăşti — Romanaţi (1903—1913) [107]; tot pe o perioadă de zece ani (1905—1915) va fi arendată şi moşia Ceptura de către obştenii comunei cu acelaşi nume, din judeţul Prahova [108]; aceeaşi situaţie se consemnează şi în ceea ce priveşte obştea locuitorilor din Ghermăneşti, comuna Drănceni, judeţul Fălciu, care a arendat moşia pe 10 ani (1905—1915) [109] etc.

Încă un exemplu edificator. La licitaţia din 7 mai 1905, pentru arendarea moşiei Dîrvari din judeţul Mehedinţi, proprietate a comunei urbane Turnu Severin, s-au prezentat următorii concurenţi oferind [110]:

Ilie Băbeanu	suma de lei		71.020	arendă	anuală
Constantin Duma	,, ,, ,,		80.000	,,	,,
Constantin Delescu	,, ,, ,,		70.500	,,	,,
C. I. Buzărin G. M. Sprîncenatu I. Săndulescu	,, ,, ,,		97.050	,,	,,
M. O. Metulescu	,, ,, ,,		85.000	,,	,,
[?] Becherescu	,, ,, ,,		66.114,50	,,	,,
[?] Florescu	,, ,, ,,		85.000	,,	,,
Constantin Dănescu	,, ,, ,,		62.000	,,	,,
Petre I. Trăistaru	,, ,, ,,,		92.101	,,	,,
D. Mihuţescu	,, ,, ,,		72.201	,,	,,
M. I. Popa	,, ,, ,,		81.175	,,	,,

G. M. Sprîncenatu, Constantin I. Buzărin şi I. Săndulescu, împuterniciţi ai obştii locuitorilor din comuna Dîrvari, care au oferit cel mai mult, chemaţi „înaintea Consiliului comunal al urbei Turnu Severin", au declarat *în scris* că primesc a depune pe lîngă garanţia prevăzută în condiţiile de arendare, adică arenda pe o jumătate de an, încă o garanţie egală cu aceasta, astfel ca garanţia să reprezinte arenda pe un an întreg, în loc de arenda pe şase luni. Consiliul a aprobat rezultatul licitaţiei şi a decis (în şedinţa din 23 mai 1905) să arendeze moşia pe timp de zece

---

[104] Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Direcţia proprietăţii (inventar 637 — „Generale"), dosar. 1/1902, f. 12—13.

[105] *Ibidem.*

[106] *Ibidem*, f. 14—15.

[107] *Ibidem*, p. 139—140.

[108] *Ibidem*, Direcţia Domeniilor, Serviciul exploatării moşiilor, Biroul arendări (inv. 451), ds. 3307/1904, f. 20—21.

[109] Ibidem, ds. 3306/1904, f. 38—39; cf. cererile obştii locuitorilor din Independenţa-Covurlui pentru a arenda moşia *Măxineni* — punctul „Lata" (Ibidem, Dir. Bunuri, inv. 471 — jud. Covurlui, ds. 2/1905, f. 8).

[110] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne (inv. 328), dosar. 326/1905, f. 3.

www.dacoromanica.ro

ani (1907—1917) obștii locuitorilor dîrvăreni [111]. În sfîrșit, Ministerul de Interne a aprobat, la rîndul său, arendarea moșiei de către obște [112].

Cu rezerva impusă de suprafața limitată a moșiei, intrarea în obștea de arendare era deschisă tuturor micilor agricultori, dar, în același timp, această obște constituia un adevărat cerc închis destinat numai celor care semnau contractul de arendare. Răspunderea socială fiind solidară și nemărginită — subliniem din nou acest lucru — capitalul se adună, în general, prin contribuțiile obștenilor. Terenul de cultură era distribuit după numărul de hectare angajat de fiecare, în raport cu nevoile și puterea sa de muncă, pentru a fi exploatat în loturi individuale. Așadar, membrii obștii își lucrau fiecare în parte bucata lor de pămînt, cu propriile lor mijloace, pe riscul și în profitul lor, independent de ceilalți oșteni. Mai ales la început, singura legătură cu obștea o constituia răspunderea arenzii [113]. Cu timpul, apar însă, mai întîi firave, apoi din ce în ce mai puternice și trăsături cooperatiste.

În obștea locuitorilor din Comana, județul Vlașca (ce arendase la licitația publică din 5 mai 1903, moșia pentru o perioadă de 10 ani: 1904—1914), distribuirea pămîntului se va face de către o comisie aleasă dintre săteni și compusă din șase persoane. Mai întîi s-a procedat la clasificarea terenului după calități, împărțindu-l în trei categorii, după calitate: prima calitate, cu 52 lei hectarul; a doua, cu 48 și a treia, cu 40 lei hectarul. Apoi s-a început împărțirea loturilor după formula: un lot de 10 pogoane trebuia să cuprindă 4 pogoane de calitatea întîia, 5 pogoane — a doua și un pogon de calitatea a treia. Aceasta din urmă se compunea din locuri nisipoase, sterpe ori argiloase compacte — pentru a fi îmbunătățite s-a hotărît să fie semănate cu lucernă. La distribuire s-a ținut seama ca fiecare să ia proporțional cu garanția depusă, prin tragere la sorți și respectîndu-se dorința fiecărui obștean în ceea ce privește felul culturii (fiecare a avut voie să ia după dorință, locuri de grîu și locuri de porumb) [114].

Este adevărat, uneori, mai ales la început, „moșia se lua în arendă de către săteni prin chiaburii satelor, care, după ce își opreau pămînturile cele mai bune și distribuiau pe celelalte membrilor asociați, subînchiriau restul fie la consătenii lor mai nevoiași, fie unui particular, cu o sumă suficientă pentru a plăti arenda totală"; cîștigul bănesc ce revenea se împărțea obștenilor. Există și cazuri cînd împuterniciții obștii (mandatarii) deveneau abuzivi sau trădau interesele acesteia înțelegîndu-se cu proprietarul sau cu arendașul [115].

Ion Ionescu de la Brad relatează despre subarendarea moșiei Zamostea și împilarea locuitorilor săraci de către cei avuți [116]. Redăm și alte exemple. „Constituiți în asociație", un număr de 124 locuitori din comuna Mărcești, plasa Ialomița, județul Dîmbovița, cer Ministerului

---

[111] *Ibidem*, f. 2.

[112] *Ibidem*, f. 6.

[113] Eugen Pavlescu, *Originile cooperației*, p. 302—303; A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, p. 15.

[114] D. G. Vasiliu, *Monografia obștei „Comana"*, București, 1912, p. 7—8.

[115] Eugen Pavlescu, *Originile cooperației*, p. 303; A. G. Galan, *Însemnătatea obștilor de arendare*, p. 17; C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 25—26.

[116] Ion Ionescu, *op. cit.*, p. 434—435.

www.dacoromanica.ro

Agriculturii și Domeniilor (la 18 mai 1895) să nu aprobe arendarea moșiei Mărcești, proprietatea statului, care s-a adjudecat (în ziua de 8 mai, cînd a avut loc licitația publică) pe seama lui Teodosie Nițescu — la prima licitație, ce se ținuse în ziua de 23 februarie, moșia se adjudecase pe seama celor 124 locuitori obșteni, pe timp de 10 ani, dar împrocuratul lor n-a voit să ofere suma stabilită de ei, ceea ce ar fi făcut ca moșia să fie arendată ca mai înainte, cînd au luat-o „cu arendă în asociație toți sătenii, pe periodul de 10 ani trecuți". Acest *împrocurat*, însă, negustor de felul lui, care nu avea „speranța în agricultură", așa cum aveau sătenii, i-a trădat „cedînd concurentului opus" și „aducînd mare pagubă statului", iar asociaților — „neliniște și mare fierbere" [117].

Primii mandatari ai obștii din Comana-Vlașca, în loc să împartă locuri membrilor asociați potrivit cu garanția pe care a depus-o fiecare, s-au făcut stăpîni pe moșie, pe care au căutat-o mai mult în regie, de fapt un fel de arendășie, „dar o arendășie cu mult mai grea ca în timpul foștilor arendași"; nemulțumiți, locuitorii obșteni, la 5 mai 1905, *„au dat năvală* pe moșie, au alungat cu forța vechea administrație formînd alta nouă", au strîns recoltele din cîmp. În urma sprijinului dat de Casa centrală prin I. G. Duca și inspectorul V. Curtius, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a recunoscut noua conducere. Dar cei doi mandatari au intentat procese care s-au stins abia la 7 februarie 1907; obștea a fost nevoită să răspundă suma de 36.000 lei pentru cheltuieli de judecată, onorarii avocaților, despăgubiri celor doi mandatari [118].

Probabil că asemenea situații n-au fost puține dacă Spiru C. Haret, în calitate de ministru al Instrucțiunii, a trebuit, în ordinul său (nr. 21037) din 30 noiembrie 1904 „către învățătorii ambulanți însărcinați cu propaganda pentru tovărășie", să facă o serie de recomandări în legătură cu „tovărășiile cari vor avea de scop a lua cu arendă moșii". Asemenea tovărășii trebuiau să se bucure de atenție *îndoită*, ca toate contractele de arendare să cuprindă clauze și pe care sătenii să le poată executa, ca nu cumva aceștia să contracteze arendări pe cari să nu le poată plăti, și ca nu cumva în tovărășiile lor să se strecoare „cîrciumari, cămătari, sau alte soiuri de paraziți, cari nu muncesc, dar cari trăiesc din munca altora".

În fruntea tovărășiilor să fie puși „oameni cumpăniți la minte" și dacă e posibil „cu oarecare avere sau altfel de bază în sat", care să aibă influență asupra țăranilor și cu care proprietarul să poată la nevoie descurca neînțelegerile ce s-ar ivi.

O altă recomandare importantă: ori de cîte ori o tovărășie țărănească va reuși să ia în arendă o moșie, mai ales dacă aceasta va fi mai mare, să se ia măsuri pentru cultivarea ei în mod mai rațional decît o fac sătenii pe locurile lor.

Există cîteva îmbunătățiri ușor de înțeles și ușor de executat, pe cari dacă le-ar adopta sătenii ar putea să-și îndoiască beneficiile. De exemplu, rotația regulată a culturilor, sămănate la timp, arăturile adînci, întrebuințarea de sămînță curată și bună, cultura de plante furaje, în special de leguminoase, „și alte trei sau patru reguli, a căror aplicare ar

[117] Arh. St. București, Ministerul Agriculturii (inv. 451), ds. 2727/1898, f. 231, 235.
[118] D. G. Vasiliu, *Monografia obștei „Comana"*, p. 5—7.

www.dacoromanica.ro

schimba cu totul fața agriculturii țărănești și ar îmbunătăți și pămînturile, cari încep deja a se resimți de atîția ani de cultură lipsită de orice sistem". Așadar, va fi nevoie ca tovărășiile ce vor lua în arendă moșii să înscrie în actul lor de constituire, cu obligație pentru toți membrii, aceste cîteva reguli elementare și dacă moșia este ceva mai mare, va fi chiar avantajos ca tovărășia să-și tocmească un agronom, care să-i ajute pe săteni cu sfaturile lui și „să privegheze exploatarea moșiei" [119].

Aceste trăsături esențiale, caracteristice unor forme mai avansate ale cooperativei agricole de producție, se vor întîlni ulterior, într-o mare măsură, atît în structura internă a obștilor de arendare, cît și în organizarea muncii în comun și în introducerea unui minimum de metode agrotehnice.

IDÉES ASSOCIATIONISTES EN ROUMANIE. FORMES D'ASSOCIATION DE LA PAYSANNERIE EN ROUMANIE. LA COMMUNAUTÉ PAYSANNE D'AFFERMAGE DE LA TERRE (1864—1907)

RÉSUMÉ

L'auteur examine les débuts et l'évolution de la coopération agricole de production, respectivement de la communauté paysanne d'affermage, forme spécifiquement autochtone ayant pour objet la production agricole végétale, démontrant que le mouvement coopératif de Roumanie a une ancienneté appréciable et que sa tradition doit être prise en considération.

En exposant les idées et l'activité de Th. Diamant, I. Heliade-Rădulescu, N. Russu-Locusteanu, Trandafir Djuvara, I. Ghica l'on insiste sur la position du parti de la classe ouvrière en ce qui concerne l'association des paysans en communautés.

On accorde une attention spéciale à la légifération touchant la construction et l'organisation des communautés, étant soulignée la tendance des clases dominantes, notamment des gouvernements libéraux, à orienter la solution de la question agraire „vers la voie pacifique de la coopération".

En s'appuyant sur des données statistiques et sur des informations tirées de documents déjà publiés et inédits, on relève toute une série de problèmes relevant des communautés d'affermage de la terre, étant mis en relief les traits essentiels, caractéristiques aux formes plus avancées de la coopération agricole de production qui seront rencontrées ultérieurement autant dans la structure interne de la communauté, que dans l'organisation du travail en commun et dans l'introduction d'un minimum de méthodes agrotechniques.

[119] Spiru C. Haret, *Opere*, vol. II, *Oficiale 1901—1904*, București, 1935, p. 514 515.

www.dacoromanica.ro

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

LUCIAN BOIA

Istoria socială, ca domeniu de sine stătător, s-a constituit relativ recent, pe măsură ce, pe parcursul ultimelor două secole, problematica vieții sociale devenea din ce în ce mai complexă și mai dinamică, impunîndu-se ca o dimensiune fundamentală — alături, și în strînsă legătură, cu evoluția economică — a epocii noastre. Istoriografia românească s-a încadrat în această largă tendință de ansamblu, în contextul însă al unor preocupări specifice, determinate de realitățile social-economice și politice ale Românici. Tema majoră care a stimulat cercetările de istorie socială a fost problema agrară, a evoluției raporturilor dintre țărani și moșieri, problemă istorică fără îndoială, dar în primul rînd problemă politică, de permanentă actualitate, cea mai importantă dintre toate pentru statul român în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Aceasta, ținînd seama de faptul că în jurul anului 1900 populația rurală reprezenta în România peste 80% din numărul total al locuitorilor, iar proprietatea era împărțită în modul cel mai nedrept cu putință, astfel încît pămîntul moșieresc, concentrat în puține mîini, ocupa jumătate din întreaga întindere cultivabilă a țării. Nimic mai firesc ca istoria—disciplină care studiază trecutul, dar își are întotdeauna punctul de plecare în preocupările actuale — să fi reflectat, să fi încercat a explica (eventual oferind chiar soluții) această stare de lucruri.

Există unele tradiții mai vechi de istorie socială [1]. Trecînd peste unele informații cuprinse în opera cronicarilor, primul text care se impune este lucrarea lui Dimitrie Cantemir, din 1716, *Descriptio Moldaviae*; ea cuprinde mai multe capitole privind structurile sociale ale țării, în ce privește țărănimea aservită autorul lansînd teoria — dezvoltată mai tîrziu de alți istorici — că originea ei trebuie căutată în perioada de după întemeierea statului, prin colonizările întreprinse pe moșiile dăruite de domn (cu alte cuvinte, starea de dependență nu era cunoscută mai înainte).

Istoria socială devine însă relativ autonomă abia spre mijlocul secolului al XIX-lea, în perioada dominată de revoluția din 1848, de lupta pentru unire, în general de acțiunea de modernizare a societății și instituțiilor românești. Sînt anii în care problema agrară s-a impus la adevăratele

[1] Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Editura Dacia, Cluj, 1973.

www.dacoromanica.ro

ei dimensiuni, devenind cît se poate de clar că de rezolvarea ei și de ameliorarea situației țărănimii depind însuși viitorul națiunii române și soliditatea noului stat. Primul care dă adevărate studii de istorie socială — consacrate țărănimii și problemei agrare în general — este Nicolae Bălcescu, cu lucrările sale devenite clasice : *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri* (1846) și *Question économique des Principautés Danubiennes* (1850). Demonstrația se axează pe ideea că inițial a existat o țărănime liberă și proprietară de pămînt, iar feudalitatea a fost introdusă abia după întemeierea statelor românești, cei dintîi iobagi fiind colonizați din afară (ideea amintită a lui Cantemir), iar apoi fiind deposedați treptat și lipsiți de libertatea lor și ceilalți țărani, prin întreita explicație : „interesul, nevoia și sila". Declinul țărănimii libere a determinat însăși decăderea țărilor române. Demonstrația lui Bălcescu nu este exclusiv istorică, ea leagă trecutul de prezent, cu scopul de a convinge pe contemporanii săi că numai o reparare a vechilor nedreptăți, deci emanciparea și împroprietărirea țăranilor (susținută de el cu atîta ardoare în timpul revoluției de la 1848, în conformitate cu articolul 13 al programului revoluționar), putea redresa, pe toate planurile, națiunea română. Studiile lui Bălcescu, cele dintîi care ofereau o schemă — este drept, succintă — a evoluției țărănimii române și problemei proprietății, propunînd în același timp și soluții pentru rezolvarea contradicțiilor existente, s-au bucurat de o largă și durabilă influență în istoriografia românească. Ele sînt completate prin preocupări similare, deși mai puțin sistematice, ale lui Mihail Kogălniceanu, Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu etc. Dar cu toate că problematica socială (și în primul rînd, cum era și firesc, cea a vieții agrare) devine tot mai prezentă în istoriografia română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu se poate vorbi, înainte de 1900, de cristalizarea ei ca un capitol aparte al cercetării istorice.

Cu atît mai mult impresionează adevărata „explozie" a studiilor de istorie socială în primii ani după 1900. Factorul determinant al acestei evoluții istoriografice a fost evoluția însăși a problemei agrare, care intră acum într-o fază decisivă, culminînd cu marea răscoală din 1907 și cu încercările, ce au urmat, de a găsi o rezolvare durabilă chestiunii țărănești. Întreaga viață politică și culturală românească stă, în acest prim deceniu al secolului al XX-lea, sub semnul preocupărilor ridicate de accentuarea contradicțiilor la sate. Toate partidele și grupările politice devin extrem de sensibile față de aceste realități, chiar dacă soluțiile pe care le propun sînt destul de diferite. De o influență notabilă se bucură în acești ani două curente, culturale și politice totodată : *sămănătorismul* și *poporanismul* [2]. Programul celui dintîi, care își trage numele de la revista „Sămănătorul" întemeiată în 1901 de Al. Vlahuță și G. Coșbuc, datorează mult lui Nicolae Iorga, cel care conduce publicația în anii 1903—1906 și militează cu deosebită energie pentru o cultură națională, inspirată în chip esențial din viața satelor. Cel de-al doilea curent are ca organ de presă „Viața românească", revistă editată la Iași începînd din 1906,

[2] Cele două monografii fundamentale privind aceste curente aparțin lui Z. Ornea: *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București, 1970 (ediția a II-a, 1971) și *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972.

www.dacoromanica.ro

sub influența decisivă a două personalități : Constantin Stere și G. Ibrăileanu. Existau deosebiri între ideologia celor două grupări, sămănătorismul manifestînd o atitudine oarecum idilică, patriarhală în privința vieții rurale și implicit ideea unei armonizări a intereselor de clasă (poziții pe care le vom observa și în opera istorică a lui Iorga), în timp ce poporanismul se dorea mai modern, mai dinamic și punea accentul asupra unei reforme mai radicale, care să ducă la consolidarea clasei țărănești (în ideea, care s-a dovedit irealizabilă, a înfăptuirii unui „stat țărănesc"). În ciuda divergențelor, sămănătorismul și poporanismul nu erau în fond de neconciliat, întîlnindu-se pe terenul comun al interesului pentru țărănime, considerată clasa fundamentală și cu adevărat autentică a țării, căreia urma să-i revină rolul esențial în dezvoltarea viitoare a acesteia. Peste nuanțele ce le despart, ambele curente reprezintă deci aceeași sensibilitate culturală, ideologică și politică impusă de realitățile sociale românești într-un moment istoric anumit.

O tendință identică întîlnim și în domeniul literar. Z. Ornea sublinia cu multă dreptate orientarea pronunțată spre social a literaturii românești — cu puține excepții — la începutul secolului [3]. Aproape toți marii scriitori, atît din generația matură : Slavici, Duiliu Zamfirescu, Vlahuță, Delavrancea, Coșbuc, cît și cei tineri, care abia își începeau cariera : Sadoveanu, Goga și mulți alții, își aleg cu predilecție temele din mediul rural. Această înclinare „ruralizantă" a perioadei 1900—1910 reprezintă o trăsătură specifică a unei anumite etape din evoluția literaturii românești, încadrată între junimismul perioadei anterioare și diferite tendințe moderniste ce vor urma, toate interesate într-o măsură mai mică de problematica vieții rurale, în orice caz preocupate de o gamă mai largă de fenomene.

În acest context ideologic și cultural, era cît se poate de firesc ca istoriografia să se angajeze la rîndul ei în dezbaterea unor probleme care frămîntau întreaga societate a vremii. Cu atît mai mult cu cît factorilor amintiți li se adaugă, în domeniul cercetărilor istorice, tendința tot mai clar manifestată, la începutul secolului, în istoriografia mondială, de depășire a expunerii politico-evenimențiale, prin luarea în considerare a structurilor social-economice și culturale. Acestei orientări generale, istoriografia românească le va da un răspuns propriu, determinat de specificul societății a cărei evoluție avea menirea să o reflecte.

Programul noii istoriografii a fost trasat cu autoritate și precizie de Ioan Bogdan în discursul său de recepție la Academia Română, din 1905, intitulat *Istoriografia română și problemele ei actuale*. El a definit clar și just tendința modernă — valabilă și astăzi, încă în mai mare măsură ca în 1905 — a istoriografiei, arătînd că aceasta „tinde a deveni din ce în ce mai mult *sociologică*, fără să înceteze de a fi națională" [4]. În ce privește cercetarea trecutului românesc, sociologizarea istoriei trebuia să se manifeste, potrivit părerilor sale, printr-o deplasare a interesului de la istoria politică spre problematica diversă a istoriei civilizației. Ponderea cea mai însemnată aparținea în cadrul acestui program cerce-

[3] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 119.
[4] Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 18.

www.dacoromanica.ro

tărilor privitoare la evoluția vieții rurale, revenind istoricului datoria de : „a studia originea și organizarea satelor : modul lor de colonizare, de împărțire a pămînturilor și de cultură a acestora ; a studia gruparea lor în unități administrative mai mari, în cnezate, județe, ținuturi și a defini atribuțiunile celor ce se aflau în fruntea acestor unități : ale cnejilor, judeților, staroștilor, pîrcălabilor, ispravnicilor,... a studia originele și transformațiunile marii proprietăți teritoriale sau a nobilimii, care au determinat în parte și dezvoltarea politică a principatelor,... a studia condițiile economice ale diferitelor clase sociale și raporturile ce s-au stabilit între ele în cursul secolelor, pe baza acestor condiții..." [5]. După cum se vede, ne aflăm în fața unui foarte amplu program de cercetări, croit pe măsura mai multor generații (și încă departe, chiar astăzi, de a fi încheiat !), care, fără a lăsa în afară și alte preocupări (Bogdan se referă și la istoria orașelor, a dreptului, a culturii etc.), este în mare parte axat pe civilizația rurală, fapt normal dacă ținem seama de condițiile dezvoltării poporului român.

Ioan Bogdan a fost în primul rînd un istoric al vechii culturi românești și un mare editor de documente. A dat însă și studii de istorie socială și instituțională, pentru problema în discuție remarcîndu-se o comunicare din 1903, intitulată *Despre cnejii români*. El consideră că aceștia erau șefi ai satelor inițial libere și subliniază, în acord cu viziunea deja tradițională a istoriografiei românești, treptata trecere în stare de dependență a țărănimii : „Sărăciți de birurile ce nu puteau să le mai plătească și copleșiți de datoriile contractate în vremuri de lipsă și de foamete, țăranii moșneni își vînd ocinile lor sau domnului căruia îi datorau birurile, sau boierului care le plătea în locul lor. Ei își vindeau pămînturile și libertatea, fiindcă nu le mai puteau păstra și din oameni slobozi cu moșiile lor, ei deveneau supuși pe vecie celor ce-i cumpărau" [6]. Ioan Bogdan aparține „istoriografiei junimiste", dominată de ideea obiectivității și a detașării studiului științific al trecutului de frămîntările politice prezente ; totuși, istoricul, chiar fără a trage concluzii pentru prezent, expune, cu vădită simpatie pentru țărănime, procesul care a dus la deposedarea acestuia de pămîntul care îi aparținea în drept.

Mergînd mai departe decît I. Bogdan, N. Iorga a îmbinat strîns, ca și N. Bălcescu mai înainte, preocupările strict istorice cu cele privind societatea românească contemporană. Pentru el, ponderea țărănimii în trecutul neamului românesc impunea, pentru prezent, întoarcerea la valorile istorice cu adevărat autentice. Preocuparea sa pentru situația țărănimii a fost constantă [7] ; după anii de directorat la „Sămănătorul", Iorga a dezvoltat aceleași idei în paginile gazetei „Neamul românesc", pe care o publică din 1906 pînă în 1940. Simpatia s-a manifestat din plin în timpul răscoalei din 1907. În numeroase articole — cum este pateticul *Dumnezeu să-i ierte* — el s-a ridicat împotriva cruntei reprimări și a susținut dreptul țăranilor la o viață mai omenoasă.

---

[5] *Ibidem*, p. 20.

[6] Ioan Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Scrieri alese* (ediție îngrijită de G. Mihăilă), Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 200.

[7] Pentru ansamblul preocupărilor lui Iorga pentru istoria țărănimii, vezi Ștefan Ștefănescu, *N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine*, în *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre* (recueil édité par D. M. Pippidi), Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 283–301.

www.dacoromanica.ro

Ca lucrare istorică privitoare exclusiv la problema țărănească, Iorga a dat în anul 1908, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor și politica agrară a țărilor românești*. Scrisă la scurtă vreme după răscoala din 1907, această cercetare, deși merge doar pînă la reforma agrară din 1864, trebuie înțeleasă într-un context ideologic și politic deosebit de actual. Marele istoric începe prin a sublinia caracterul specific al „dreptului românesc", caracterizat prin stăpînirea comună asupra unei moșii neîmpărțite a urmașilor aceluiași întemeietor. Iată tabloul acestor relații sociale inițiale: „Între săteni nu erau unii mai mari decît alții, și era cu neputință ca, în împrejurări de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpînire a oamenilor prin puterea lui, și, pe lîngă aceasta, fără nici o cucerire, de același element sau de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă *juzii* au fost, în aceleași condiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor unei văi întregi, unui întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre acești juzi, sau dintre oamenii recunoscuți ca mai viteji, un *Voievod*... Astfel de sate fără stăpîni, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără putință de dezvoltare, acopereau toate părțile locuite de români, toată larga Țară Românească" [8].

La întemeierea Țării Românești exista „numai țărănime pe deplin liberă și stăpînă, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure" [9]. Iobăgia s-a impus treptat, fie în urma acțiunii statului feudal (mai ales în Transilvania), a colonizării („vecinii" din Moldova), dar mai ales a poverei fiscale determinată de tributul către Poartă. În fond, o schemă asemănătoare cu cea a lui Bălcescu, trasînd net între starea de libertate deplină a începuturilor și deteriorarea, de dată relativ recentă, a echilibrului social.

În mod deosebit critică Iorga — din nou ca și Bălcescu — regimul agrar legiferat de Regulamentul Organic, care „însemna o îngustare a pămîntului țărănesc" și „dreptul de proprietate, fără vreun fel de restricție, asupra unei treimi din moșia de pînă atunci" [10] în ce-i privește pe boieri, la aceasta adăugîndu-se „urmările sălbatice ale clăcii". În sfîrșit, împroprietărirea din 1864 este considerată incompletă și îngreunată în plus de caracterul spoliator al învoielilor agricole, de reîntoarcerea clăcii sub forma dijmei la tarla, de arendășie și de trusturile arendășești. „Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din crisalida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului *rumân* sau *vecin*, a șerbului, robului din vremile turcești. Cu o singură deosebire: că acesta murea de foame" [11]. Rezultatul a fost un șir de răscoale, culminînd în anul 1907. Iorga nu oferă soluții îndrăznețe, cum ar fi fost poate de așteptat la capătul unei demonstrații care punea clar în lumină spolierea treptată a țărănimii. În spirit sămănătorist, el vede posibilă o colaborare de clasă,

[8] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908, p. 6—7.
[9] *Ibidem*, p. 16.
[10] *Ibidem*, p. 48—49.
[11] *Ibidem*, p. 68.

www.dacoromanica.ro

între o țărănime căreia i s-ar fi făcut unele concesii și o moșierime mai luminată. Rădăcinile unei asemenea evoluții — vag definite — „ar fi în *vechiul drept adevărat*, anterior Regulamentului Organic" [12].

Cu cîțiva ani înainte, N. Iorga prezentase problemele de istorie socială, integrîndu-le în evoluția generală a poporului român. Ne referim la remarcabila sa sinteză *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., Gotha, 1905), publicată în limba română abia două decenii mai tîrziu. Aici se arată că inițial românii au trăit într-un stat de țărani liberi, în existența acestora stînd și „tăria puternicului sistem de apărare". Istoricul se referă cu nostalgie la „aceste bune vremuri de o armonică viață laolaltă, în care clasele nu se priveau cu dușmănie, în care țara era tare prin unitatea ei, de la cel mai de jos țăran pînă la cel mai înalt, încoronatul domn al țăranilor" [13]. Iată o formulă care împinge destul de tîrziu cristalizarea unui feudalism românesc. Există, este drept, și o iobăgie, dar, după opinia lui Iorga, foarte limitată, necaracteristică. De pildă, în Moldova, „iobagi, oameni neliberi, erau numai tătarii domnului... apoi, poate, țăranii ruteni și români din ținutul Sepeniculuși și al Pocuției... și în sfîrșit toți fugarii din țări străine" [14]. De la „statul liber" s-a ajuns însă, în secolul al XVI-lea, la „statul fiscal" (în condițiile dezvoltării economiei monetare și ale exploatării otomane) și, implicit, la ruina și supunerea țărănimii. Istoricul manifestă o atitudine ambiguă față de boierime. Aceasta este făcută responsabilă pentru decăderea țărănimii libere („ei răpiseră țăranilor averea, libertatea și toate drepturile") [15], dar în același timp se întîlnește și o anume înțelegere pentru unii boieri, mai ales din Moldova — care ar fi fost mai apropiați de țărani —, criticîndu-se însă în bloc fenomenul arendășiei. Pe planul activității politice, soluția — moderată — care rezultă din luările de poziție ale lui Iorga, privea, în principal, lărgirea reformei din 1864, fără o atingere esențială a marii proprietăți, și desființarea arendășiei.

O analiză istorică asemănătoare cu cea întreprinsă de Iorga, dar cu concluzii și soluții practice mai radicale, vom întîlni în lucrările lui Radu Rosetti (1853—1926), autor apropiat de cercul din jurul „Vieții românești", putînd fi considerat drept cel care a oferit o fundamentare istorică poporanismului. El a publicat în 1906 un studiu de mai mică întindere, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, iar în 1907, chiar în anul răscoalelor, lucrările sale principale: *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova* (primul volum, și singurul apărut, cu subtitlul *De la origini pînă la 1834)* și *Pentru ce s-au răsculat țăranii*.

În viziunea lui Radu Rosetti, în timpurile vechi românii au trăit la sate „sub ocîrmuirea unui obicei propriu al lor și foarte vechi, numit drept românesc" [16]. Existau atît loturi proprii ale țăranilor, cît și un pămînt obștesc al întregului sat; acesta era condus de un județ care, în condițiile în care funcția devenise ereditară, se numea cneaz („cnejii alcătuiau o castă nobiliară, cel puțin tot atît de veche ca și neamul românesc") [17].

[12] *Ibidem*, p. 68.
[13] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. II, București, 1927, p. 112.
[14] *Ibidem*, p. 113.
[15] *Ibidem*, vol. III, 1927, p. 215.
[16] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 1.
[17] *Ibidem*, p. 2.

www.dacoromanica.ro

Deşi se datorau anumite dări şi munci conducătorului satului, „sătenii erau oameni absolut liberi". Exista însă şi o altă clasă, puţin numeroasă, de „vecini", aduşi din afară, care se deosebeau de ţăranii liberi prin faptul că nu aveau drept de strămutare şi erau supuşi unor obligaţii mai apăsătoare. Satele se grupau în ţinuturi, conduse de voievozi, avînd autoritate efectivă numai în caz de război. Ne aflăm deci în faţa unei organizări patriarhale, de acelaşi tip cu cea propusă de Iorga. În asemenea condiţii, raporturile de clasă se caracterizau prin armonie: „Starea ţărănimii care alcătuia obştea neamului nu putea să fie decît din cele mai mulţumitoare.. Raportul dintre pămînt, sătean şi stăpîn era cel firesc: sătenii... se foloseau de aproape întreaga întindere şi întreaga roadă a hotarului aşezării. Clasa ocîrmuitoare se folosea numai de o neînsemnată parte din prisosul de pămînt rămas după îndestularea trebuinţelor obştii, de a zecea parte din roada pămîntului, de cele trei zile de slujbă, de venitul morii şi de acel al crîşmii. Este vederat că în asemeni împrejurări nu putea să aibă fiinţă antagonism între sătean şi judeţ: interesul unuia era şi interesul celuilalt" [18].

După întemeierea statelor, cnezii se transformă în boierime, iar ţăranii ajung treptat în situaţia de vecini. Regulamentul organic este judecat cu deosebită asprime, iar legea rurală din 1864 este considerată „o consfinţire a ştirbirilor de la 1805 şi 1831; ea a desăvîrşit opera începută de acele ştirbiri întru a împiedica alcătuirea unei clase ţărăneşti sănătoasă şi puternică", dat fiind că „întinderile de pămînt atribuite de dînsa deosebitelor categorii de săteni erau mult prea mici" [19]. Autorul subliniază din nou, în contrast cu prevederile legii din 1864, vechiul drept al ţărănimii asupra celei mai mari părţi a pămîntului. „Aşa cum a fost făcută legea rurală, ea a făcut din obştea ţărănimii române o mulţime alcătuită din fiinţe hibride, nici ţărani neatîrnaţi, nici muncitori agricoli, un ce între aceste două stări" [20]. În concluzie, „legea rurală consfinţea în chip desăvîrşit stăpînirea a mult peste jumătate din locul de hrană al ţării în mîna unei infime minorităţi de oameni. Obştea, nouă zecimi ale poporului, era redusă la stăpînirea celeilalte părţi cu mult mai mici" [21].

O cauză esenţială a răscoalei din 1907 a fost deci caracterul incomplet al reformei din 1864, care nu a reuşit să creeze o gospodărie ţărănească viabilă. Alte cauze sînt găsite în învoielile agricole, oneroase şi umilitoare pentru ţărani („nouăzeci şi cinci de sutimi ale naţiunii române erau, printr-această lege, puse în afară de orice lege") [22], în trusturile arendăşeşti, în atitudinea părtinitoare a administraţiei şi justiţiei, în agitaţia spiritelor întreţinută de întreaga dezbatere publică în jurul problemei agrare (influenţa presei, a partidelor politice etc.).

Soluţiile preconizate de Radu Rosetti pornesc de la consideraţia că „latifundiul este duşmanul". Acesta este rostul demonstraţiei sale istorice, acela de a dovedi că trebuie în fond să se revină la vechea situaţie, a unei gospodării ţărăneşti puternice şi a unei proprietăţi moşiereşti

[18] *Ibidem*, p. 3—4.
[19] *Ibidem*, p. 414.
[20] *Ibidem*, p. 420.
[21] *Ibidem*, p. 427.
[22] *Ibidem*, p. 447.

www.dacoromanica.ro

relativ modeste (evoluție care ar fi fost chiar și în favoarea moșierimii). El consideră că trebuie expropriată — cu răscumpărare — marea proprietate, cea care depășește 100 hectare loc de hrană în regiunea de munte, variază între 2—300 hectare la deal și trece peste 500 hectare în zona de cîmpie [23]. S-ar fi redus astfel suprafața marilor moșii cu circa 60%, urmînd ca pămîntul să fie vîndut în loturi mici țăranilor. În același timp, în noile sale limite, „proprietatea mare trebuie păstrată cu îngrijire" [24], ea căpătînd abia acum condițiile prielnice unei modernizări, unei exploatări raționale. Noua structură agrară pe care o preconizează Radu Rosetti îmbină o proprietate țărănească de preferință mijlocie și mare cu o proprietate moșierească medie, de mare randament, lucrată cu muncitori agricoli. Aceasta ar fi însemnat, după părerea sa, o revitalizare a întregii societăți românești, deoarece, „chestiunea țărănească în România este pentru noi, pentru întreg neamul nostru, chestiunea de căpetenie : de dezlegarea sau de nedezlegarea ei este legat viitorul românimii întregi" [25].

Lucrările lui Radu Rosetti au stimulat în mod considerabil dezbaterea istorică în jurul problemei agrare. În acest sens se poate afirma că ele reprezintă un moment de seamă în evoluția studiilor românești de istorie socială. A contribuit la sporirea interesului asupra întregii chestiuni și polemica Rosetti-Panu.

În 1910, George Panu (1848—1910), ziarist și om politic, dar și autor, în tinerețe, al unor studii istorice tipărite în „Convorbiri literare", a publicat lucrarea *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute.* Punctul său de vedere se deosebea net de al celorlalți istorici amintiți, în realitate de întreaga tradiție a cercetării problemei agrare în istoriografia românească. Pînă acum, toți istoricii porneau de la proprietatea țărănească prin uzurparea treptată a căreia s-ar fi format marea proprietate. Prin contrast, G. Panu își axează demonstrația pe caracterul pereu al proprietății mari. Spirit lucid și polemist talentat, el a descoperit unele puncte slabe în argumentarea tradițională, la fel cum, cu patru decenii înainte, izbutise să pătrundă dincolo de erudiția zdrobitoare a lui Hasdeu și să pună în lumină fragilitatea concluziilor acestuia. Oricare ar fi rezervele noastre față de lucrarea lui Panu, este cert că asemenea scrieri își au utilitatea lor, rolul lor în animarea discuției istoriografice și dacă nu în înlăturarea unor teorii, cel puțin în stabilirea unui punct de vedere mai echilibrat.

Este interesantă încercarea lui Panu de a încadra evoluția problemei agrare românești în evoluția socială a Europei, din Franța pînă în Rusia, neacceptînd ideea unui drept specific românesc. „Istoria populației noastre rurale face parte din istoria țărilor din Europa. În trăsăturile generale între veacul al VI-lea și al XIX-lea, găsim aceleași instituții economice, sociale și aceeași viață rurală răspîndite pe suprafața Europei" [26]. Informațiile privitoare la feudalismul european sînt luate din diferiți autori, în bună măsură din Fustel de Coulanges *(Histoire des institutions politiques de l'ancienne France* și *Recherches sur quelques problèmes d'histoire)* și

[23] *Ibidem*, p. 644.
[24] *Ibidem*, p. 652.
[25] *Ibidem*, p. 669.
[26] G. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910, p. I.

www.dacoromanica.ro

Henri Sée *(Les classes rurales et le régime domanial en France)*. Panu nu se sfieşte să critice concluziile altor istorici, ale lui N. Iorga, I. Bogdan şi mai ales ale lui R. Rosetti. Spre deosebire de ultimul, consideră că de-a lungul întregului ev mediu, la noi, ca şi în Occident marea proprietate a fost dominantă, iar ţărănimea în general aservită. Există o singură proprietate — cu adînci origini în timp —, cea boierească, iar ţăranii aşezaţi pe ea, rămînînd oameni liberi, aveau totuşi obligaţii în *dijmă* şi *clacă*, într-o fază ulterioară fiind legaţi şi de pămînt, ajungînd deci rumâni sau vecini (răzeşii ar fi fost — aici Panu acceptă concluziile lui Rosetti — urmaşi ai unor mari proprietari, a căror moşie s-a fracţionat).

Din punctul de vedere al lui Panu, relaţiile de dependenţă sînt anterioare întemeierii statelor româneşti, lipsa izvoarelor, care permitea altor istorici să imagineze o societate patriarhală, de ţărani liberi şi stăpîni de pămînt, nefiind un argument în favoarea tezei lor, care contrazice ceea ce cunoaştem din evoluţia generală a societăţii europene. „Ceea ce este sigur, e că din hrisoavele noastre rezultă că ţăranii făceau clacă în veacul al 15-lea... Dacă ei făceau clacă în veacul al 15-lea, nu este nici un motiv ca să nu admitem că o făceau şi în veacul al 14-lea şi al 13-lea, de vreme ce claca făcea parte din organizaţia socială economică din întreaga Europă" [27]. Iobăgirea, deci legarea de glie, plus agravarea obligaţiilor faţă de boieri, a intervenit mai tîrziu, din motive în mare măsură fiscale.

Într-o anume privinţă Panu are fără îndoială dreptate şi anume atunci cînd combate teoriile romantice şi idilice — de largă circulaţie în istoriografia românească de pînă atunci — ale unei societăţi ţărăneşti libere înainte şi chiar imediat după întemeierea statelor în secolul al XIV-lea. Spiritul său critic şi mentalitatea lui de om modern au descoperit uşor caracterul vag, nefondat al unor asemenea concluzii. El se află deci pe terenul realităţilor istorice cînd susţine existenţa unei proprietăţi boiereşti şi unor raporturi feudale înainte de formarea Ţării Româneşti şi Moldovei. Exagerează însă la rîndul său insistînd asupra permanenţei şi caracterului general al marii proprietăţi, din primele secole ale evului mediu, chiar din antichitate. În spaţiul românesc, spre deosebire de teritoriile ce au continuat să facă parte din Imperiul roman, după retragerea stăpînirii romane se constată organizarea vieţii rurale în cadrul obştilor săteşti, din destrămarea cărora au luat naştere raporturile feudale. Încadrarea istoriei româneşti în istoria europeană nu trebuie să însemne preluarea automată a unor modele apusene.

Adevărul se află aşadar la mijloc, între teoriile lui Rosetti şi cele ale lui Panu. Marile domenii feudale erau anterioare secolului al XIV-lea, dar în acelaşi timp nu putea fi negată existenţa unei ţărănimi libere, organizată în obştii (de fapt această dualitate reprezentînd o caracteristică a evului mediu românesc). Între cei doi istorici s-a încins o vie polemică. Considerîndu-se atacat, Rosetti s-a apărat în „Viaţa românească" prin articolul *Răspuns la o agresiune*, iar Panu a replicat pe larg, publicînd, tot în 1910, aproape o nouă lucrare (239 pagini !) sub titlul *O încercare de mistificare istorică*, în care critica pe larg cartea *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*. La rîndul său, R. Rosetti îşi prezenta propriile

[27] *Ibidem*, p. XVI.

www.dacoromanica.ro

argumente într-un larg studiu, de 130 pagini, apărut tot în „Viața românească", în 1911, și intitulat *Pentru adevăr și dreptate. Răspuns unei critice*. În mod fatal avea ultimul cuvînt, dat fiind că la data respectivă Panu încetase din viață. Disputa celor doi autori este deosebit de semnificativă pentru interesul pe care istoria problemei agrare ajunsese să îl trezească în ajunul primului război mondial.

Este evident că opiniile lui Panu, ca și cele ale lui Rosetti, depășeau sfera unei cercetări pur istorice, avînd și o semnificație politică actuală. După cum Rosetti, accentuînd asupra ponderii istorice a proprietății țărănești, propunea o reformă agrară radicală, tot astfel Panu susținea menținerea marii proprietăți (fără să nege însă importanța consolidării proprietății țărănești, prin unele măsuri limitate). În gazeta „Săptămîna", pe care o scria singur, el privea defavorabil ridicarea țăranilor la luptă în 1907 și sublinia drepturile pe care le-ar avea proprietatea moșierească: „Proprietatea țărănească există numai de la 1864, ea a fost creată în mod forțat și artificial pe socoteala proprietății mari, care singură exista înainte, în afară de răzeși și moșneni... Mica proprietate era aproape nulă înainte de 1864, ea este o creațiune artificială a legii, ea este produsul puterii statului" [28]. Desigur, Panu se pronunță în favoarea unor reforme, dar care să nu ducă la „deposedarea proprietarilor și despoierea arendașilor" [29], consideră necesară o nouă legislație agrară, protecția muncii, reprezentarea țărănimii în Parlament etc., dar se arată foarte prudent față de problema esențială, cea a pămîntului. Dat fiind că în momentul respectiv, deși „independent", se apropiase de liberali, acceptă reformele limitate propuse de aceștia imediat după răscoală, subliniind mai ales latura lor moderată: „Partidul liberal s-a hotărît să îmbunătățească raporturile dintre proprietari și țărani și, fără să lovească în drepturile proprietății, să caute a le armoniza. Acesta este programul nostru" [30]. Panu critica — în lucrarea la care ne-am referit — reforma din 1864 nu în esența ei, ci pentru faptul că a fixat o răscumpărare prea mare și a lipsit pe țărani de unele terenuri (mai ales de islazurile comunale) pe care aceștia le avuseseră în folosință înainte de Regulamentul organic; consideră deci că, în privința întinderii loturilor țărănești, trebuie revenit la situația anterioară acestei legiferări.

Tot în 1910 (an la fel de important pentru istoriografia problemei agrare ca și 1907) apare lucrarea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855—1920), *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*. Cunoscutul teoretician și militant socialist făcea la rîndul său referiri la cartea lui R. Rosetti, apreciind-o în general pozitiv, dar exprimînd și unele rezerve. Consideră că în general acesta a supraapreciat factorii istorici, ținînd de un trecut îndepărtat, în defavoarea cauzelor actuale, mult mai însemnate pentru înțelegerea frămîntărilor țărănești. Nu este de acord nici cu caracterul prea evenimențial al studiului lui Rosetti, cu faptul că acesta prezintă totul fără sistem, fără o ierarhie de valori, fără încercarea de a degaja „cauzele generale ale fenomenului, legea însăși

[28] „Săptămâna", VII (1907), p. 422, 561.
[29] *Ibidem*, p. 205.
[30] *Ibidem*, p. 423.

www.dacoromanica.ro

a producerii lui". În concluzie, „avem multe răspunsuri, — *răspunsul* nu-l avem" [31].

În ce-l privește, Dobrogeanu-Gherea și-a propus o abordare strict sociologică, cu tendința de a degaja liniile esențiale ale evoluției societății românești pe parcursul unei jumătăți de secol. Refuzul evenimențialului și perspectiva sociologică, ca și punctul său de vedere socialist, dau acestei lucrări o certă valoare și originalitate în contextul istoriografiei românești. După cum arăta însuși autorul, „lucrarea de față e o încercare de aplicare consecventă a metodei socialiste... la analiza economică și sociologică a problemei noastre agrare și a problemelor pe cari ea le implică, un studiu analitic economico-sociologic al regimului nostru agrar" [32].

Punctul de plecare este nu trecutul îndepărtat, ca la Bălcescu, Iorga, Rosetti sau Panu, ci reforma agrară din 1864, denunțată, ca și de majoritatea celorlalți autori, pentru caracterul ei incomplet și necoerent (generînd „un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos, care nu era nici în folosul bine priceput al micii proprietăți, nici în al celei mari, ci în paguba amîndurora") [33]. De fapt, arată autorul, ar fi existat două modele posibile de dezvoltare, fiecare viabil în felul său, primul care ar fi lăsat teren liber marii proprietăți, transformînd țărănimea în proletariat agricol, celălalt generat de o reformă agrară radicală și completă, bazat exclusiv pe proprietatea mică și mijlocie (cu timpul ar fi reapărut și proprietatea mare, dar ea ar fi putut fi menținută între anumite limite). S-a ales însă un al treilea model, cel mai puțin adecvat, care păstra și proprietatea mare, dar neoferindu-i posibilitatea să evolueze în sens modern, capitalist, și proprietatea mică, fără a-i da însă mijloacele de a deveni independentă și rentabilă. Reforma a lăsat așadar „țărănimea și mica proprietate fără putința de a prospera, marea proprietate lipsită de brațe, și statul, organismul social, supraconstrucția socială, lipsite de putința de a se dezvolta" [34].

Lipsurile țărănimii și interesele marii proprietăți au determinat reîntoarcerea la iobăgie sub o formă nouă („neoiobăgia"), mai convenabilă moșierimii decît forma veche, care impunea și anume obligații față de cei exploatați. Cauza răscoalelor stă în puternicul nod de contradicții al unei structuri sociale „cu dublul ei caracter de capitalism burghez și feudalism iobăgist" [35]. Gherea nu este de acord cu Rosetti că soluția ar sta în desființarea latifundiilor, dat fiind că nici pe moșiile mai mici situația țăranilor nu era mai bună. Ce trebuie să dispară sînt relațiile neoiobăgiste, toate raporturile de producție și servituțiile de tip medieval, dijmele, contractele agricole etc., ajungîndu-se la stabilirea unor raporturi de tip burghez. Desființarea „neoiobăgiei" va duce la o criză a marii proprietăți, la scoaterea în vînzare, la preț relativ mic, a unor pămînturi, care vor trece la țărani; dacă nu se va întîmpla așa, va trebui ca statul să recurgă la o răscumpărare silită. Va trebui să se renunțe și la inalienabilitatea pămîntului. Se va înfiripa astfel o proprietate țărănească mijlocie viabilă, iar alți țărani, deveniți proletari agricoli, vor lucra, în

[31] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, Bucureşti, 1910, p. 177.
[32] *Ibidem*, p. 8.
[33] *Ibidem*, p. 51.
[34] *Ibidem*, p. 57.
[35] *Ibidem*, p. 205.

www.dacoromanica.ro

contextul unei relații capitaliste, pe marile proprietăți, ajunse acum un factor util pentru dezvoltarea țării (și cărora nu le este stabilită o limită de întindere).

După cum se vede, Dobrogeanu-Gherea, deși socialist, oferea o soluție relativ moderată, în acord dealtfel cu concluziile analizei sale. Odată ce societatea românească era caracterizată drept semifeudală, pasul următor trebuia să fie cel al dezvoltării capitaliste, înainte de transformarea socialistă a societății, în care Dobrogeanu-Gherea credea cu tărie, dar o considera mai îndepărtată. Spre deosebire de poporanism, el nu vedea viitorul la sate, ci într-o dezvoltare industrială modernă, desființarea raporturilor „neoiobăgiste" reprezentînd doar punctul de plecare în acest proces de restructurare social-economică.

O altă demonstrație, care se apropie de schema propusă de George Panu și contrazice teoriile tradiționale, în primul rînd pe Rosetti, a fost propusă de Constantin Giurescu (1875—1918). Într-un studiu publicat în 1915 sub titlul *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* și bazat, ca toate cercetările sale, pe un bogat material inedit, interpretat cu meticulozitate, el își spunea cuvîntul într-una dintre cele mai controversate probleme ale istoriografiei românești. Ajungea la concluzia că rumânii, țăranii dependenți, existau în Țara Românească din cele mai vechi timpuri, neputînd fi vorba de o deposedare și șerbie a țăranilor abia în secolele ce au urmat întemeierii statelor feudale. La întemeierea țărilor române, structura feudală a societății era deja cristalizată. Pînă în secolul al XVI-lea ar fi existat doar trei categorii sociale: *orășenii, proprietarii* și *rumânii*. Oameni liberi neproprietari pe moșii nu puteau să fie. Nimeni nu avea posibilitatea să se stabilească într-un sat decît ca rumân. Părerea că aceștia „n-ar fi decît foști proprietari care-și pierduseră moșia și cari apoi ar fi fost lipsiți de libertatea lor, fie treptat prin abuz, ori dintr-odată printr-o măsură administrativă, trebuie înlăturată" [36]. Se contestă astfel chiar procesul de șerbire de-a lungul epocii medievale, structurile feudale prezentîndu-se de la început bine închegate. Regula este simplă: cine nu avea pămîntul său, era țăran dependent.

„Legătura" lui Mihai Viteazul capătă în acest context un înțeles cu totul nou. Ea nu a înrobit pe nimeni și nu avea nici menirea de a consacra starea de fapt a existenței iobagilor. Rolul său a fost mult mai limitat. În urma dezordinilor produse în 1595 (campania lui Sinan în Țara Românească), care au provocat însemnate deplasări de populație, Mihai a ordonat ca țăranii neliberi, care trecuseră de pe o moșie pe alta, să rămînă acolo unde se aflau, desființînd astfel „dreptul foștilor proprietari de a-i mai urmări și readuce sub stăpînirea lor" [37]. Marele voievod adoptase deci doar o măsură de ordin economic, fiscal, prin care nici un țăran liber nu devenea șerb, ci se punea capăt numai, prin oprirea unor noi deplasări, perioadei de instabilitate provocată de luptele cu turcii. Soluția propusă de Giurescu — foarte ingenioasă — nu a convins pe toată lumea, asupra „legăturii" lui Mihai continuînd să existe puncte de vedere

[36] Constantin Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 37.

[37] *Ibidem*, p. 65.

www.dacoromanica.ro

diferite. Faptul însă că rumânia reprezenta un fenomen vechi, anterior acestei „legături", este în afară de orice îndoială.

C. Giurescu și-a continuat cercetările de istorie socială, publicînd în 1916 studiul *Despre rumâni* și scriind în 1918 lucrarea *Despre boieri*, editată postum, în 1920. În cea din urmă consideră că în evul mediu românesc, toți proprietarii (deci și țăranii liberi, moșnenii și răzeșii) erau socotiți boieri, indiferent de cuantumul averii sau de ocuparea unor funcții în stat. Linia de demarcație socială trecea deci între proprietarii de pămînt și neproprietari. I se pot imputa lui Giurescu exagerări asemănătoare cu cele ale lui Panu. Ca și acesta, nu a vrut să vadă persistența obștiilor de țărani liberi în evul mediu, ca și încălcarea treptată a drepturilor acestora de către boieri și de statul feudal. În același timp însă, dreptatea este de partea sa — ca și a lui Panu — în critica pe care o face ideii adînc înrădăcinate că raporturile de dependență nu ar fi existat înainte de secolul al XIV-lea.

În ce privește Transilvania, o încercare de sinteză a istoriei țărănimii a fost realizată de ziaristul și omul politic Ioan Russu Șirianu (1864—1909), în lucrarea cu titlul semnificativ *Iobăgia*, publicată la Arad în 1908 (doar volumul I, mergînd pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea). Este o denunțare — cu argumente istorice — a aristocrației „vicioasă și criminală", care „numai de binele țării nu s-a preocupat vreodată" [38], punîndu-se în lumină lupta continuă a feudalilor pentru a-și asigura cît mai largi drepturi pe seama țărănimii.

Baza documentară a studiului problemei agrare a fost îmbogățită în această vreme prin editarea unei colecții de izvoare ce îi este în mod special consacrată. A apărut, în 12 volume, în anii 1907—1908, sub titlul *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, primele patru îngrijite de D. C. Sturdza Scheianu și cuprinzînd materiale din secolul al XVII-lea pînă la 1866, celelalte opt sub redacția lui Radu Rosetti, cu documente contemporane (legi de tocmeli agricole, legi pentru vînzarea bunurilor statului, Creditul agricol, legile asupra băncilor populare și obștiilor sătești, casa rurală).

Tratarea problematicii agrare în istoriografia de la începutul secolului nostru ilustrează o foarte strînsă conexiune între cercetarea trecutului și preocupările politice ale vremii. După o perioadă în care — spre sfîrșitul secolului al XIX-lea —, dominată de școala critică, istoriografia își impusese o anume autonomie față de realitățile prezentului, acum, îndată după 1900, iluzia unei obiectivități absolute, lasă locul angajării depline a istoricului în zbuciumul vieții contemporane, *problema agrară* și *problema națională* fiind cele două coordonate majore ale acestei angajări. Pentru a ilustra această evoluție prin două personalități marcante, dacă Dimitrie Onciul, cercetător metodic cu preocupări limitate, fusese exponentul cel mai fidel al vechiului curent, Nicolae Iorga, istoric multilateral și în aceeași măsură om politic, militant național și promotor cultural, ilustrează noua fază.

Școala critică se cristalizase în contextul profesionalizării istoriografiei, fază necesară în evoluția științei istorice. Acum însă granițele profesiunii de istoric sînt încălcate în ambele direcții. Dacă istoricii se

[38] Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia, vol. I (Pînă la finele secolului XV)*, Arad, 1908, p. 10.

www.dacoromanica.ro

aruncă în lupta politică , întîlnim totodată un mare număr de neprofesioniști pasionați de cercetarea istorică, odată ce aceasta se implica tot mai mult în problematica contemporană. Radu Rosetti este un amator, care a făcut carieră ca funcționar superior în Ministerul Afacerilor Străine, George Panu — om politic și gazetar, Ioan Russu Șirianu, la rîndul lui, ziarist și luptător național, Dobrogeanu-Gherea — militant socialist. Această spargere a limitelor strict profesionale ale istoriei (odată ce generația precedentă asigurase gradul *necesar* de profesionalizare) a avut urmări însemnate.

Am văzut că punctele de vedere asupra evoluției problemei agrare diferă, la fel și soluțiile preconizate, în raport cu poziția de clasă și politică a diverșilor autori. În realitate însă, schemele istorice propuse sînt, din punctul nostru de vedere, mai curînd complementare decît antitetice. Stăteau față în față două teze extreme, iar adevărul se afla mai curînd la mijloc. Unii vedeau doar raporturile feudale, de dependență a țărănimii, alții nu vedeau pînă la un moment dat (mergînd pe o linie ce începe cu Bălcescu și chiar cu Cantemir) decît o țărănime liberă și o societate egalitară. Raporturile de dependență și obștiile libere au coexistat însă, chiar dacă ponderea unora și a altora s-a schimbat de-a lungul veacurilor.

Propunerile pentru rezolvarea problemei agrare sînt diferite, dar este interesant de subliniat faptul că între ele nu există o contradicție absolută. Sînt favorizați fie moșierii (Panu), fie țăranii (Rosetti), dar în nici o variantă țăranii nu sînt favorizați într-atît încît să se propună pur și simplu abolirea marii proprietăți (nici la Dobrogeanu-Gherea) și nici marea proprietate, încît să nu se ia în considerație cel puțin necesitatea unor reforme parțiale în folosul țărănimii. Pînă la urmă realitățile contemporane se dovedesc mai puternice decît schemele istorice. Ce se caută din toate părțile este realizarea unui anumit consens social, unei armonizări a raporturilor agrare. Oricît de deosebite ar fi propunerile de reformă, în ultimă instanță toate duc, într-o variantă sau alta, spre o economie agrară mixtă, în care să coexiste o proprietate moșierească modernizată și o proprietate țărănească consolidată. Viitorul a dovedit fragilitatea unei asemenea soluții.

În ce privește evoluția propriu-zisă a istoriografiei, impactul problemei agrare a fost considerabil. Istoria se deschide larg spre problematica socială și acum este momentul cînd apar primele cercetări aprofundate pe această temă și se realizează o adevărată dezbatere în jurul diverselor teorii. Problematica agrară a contribuit astfel la modernizarea istoriografiei românești, lărgindu-i aria tematică — în acord cu tendințele noi ale cercetării — și implicînd-o mai profund în contemporaneitate. Desigur, metodele de cercetare și expunere rămîn diferite. I. Bogdan și C. Giurescu se remarcă prin interpretarea minuțioasă a izvoarelor, pe linia cunoscută a școlii critice; R. Rosetti practică mai curînd o istorie evenimențială a faptelor sociale, în timp ce Dobrogeanu-Gherea tinde spre o abordare sociologică. Mai puțin sistematic, Iorga are meritul integrării fenomenelor sociale în ansamblul trecutului românesc. Peste aceste deosebiri de concepție și metodă, își deschide drum tendința generală spre o istorie mai pronunțat socială. Răscoala din 1907 — înțeleasă desigur în cadrul larg al întregii problematici agrare — a jucat astfel un rol deloc neglijabil în dezvoltarea istoriografiei românești.

www.dacoromanica.ro

LE PROBLÈME AGRAIRE DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE AU DÉBUT DU XX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur analyse l'impact de l'aggravation du problème agraire et de la grande révolte de 1907 sur l'historiographie roumaine pendant les premières années du siècle. On constate une préoccupation plus poussée envers l'histoire sociale, au premier chef envers la paysannerie et l'évolution de la propriété agraire. Cette tendance a contribué à l'extension du domaine de l'historiographie dans un sens qui répondait aux orientations de l'investigation moderne et à son implication plus profonde dans la problématique de la vie contemporaine.

En essence, deux interprétations d'ensemble se faisaient face. Suivant la première, s'inscrivant sur la ligne préconisée par Bălcescu et interprétée notamment par N. Iorga et Radu Rosetti, on considérait qu'avant la fondation des Etats roumains au XIV-e siècle, il existait une société de paysans libres qui ne sont devenus qu'ultérieurement dépendants des boyards. Selon la seconde interprétation (G. Panu, C. Giurescu), les domaines féodaux et les rapports de dépendance étaient de plus vieille date. Par rapport à l'investigation historique entreprise, les solutions proposées pour la solution du problème agraire inclinaient soit en faveur de la grande propriété (Panu), soit en faveur de la paysannerie, par la recommandation d'une expropriation assez radicale (Rosetti). En général, cependant, si différentes que fussent les méthodes préconisées, tous les auteurs (inclusivement le socialiste Dobrogeanu-Gherea) tendaient vers le modèle d'une économie agraire mixte, où il existerait une grande propriété modernisée et une propriété paysanne consolidée.

L'historiographie a eu à gagner par suite des débats portant sur la question agraire et sur son évolution. Les historiens ont commencé à se pencher sur l'étude des structures sociales, dans une vision plus „problématisée" et plus *sociologique*, répondant aux nouvelles exigences de la science historique.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN LA A 80-A ANIVERSARE

ISTORIA CA VIAȚĂ: OPERA ȘTIINȚIFICĂ A ACAD. DAVID PRODAN

DE

FL. CONSTANTINIU

Cer cititorului îngăduința de a începe cu o mărturisire: cînd m-am gîndit prima dată să scriu un articol dedicat personalității și operei academicianului David Prodan planul lui mi se impunea de la sine în tiparele clasice ale prezentării principalelor direcții de cercetare observate în activitatea istoriografică a acestui istoric de seamă. Curînd însă, am citit recenzia antropologului american Katherine Verdery la ultima carte a acad. D. Prodan *Răscoala lui Horea* în care am găsit întrebarea ei atît de lămuritoare pentru marile însușiri ale acestei mari opere: „Cînd vi s-a mai întîmplat ca la lectura unei cărți științifice, să vă crească pulsul?"[1] Răspunsul la această întrebare cred că trebuie dat și, formulîndu-l, am credința că el va cuprinde și caracterizarea unei opere care — ca orice operă remarcabilă de istorie — se distinge prin amploarea informației și vigoarea intelectuală a analizei, dar are și un sigiliu unic în istoriografia românească, un sigiliu ce o face îndată de recunoscut — de-ar fi ca numele autorului să fie tăinuit — dar care se cere și descifrat. Este rostul acestor rînduri.

★

Prin problematica operei sale, acad. D. Prodan aparține în cel mai limpede chip istoriografiei românești transilvănene. Parte integrantă a istoriografiei naționale, istoriografia română din Transilvania a purtat — nu putea să nu poarte! — amprenta vicisitudinilor istorice abătute asupra acestui colț de pămînt românesc. Asuprirea socială și națională la care a fost supusă populația românească din Transilvania a deschis — prin reacție — două mari orientări în activitatea istoricilor români de peste Carpați: studiul *relațiilor agrare* — și în primul rînd al iobăgiei — adică a acelor raporturi economico-sociale în a căror rețea fusese prinsă

[1] Apărută în „Slavic Review" și tradusă în „Luceafărul", XXIV, nr. 43 din 24 octombrie 1981, p. 8.

www.dacoromanica.ro

și exploatată masa populației românești din Transilvania [2] (așa cum arată acad. D. Prodan în *Răscoala lui Horea*, peste trei pătrimi din iobagii transilvăneni erau români) [3] și *studiul mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni*. După unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, echipa de istorici grupați în jurul Institutului de istorie națională din Cluj a continuat să-și axeze investigațiile pe aceste două direcții cu o anumită stăruință asupra ultimei orientări, continuitatea de preocupări explicîndu-se lesne prin necesitatea de a apăra drepturile României asupra Transilvaniei, drepturi contestate de curentele revizioniste. Marile probleme abordate de acad. D. Prodan se înscriu toate în cele două orientări enunțate mai sus, ceea ce-i conferă fizionomia tipică de istoric transilvănean. Și cum în istoriografia românească de peste Carpați militantismul politic — devenit de altminteri tradiție pentru istoriografia noastră începînd cu cronicarii înșiși — s-a manifestat statornic și viguros, el nu putea să lipsească nici din scrisul prodanian. El și-a găsit expresia cea mai răspicată în critica pe cît de severă pe atît de solidă în argumentație a teoriei privind pretinsa imigrație a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea [4]. Anul de apariție a lucrării dedicate acestei critici este elocvent pentru dubla finalitate — științifică și politică a cărții: 1944.

Așa cum remarca unul din primii recenzenți ai cărții „Una din principalele teme furnizate de istoriografia maghiară propagandei în favoarea reîntoarcerii la vechile frontiere ale regatului sfîntului Ștefan este fără îndoială teoria imigrării masive a românilor în Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea" [5]. Dictatul de la Viena, care smulsese Transilvania de nord din trupul României, făcea și mai actuală critica acestei teorii pe cît de lipsită de fundament științific, pe atît de pătrunsă de agresivitate politică. Pentru D. Prodan, combaterea unei teorii, chemată să conteste drepturile poporului său asupra provinciei natale — și — după 1940 — să justifice mutilarea acestei provincii era o datorie în care obiectivitatea științifică se asocia patriotismului militant. Această datorie el și-a împlinit-o cu seriozitatea și responsabilitatea care îi caracterizează întreaga operă. D. Prodan a urcat la originile acestei teorii, adică la scrierile lui Jancsó Benedek și I. Acsády și a întreprins o riguroasă analiză critică a surselor statistice utilizate de cei doi și mai ales de cel din urmă, pentru a conchide asupra fragilității bazei de informație alcătuite de astfel de izvoare incomplete și inexacte. D. Prodan respinge apoi afirmațiile tendențioase despre semi-nomadismul românilor [6] ca factor generator al migrației populației românești și dovedește că deplasările de populație au avut loc cu precădere în interiorul Moldovei și Țării

---

[2] A. Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sale*, Cluj-Napoca, 1973, analizează preocupările de istorie socială ale lui Al. Papiu Ilarian, G. Barit, I. Pușcariu, N. Densușianu.

[3] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p. 57.

[4] Idem, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, 172 p.

[5] M. Berza în „Revue historique du sud-est européen", XXIII (1946), p. 325—326; vezi și Gh. I. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, ibidem, p. 165—166.

[6] O mostră a demonstrației lui D. Prodan: potrivit datelor lui I. Acsády în 1721, 96.498 familii din Transilvania istorică stăpîneau 535.664 oi, capre, adică de familie, 5,55 capete medie care se păstrează și în 1870, cînd este de 5,32; în Ungaria media era în 1870 de 7,16 oi, capre de familie și totuși nicăieri nu se vorbește de o populație păstorească (p. 129).

www.dacoromanica.ro

Românești, iar în ceea ce privește strămutările peste Carpați se constată curente de sens contrar — deci din Transilvania spre Moldova și Țara Românească și invers — preponderent — sub aspectul numărului locuitorilor români antrenați — fiind cel din Transilvania spre sud și est de Carpați. Apăsați de îndatoririle către domnul de pămînt și obiect al discriminărilor naționale și confesionale, țăranii români din Transilvania se refugiau în Moldova și Țara Românească, unde regimul obligațiilor domaniale era mai puțin apăsător decît în Transilvania și unde nou-veniții beneficiau de un șir de înlesniri fiscale [7]. Existența unei imigrații de populație românească în Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea, care să explice — așadar — caracterul majoritar românesc al populației din interiorul arcului carpatic nu există decît în închipuirea celor ostili drepturilor legitime ale românilor asupra unei părți din vatra genezei neamului lor și — prin coincidența perfectă dintre aceste drepturi și realitatea istorică — ostili adevărului istoric.

Nota polemică rămîne prezentă în toate marile lucrări ale acad. D. Prodan, dar îmbracă diverse forme,uneori disimulîndu-se ochiului neavizat. Istoricul a vădit și vădește o exemplară și salutară alergie față de orice înseamnă distorsiune — indiferent care-i sînt motivațiile — a adevărului istoric. Un exemplu îl oferă teza sa de doctorat consacrată răscoalei lui Horea în comitatele Cluj și Turda [8]. Precedată de un mic studiu despre ecoul internațional al răscoalei din 1784 [9], această teză de doctorat a inaugurat nu numai o direcție de investigație în activitatea științifică a acad. D. Prodan, dar și o nouă fază în cercetarea acestui moment de excepțională însemnătate din istoria poporului român. Sprijinit pe o abundentă informație inedită, autorul aducea nu numai date noi, dar și o viziune nouă. O viziune revelînd apropierea — mai mult spontană, decît doctrinară — a istoricului de concepția materialismului-istoric [10], ale cărei lumini D. Prodan le proiecta asupra răscoalei din 1784 pentru a-i evidenția complexitatea. Polemic explicit sau implicit față de predecesorii săi, D. Prodan a adus o înțelegere profundă a evenimentului, îndepărtînd viziunile simplificatoare care reduceau evenimentul la antagonismul național sau confesional. Aducînd sub lupa investigației sale o arie restrînsă, autorul și-a ales zona de cercetare cu un scop bine determinat: „Interesul particular al cercetării de față e că aici răscoala, care pornise dintr-o regiune curat românească, își face proba pe un teren unde populația se amestecă, și național, și confesional. Iobagii români, se amestecau cu ungurii, și românii înșiși se împărțeau în uniți și ortodocși, destul de învrăjbiți între ei chiar în preajma răscoalei. Rezultatele erau de prevăzut: lozincile inițiale se adaptează locului, agitațiile prind și printre iobagii unguri, iar pe unde căzură și ei în drumul mișcării îi vedem ridicîndu-se alături de iobagii români. *Realitatea iobăgiei comune era*

[7] D. Prodan, *op. cit.*, p. 111 și urm.

[8] *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, 205 p. (și în „Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj", citat mai departe A.I.I.N., VII, 1936—1937, p. 223—41).

[9] *Din ecourile răscoalei lui Horea în străinătate*, în „Gînd românesc", III (1935), nr. 2, p. 99—105.

[10] P. Teodor, *Din gîndirea materialist-istorică românească (1921—1944)*, București, 1972, p. 146.

www.dacoromanica.ro

mult mai puternică decît să se mai respecte în asemenea momente, liniile de despărțire națională. (s.n). — "[11]. La data cînd erau scrise aceste rînduri, istoriografia românească — și nu numai ea — reținea numai aspectul național al răscoalei, astfel că D. Prodan deschidea o perspectivă nouă în studiul unei răscoale țărănești, însemnată nu numai prin ponderea ei istorică, ci și prin caracterul ei atît de complex. Dar dacă răscoala era și expresia unor tensiuni și conflicte sociale, concluzia firească ce se desprindea de aici era necesitatea de a extinde cercetarea asupra relațiilor dintre stăpînii feudali și țărani, dintre țărani și aparatul de stat care constituiau sursele de conflict.

Acestei înțelegeri dialectice, deci adînci și multilaterale, a răscoalei din 1784, acad. D. Prodan i-a consacrat decenii de investigații și meditație la capătul cărora, știința istorică românească s-a îmbogățit cu un monument, sortit să facă dată nu numai în istoriografia temei tratate, dar și în istoriografia națională. Măreția acestei opere nu stă numai în dimensiunile construcției, întemeiate pe o largă și solidă bază de informație, ci, mai ales, în concepția autorului — despre care va fi vorba în altă parte a articolului — și în noutatea încheierilor desprinse dintr-o reconstituire atît de dramatică, în forța autorului de a reda paroxismul tensiunilor sociale din Transilvania, încît s-a spus cu dreptate că avem „cea mai tulburătoare epopee" a răscoalei[12]. Dincolo de succesiunea filmică a episoadelor răscoalei, înfățișate în întreg dinamismul lor, se desprinde o structură de idei și concluzii, care va sluji de acum înainte istoricilor interesați de fenomenele de istorie socială și națională din Transilvania. Evident, în noiembrie 1784, se manifesta în Munții Apuseni o izbucnire de „furie țărănească"[13], în desfășurarea căreia se întîlnesc toate stereotipele și clișeele răscoalelor țărănești din evul mediu care își așteaptă încă o tipologie[14]. Constatarea se explică lesne prin caracterul integral țărănesc — în înțelesul absenței oricărei „amixtiuni" din afara masei țărănești — al răscoalei, asupra căruia stăruie autorul. Specificul ei derivă din ansamblul realităților transilvănene care au asociat în chipul cel mai strîns factorul social celui național. Dacă în studiul din 1938, autorul stăruise asupra celui dintîi, de astă dată el se oprește îndelung asupra „temeiurilor românești ale problemei iobăgești", în a căror investigare autorul face dovada marilor sale calități de analist. Pornind de la realitatea demo-socială — iobagii români formau covîrșitoarea majoritate a populației de condiție servilă din Transilvania — acad. D. Prodan fixează trăsăturile care-i disting pe iobagii români de ceilalți țărani apăsați de servitutea corporală (povara mai grea a sarcinilor iobăgești în raport cu starea lor economică, aspectul etnico-mentalo-confesional, absența unei clase nobiliare românești, regimul de discriminare căruia îi este supusă populația românească) și-i fac să perceapă această deosebire ca un fapt

[11] D. Prodan, *op. cit.*, p. 14—15.

[12] D. Hurezeanu, *Răscoala lui Horea într-o operă fundamentală*, în „Era socialistă", LIX (1979), nr. 11, p. 50 (atragem atenția că e vorba de una dintre cele mai substanțiale recenzii, din multele cîte s-au scris la această carte).

[13] Cf. R. Mousnier, *Fureurs paysannes. Les paysans dans les révoltes du XVIIe siècle*, Paris, 1967.

[14] Cf. observațiile judicioase ale lui G. Fourquin, *Les soulèvements populaires au Moyen-Âge*, Paris, 1972.

www.dacoromanica.ro

de individualizare națională. „Lupta socială a iobăgimii române și are inevitabil și temeiul său național. Lupta ei de emancipare va fi temeiul popular al luptei de emancipare a însuși poporului român" [15].

O altă caracteristică a răscoalei a fost radicalismul programului ei. Acad. D. Prodan relevă însemnătatea ultimatumului prezentat de răsculați nobilimii la 11 noiembrie 1784, care viza abolirea relațiilor feudale. Analiza textului este cu adevărat magistrală; după ce-i stabilește autenticitatea, autorul îi relevă bivalența: el reprezintă formula — așa cum o concepea țărănimea — a problemei agrare, dar în același timp soluția, pornită din aceleași straturi sociale a problemei naționale: „E formula masei țărănești de rezolvare într-o viziune proprie, primară, a problemei națiunii, pornind de la adîncurile ei temeiuri sociale-naționale. E o întregire indispensabilă a viitorului program de emancipare completă, socială și națională, a românilor din Transilvania. Și în același timp o întregire a căii de rezolvare reformiste cu cea revoluționară. Întregit astfel, viitorul program va putea cuprinde, fără echivoc, aspirațiile și voința națiunii" [16].

Prin conținutul său, ultimatumul de la Deva conferă un loc specific răscoalei din 1784 în șirul lung al marilor mișcări țărănești din evul mediu. Chiar dacă în desfășurarea și mai ales în începutul ei, ea prezintă aspecte tipic medievale, ultimatumul care se confundă cu programul ei dezvăluie o lume de idei și reprezentări care ies însă din tiparele medievale și — rămînînd în sfera mentalului țărănesc — depășesc programul revoluțiilor burgheze din secolul următor și devin astfel prodromuri de vremuri noi.

Neîndoielnic, între articolul amintit din „Gînd românesc" (1935) prin teza de doctorat (1938) și pînă la *Răscoala lui Horea* (1980) e același fir genetic ce vădește o constanță de interes pentru marele moment din 1784, constanță dătătoare de seamă pentru grandoarea construcției finale întru totul comparabilă marilor catedrale medievale clădite în osteneala unor îndelungate răstimpuri. Horea nu putea fi înțeles însă în afara marii și determinantei realități care a fost iobăgia. Pentru istoricul decis să deslușească toate firele din care s-a urzit personalitatea Crăișorului din 1784, canavaua reprezentată de această instituție, a cărei cunoaștere afirma istoricul în 1948 se afla încă în faza începuturilor, în ciuda literaturii abundente ce-i fusese consacrată. Iobăgia nu a fost văzută de acad. D. Prodan doar ca o structură, un fundamental raport economico-social, ci și ca o mare realitate umană pătrunsă de dramatism „Suferințele noastre de veacuri s-au concretizat doar mai ales în această noțiune (iobăgia — n.n.), istoria poporului român din Transilvania — s-a insistat doar fără încetare — e în primul rînd istoria țărănimii române, purtătoarea principală a acestei sarcini istorice".

Iobăgia ca statut personal și regim de obligații a devenit astfel o direcție de anchetă istorică jalonată de un șir de contribuții de cel mai mare interes [18], care au culminat cu *Iobăgia în Transilvania în secolul*

[15] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 57.

[16] *Ibidem*, p. 427.

[17] D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, p. 3.

[18] Dintre cle amintim *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, 159 p. *Despre condițiile în care se făcea robota în Studii și referate privind istoria României*, vol. I, București, 1954, p. 841—857; *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII* în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", VI (1963), p. 161—312; *Problema iobăgiei în dieta Transilvaniei din 1790—1791*, ibidem, XIII (1970), p. 69—89.

www.dacoromanica.ro

al XVI-lea. Şi aici baza de informaţie este de o mare bogăţie : în fapt cel de al doilea volum apare ca o anexă de studii de economie locală, întemeiate pe izvoare specifice precum urbariile, inventarele, socotelile şi registrele de dijme ale diverselor domenii, districte etc. a căror analiză permite aducerea celulelor economice sub lentila microscopului. Investigarea amănuntului — dacă putem spune astfel — are aici o funcţie bine definită în demersul autorului : „Pentru a putea ajunge la generalizări, a trebuit să coborîm în amănunte, să ne angajăm în analize minuţioase, să intrăm în mecanismul complicat al raporturilor. Pentru stabilirea faptelor şi a legăturilor dintre ele, în aceste obscurităţi şi penurii de material e preţios amănuntul, puzderia faptului comun" [19]. La baza construcţiei din primul volum se afla această multitudine — 32 la număr — de anchete de micro-economie, care confirmă observaţia puţin dezabuzată a lui Pierre Goubert, şi care constituia în acelaşi timp o pledoarie pentru cercetarea regională : „Timpul marilor principii, a marilor teze şi a marilor ipoteze a fost exaltant şi fecund, iar genii de diverse calibre au zburdat în voie. Este timpul să venim la lucrurile serioase, adică la analiza pluridisciplinară (şi despovărată de certitudini prealabile) a singurei realităţi franceze, europene şi poate mondiale : regiunea. După asta, se va putea filozofa" [20]. Din alăturarea acestor celule economice locale se conturează imaginea iobăgiei, cercetată ea însăşi în cadrul economiei marelui domeniu, care suferă el însuşi însemnate prefaceri : „Moşia, pămîntul solid, fructificarea lui directă mai mult decît banul curgător şi capricios, trebuie să fie temelia puterii" [21]. În aceste condiţii, regimul obligaţiilor iobăgeşti s-a agravat. Munca gratuită a iobagului devine factorul esenţial al remodelării marelui domeniu, în cadrul căruia ponderea producţiei proprii a stăpînului feudal sporeşte. Cercetarea atît de concret-istorică a realităţilor transilvănene constituie în acelaşi timp o contribuţie de valoare la înţelegerea caracterului pe care l-a avut servitutea corporală în această provincie şi la definirea aspectelor comune şi specifice ale iobăgiei din Transilvania în raport cu marea arie est-europeană [22].

În dipticul activităţii istoriografice a acad. D. Prodan, toate aceste contribuţii au reprezentat voletul cercetărilor de istorie socială (firește, cu implicaţiile naţionale, amintite); celălalt reprezintă cercetările de istorie a mişcării de emancipare naţională. Şcoala istorică românească în ramura ei transilvană a făcut din studiul luptelor naţionale din această parte a ţării o preocupare constantă; acad. D. Prodan continuă, aşadar, o orientare de investigaţie viguros manifestată printr-o bibliografie amplă şi de calitate. Se cuvine însă de îndată subliniat că, prin abordarea istoriei luptei de emancipare naţională a românilor transilvăneni, acad. D. Prodan nu este numai un continuator, ci şi un înnoitor de marcă al problemei. Atenţia lui s-a îndreptat cu precădere asupra momentului 1791 care înseamnă *Supplex Libellus Valachorum*, în a cărei cercetare şi exegeză

[19] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. VII.

[20] P. Goubert, *Société rurales françaises du XVIIIe siècle* în Conjuncture économique, structures sociales, Hommage à Ernest Labrousse, Paris, 1974, p. 385.

[21] D. Prodan, *op. cit.*, p. 591.

[22] Cf. R. Rosdolsky, *On the nature of peasant serfdom in Central and Eastern Europe* în „Journal of Central European Affairs", 19 (1959), 2, p. 128–139.

www.dacoromanica.ro

a arătat aceeaşi stăruinţă ca şi în cazul lui Horea: prima ediţie a apărut în 1948 [23], a fost urmată de capitolele consacrate antecedentelor *Supplexului*, adică acţiunea politică a lui Inochentie Micu [24], apoi de a doua ediţie cu chip nou cărţii din 1948 [25], urmată de alte studii şi cercetări [26].

Restituind lui Inochentie Micu rolul de începător al luptei pentru egalitatea în drepturi a românilor transilvăneni, acad. D. Prodan a relevat continuitatea dintre acţiunea episcopului român şi *Supplex*-ul din 1791, care reia şi dezvoltă temeiurile invocate de el în favoarea programului său de revendicări. Urcînd pe firul istoriei spre explicarea situaţiei de „tolerată" la care fusese redusă populaţia românească — autohtonă şi majoritară — din Transilvania, autorul întreprinde o sagace analiză a „naţiunilor" medievale (politice) din Transilvania, reduse la pătura privilegiată, pentru ca apoi, pe măsura ieşirii din structurile medievale să tindă să se confunde cu însăşi comunitatea etnică. În afara şi împotriva sistemului definit de *Unio trium nationum* din 1437 s-a format, afirmat şi dezvoltat „naţiunea română". Noţiunea, arată acad. D. Prodan, „s-a format treptat, încă în secolele XVI—XVII, în opoziţie cu naţiunile politice. Ea s-a clădit pe temeiuri adînci etnice, populare, a fost exclusă din sistemul politic al ţării pe temeiuri etnice, sociale, religioase. Ea are de la început conţinut etnic, religios cu totul deosebit care o separă categoric de celelalte naţiuni" [27]. Plasat în perspectiva desfăşurării luptei naţionale şi în contextul istoric, *Supplex*-ul, apare ca o continuare firească a acţiunii lui Inochentie Micu, continuare care — evident — nu se putea sustrage impactului fazei de reacţiune care a urmat izbucnirii Revoluţiei franceze şi morţii lui Iosif al II-lea (1790). Analiza raportului între luminism, iozefinism, revoluţie şi reacţie este magistrală: stimulată de luminism şi beneficiind de cadrul creat de politica de „absolutism luminat", a lui Iosif al II-lea, lupta naţională a românilor transilvăneni nu a găsit în *Supplex* o exprimare revoluţionară; într-un şir de direcţii el se află înapoia poziţiei lui Inochentie Micu, dar, prin înseşi revendicările sale naţionale, *Supplex*-ul se plasează în interiorul curentului de progres: „Obiectivul naţional e suficient să respingă insinuările de înapoiat, retrograd (aduse *Supplex*-ului — n.n.). Politica naţională e forma politică nouă, îndreptată cu faţa spre viitor, forma care urmează să domine perioada istorică următoare, perioada marilor lupte pentru instaurarea noii orînduiri sociale şi formarea statelor naţionale" [28]. Se poate spune, fără teamă de a greşi, că nici un document al istoriei naţionale nu a fost supus unei exegeze de o asemenea adîncime ca cea întreprinsă de acad. D. Prodan, asupra *Supplex*-ului.

Dacă prin problematica operei sale, acad. D. Prodan se integrează perfect celor două direcţii — enunţate mai sus — ale ramurii transilvănene

---

[23] *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, 303 p.

[24] *Istoria Românei*, vol. III, Bucureşti, 1964.

[25] *Supplex Libellus Valachorum*. Ediţie nouă, refăcută, Bucureşti, 1967, 536 p. (ed. în limba engleză, 1971).

[26] *Problema iobăgiei în dieta Transilvaniei din 1790—1791*, în „A.I.I.C." XIII (1970), p. 69—82. Încă un *Supplex-Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970, 89 p.

[27] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. cit., p. 443.

[28] *Ibidem*, p. 452.

www.dacoromanica.ro

a şcolii româneşti de istorie, investigarea luptei sociale şi a celei naţionale a românilor transilvăneni, în chip firesc se pune întrebarea care este trăsătura definitorie, inconfundabilă a personalităţii sale ştiinţifice? În istoriografia românească, acad. D. Prodan a adus o metodă de tratare a fenomenului istoric, care, fără a fi teoretizată — istoricul este ostil oricărei fixări de canoane — nu este mai puţin prezentă în marile lucrări, conferindu-le astfel o unitate remarcabilă. De-ar fi să-i căutăm o etichetă, această metodă ar putea fi numită „istoria ca viaţă". Ceea ce îl preocupă pe istoric este să păstreze în reconstituirea sa acel dinamism, acea larmă ierte-ni-se cuvîntul — care însoţeşte viaţa. Istoria e reconstituirea unor lumi moarte; acad. D. Prodan nu vrea să picteze tabloul lor, ci să le redea viaţa, dar nu ca actori conduşi pe scenă de un regizor — în cazul de faţă istoricul însuşi — [29], ci prin miracolul resurecţiei. O înviere, în care făptuitorul minunii se retrage la o parte, dispare, pentru a lăsa locul celor smulşi tenebrelor. Dezideratul acesta poate deveni realitatea? Şi cum? Răspunsul ni-l dă clar autorul însuşi, care îşi defineşte metoda în prefaţa la *Răscoala lui Horea*: „Pentru a fi cît mai veridic, am recurs la un procedeu aparte. Am lăsat actorii, evenimentele, răscoala însăşi să se nareze, să se mărturisească singură, în credinţele ei, în textele, în limbajul ei. Abundă astfel în expunere textul documentelor, în spiritul lui, în ductul, în expresiile, în cuvintele lui, doar uşor adaptat la expunerea proprie. Am trimis însă pentru confruntare la text" [30]. Aşadar, răscoala este lăsată „să se mărturisească singură", istoricul fiind — în aparenţă — doar cel care declanşează şi înlesneşte confesiunea. Autorul simte de îndată nevoia să justifice metode: „Rămîne desigur întrebarea: e ştiinţific procedeul? E ştiinţific în tot cazul într-atîta că respectă întocmai adevărul documentar. Ba chiar în litera lui. Respectă mai puţin, ce-i drept, cerinţa ştiinţifică de a reda faptele, de a substitui limbajul documentaţiei cu „cuvintele proprii". Dar în spiritul propus al prezentării am socotit, aceasta ar accentua numai alterarea adevărului real printr-o îndoită intervenţie. O primă deviere e doar cea inerentă mărturiilor documentare trecute prin mintea omenească, iar a doua ar fi cea interpretativă a autorului. Căci, în mod firesc pentru istoria, realitatea nu ni se revelează decît prin intermediul, prin prizma documentaţiei, mărturiilor existente — şi experimentăm doar zilnic valoarea în raport cu adevărul a mărturiei umane — nu o putem aproxima decît la nivelul judecăţii, opticii umane, e doar un adevăr omenesc posibil" [31]. Sînt puse în acest citat bazele unei metode proprii de investigaţie, care redeschide marea problemă a gnoseologiei istorice: istoricul — ca subiect cognitiv — alterează imanent prin cercetarea sa realitatea pe care încearcă să o „prindă" în năvodul tehnicilor sale de investigaţie şi a normelor de critică istorică? [32].

Formulată în aceşti termeni, problema nu intră în centrul de interes al istoricului; el este preocupat de redarea vieţii în tot tumultul ei dramatic. Aceasta înseamnă respingerea oricărei scheme, concept sau tipar

[29] Cf. N. Iorga, *Frumuseţea în scrierea istoriei* în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Bucureşti, 1944, p. 46.

[30] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 8.

[31] *Ibidem*, p. 9.

[32] Din bogata literatură consacrată temei, vezi, în ultimă instanţă, H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, ed. a 4-a, Paris, 1960.

www.dacoromanica.ro

rigid, care ar putea zăgăzui sau abate șuvoiul năvalnic al ansamblului de fapte și personalități care se confundă cu torentul evenimențialului istoric. În strădania de a surprinde pe viu viața celor ieșiți din lumea celor vii, acad. D. Prodan se întîlnește cu N. Iorga, care spunea studenților săi în 1897: „Cine scrie istorie și simte că e chemat să o scrie, trebuie să aibă mai presus de toate, această convingere: că zugrăvește o viață și nu descrie o serie de acțiuni mecanice" [33]. Metodele de reînviere sînt însă diferite la cei doi: N. Iorga consideră că „istoricul adevărat își înfățișează faptul, îl creează din nou *în sine*, prin *fantasie*" [34]. Acad. D. Prodan este însă ostil fanteziei [35]; el este un devotat al reconstituirii pure a faptelor: „Faptele mai întîi, în tumultul și nuditatea lor umană și, apoi, întemeiate pe ele, semnificațiile" [36]. Ne aflăm în fața expresiei celei mai concise a metodei prodaniene: istoricul trebuie să redea viața, în toată agitația ei dramatică și să descifreze sensurile multitudinii de fapte; ceea ce la prima vedere ar fi putut apărea drept eliminarea istoricului în beneficiul izvorului-document este în realitate o operație în două faze: resurecție și interpretare.

Se poate pune întrebarea dacă nu este abuzivă extinderea principiilor formulate în prefața la *Răscoala lui Horea* la întreaga operă a acad. D. Prodan sau, altfel spus, dacă nu se transformă într-o metodă ceea ce era specific unei singure cărți. În ce ne privește credem că nu. Și într-un studiu monografic atît de special în obiectul său precum iobăgia, autorul se arată interesat în primul rînd de viață: „cursul general al vieții cotidiene materiale, munca de toate zilele, care vehiculează dezvoltarea istorică, raporturile muncii care generează lupta". Viața pentru a fi cunoscută și concret înțeleasă trebuie cunoscută în detaliile sale: „faptele, și cît mai multe, ansamblul de fapte trebuie să fie temeiul solid al oricărei generalizări". Și mai departe: „Pentru stabilirea faptelor și a legăturilor dintre ele, în aceste obscurități și penurii de material e prețios amănuntul, puzderia faptului comun" [37]. Fidelitatea față de documentul care surprinde faptul de viață înseamnă în fapt fidelitatea față de adevărul istoric.

Această legătură — existențială, i-am zice — între istoric și lumea apusă pe care o cercetează dă scrisului acad. D. Prodan acel original, inimitabil sigiliu care o distinge de îndată. Stilul său se refuză canoanelor topicii curente: viața nu poate fi turnată în forme înguste. Expansiv, abrupt, cu perioade lungi sau, dimpotrivă, concis, stilul acad. D. Prodan urmează, se modelează după faptul istoric pe care îl relatează. Fie-mi îngăduit aici să aduc o amintire personală: discuția dintre acad. A. Oțetea și acad. D. Prodan în legătură cu capitolele celui din urmă din volumul al III-lea al *Istoriei României*. Acad. A. Oțetea, responsabilul volumului, observator riguros al regulilor de construcție a frazei, însușite — după propria-i mărturie — prin repetatele retroversiuni franco-latine făcute pe băncile Sorbonei, nu se putea împăca cu acest non-conformist al frazei care este acad. D. Prodan. Poate în scrisul nici unui istoric nu

[33] N. Iorga, *op. cit.*, p. 44.
[34] Idem, *Cum se scrie istoria?* în *Generalități*, p. 56.
[35] Al. Zub, *Virtuțile monografiei* în „Cronica", XIV (1979), nr. 21 din 25 mai 1979, p. 7.
[36] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 8.
[37] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, p. VII.

www.dacoromanica.ro

s-a stabilit o legătură atît de intimă între chipul său de a înţelege misiunea istoricului şi exprimarea sa stilistică.

Autorul *Răscoalei lui Horea* este un mare artist al cuvîntului, care a ştiut găsi maniera stilistică cea mai adecvată redării mentalului sătesc în faza paroxistică a confruntării dintre ţăran şi nobil, şi ni se pare mai presus de îndoială că cele mai reuşite pagini din *Crăişorul Horia* al lui Liviu Rebreanu nu se ridică la tensiunea dramatică din *Răscoala lui Horea*; aşa se şi explică participarea afectivă a cititorului, a cărei sensibilitate este pusă la încercare, cum remarca cu dreptate Katherine Verdery. În literatura istoriografiei pe care o cunoaştem, doar *La Grande Peur* a lui G. Lefebvre mai izbuteşte să transmită această tensiune lectorului. Acad. D. Prodan ştie să facă din orice izvor — un registru de dijme sau un *Supplex* — o mărturie de viaţă, care se racordează vieţii de astăzi.

La 80 de ani, acad. D. Prodan este autorul unor lucrări fundamentale care au îmbogăţit istoriografia română şi i-au asigurat progresul. Ele au fost realizate cu trudă şi jertfă, cu refuzul oricărei mondenităţi, decurgînd din statutul său social şi ştiinţific, care l-ar fi sustras cercetării. El a impus activităţii sale o rigoare de asceză, care a sfîrşit prin a da „meseriei de istoric" (M. Bloch) cea mai nobilă întruchipare. Acest istoric al vieţii şi-a închinat viaţa istoriei.

L'HISTOIRE COMME VIE : L'ŒUVRE SCIENTIFIQUE DE L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN

RÉSUMÉ

A l'occasion du 80e anniversaire de David Prodan de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, l'auteur esquisse les principales orientations de recherche dans l'œuvre historique du grand médiéviste roumain : la lutte pour l'émancipation nationale des Roumains de Transylvanie, le servage et les luttes sociales, surtout la grande révolte de 1784, dirigée par Horea. On souligne l'importance du renouvellement de l'information apporté par D. Prodan et aussi de ses vues et ses conclusions tellement fécondes pour les futures recherches. On essaye de mettre en lumière les aspects spécifiques de la méthode de recherche de l'historien, préoccupé de faire revivre les communautés disparues.

www.dacoromanica.ro

ACADEMICIANUL DAVID PRODAN ŞI PROBLEMA CONTINUITĂŢII ROMÂNILOR

DE

NICOLAE STOICESCU

„Ce poate fi mai străin de gîndirea istorică decît negarea vieţii unui neam sub o stăpînire nouă; ce poate fi mai absurd pentru istoricul obiectiv decît teoria dezrădăcinării totale a unui popor puternic, adînc înfipt în pămîntul străbun; ce poate fi mai lipsit de înţelegere decît crearea artificială a unor goluri de oameni şi de viaţă pe un pămînt binecuvîntat ca acela al ţării noastre?", se întreba cu ani în urmă savantul C. Daicoviciu [1].

Discutînd, la rîndu-i, absurditatea acestei teorii, istoricul C. C. Giurescu spunea: „I-a trecut cuiva oare prin minte să nege sau să conteste continuitatea poporului francez în Galia, a celui spaniol şi portughez în Peninsula Iberică sau a celui italian în Italia? A admis oare vreun istoric că galoromanii şi-au părăsit locuinţele plecînd din Galia, peste Alpi sau peste Pirinei, pentru a se întoarce mai tîrziu, după secole, îndărăt acasă? Sau că spaniolii au trecut peste strîmtoarea Gibraltar, în Africa, pentru a reveni, după sute de ani, în vechiul teritoriu? Simpla formulare a unor asemenea întrebări arată lipsa lor de temei, totala lor inanitate" [2]. Şi totuşi, *dintre toate popoarele Europei, numai poporului român i se neagă continuitatea pe pămîntul străbun*, fiind considerat de unii istorici neinformaţi, rău intenţionaţi sau răuvoitori „une enigme et un miracle historique"!

Problema continuităţii românilor — despre care s-au scris peste 1000 de cărţi şi articole! — *este nu atît o problemă ştiinţifică, cît mai ales politică*: ea nu s-a născut decît în secolul al XVIII-lea, cînd românii din Transilvania — care alcătuiau majoritatea populaţiei — au cerut egalitatea în drepturi cu celelalte naţionalităţi privilegiate ale ţării; li s-a răspuns atunci că nu pot fi egali cu ceilalţi locuitori deoarece au venit mai tîrziu în ţară, din care pricină ar fi fost consideraţi „toleraţi" [3].

Aspectul politic al problemei a fost înţeles şi subliniat de numeroşi istorici români, dintre care vom cita pe A. D. Xenopol, care scria cu aproape un secol în urmă: „originea acestei noi teorii nu este de căutat

---

[1] „Transilvania", 74, 1943, nr. 1, p. 1.

[2] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.

[3] Pentru istoriografia şi caracterul mai ales politic al problemei vezi pe larg N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980, partea I.

www.dacoromanica.ro

în dorința de a descoperi adevărul, ci cu totul în alte motive, care nu-și au locul în istorie. Ungurii și sașii din Transilvania apăsau în secolul trecut (XVIII) pe români într-un mod cu totul neomenos și chiar astăzi (1884)... vor să le ucidă viața morală, să le desființeze naționalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană. Românii, văzîndu-se apăsați, protestau și protestă necontenit contra unui asemenea sistem de ocîrmuire; ei își întemeiază drepturile lor pe dreptul istoric, susținînd că sînt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care-și întemeiază apăsătorii pretențiile lor ar trebui să fie părăsit într-un veac de lumini și de civilizație. Lupta dintre apăsători și apăsați fiind pusă pe tărîmul dreptului, cei dintîi căutară s-o curme chiar pe acest tărîm, tăgăduind românilor tocmai dreptul istoric invocat de aceștia". Motivul pentru care „apăsătorii" i-au „adus" pe români de la sudul Dunării de abia în secolul al XIII-lea este limpede: „ungurii și nemții (= sașii) fiind veniți în Transilvania înaintea acelei epoci, iată că și dreptul istoric vorbea în favoarea acestora" [4].

Într-adevăr, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd românii din Transilvania au cerut drepturi politice [4 bis], nimeni nu a contestat continuitatea românilor pe aceste frumoase plaiuri, ei fiind considerați în mod firesc autohtoni în spațiul carpato-danubian unde trăiseră strămoșii lor daco-romani [5]. Nu este o întîmplare că primul istoric care a pledat împotriva continuității a fost un sas, Franz Ioseph Sulzer, autorul lucrării *Geschichte des transalpinichen Daciens*, apărută la Viena în 1781—1782. Pornirea lui Sulzer împotriva românilor se datora edictului de toleranță al lui Iosif al II-lea din 1781, care proclama egalitatea românilor cu celelalte „națiuni"; lucrarea sa a fost rezultatul reacțiunii împotriva politicii iosefiniste, o reacție a sașilor care își vedeau amenințată situația lor privilegiată [6].

Reluînd ideile lui Sulzer, Robert Roesler, *Romänische Studien* (1871), a creat „teoria" ce-i poartă numele, potrivit căreia împăratul Aurelian ar fi retras din Dacia toată populația daco-romană, astfel încît poporul român s-ar fi format la sudul Dunării, de unde ar fi revenit la nordul fluviului la sfîrșitul secolului al XII-lea sau la începutul celui următor [7]. Din considerații de ordin politic (să nu uităm că în 1867 se crease Imperiul austro-ungar !), cartea lui Roesler a stîrnit un larg ecou în Ungaria, unde se căutau arme din arsenalul istoriei pentru a înăbuși lupta de emancipare națională a românilor.

Teoria lui Roesler a fost respinsă de numeroși savanți străini (Julius Jung, Heinrich Kiepert, J. Ladislau Pić, Leopold Ranke, Th. Mommsen, Traugott Tamm, Carlo Tagliavini etc.) și români (B. P. Hasdeu, A. D.

---

[4] A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 8. Aceeași concluzie la A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei României în evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București, 1936, p. 12.

[4 bis] Despre aceste împrejurări vezi pe larg David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967.

[5] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 10—18.

[6] „Țara Birsei", 1937, nr. 2, p. 117 și „Revue historique du Sud-Est Européen", 1943, p. 84.

[7] Vezi analiza lui A. Mureșianu în „Țara Birsei", 1937, nr. 3, p. 198—213, 307—329.

www.dacoromanica.ro

Xenopol, D. Onciul, V. Pârvan, N. Iorga, G. Brătianu, D. Prodan etc.) [8] care au arătat absurditatea ei. Din motive lesne de înţeles, teoria discontinuităţii românilor şi a venirii lor tîrzii în Transilvania a fost susţinută (fără argumente noi) de numeroşi istorici şi lingvişti maghiari (P. Hunfalvy, J. Karacsony, L. Rethy, I. Székely, J. Melich, L. Tamas-Treml etc.) [9], care au căutat să „precizeze" cînd şi cum ar fi venit românii în Transilvania.

Netemeinicia acestei „teorii" rezultă clar şi din numeroasele contradicţii care există între părerile adversarilor continuităţii, ceea ce arată cît de „sigure" sînt convingerile lor. Astfel, s-au propus diverse date pentru revenirea românilor la nordul Dunării: după Miklosich, evenimentul s-ar fi petrecut la sfîrşitul sec. V, cînd slavii au cuprins Peninsula Balcanică; după Engel, românii ar fi fost aduşi la nordul Dunării de Krum la începutul sec. IX (811—813); după opinia lui B. Homan, românii ar fi venit la sfîrşitul sec. X — începutul sec. XI sau între 1131—1196, în vremea lui Anonymus; alţi „savanţi" îi aduc pe români în sec. XII (Melich, Kadlec, Kniezsa etc.) sau XII—XV (Tamas-Treml); cei mai mulţi susţin însă că românii au venit în sec. XIII, dar indică fiecare o altă cauză: după Roesler, în timpul luptelor pentru independenţă ale vlahilor şi bulgarilor (cînd primii, victorioşi fiind, nu aveau nici un motiv să plece din ţara unde erau stăpîni!); după Hunfalvy, ar fi fost împinşi de tătari; după Karacsony, ar fi venit în urma invaziei tătare, cînd s-au făcut colonizări în Transilvania etc. Mai sînt şi unii care îi „aduc" mai tîrziu pe români, fie în sec. XVI (Karacsony) sau chiar în sec. XVIII (Iancsó Benedek)!

Să mai amintim apoi că sînt şi unii care ne „aduc" în mai multe etape: astfel, după Sulzer, românii ar fi venit la sfîrşitul sec. XII, cînd au fost apăsaţi de Isac Angelos şi după năvala tătarilor din 1241; după Marczali, tot în etape, dar ca prizionieri ai pecenegilor, cumanilor şi maghiarilor etc. Alţii, în sfîrşit, „precizează" chiar datele între care românii ar fi putut veni în Transilvania; de pildă, J. Székely susţine că ei au fost aduşi între 1142 şi 1208; W. Tomaschek susţine că românii ar fi venit la nordul Dunării între 1074 şi 1174 etc. Adversarii continuităţii nu s-au hotărît deci asupra datei cînd românii ar fi trecut Dunărea şi nici asupra cauzelor care i-ar fi determinat să o facă.

Mai amintim apoi că unii îi „transportă" pe români în grupuri mari, fie veniţi singuri, fie aduşi în calitate de colonişti, pe cînd alţii îi „furişează" pe nebăgate de seamă, aceasta pentru a explica de ce emigrarea lor nu e amintită în documente; unii afirmă că românii au venit mai întîi în regiunile de cîmpie, pe cînd alţii îi aşează mai întîi în munţi, de unde ar fi coborît apoi în cîmpie etc.

Dar şi mai interesant este faptul că, în timp ce majoritatea adversarilor continuităţii neagă prezenţa românilor la nordul Dunării pînă în sec. XIII, alţi „învăţaţi" (de pildă Mutafciev) susţin că ei nu au existat

---

[8] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 43—46, 48—52, 55—56, 59 61 passim. Vezi şi Lucian Boia, *L'historiographie et le problème de la continuité du peuple roumain* („Revue roumaine d'histoire", 1978, nr. 4, p. 691—708).

[9] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 46—47, 52—55, 61—66.

www.dacoromanica.ro

nici la sudul Dunării ![10] Ţinînd seama de acest fapt, G. Brătianu se întreba : „atunci de unde au venit românii? Să fie vorba de o generaţie spontanee la începuturile epocii moderne?" [11], iar un alt mare istoric, francezul F. Lot, putea să afirme în acelaşi spirit că românii „au ieşit din infern sau au căzut din cer" [12], şi aceasta deoarece — aşa cum arăta C. Daicoviciu — „roeslerienii nu s-au sinchisit de cea mai elementară datorie ştiinţifică, de a studia, în general şi îndeajuns, şi posibilitatea, mult mai logică şi mai verosimilă, ca populaţia să fi rămas pe loc, adică în Dacia" [13].

Pornind de la premisele juste că exterminarea populaţiei dace cucerite de romani, scoaterea în masă a populaţiei daco-romane din ţara de baştină şi înlocuirea dezvoltării interne firești cu hiatusuri şi imigraţiuni imaginare este contrară evoluţiei istorice reale, numeroşi învăţaţi români şi străini au adus argumente solide şi variate în sprijinul permanenţei daco-romanilor la nordul Dunării, pronunţîndu-se hotărît şi unanim împotriva teoriei lui Roesler şi a adepţilor săi.

Dintre „teoriile" care aduc sau readuc pe români de la sudul Dunării în diverse epoci una din cele mai năstrușnice a fost aceea a lui Iancsó Benedek, formulată la sfîrşitul secolului trecut şi reluată în anul 1939 în sinteza de istorie a Ungariei redactată de Hóman Bálint şi Szekfü Gyula; după această „teorie", românii ar fi devenit majoritari în Transilvania numai în secolul al XVIII-lea, cînd ar fi avut loc o imigraţie masivă din cele două ţări romane extracarpatice. În această vreme, locuitorii din Ţara Românească şi Moldova — consideraţi de istoricii maghiari amintiţi drept „popoare semisălbatice" ! — trăind foarte greu sub regimul fanariot, s-ar fi „îmbulzit" spre Transilvania şi Ungaria ca spre „pămîntul făgăduinţei" ! După opinia celor doi istorici, aceasta era „cheia" istoriei românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, cînd erau consideraţi drept o populaţie de seminomazi şi semisălbatici, care stînjeneau necontenit opera civilizatoare a statului stăpînitor !

Acestor idei greşite şi răuvoitoare la adresa istoriei poporului nostru le-a răspuns marele istoric David Prodan într-una din cele mai serioase lucrări dedicate problemei continuităţii [14]. Ca istoric patriot, angajat ferm în apărarea drepturilor poporului român, istoricul clujean nu putea lipsi din rîndurile marilor istorici români A. D. Xenopol, D. Onciul, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, George Brătianu, I. Moga, Silviu Dragomir etc., care şi-au adus cu toţi contribuţia la dovedirea lipsei de temeinicie a „teoriilor" adversarilor continuităţii poporului român pe pămîntul lăsat de strămoşi.

Analizînd bazele „teoriei" lui Iancsó Benedek, David Prodan dovedeşte că ea se fundamentează pe o simplă socoteală personală a autorului,

[10] P. Mutafciev, *Bălgari i Rumâni v istorijata na Dunavskite zemi* [Bulgarii şi românii în istoria ţărilor dunărene], Sofia, 1927. Prezentarea lui P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge* („Rev. aromânească", I, 1929, nr. 1, p. 8—31).

[11] G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique; le peuple roumain*, Bucureşti, 1937, p. 34.

[12] „Era Socialistă", 1976, nr. 3, p. 44.

[13] C. Daicoviciu, *Observaţii privind romanizarea şi continuitatea* („Tribuna", 22 oct. 1970, p. 4).

[14] *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944. Lucrarea a apărut şi în limba franceză în 1945.

www.dacoromanica.ro

care a considerat că, la 1730, numărul românilor din Transilvania era de 200 000 (la cît era evaluat de iezuiți numărul uniților din provincia intracarpatică), cifră la care Iancsó adaugă de la sine încă 50 000, ajungînd astfel la un total de 250 000 sau la proporția de numai 50% din populația Transilvaniei; în realitate, după un recensămînt oficial, la 1733, existau 462 465 de români!

Constatînd că un asemenea „temei", singura „dovadă" numerică pe care Iancsó Benedek clădește teoria sa atît de gravă, „nici nu merita o discuție", David Prodan compară cifrele arbitrare utilizate de acesta cu cele din lucrarea statistică a lui I. Acsády, după opinia căruia procesul ar fi fost exact invers: numărul românilor din Transilvania ar fi scăzut în secolul al XVIII-lea, cu toată imigrația lor masivă în această vreme!

Acestea sînt lucrările „fundamentale" care alimentează „teoria" lui Szekfü-Homan, teorie care nu ar fi meritat să fie combătută dacă pe ea nu se sprijineau și alți istorici maghiari adversari ai continuității. De pildă, ea a fost invocată și de autorii lucrării de propagandă *Siebenbürgen*, tipărită la Budapesta în 1940, a fost reluată în toate tratatele de istorie maghiară ale epocii, așa cum au fost invocată chiar la conferințele de pace. „Ea e izvorul care îndreptățea pe contele Ștefan Bethlen să afirme, într-o conferință a sa din 1933, ținută la Cambridge, că prin imigrație românii din Transilvania, în cursul veacului al XVIII-lea, s-au ridicat la majoritatea absolută, după ce la începutul veacului ei nu reprezentau mai mult de 1/4 din populația țării".

Ținînd seama de această proliferare a „teoriei" imigrației românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea, istoricul român s-a simțit pe deplin îndreptățit să-i arate netemeinicia, fără însă să-și facă iluzii că va reuși să elimine „teoria" care se putea menține, împotriva evidențelor, deoarece devenise o construcție menită să constituie un „drept istoric".

După ce a arătat șubrezenia bazelor „teoriei", David Prodan întreprinde o analiză amănunțită asupra „temeiurilor documentare" ale imigrării, dovedind pe bază de știri sigure că, *în secolul al XVIII-lea, emigrarea din Tansilvania a fost mult mai puternică decît imigrarea*. Uneori aceste emigrări erau atît de masive încît moldovenii și muntenii puteau spune că „*tota Transilvania ad nos venit*" iar într-o descriere din secolul al XVIII-lea se poate citi „vedem necontenit, an de an, cum un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat de români de dincolo care ar veni în Ardeal"[15]. Autorul dovedește astfel că „cifrele și documentele invocate de teorie sînt departe de a putea susține un bilanț pozitiv pentru imigrație. Dimpotrivă, ele sînt susceptibile de a inversa înclinarea balanței".

În ultimul capitol al lucrării autorul compară situația locuitorilor din țările române extracarpatice cu a celor din Transilvania, dovedind că aceștia din urmă trebuiau să suporte o exploatare mult mai nemiloasă decît frații lor de dincolo de Carpați. După cum spunea un contemporan: „țăranul supus sau iobagul ardelean e, în ce privește starea lui, cel mai nenorocit țăran ce se poate afla undeva pe lume..., un adevărat sclav

[15] Problema a fost reluată de Ștefan Meteș care a întărit concluziile lui David Prodan în lucrarea *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX. (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971; ed. a II-a, 1977.

www.dacoromanica.ro

al domnului său... Împovărarea și apăsarea acestor supuși din partea stăpînilor lor sînt nesfîrșite și excesele săvîrșite împotriva lor de necrezut". Aceste condiții grele de viață determinau pe iobagii din Transilvania să treacă munții la frații lor, unde sarcinile iobăgești erau mult mai ușoare, și unde, în plus, nu erau obligați să suporte și exploatarea națională.

O ultimă „teorie" combătută cu succes de David Prodan în lucrarea sa este aceea a așa-zisului nomadism păstoresc al românilor, „teorie" susținută de toți röslerienii. Autorul arată mai întîi că o populație care trăia pe un sol din cele mai fertile din Europa nu putea să ducă o viață de semi-nomadism și apoi că mișcarea păstorilor era inversă aceleia susținute de Iancsó Benedek: dinspre Transilvania spre Principatele Române (Țara Românească în special) și nu invers. Apoi păstoritul nu era nomad sau semi-nomad ci transhumant [16] și la el participa doar o mică parte a locuitorilor. „După toate acestea, ce mai rămîne din viziunea teoriei: zeci și zeci de mii de români care se revarsă necontenit peste granițe, invadînd cu turmele lor pămîntul Transilvaniei, Banatului, Crișanei, sporind într-un veac cu sute de mii populația acestora? Cîte trebuia să fi fost oile! Unde sînt înainte de toate dovezile documentare? Vămile înregistrează doar sute de mii de oi care treceau înspre Principate, de ce n-ar fi înregistrat și trecerile inverse?"

„Toată discuția în jurul păstoritului, «semi-nomadismului» român în imigrație, s-ar putea încheia mai curînd cu o altă concluzie: dintre toate popoarele Transilvaniei, singurii românii locuiesc în toate ținuturile și în toate zonele ei, singuri ei exercitau, în măsuri corespunzătoare, toate activitățile economice indicate de solul său, ei sînt mai adaptați la natura și la toate variațiile ei fizice, ceea ce înseamnă că dintre toate ei sînt cel mai puțin indicați de a fi socotiți populație imigrantă", concluzie limpede ce nu mai are nevoie de nici un comentariu.

La afirmația total eronată că românii nomazi ar fi învățat agricultura de la maghiari, David Prodan se întreabă: „cum se face atunci că toți termenii agricoli românești sînt latini și slavi, lipsind tocmai cei unguresti?" [17].

Rezultatele amplei investigații întreprinse de autor asupra „teoriei" imigrării românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea sînt negative: „bilanțul imigrațiunilor românești peste Carpați... se soldează pentru Transilvania mai curînd cu un deficit decît cu profit; românii din Transilvania mai mult emigrează decît imigrează... O teorie inversă, cu material cunoscut, ar fi mult mai ușor de susținut și ar avea, după toate semnele, mai mulți sorți de a apropia adevărul istoric. Scopul

[16] Și această problemă a fost reluată în studii recente de I. Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale* („Studii", 19, 1966, nr. 2, p. 281—305 + 1 h.); idem, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* („Dacoromania", 1973, nr. 1, p. 78—103); Corneliu Bucur. *Direcții ale demografiei istorice românești; transhumanța pastorală* („Revista de istorie", 1978, nr. 12, p. 2285—2304) etc. Primul a arătat că „transhumanța a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic", deoarece populația românească a practicat mai ales păstoritul agricol, bazat pe mișcări de mică amploare, iar C. Bucur a făcut deosebirea cuvenită între transhumanța practicată la nordul Dunării și accea de la sudul fluviului.

[17] Spre deosebire de români, la maghiari termenii agricoli sînt de origine bulgaro-turcă. Vezi G. Gombocz, *Die bulgarischtürkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, p. 190; Gy. Györffy, *Autour de l'état de semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, I, Budapest, 1975, p. 226.

www.dacoromanica.ro

investigației noastre n-a fost de a încerca o nouă teorie..., ci numai de a descompune pe una veche care n-avea nici un temei să ia ființă" este concluzia autorului.

În felul acesta, cu argumente irefutabile și cu dovezi ce nu pot fi combătute, David Prodan a desființat teoria imigrării românilor în Transilvania în secolul al XVIII-lea iar concluziile sale de acum patru decenii au fost întărite de cercetările mai noi citate în notele acestei scurte prezentări.

Am considerat o plăcută datorie ca, la aniversarea a 80 de ani de rodnică existență a acad. David Prodan, să evocăm aici pe scurt contribuția sa la lămurirea problemei continuității, una dintre problemele fundamentale ale istoriei românilor, pusă din nou în discuție de unii istorici străini din vremea noastră.

L'ACADÉMICIEN DAVID PRODAN ET LE PROBLÈME TOUCHANT LA CONTINUITÉ DES ROUMAINS

RÉSUMÉ

Après avoir montré brièvement l'absurdité des théories de Roesler qui nient la continuité des Roumains sur le territoire qu'ils habitent, l'auteur présente la contribution de l'académicien David Prodan à la suppression d'un aspect de la théorie de la discontinuité, à savoir celui selon lequel le taux de Roumains se serait accru en Transylvanie à peine au XVIII-e siècle , comme suite d'une puissante immigration des pays roumain d'en-deça des Carpates. Examinant les données connues, D. Prodan démontre l'inconsistence de cette „théorie", car „le bilan des migrations roumaines au-delà des Carpates... se solde pour la Transylvanie plutôt par un déficit que par un avantage; les Roumains de Transylvanie sont plutôt émigrants qu'immigrants" et, ce, du fait des conditions de vie beaucoup plus difficiles en Transylvanie que dans les pays roumains d'en-deçà des Carpates.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PRIMELE ECOURI GERMANE ALE RĂZBOIULUI ȚĂRĂNESC DIN 1514, REFLECTATE ÎN AȘA-ZISELE WUNDERZEICHEN

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Țările germane au cunoscut în anii 1513—1514 un nou val de puternice frămîntări țărănești. După aproape un deceniu și jumătate de relativă liniște, cele două conjurații, cunoscute sub numele de Bundschuh (Opinca) și *Der arme Konrad* (Sărmanul Konrad), care au organizat și pînă atunci o serie de răscoale locale, și-au ridicat din nou capul.

Primele știri sigure cu privire la opincă, acest simbol al organizării ulterioare a luptei țărănești germane, datează din anul 1492. Se știe că țăranii din Kempten, profund nemulțumiți de măsurile arbitrare ale abatelui-prinț Johann al II-lea, s-au ridicat la luptă antifeudală. În jurul jalbei înaintate de țărani s-a incins o luptă aprigă, țărănimea cerînd restituirea vechilor sale libertăți și drepturi. Uniunea Suabă, în loc să cerceteze cele cuprinse în jalbă, și-a mobilizat oastea pentru a risipi pe țăranii adunați. În ciuda înfrîngerii suferite, frămîntările țărănești au continuat, timp în care, la o nuntă din suburbia orașului Kempten, pe o prăjină înaltă a fost ridicată opinca, iar în jurul ei s-a adunat mulțimea. Îngrijorat, magistratul orașului a trimis la fața locului pe judele orașului, care a explicat nuntașilor semnificația opincii și i-a convins s-o scoată de pe prăjină. Întîmplarea a avut loc în anul 1492, iar izvorul care a consemnat amănuntul redă în felul următor cele spuse de judele orașului Kempten : Stăpînii poartă cizme ca semn distinctiv, pe cînd țăranii dependenți — opinca, care a devenit în timpul din urmă un simbol al împotrivirii țărănești față de stăpîni. Ridicarea opincii pe prăjină are semnificația de chemare la luptă [1].

Că explicația dată de judele orașului Kempten nu era fără temei ne-o dovedesc evenimentele desfășurate în țările germane în anii care au urmat. În 1493 în Alsacia s-a încheiat între țărani și orășeni o uniune pentru îndreptarea rînduielilor bisericești și politice existente și organizarea împotrivirii țărănești. „Steagul uniunii, care trebuia înălțat în momentul răscoalei, reprezenta o opincă țărănească cu nojițe lungi, așanumitul *Bundschuh* care deveni simbolul și denumirea tuturor cojurațiilor țărănești pentru următorii 20 de ani" [2]. Adunați noaptea în taină

[1] Haggenmüller, *Geschichte von Kempten*, Kempten, 1840, vol. I, p. 408—418.

[2] Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1958, p. 72.

www.dacoromanica.ro

pe muntele Hungerberg (Muntele foamei), conjuraţii primeau în rîndurile lor noi membri „cu un ceremonial din cele mai misterioase". În ciuda descoperirii conjuraţiei din Alsacia şi a dejucării planului ei, Bundschuh a continuat să existe ca organizaţie secretă , ca o conspiraţie cu emisari numeroşi, care îi pregăteau pe ţărani la luptă. În 1502 „Opinca" a fost reorganizată în episcopatul Speyer, elaborîndu-se un program în care se prevedea, printre altele, refuzul de a plăti dijma, zeciuiala şi impozitul, desfiinţarea stării de iobăgie, confiscarea bunurilor bisericeşti şi împărţirea lor poporului, negarea oricărei stăpîniri în afară de autoritatea împăratului, etc. Pe steagul conjuraţiei, confecţionat din pînză albă şi albastră, era pictată imaginea lui Hristos cînd a apărut în faţa lui Sfîntu Gheorghe, iar în faţa crucii un ţăran în genunchi, alături de care era o opincă mare. În jurul acestei imagini întregi era scris : „Numai dreptatea lui Dumnezeu". Cu toate măsurile de securitate, conjuraţia a fost din nou descoperită şi risipită. Mulţi dintre conjuraţi au fost prinşi, dar conducătorii organizaţiei secrete au reuşit să fugă, parte în Elveţia, parte în Pădurea Neagră, în Breisgau şi în Württemberg. Printre ei se găsea şi Joss Fritz din Untergrombach. El a reuşit să scape din prinsoare şi ani în şir a colindat Germania de Nord. El a trăit apoi la Lenzkirche, la Stockach, unde s-a căsătorit cu Elsa Schmidt, în localităţi diferite din Pădurea Neagră, la Villingen şi Gorbe. Pînă la urmă, în jurul anului 1512, Joss Fritz s-a stabilit în satul Lehen de lîngă Freiburg. Organizator bun şi tenace, figură distinsă şi curajoasă , convingător în vorbă, Joss Fritz a organizat un corp întreg de emisari, care cutreierau întreaga ţară şi a reuşit să se folosească de regii vagabonzilor. La consfătuirea conducătorilor conjuraţiei la Hartmatt s-a adoptat programul formulat în 14 articole. El prevedea, printre altele, desfiinţarea oricărei autorităţi în afară de cea imperială, lichidarea instanţei judecătoreşti de la Rottweil şi limitarea jurisdicţiei bisericeşti la probleme clericale, desfiinţarea censului, anularea tuturor actelor de împrumut, dobînda maxima fixîndu-se la 5%, pescuitul, vînatul şi cositul finului se declară libere şi în folosinţă comună a tuturor, fixarea veniturilor popilor la o singură prebendă, confiscarea averilor bisericeşti şi mănăstireşti pentru fondul de război al uniunii, suspendarea tuturor impozitelor şi vămilor nedrepte, proclamarea „păcii veşnice pentru întreagă creştinătate şi în acest scop să fie omorîţi toţi aceia care i se împotrivesc, iar cei ce vor dori cu orice preţ să lupte să primească bani şi să fie trimişi împotriva turcilor şi al altor necredincioşi", garantarea vieţii şi averii celora ce vor întra în uniune, etc. Se prevedea în acest program ocuparea unui oraş întărit, care să devină centrul rezistenţei şi începerea tratativelor cu împăratul Maximilian, îndată ce forţele uniunii se vor aduna, iar în caz de refuz se va lua legătura cu Elveţia. Toţi membri uniunii erau obligaţi a acţiona unitar şi numai în folosul conjuraţiei, păstrînd cu desăvîrşire secretul organizării. Conducătorii din Bundschuh erau încredinţaţi că „îndată ce vor desfăşura steagul, toţi cei săraci li se vor alătura". În această viziune stegul căpăta din nou o semnificaţie specială ca simbol al organizării şi puterii unite. Cei din Bundschuh au strîns bani pentru procurarea şi pictarea steagului. Şi de data aceasta un loc central în imaginea pictată pe steag trebuia să ocupe opinca. Joss Fritz şi adepţii lui [illegible] de a comanda pictarea

www.dacoromanica.ro

steagului. Un ţăran necunoscut în părţile oraşului Freiburg este trimis la pictorul Friedrich din localitate, care aflînd însă că steagul trebuie să aibă în imagine opinca, de frică, anunţă consiliul orăşenesc. Ţăranul a dispărut însă fără urme şi astfel conjuraţia nu a putut fi descoperită. În cea de a doua tentativă chiar Joss Fritz s-a dus personal la pictorul Theodosie, care tocmai atunci lucra la pictarea bisericii din Lehen. Aflînd însă că i se cere să picteze un steag cu opincă, pictorul s-a speriat şi a refuzat executarea comenzii, dar el a fost obligat să jure că nu va spune nimănui de conversaţia avută. Joss Fritz şi-a dat seama cît de periculoasă este comandarea steagului în părţile unde uniunea Bundschuh condusă de el îşi desfăşoară activitatea. Atunci el a cumpărat materialul pentru steag de mătase albastră, pe care a fost cusută o cruce din mătase albă. Cu acest steag el s-a dus în oraşul imperial Heilbronn de pe Neckar unde a găsit un pictor. I-a spus acestuia că este din Elveţia, unde a scăpat ca prin minune de moarte, în cursul unei bătălii crîncene. A făgăduit atunci că va întreprinde un pelerinaj la Aachen, unde va jertfi pe altarul Maicii Domnului un steag, pe care să fie pictat răstignirea lui Hristos, înconjurată de fecioara Maria şi Joan Botezătorul, iar sub această imagine — opinca. Pictorul arătîndu-se consternat, Joss Fritz i-a explicat că el este fiul unui meşter opincar din oraşul elveţian Steine, care are în faţa atelierului său firma agăţată cu opinca, firmă cunoscută de toată lumea. Cere deci ca opinca să fie pictată pe steag pentru ca să ştie toată lumea cine anume a jertfit steagul la Aachen. Astfel, el a reuşit să-l convingă pe pictor să-i picteze imaginea solicitată înconjurată de inscripţia: „Doamne apără dreptatea ta divină". Cu steagul astfel executat, Joss Fritz se grăbea spre Lehen, unde însă în lipsa lui, în urma unor neglijenţe în păstrarea secretului, precum şi a trădării, conjuraţia a fost descoperită de consiliul municipal al Freiburgului, de margraful de Baden şi de autorităţile imperiale din Ensisheim. Astfel, plănuita ridicare generală, fixată pentru mijlocul lui octombrie 1513, a fost dejucată. Mai mulţi membri ai conjuraţiei au fost arestaţi şi executaţi. Uniunea din părţile Freiburgului a ajuns într-o situaţie grea şi pentru faptul că ea a fost lipsită de sprijinul din partea Elveţiei, unde în anul următor a izbucnit la Berna, Solothurn şi Lucerna o puternică mişcare ţărănească care a speriat autorităţile. Drept urmare, autorităţile elveţiene s-au aliat cu duşmanii ţăranilor din landurile germane de sud şi de sud-vest. A fost înăbuşită cu cruzime şi încercarea ţăranilor din Alsacia de a se ridica la răscoală.

Paralel cu uniunea Bundschuh din Baden, s-a format în Württemberg o altă conjuraţie revoluţionară cunoscută sub numele de „Sărmanul Konrad". Ea a apărut în 1503 ca o ramificaţie a uniunii Bundschuh din Untergrombach, avîndu-şi centrul pe valea rîului Rems. Uniunea „Sărmanul Konrad" avea şi ea un steag albastru pe care a fost pictată răstignirea cu ţăranul în genunchi în faţa ei. După descoperirea conjuraţiei din Lehen şi represaliile adoptate faţă de membrii ei, era cu totul imposibil ca uniunea de pe valea rîului Rems să poartă tot numele de Bundschuh, ea a fost nevoită să adopte pe cel de „Sărmanul Konrad". Măsura era necesară cu atît mai mult cu cît autorităţile răspîndeau diferite caricaturi, inclusiv o xilogravură mare, care se numea *Narren-*

www.dacoromanica.ro

schiff vom Bundtschuh xilogravură imprimată şi pe foaia de titlu [3] a unei broşuri defăimătoare la adresa conjuraţiilor ţărăneşti revoluţionare cu acest nume, broşură tipărită chiar în anul 1514 la Basel de către Michael Fuster (Fig. — 1).

Fig. 1. — Foaia de titlu a broşurii: *Narrenschiff vom Bundtschuch*, tipărite la Basel în 1514.

În primăvara anului 1514 „Sărmanul Konrad" a declanşat o răscoală, care la început s-a desfăşurat cu succes. Prinţul Ulrich de Württemberg, cunoscut pentru fărădelegile săvîrşite faţă de ţărani, pentru brutalitatea şi viclenia cu care înăbuşea orice mişcare antifeudală, a fost nevoit, ca sub presiunea succeselor obţinute de răsculaţi, să convoace dieta din landul Württemberg pentru ziua de 25 iunie. Ţăranii şi membrii opoziţiei orăşeneşti, adunaţi la Stuttgart la 18 iunie, reclamau să participe şi ei la dietă. Dar în noaptea de 20 spre 21 iunie Ulrich a părăsit Stuttgartul, împreună cu cavalerii şi consilierii săi şi s-a dus la Tübingen, unde au plecat după el prelaţii şi reprezentanţii oraşelor, aceştia din urmă trădînd

[3] Un exemplar din susnumita broşură se păstrează la Bayerische Staatsbibliothek din München la cota 4°. P. o. Germ, 230 4. Reproducerea foii de titlu oferită de noi este luată după acest exemplar.

www.dacoromanica.ro

cauza comună cu ţăranii. Ulrich, cu ajutoare primite din alte landuri germane, pînă la urmă, i-a înfrînt pe răsculaţi. La fel au fost înnăbuşite şi încercările conjuraţiei Bundschuh de a organiza ridicarea maselor ţărăneşti din Breisgau şi Marca Baden.

Răscoale ţărăneşti au izbucnit în 1513 şi în Carintia, Carniolia şi Stiria, unde ţăranii sloveni şi germani, sub conducerea unei conjuraţii asemănătoare cu uniunea Bundschuh, au format cete puternice, care au luptat cu dîrzenie în anii ce au urmat.

Este caracteristic pentru tensiunea şi frămîntările sociale din ţările germane şi Austria că ştirile despre ele au căpătat o largă răspîndire, prin broşurile-ziare ale timpului. Unele broşuri erau special consacrate activităţii organizaţiei cunoscute sub numele de Bundschuh, ele aveau pe foaia de titlu cunoscuta figură a ţăranului german cu steagul desfăşurat, pe care în mod obligatoriu era pictată opinca. Noi ne limităm să amintim una singură dintre aceste broşuri, şi anume pe aceea editată la Augsburg şi în care se povesteşte în versuri istoria conjuraţiei Bundschuh. Broşura intitulată: *Der Bundtschu Disz biechlein sagt von dem bösen, fürnemen der Bundtschuher wye es sich ausgefengt geendet vnd aus kumen ist*, a fost publicată în cunoscuta tiparniţă a lui Erhard Öglin din Augsburg, care între 1506 şi 1522 a publicat mai mult de 30 de tipărituri, inclusiv broşura cu privire la izbucnirea războiului ţărănesc din 1514 condusă de Dózsa György (Gheorghe Doja). Reproducem aici fotocopia[4] broşurii cu privire la Bundschuh (Fig. —2), deoarece ea ne va dezvălui şi unele aspecte ale receptării germane a ştirilor despre războiul ţărănesc din 1514.

Am insistat în cele de mai sus asupra cîtorva aspecte ale conjuraţiilor revoluţionare ţărăneşti din ţările germane şi Austria, precum şi a modului lor de organizare şi acţiune, inclusiv asupra unor amănunte privind rolul steagului cu opinca ca simbol al revoltei ţărăneşti, căci toate acestea caracterizează atmosfera în care au ajuns aici primele ştiri despre proclamarea cruciadei în Ungaria şi transformarea ei în război ţărănesc. Ele au format o imagine specific germană de receptare, o viziune aparte în care veştile sosite de la Buda au fost integrate. Aceste veşti au ajuns mai întîi la Viena şi de aici în ţările germane sub forma a trei scrisori în care se relata cum a fost convocată cruciada de primatul Ungariei Bakócz Tamás şi ce s-a întîmplat în oastea adunată pentru a fi trimisă împotriva turcilor, precum şi supliciul lui Dózsa.

Aceste izvoare, provenite din pana unui martor ocular, prezintă un interes aparte pentru reconstituirea unor momente importante ale procesului de transformare a cruciadei în război ţărănesc, căci ele,confruntate cu alte izvoare, se dovedesc a fi surse de o semnificaţie deosebită[5], ceea ce a făcut pe editorii publicaţiei recente de documente, privitoare la războiul ţărănesc din 1514, să ne ofere o ediţie critică a textelor pe baza mai multor ediţii şi variante publicate chiar în cursul anului 1514 la Augsburg şi Nürenberg.[6]

[4] Un exemplar din broşura amintită se păstrează la Bayerische Staatsbibliothek, la cota: 4°. Germ. 380 6.

[5] Barta Gábor — Fekete Nagy Antal, *Parasztháború 1514-ben* (Război ţărănesc în 1514), Budapest, 1973, p. 60—63, 71 şi 93.

[6] *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, p. 313 i 322.

www.dacoromanica.ro

Fig. 2.. — Foaia de titlu a broşurii: *Der Bundtschu*, tipărite de Erhard Öglin la Augsburg în anul [illegible].

Fig. 3. — Foaia de titlu a broşurii: *Ain gross [illegible]ertzaychen*, tipărite în 1514 la Nürenberg.

www.dacoromanica.ro

1–c. 1815

Außzug auß aincm brieff von Ofen ← Fig. 4

der an dem.xxv.tag des Monadts May in Wienn geantwurt ist/vnd am Vierten tag Junij gen Augspurg.

1514

ITem.Die das Creütz haben angenomen der sein vast vil worden/vnd meer dann yemandt vermaynt. Acht man gentzlich/das Jr sein bey Funffzig Tausent in dem gantzen Vngerlandt/sein doch nit all bey einannder.Der Cardinal vnd Bischoff von Gran haben vor zwayen tagen das Crewtz wider rüeffen lassen.Welcher es nit von im wöl legen/vnd wer dann nit in eße oder trinck/ die sollen all in dem schweren Bañ sein.Hat in etlich mal geboten/vnd in Jr heer gesandt/ das ain Meyl von Pest gelegen Funff Tausent starck/Jn maynung sye vom Creütz zu bringen.Etlich bewegt/das sie wider haym haben wöllen ziehen.Haben in selbs zway Fenlen gesteckt/vnd an yeglichs ain Crucifix gemacht/vnd lassen außrüffen.Welcher bey inen beleiben/vnd mit dem Creütz ziehen wöl/der sol zu dem ainen Fannen tretten. Welcher dann wider haym ziehen wöll/ der soll zu dem anndern Fannen treten.Also sein dero die wider haym haben wöllen ziehen/vil meer dann der anndern gewest. Do sye also bey dem Fannen sein gestannden. Jst das Crucifix von dem Fannen herab gefallen auff das angesicht. Haben sye das widerumb hyn auff gemacht/an die Stanngen starck gebunden. Also ist es zum Anndern/vnd Dritten mal alweg auff das angesicht herab gefallen.Also/das die/die wider haym haben wöllen ziehen/wider wendig worden sein/vnnd wöllen all bey einannder sterben oder genesen/vnd begern nit anders/ dann man soll Jnen vergunden dahyn zuziehen/ wie man dann das Creütz hat außgeben.Am Freytag vergangen haben sie zu Botzen ainen Edelman begriffen/ von stundan an ainen Spiß gesteckt.Am Sambstag ist der Ruppi genant(ein kauffman von Petra/mit sambt seinen Brüdern)vñ Edeln Funff Meyl wegs von Ofen gewest spaciern.Also in der frue sein die Creützer kom

men für des Edelmans Sytz/den von stundan angezundt vñ verbrent. Haben sich die Edelleüt gewert herauß/mit sambt dē Ruppy den sie auch für ain Edelman gehabt/So lang byß sie das fewer auß dem hauß getriben hat.Also hat man die Edelleüt mit dem Ruppy selb/Zwen vñ zwayntzigist erschlagen/vñ den Edelman des der Sytz gewesen ist/zu klaynen Stucken zerhawen. Jst warhafftig geschehen am Montag vergāgen zwo Meyl von Wardein.Nun haben sich bey Tausent Edel mannen mit sambt Jren knechten/auff gemacht wider die Crewtzer der selben gegent zuziehen.Also haben die Creützer Jr ob Funff hundert zu todt erschlagen/ vnd der Creützer sein nit ob Funffzig vmbkommen.Jch kan euch nit genüeg wunderberlich dar von schreiben/wie sie also seltzam mit dem Adel vmb geendt ist der mertayl her gen Ofen geflohen.Der kunig hat al seinem hof gesyndt auffgebotten vor etlichen tagen bey Tausent starck/ wider sie zuziehen/ vnd ist der Warkanesch Jr Haubtman gewest/ vnd sindt byß gen Pest kommen/vnd sein widerumb haym gezogen gen Ofen.So empieten in die Creützer/das sie sollen kom̃ zu inen/sie wöllens mit Jnen annemen.Also/das die leuff schwerlich stendt.Jst dem kunig vnd den herren angst vnd wee/wie sie das Creütz ab thün wöllen/ist zu besorgen/es müessents nür frembd Nacion thün/die man sie zuvertreiben berüeffen müeß. Es kommen nun die Edelleüt/vnd klagen den Cardinal hefftig an vor dem kunig/vermaynen er sey solcher ding ain vrsach. Dann Er das Creütz alsd außgeben hab. Verantwurt sich der Cardinal. Sagt wie er solchs auß geschefft Kayserlicher Mayestat/vnd der gantzen Landtschafft zu Vngern gethan hab/ darumb Er jnen brieff vnd Sigel weysen wölle. Jst zubesorgen alßbald die handlung mit den Creützern gestilt wirdt/ das der gemayn Adel werdt wider die Pfaffen ziehen.Die gemelte Creützer thün kaynem armen man kayn laydt/nyemandt nichts mit gewalt/vnd was man Jnen zufurt/desselben ain güte notturfft bezalen sie also par.Der Kunig vnd auch der Adel/hat die sach [illegible] versehen/das sie Jnen selbs/ als ain Rüten auffge-

www.dacoromanica.ro

Fig. 5 →

Fig. 4—7. — Textul broşurii: *Ain gross Wundertzaychen*, tipărite la Nürenberg în anul 1514.

panden. Nach dem das sye mit dem Turcken Drey Jar Fryd gemacht haben/ das volck nit hynaß zuziehen lassen. Ich halt es fur ain Straff von got auff die lewt.

¶Noch der Creützer halb/hat sich auff Datum frwe in Zwayen Vngerischen klöstern hye verlauffen/das sie auß beuelch des Cardinals das Creütz widerrüeffen vnd verkundt haben. Alle die wider die/so das Creütz an Jnen haben/vnd daruon nit stellen wöllen/ziehen vnd verhelffen/dye zu todt schlahen. Sollen die genad vnd Ablas haben/als die/den am ersten die genad geben ist/die das Creütz an sich genomen haben/nit getaylt werden. Also ist der gemayn man in bayde Klöster ganngen hye zu Ofen/Zu sant Johanns Barfuesser/vnd zu sant Niclas Prediger ordens/auffgestanden/vnd zu den Münichen gesagt. Wie lang Rüsten sich nun die herren vnd Edelleüt/nun bey Zwayntzig Jaren. Es ist alles puberey/Es sol kayner wider sie ziehen/die das Creütz an in haben. Wañ wir aines erfaren der des willens ist/den wöllen wir selbs erschlahen. Vnd Jr Münich vnd Pfaffen. Alles das Jr sagt/ist nit vn warheyt/wir wöllen furo an ewer Predigen vnd Singen weyter klaynen glauben haben/zu euch nit mer in die kyrchen komen. Haben etlich Jre hecklein gezuckt/zu den Münichen geworffen/also das bayd münich vñ der Cantzel entrunnen seind/Sy weren sonst gehayügt worden von den Pawrn.

¶Der kunig vñ Vngern/dessgleichen die Stat Ofen lassen sold außrüffen/aber nyemands wil wider sie ziehen. Jst menigklichen(außgenommen der Adel)mit den Creützern.

¶Item ain treffenlicher Edelman in dem Landt Dacy Michel genant. Jst die tag zu den Creützern gefallen haben Jn zu ainem öbersten Haubtman angenomen. All geschwetzen der Jm zu bleiben. Soll in der gemele Edelman vil geschickt/geschickt vnd verordnet haben/Das kriegsvolck/vnd der Ed[illegible]

← Fig. 6

Fig. 7

sten sich auff die Türcken in maynung mit Jnen zuschlahen/wil meines tayls glauben das sy nit durffen angreyffen/als vormals auch geschehen/dañ Jr zu wenig ist. Got wayß wie das endt sol werden.

¶Item. Auch zu wissen das auff datum.xvj. Junij. dits Jars Jm gantzen Vngerlandt/auffrür vnd todtschlahen ist. Wañ die Vngern haben das Creütz an die Turcken zuziehen angenomen. Vñ sein der selbigen Creützer so vil worden/das jr ob hundert Tausent mannen/an merenden/bey einander zu feldt ligen. Die selbigen haben ain Haubtman auffgeworffen/den sie ain kunig nennen. Welcher sich also schreibt. Melchior Bannser/auß göttlicher gnaden/Ein kunig des gebenedeyten volcks der Creützer. Ein frewndt vnd vnderthaniger des Vngerischen konigs vnnd nicht der herren/Prelaten/Bannerherren vnd Ritter rc. Die selbigen Creützer/schlahen all herren/Bischoff vnd Edelleüt zu todt die sie ergreiffen/vnd nemen alles jr güt. Haben ain Bischoff/den von Zynnarn/mit vil herren vnd Edelleüten gespist. Vñ haben noch teglich grossen zulauff die sich an sie schlahen. So Rüsten sich die herren vnd Edelleüt oberhal Ofen/die wöllen Jn widerstandt thün. Besorg aber zu schwach sein gegen solcher menig. Vnd die Creützer sein des willens herauff in entgegen zuziehen. Es gee nun wie es wöll/so werden frewndt mit einander fechten/vnd ain tayl den andern vertilgen/vñ außreyten müssen. Es wirdt die sach nit gestilt/wann der Creützer künig hat der künigklichen maiestat zu Vngern zugeschribē. Er wöl machen das nür ain künig/ain Bischoff/vnd Zwen herren die dem künig dienen/Jm Landt sein. Vnd die anndern so Jm lanng vngehorsam vnd selb sein kunig gewesen/außreyten rc. vnd die sach all stundt zu pösserer gestalt begeben zubesorgen sey Der almechtig got schick es zu einem güten endt Amen.

A iij

www.dacoromanica.ro

Fig. 4—7. Textul broşurii: *Ain gross Wunderlzaychen*, tipărite la Nürenberg în anul 1514.

Nu ne propunem acum să analizăm conținutul acestor izvoare [7], ne limităm doar să redăm în anexă textul uneia dintre variantele păstrate la Biblioteca Națională a Bavariei din München (varianta C din publicația de documente amintită mai sus) într-o traducere românească realizată de Rolf Frieder Marmont, precum și fotocopia originalului (Fig. —3—7). Subliniem faptul că cele trei scrisori, precum și relatarea ulterioară lor despre supliciul lui Dózsa (în tipăritură numele lui apare sub forma: Zeckel Jorg), au cunoscut în total șase ediții diferite, iar edițiile A și B cîte două variante [8], toate apărute în cursul anului 1514.

Atrage atenția în mod special faptul că în relatările tipărite apare la un loc central știrea cu înălțarea steagului, ca un moment decisiv în desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Se arată că, la un moment dat, țăranii adunați la cruciadă, au început să se gîndească la întoarcerea acasă. Intervine însă ridicarea steagurilor cu semnificații magice, relatată în felul următor: „Înfipt-au două steaguri în pămînt, și de fiecare din ele prins-au cîte un crucifix, și lăsat-au să se facă strigare. Cel ce dorea să rămînă cu ei și să meargă la cruciadă trebuia să se așeze în dreptul primului steag. Cel ce dorea să se întoarcă acasă urma să se așeze în dreptul celui de al doilea steag. S-a întîmplat, astfel, că numărul celor ce vroiau să se întoarcă acasă a fost cu mult mai mare decît al celorlalți. Stînd ei așa lîngă steag, s-a desprins de pe steag crucifixul și căzut-a el cu fața pre pămînt. Astfel încît iar l-au ridicat sus și de băț bine l-au legat. Și așa se făcu să se întîmple și a doua și a treia oară ca el să cadă cu fața pre pămînt. Așa că cei ce doreau să se întoarcă acasă s-au răzgîndit, vrînd acum să moară ori să prospere cu toții, și nu alta le-a fost vrerea decît să li se îngăduie a purcede conform chemării făcută atunci cînd s-a ridicat crucea". Nu se cunoaște din alte relatări acest amănunt, și astfel este greu de stabilit dacă el a figurat în scrisorile primite de la Buda sau a fost adăugat după chipul și asemănarea rolului jucat de steagul cu opinca și crucifixul în conjurațiile secrete ale țărănimii germane, ceea ce nu se poate iarăși exclude. Este însă ușor de stabilit faptul că broșurile tipărite la Augsburg și Nürenberg prezentau știrile

[7] Ele au fost folosite încă de Márki Sándor în monografia: *Dósa György*, apărută în 1913 (vezi paginile 5, 80, 135, 138, 177, 182, 190—191 și 195—202.

[8] A se vedea cu privire la bibliografia edițiilor diferite ale broșurii *Ain gross Wunderzaichen*... și a celei cu titlul *Die auffrur so geschehen ist im Vngerlandt mit dem creutzern, vnnd auch darbey wie man der creutzer haubtman hat gefangen vnnd getodt Zeckel Jorg 1514* (cu relatarea despre supliciul lui Dózsa), următoarele lucrări: E. Weller, *Repertorium typographicum bis 1526*, Nördlingen, 1864, nr. 868 871; Z. Weller, *Die ersten deutschen Zeitungen. 1505—1599*, Tübingen, 1872 (tipăriturile menționate la anul 1514); K. Kertbeny, *Ungarn betreffende deutsche Erstligs-Drucke. 1454 1600*, Budapest, 1880, nr. 90—96; *Ráth György régi magyar könyvtára* (Biblioteca de cărți maghiare vechi ale lui R. Gy.), Budapest, 1907, nr. 64; E. Bachner, *Das Neueste von Gestern. Kulturgeschichtlich interessante Documente aus alten deutschen Zeitungen*, vol. I, München, 1911; Ballagi Aladár, *Buda és Pest a világirodalomban* (Buda și Pesta în literatura universală), vol. I, Budapest, 1925, p. 111—112; Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban* (Foi volante și ziare ungurești și referitoare la unguri în Biblioteca Națională Széchényi), Budapest, 1948, p. nr. 18 și 18a; *Monumente rusticorum*..., p. 313 314.

În recenta călătorie de studii efectuată de noi la invitația primită de la Deutscher Akademischer Austauschdienst din R.F.G., cu sprijinul Prezidiului Academiei de științe sociale și politice a R. S. România, am avut ocazia să cercetăm exemplarele acestor broșuri păstrate la Bayerische Staatsbibliothek din München, făcîndu-ni-se aici microfilmele solicitate. Tuturor celora care ne-au sprijinit aducem cele mai vii mulțumiri și cu această ocazie.

www.dacoromanica.ro

cu privire la transformarea cruciadei din Ungaria în război țărănesc, într-un cadru și într-o formă asemănătoare cu cele referitoare la conjurația Bundschuh a țăranilor germani. Pe foaia de titlu și într-un caz și în celălalt apare într-o înfățișare identică figura țăranului cu steagul desfășurat. Imaginea de pe foaia de titlu a broșurii tipărite în 1514 la Augsburg despre Bundschuh și de pe foaia de titlu a broșurii intitulate *Ain gross Wunderzaichen...*, tipărită tot la Augsburg în tiparnița aceluiași Erhard Öglin este identică, încît nu există nici-o îndoială că tipograful a folosit aceeași xilogravură la tipărirea ambelor broșuri. Chiar defectul din colțul de dreapta a părții superioare din chenar este comun la cele două broșuri cu conținut diferit. Este același chip de țăran, într-o înfățișare identică, cu imaginea crucifixului de pe steag așezat deasupra capului țăranului. Există desigur și deosebiri. Pe foaia de titlu din broșura despre Bundschuh la piciorul drept al țăranului apare opinca, la cel stîng o tăbliță cu

Fig. 8. — Foaia de titlu a broșurii: *Ain gross Wunderzaichen*, tipărite de Erhard Öglin la Augsburg în 1514.

anul 1514, invers imprimată și două blasoane pe steag, elemente specifice conjurațiilor secrete țărănești din țările germane de la mijlocul deceniului al doilea din secolul al XVI-lea (Fig. —2). Toate aceste elemente au fost înlăturate din xilogravura ce apare pe foaia de titlu a broșurii cu titlul *Ain gross Wundertzaichen...* (Fig. —8).

www.dacoromanica.ro

La părerea noastră despre prezentarea cruciadei și a războiului țărănesc din 1514 după chipul și asemănarea conjurațiilor țărănești germane s-ar putea obiecta că și în acest caz asemănarea a fost incidentală, deoarece tipograful din Augsburg, Erhard Öglin a recurs pur și simplu la xilogravura pe care o avea, fără să aibă în vedere aspectele comune dintre răscoalele țărănești și de o parte și de alta. Procedeul folosit de Erhard Öglin este curent aplicat și de alți tipografi din epocă. Istoria tiparului ne oferă suficiente exemple de acest gen, exemple cărora nu le putem atribui vre-o semnificație specială, cum credem noi în cazul broșurilor despre Bundschuh și transformarea cruciadei în război țărănesc în 1514. Chiar și în acest caz efectul produs asupra cititorului german din epocă nu poate fi înlăturat. El vedea în chipul cruciatului cu steagul desfășurat imaginea țăranului din frecventele broșuri despre Bundschuh. Admițînd deci obiecția cu privire la simpla întîmplare despre identitatea imaginilor din foile de titlu ale broșurilor examinate, nu putem însă nesocoti efectul acestei „întîmplări". Ceea ce ne face să admitem că în cazul de față nu este vorba de o coincidență întîmplătoare și fără o semnificație specială, constă în acea că pe foaia de titlu a celeilalte broșuri privind transformarea cruciatei în război țărănesc, broșură imprimată — cum rezultă acest lucru din cercetările germane de istoria tiparului la începutul secolului al XVI-lea — la Nürenberg, apare imaginea luptătorului cruciat cu steagul desfășurat, pe care se vede iarăși crucifixul. Este adevărat că de data aceasta steagul este ridicat nu de un țăran (ca pe foaia de titlu a broșurii despre Bundschuh), ci de un luptător în armură, cu sabia în mîna stîngă. El însă seamănă foarte mult cu chipul luptătorului de pe prima pagină din broșura cu titlul *Narrenschiff vom Bundtschuch* (Fig. —9), broșură imprimată la Basel despre care am vorbit în cele de mai sus. Astfel stînd lucrurile, credem că în cazul de față nu se poate vorbi de o coincidență întîmplătoare.

Conchidem, prin urmare, că primele ecouri germane despre cruciada convocată de primatul Ungariei, Bakócz Tamás, în temeiul bulei papei Leon al X-lea din 3 septembrie 1513, cruciadă transformată apoi în război țărănesc, au apărut în așa-zisele *Wunderzeichen* într-o înfățișare identică cu relatările despre activitatea conjurațiilor secrete ale țărănimii germane și în special de cea desfășurată de uniunea faimoasă cunoscută sub numele de Bundschuh.

Broșurile cu știrile despre cruciadă și transformarea ei în război țărănesc au fost, după toate semnele, căutate, căci altfel nu se pot explica cele șase ediții plus cele două variante din primele două ediții[9], realizate toate în vara anului 1514, atunci cînd țările germane și Austria au fost și ele teatre ale unor puternice mișcări țărănești, organizate de conjurațiile *Bundschuh* și *Der arme Konrad*. Știrile cădeau pe un teren fertil, ele erau ușor asimilate de mentalitatea țărănească revoltată și evident dădeau curaj și noi puteri forțelor angajate în lupta antifeudală, cu atît

[9] La acest număr de broșuri tipărite, cunoscute pînă azi în literatura de specialitate, mai trebuie să adăugăm și copia manuscrisă a scrisorilor din Buda cu privire la evenimentele de aici din 1514, copie realizată în vara aceluiași an. Această copie se păstra odinioară în arhiva prințului de Weimar, iar astăzi se găsește în Arhiva Centrală de la Praga. Ea reproduce textul primei ediții din broșura de la Augsburg.

www.dacoromanica.ro

mai mult cu cît ele erau înfăţişate într-o imagine apropiată de realităţile germane. Subliniem şi faptul că prin intermediul acestor broşuri germane ştirile despre supliciul lui Dózsa au ajuns să fie cunoscute în toată Europa, iar xilogravura reprezentînd acest supliciu a constituit sursă de inspiraţie

Fig. 9. Xilogravură din broşura: *Narrenschiff vom Bundtschuch*, tipărită la Basel în 1514.

şi pentru alte relatări în care imaginea a apărut în anii următori în diferitele cronici şi scrieri istorice apusene.

Faptul că ştirile privind transformarea cruciadei în război ţărănesc au fost integrate în realităţile germane ale timpului ne arată şi constatarea făcută de contemporani despre legătura dintre răscoalele ţărăneşti izbucnite în ţările germane şi Austria, pe de o parte, şi războiul ţărănesc din Ungaria şi Transilvania, de altă parte. Este suficient să ne referim la relatarea lui Bartholius Riccardus cuprinsă în cărticica cu titlul *Odeporicon*, publicată la Viena în 1515. Descriind evenimentele războiului ţărănesc din 1514 şi răscoalele antifeudale din Württemberg şi Carintia, Bartholinus Riccardus remarcă caracteristicile comune ale acestor evenimente.

ANEXĂ

Versiunea românească a broşurii despre transformarea cruciadei convocate în Ungaria în război ţărănesc, traducere făcută după textul german al ediţiei din Nürenberg.

Extras dintr-o scrisoare din Buda, sosită în ziua a douăzecişicincea a lunii mai la Viena şi în a patra zi a lunii iunie la Augsburg.

www.dacoromanica.ro

1514

Item. Cei ce primit-au Crucea s-au adunat mulţi, şi chiar mai mulţi decît ar fi bănuit cineva. Apreciind dară că numărul lor se ridică la circa cincizeci de mii în toată Ţara Ungurească, încă nu s-au adunat cu toţii. Cardinalul şi episcopul de Stigoniu cu două zile în urmă a revocat chemarea la cruciadă. Cel ce nu vor da curs revocării (împreună cu cel ce va continua să mănînce şi să bea cu acela), toţi acei vor fi ţinta grelei anateme. Cu gîndul de a-i clinti de la hotărîrea de a merge în cruciadă le-a trimis poruncă în repetate rînduri, şi trimis-a solii în oastea lor, aflată la o milă depărtare de Pesta, oaste numărînd cinci mii de bărbaţi. Cîţiva s-au lăsat înduplecaţi de a se întoarce la casele lor. Înfipt-au atunci două steaguri în pămînt, şi de fiecare din ele prins-au cîte un crucifix, şi lăsat-au să se facă strigare. Cel ce dorea să rămîne cu ei şi să moară în cruciadă trebuia să se aşeze în dreptul primului steag. Cel ce dorea să se întoarcă acasă urma să se aşeze în dreptul celui de al doilea steag. S-a întîmplat astfel că numărul celor ce vroiau să se întoarcă la casele lor a fost cu mult mai mare decît al celorlalţi. Stînd ei aşa lîngă steag, s-a desprins de pe steag crucifixul şi căzut-a el cu faţa pre pămînt. Astfel încît iar l-au ridicat sus şi de băţ bine l-au legat. Şi aşa se făcu să se întîmple şi a doua şi a treia oară ca el să cadă cu faţa pre pămînt. Aşa că cei ce doreau să se întoarcă acasă s-au răzgîndit, vrînd acum să moară ori să prospere cu toţii împreună, şi nu alta le-a fost vrerea decît să li se îngăduie a purcede, conform chemării făcută atunci cînd s-a ridicat crucea. Vinerea trecută la Pócs * prins-au un nobil, pe care pe loc l-au tras în lance. Sîmbătă a fost să se preumble la cinci mile depărtare de Buda un negustor din Pesta ** cu numele Ruppi, împreună cu fraţii lui, la un nobil. De dimineaţă au venit cruciaţii la conacul nobilului, dîndu-i foc şi arzîndu-l. La asta nobilii împreună cu Ruppi, pe care /cruciaţii/ tot nobil l-au crezut, s-au apărat pînă ce flăcările i-au alungat din casă. Aşa se făcu că nobilii laolaltă cu Ruppi, împreună douăzeci şi două de persoane, au fost omoriţi, iar nobilul căruia îi aparţinuse conacul a fost tăiat în bucăţi. Aidoma se petrecu lunea trecută la două mile distanţă de Oradea. Apoi se porniră în jur de o mie de nobili laolaltă cu slugile lor împotriva cruciaţilor din numitul ţinut. Astfel cruciaţii au omorît cinci sute din ei, iar dintre cruciaţi nici cincizeci n-au pierit. Nici nu poci a vă înfăţişa în culori destul de vii întîmplarea stranie cu nobilimea, din care majoritatea s-a refugiat aci la Buda. Regele trimis-a acum cîteva zile împotriva cruciaţilor toate slugile curţii sale, în jur de o mie de bărbaţi, iar căpetenia lor fost-a unul Bornemissza ***, şi venit-au pînă în preajma Pestei, dar iarăşi s-au întors acasă la Buda. Şi astfel le dau cruciaţii de veste să vină căci ei sînt gata lupta a primi. Aşa că iureşul evenimentelor cu greu stătea pe loc. Regele şi domnii se tem ca să revoce cruciada, chibzuind că ar trebui neam strein să fie cel ce va fi pus să-i alunge [pe cruciaţi].

Vin apoi nobilii şi în faţa regelui aduc strașnice acuzaţii cardinalului, judecîndu-l ca fiind pricina acestor trebi. Căci el dăduse poruncă

* În original: *Botzen*
** În original: *Pelta*
*** În original: *Parka*

www.dacoromanica.ro

de pornire a cruciadei. Se justifică cardinalul, spunînd cum că din însărcinarea maiestăţii imperiale şi a întregii Ţări Ungureşti a făcut-o, putînd ăst lucru a dovedi cu scrisoare şi peceţi. Este de temut că după aplanarea cauzei cu cruciaţii, nobilimea de rînd va porni răzmeriţă împotriva popilor. Pomeniţii cruciaţi nu fac rău nici unui om nevoiaş, nu recurg la forţă împotriva nimănui, şi orice li se furnizează de care au nevoie, ei plătesc cu bănet peşin. Regele şi nobilimea n-au băgat de seamă ce fel de povară şi-au asumat singuri. Căci după ce cu turcul pacea au încheiat pe trei ani, n-ar fi trebuit să dea voie norodului să pornească cruciada. Eu judec că toate acestea sînt pedeapsa bunului Dumnezeu pentru oameni.

De acum nu de mult la porunca cardinalului două mănăstiri ungureşti sînt obligate să umble şi să răspîndească [ştirea] că cruciada s-a revocat şi că cei ce împotriva acestei porunci poartă mai de parte şi nu depun crucea trebuie să fie omorîţi fără iertare şi fără nici-un fel de dezlegare. Cei ce fac aceasta vor beneficia de aceeaşi iertare promisă odinioară celora ce au îmbrăcat crucea. Şi astfel poporul de rînd s-a dus la ambele mănăstiri aci la Buda, la Sfîntul Ioan al fraţilor cordelieri şi la Sfîntul Nicolae al ordinului predicatorilor, s-a ridicat împotriva lor şi călugărilor s-a adresat. De cît amar de vreme tot se înarmează domnii şi nobilii? Mai bine de douăzeci de ani. Totul este înşelăciune. Nimeni să nu pornească împotriva celor ce poartă crucea. De aflăm pe unul care totuşi doreşte aceasta, pe acela îl vom omorî. Iar tot ce ziceţi voi călugări şi popi este cu minciună, de acum încolo nu vom mai crede în predicile şi cîntările voastre, şi nu vom mai veni în bisericile voastre. Cîţiva au ridicat topoarele, aruncînd cu ele după călugări, astfel încît ambii călugări părăsit-au în fugă amvonul, altminteri ar fi fost făcuţi sfinţi de către ţărani.

Regele Ungariei cît şi oraşul Buda vor să strîngă oaste de mercenari, dar nimeni nu doreşte să se bată cu ei. Mulţimea, în afară de nobili, este cu cruciaţii.

Iară un preabun nobil din ţara Dachiei, cu numele de Mihai, s-a dat zilele acestea de partea cruciaţilor, care l-au primit drept căpetenie. Toţi au depus jurămînt, credinţa să ţină cu el. Pomenitul nobil se aude că le-ar fi dat în dar şi ar fi comandat lor tunuri. În prezent cavalerii şi nobilii fac pregătiri pentru a se bate cu ei, iar eu de partea mea cred că ei nu trebuie să atace, cum de altfel s-a mai întîmplat odată, deoarece sînt prea puţini la număr. Bunul Dumnezeu singur ştie cum se vor sfîrşi toate.

Item. De veste vă dau că acum în şaisprezece ale lunii iunie anu curent în toată Ţara Ungurească este răzmeriţă şi omor, căci au primit ungurii cu crucea să pornească împotriva turcilor. Şi într-atît a crescut numărul pomeniţilor cruciaţi încît ajuns-au să fie laolaltă o sută de mii de războinici aşezaţi în tabără de campanie. Aceştia şi-au ridicat drept căpetenie pe unul ce rege îl numesc şi carele semnează Melchior Balassa *, din al Domnului graţie rege al binecuvîntatului norod al cruciaţilor, prieten şi supus al regelui unguresc şi nu al domnilor prelaţi, seniori şi cavaleri etc. Numiţii cruciaţi omoară pe toţi domnii, episcopii şi nobilii pe

* În original: *Melchior Bassar*

www.dacoromanica.ro

care îl prind și le iau tot avutul. Tras-au în lance un episcop, cel de Cenad *, împreună cu mulți domni și nobili. Și zilnic li se alătură alte și alte puhoaie. Așa că domnii și nobilii fac pregătiri de rezbel la miază-noapte de Buda, vrînd să le opună rezistență. Mă tem numai că vor fi prea slabi în fața unei asemenea mulțimi. Iar cruciații sînt gata de a-i întîmpina. Orice întorsură ar lua lucrurile, vor trebui să se lupte prieteni între ei și o tabără va trebui s-o nimicească și s-o stîrpească pe cealaltă. Gîlceava nicicînd nu se va aplana, dă de veste regele cruciaților într-o carte către maiestatea sa regească a ungurilor. El vrea să facă ca în țară să nu fie decît un rege, un episcop și doi domni ce va să servească pe rege. Iară pe ceilalți de i-au refuzat supunerea și chiar pe cel ce rege i-a fost să nimicească vrea etc. Și este de temut ca lucrurile să ia înfățișare și mai hidoasă. Atotputernicul Dumnezeu să facă ca toate să sfîrșească cu bine. Amin.

LES PREMIERS ÉCHOS ALLEMANDS DE LA GUERRE PAYSANNE DE 1514, REFLÉTÉS DANS LES WUNDERZEICHEN

RÉSUMÉ

Dès l'été 1514 ont paru à Augsburg et Nuremberg *Ain Gross Wunderzaichen...* et *Die auffrur so geschehen ist im Vnderlandt mit dem creutzern, vnnd auch darbey wir man der creutzer haubtman hat gefangen vnnd getodt Zeckel Jorg*, deux brochures portant sur la transformation, de la croissade convoquée par le cardinal de Hongrie, Bakócz Tamás en guerre paysanne. Les brochures ont été éditées en six éditions, les deux premières éditions en deux variantes, toutes parues en 1514. L'auteur de la présente étude reconstitue la manière dont les informations contenues dans les brochures ci-dessus ont été intégrées aux réalités allemandes de l'époque, réalités sociales dominées par les puissants mouvements paysans de 1513 — 1514, organisées par les conjurations secrètes connues sous les dénominations *Bundschuh* et *Der Arme Konrad*.

* În original: *Zynnarr*

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ATITUDINEA CERCURILOR CONDUCĂTOARE DIN MOLDOVA FAȚĂ DE INSURECȚIA RÁKÓCZIANĂ (1703—1711)

DE

PAUL CERNOVODEANU

Instaurarea regimului habsburgic în Ungaria și Transilvania în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, după izgonirea turcilor din Europa centrală, în loc să aducă o ameliorare a situației din aceste țări, a agravat condițiile socio-economice, politice și religioase existente, provocînd nemulțumirea generală a diferitelor pături sociale.

Reacția la opresiunea autorităților imperiale, la împilările de ordin fiscal și administrativ și la intoleranța religioasă, a constituit-o declanșarea mișcării de eliberare a poporului maghiar de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi.

În felul acesta în primăvara anului 1703 sub steagurile curuților s au strîns ostași de toate neamurile (unguri, secui, români, sași, ruteni ș.a.) și din toate clasele sociale[1] și cu toate că eliberarea Transilvaniei n-a alcătuit obiectivul principal al răsculaților, totuși această provincie s-a ridicat de la sine în momentul în care s-a declanșat lupta în Ungaria de nord pentru alungarea asupritorilor habsburgici.

Trebuie de asemenea făcută precizarea că ecoul insurecției conduse de Rákóczi în rîndul românilor din Transilvania a fost precumpănitor pozitiv. Au făcut excepție doar marii negustori, proprietarii de moșii și reprezentanții clerului ce aderaseră la Unirea cu biserica Romei care au rămas fideli regimului habsburgic din spirit rutinier de supunere, din neînțelegere, din speranța vagă și iluzorie a obținerii — prin concesii față de ocupanții austrieci — a unor drepturi politice[2]. În schimb masele

[1] Pentru adeziunea unor largi pături sociale și în special a maselor populare la răscoala curuților, a se vedea, mai ales Zsigmond Pál Pach, *Le problème du rassemblement des forces nationales pendant la guerre d'indépendance de François II Rákóczi*, în „Acta Historica Academiae Scientiarium Hungaricae", II (1954), nr. 1 2, p. 95—113; Andrei Magyari, *Unele probleme ale contradicției dintre țărănimea și nobilimea din regiunea Maramureș în perioada luptei antihabsburgice de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia, fasc. 1, 1964, p. 41 53; Agnes Várkonyi, *Hapsburg absolutism and serfdom in Hungary at the turn of the 17-th and 18-th centuries*, în „Nouvelles Etudes Historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois", Budapest, 1965, p. 355 387; Imre Bánkúti, *A parasztság és nemesség adózása Rákóczi szabadságharcban (1703 1711)* în „Folia Archaeologica", Budapest, XVIII (1966/67), p. 263 280.

[2] Vezi mai ales Aurel A. Mureșianu, *Un capitol necunoscut din istoria românilor ardeleni; românii apărători ai Brașovului în războiul cu curuții (1704—1709)*, în „Țara Bîrsei" Brașov, II (1930), nr. 2, p. 111 130.

www.dacoromanica.ro

populare, iobagii [3], o parte a clerului ortodox [4] şi chiar a micii nobilimi (în special din Ţara Haţegului şi Maramureş) [5] s-au alăturat răsculaţilor unguri, împărtăşind idealul comun al eliberării de sub dominaţia habsburgică.

Evenimentele din Ungaria şi Transilvania, n-au întîrziat, în mod firesc, să-şi găsească un îndreptăţit ecou în Moldova şi Ţara Românească şi să atragă atenţia cercurilor conducătoare din zisele principate. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît răscoala curuţilor a izbucnit în contextul unei situaţii foarte complicate, din punct de vedere politic, diplomatic şi militar, existente pe continentul european.

Prin tratatul de la Karlowitz — consfinţind cele mai însemnate pierderi teritoriale suferite pînă atunci de Poarta Otomană — Imperiul habsburgic reuşise să-şi strămute hotarele cu mult spre răsărit, să se învecineze cu principatele dunărene şi să nutrească gînduri, mai mult sau mai puţin ascunse, de cotropire a lor. Numai rivalitatea cu polonii — dornici să domine şi ei, cel puţin, Moldova — ca şi opoziţia Rusiei lui Petru cel Mare — interesată în contracararea ingerinţelor Casei de Austria în Ţara Românească şi Moldova — au silit Curtea din Viena să-şi amîne, pentru mai tîrziu, planurile ei de anexiune. De altfel, entuziasmul care domnise cu aproape două decenii în urmă în rîndul popoarelor din Balcani, aflate sub dominaţia Porţii, de a se elibera datorită luptei duse de Imperiul habsburgic împotriva turcilor, se răcise considerabil, odată cu dezvăluirea netă a scopurilor egoiste urmărite de austrieci, ce nu doreau decît să se substituie — ca stăpîni — otomanilor [6]. Regimul de asuprire impus în teritoriile anexate prin tratatul de la Karlowitz şi mai ales prozelitismul religios al autorităţilor de la Viena, încercînd prin catolicizare să făurească un anumit liant spiritual în rîndul populaţiilor eterogene subjugate, au indispus foarte mult cercurile conducătoare, atît laice cît şi eclesiastice din Moldova şi Ţara Românească ca şi din sudul Dunării, ataşate bisericii ortodoxe. Atragerea românilor din Transilvania, ca şi a sîrbilor din Kraina, la unirea cu biserica Romei a fost privită cu mari reticenţe de conaţionalii din principate şi Balcani, cu atît mai mult cu cît intuind adevăratele scopuri ale autorităţilor imperiale, largi pături ale populaţiei româneşti din Transilvania — ca şi ale sîrbilor de altfel — n-au subscris schimbării

---

[3] Cîteva mărturii figurează şi în studiul lui Virgil Şotropa, *Urme din timpul Curuţilor*, în „Arhiva someşană", Năsăud, 1935, nr. 17, p. 123—164, dar mai ales la Liviu Patachi, *Românii ortodocşi în revoluţia rákócziană — Cauzele religioase ale participării lor* — în „Revista teologică", Sibiu, XXXVII (1947), nr. 7—10, p. 332—337 şi nr. 11—12, p. 420—426.

[4] În rîndul căruia figurează cunoscutul cleric anti-uniat Ioan Ţirca, refugiat în Moldova la 1706 şi recunoscut apoi de Rákóczi ca mitropolit al Ardealului în 1707, cf. V. Şotropa, *op. cit.*, p. 144—145 şi 150—151, L. Patachi, *op. cit.*, p. 336 şi Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 34—35.

[5] În acest sens este grăitor jurămîntul de supunere faţă de persoana lui Francisc al II-lea Rákóczi depus în zilele de 8—13 octombrie 1706 de cîteva sute de mici nobili români din oraşele Deva, Hunedoara şi alte localităţi ale comitatului Hunedoara, cf. *Magyar Országos Levéltár*, Budapest (M.O.L.), *Cista diplomatica Homagialia*/F. 138, f. 1—19 (semnalat prin amabilitatea colegului Ludovic Demény).

[6] Pentru acestea vezi mai ales Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfîrşitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 108—224.

www.dacoromanica.ro

de confesiune, ce atrăgea cu sine pericolul deznaţionalizării şi al ruperii de credinţa religioasă a fraţilor învecinaţi [7].

Pe fundalul contradicţiilor economico-sociale, politice şi confesionale din Europa centrală şi sud-estică, s-au mai grefat şi consecinţele conflictelor de mari proporţii ce însîngerau atunci continentul, adică războiul pentru succesiune la coroana Spaniei, opunînd Franţei lui Ludovic al XIV-lea „marea coaliţie" alcătuită din Imperiul habsburgic, Anglia, Olanda şi aliatele lor, ca şi cel nordic, între Rusia şi Suedia lui Carol al XII-lea, antrenînd şi Polonia, divizată în facţiuni rivale. Principatele dunărene erau, aşadar, înconjurate numai de ţări beligerante iar răscoala curuţilor, izbucnită în Ungaria şi Transilvania, a reaprins vîlvătaia luptelor şi în Europa centrală. Situaţia s-a dovedit cu atît mai delicată, cu cît Franţa, urmărind cu asiduitate atragerea Turciei în conflict, a îndemnat-o — fără preget — la atacarea Austriei habsburgice.

Dacă în principatul muntean s-au putut observa atitudini nuanţate faţă de răscoala lui Rákóczi mergînd de la prudenţa şovăielnică a domnului Brîncoveanu pînă la angajarea Cantacuzinilor şi partizanilor lor în sprijinirea cauzei insurgenţilor, lipsită însă de eficacitate practică [8], în Moldova putem discerne în schimb o poziţie mai netă de solidaritate cu răsculaţii, atît din partea domniei cît şi a boierilor, deşi tot atît de puţin eficientă. Moldova nu se bucura în această epocă de prestigiul dobîndit de principatul muntean prin lunga şi însemnata domnie a lui Brîncoveanu, dispunea de resurse mai modeste, era mai puţin liberă în mişcările ei dată fiind vecinătatea cu Rusia şi oarecare simpatii manifestate faţă de ţarul Petru, ce trezeau suspiciunile Porţii, obligînd pe turci să fie mai atenţi şi mai stricţi cu domnii numiţi în Moldova, pe care i-au schimbat mai des îndoindu-se de credinţa lor. În aceeaşi măsură însă, fiind mult mai puţin apropiaţi imperialilor decît Brîncoveanu, şi avînd legături cu ambasadorii Franţei la Constantinopol, domnii Moldovei au îmbrăţişat de la început cu căldură cauza curuţilor, manifestîndu-le toată solicitudinea şi încurajarea lor. Schimbul de scrisori şi emisari al conducătorilor curuţi cu domnii şi boierii din Moldova a fost însă ceva mai redus şi mai puţin însemnat decît cu acei din principatul muntean, dar fără a da naştere la atitudini contradictorii ca în Ţara Românească, unde răcirea dintre Brîncoveanu şi Cantacuzini — manifestîndu-se mai puternic după 1707 — a obligat pe răsculaţi la adoptarea unei poziţii nuanţate, întreţinînd, separat, legături atît cu domnul cît şi cu „opoziţia".

Aflînd despre izbucnirea răscoalei curuţilor, domnul Moldovei Mihai Racoviţă scria la 20 iunie 1704 ceauşului David Corbea manifestînd interes faţă de acţiunile răsculaţilor : „La vecinii noştri din Ţara Ungurească este o mare tulburare ; toţi nemţii se înghesuie la oraşe, pentru că ungurii

[7] Cf. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi unirea cu biserica Romei*, în „Studii şi materiale de istorie medie", Bucureşti, III, 1959, p. 323—339 şi David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediţie nouă refăcută, Bucureşti, 1967, p. 114—136.

[8] Amănunte în studiile mele *Primele ştiri privitoare la insurecţia rákócziană în corespondenţa stolnicului Constantin Cantacuzino din anii 1703—1705*, în „Studii privind istoria naţionalităţii maghiare şi a procesului ei de înfrăţire cu naţiunea română", vol. I, Bucureşti, 1976, p. 79—101 ; *Das Echo des Rákóczi Aufstandes in der Walachei und in der Moldau*, în vol. *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16—17 Jahrhundert*, Herausg. von Gusztáv Heckenast, Budapest, 1977, p. 83—90 şi *A Havasalföldi és Moldvai vezető körök magatartása a kuruc felkeléssel szemben*, în vol. *Rákóczi-Tanulmányok* editat de Köpeczi Béla, Hopp Lajos şi R. Várkonyi Agnes, Budapest, 1981, p. 241—250.

www.dacoromanica.ro

şi săraci şi bogaţi, s-au ridicat împotriva nemţilor" [9]. La fel, acelaşi domn se adresa contelui Pekri Lőrinc din Iaşi la 23 iulie 1704 urînd din toată inima succes cauzei curuţe şi dîndu-i ştiri despre evenimentele din Polonia şi de pe teatrul de luptă dintre ruşi şi suedezi [10]. Lui Racoviţă i-a succedat pentru scurtă vreme în scaunul Moldovei, Antioh Cantemir (1705—1707) despre care Rákóczi, într-o scrisoare trimisă ambasadorului Franţei la Poartă, Ferriol, la 9 ianuarie 1706, spunea că „il m'a donné des marques les plus réelles de son amitiée", fiind satisfăcut „des bons procédés employés à son égard" [11].

Într-adevăr conducătorul răscoalei se adresase în două rînduri lui Antioh Cantemir la 16 şi 25 noiembrie 1705, cerîndu-i încuviinţarea pentru transmiterea corespondenţei sale la Istanbul pe calea Moldovei şi informîndu-l despre luptele date pe teritoriul Transilvaniei cu trupele imperiale, în urma cărora unii dintre ostaşii săi se refugiaseră în provincia de la răsărit de Carpaţi, reclamînd pentru aceştia asistenţă pînă la întoarcerea lor în patrie şi posibilitatea de a reintra în acţiune [12]. Cantemir se adresa de altfel la 17 februarie 1706 contelui Pekri luînd act cu satisfacţie de succesele armatei sale în Maramureş şi îndreptînd spre dînsul pe emisarul lui Rákóczi, Baji András, care-l căutase la Iaşi [13]. Rákóczi se adresa din nou lui Antioh Cantemir, la 6 martie 1706, înştiinţîndu-l că se afla în Transilvania şi-l punea la curent cu privire la legăturile stabilite la Istanbul cu dregătorii Porţii [14]. De asemenea, la 3 septembrie 1706 şi 15 aprilie 1707, conducătorul curuţilor ruga pe voievod să ia sub protecţia sa pe Pozahazi Pál şi îl anunţa că ocupase scaunul princiar al Transilvaniei cu aprobarea Dietei [15].

O dată cu reînscăunarea lui Mihai Racoviţă în Moldova (1707—1709), au continuat legăturile iniţiate cu Rákóczi şi partizanii săi, printr-un viu schimb de scrisori [16]. Curuţii au ţinut legături epistolare şi cu unii boieri moldoveni ca de pildă marele logofăt Nicolae Costin [17], Dumitraşco Racoviţă, ginerele spătarului Mihai Cantacuzino din Ţara Românească [18],

---

[9] * * * *Istoriceskie sveazi narodov SSSR i Rumânii v XV — naciale XVIII v.*, tom. III (1673—1711), Moscova, 1970, p. 205, 207, doc. 57.

[10] M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 3, f. 8, 9.

[11] Hurmuzaki, *Documente* ..., VI, Bucureşti, 1878, p. 29, doc. XVIII.

[12] *Ráday Pál iratai* (ed. Benda K.), vol. I, Budapest, 1955, p. 468 469, nr. 91 şi p. 470—471, nr. 92.

[13] M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 5, f. 12, 13.

[14] Ráday Könyvtár (R. K.) *Ráday család*, lt. 108, cs. IV d/2—15, nr. 3.

[15] *Ibidem*, IV, d. 2/15, nr. 4; *Ráday Pal iratai*, II, p. 154, nr. 15.

[16] Astfel Mihai Racoviţă se adresează lui Rákóczi la 24 februarie 1708 şi 22 octombrie 1709 (M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 10, f. 24—25; nr. 26, f. 54 55, înştiinţîndu-l de primirea emisarilor săi Grábáric Jákáb, şi Pékri David, „Tabulae judiciariae Assesor", iar la 13 aprilie 1708 şi 22 mai 1709 lui Mikes *(Ibidem*, nr. 11, p. 26 28; nr. 20, f. 46 47) în problema pătrunderii unor contingente ale răsculaţilor pe teritoriul Moldovei la Tg. Ocna şi necesitatea înapoierii lor în Transilvania. La rîndul său Rákóczi scria lui Racoviţă la 30 august 1708 şi 2 iunie 1709 (M.O.L., *G 15 Aspremont.*, Caps. E, fasc. 1—2, f. 21, 23; Caps. F, fasc. 158, f. 1; R. K., *Ráday család*, lt. 108 cs. IV d/2—16, nr. 6), rugîndu-l să acorde protecţia sa lui Mikes.

[17] Într-o scrisoare adresată din Prăjeşti la 4 august 1708 se declară devotat principelui „prostratus ad plantas Serenitates Vestrae", cf. Hurmuzaki, *Documente* ..., IX_1, p. 440, doc. DCVII.

[18] În scrisoarea înaintată lui Rákóczi din Iaşi la 21 februarie 1708 doreşte să-l asigure de credinţa sa şi să-l socotească printre prietenii apropiaţi (M.O.L., *G 15 Aspremont*, Caps A 1, fasc. 16, nr. 29, f. 60—65).

www.dacoromanica.ro

ruda lor marele vistier Ilie Cantacuzino [19] şi Savin banul [20], pe lîngă unii reprezentanţi ai clerului ca de pildă Cozma, egumenul mănăstirii Tg. Ocna, care, arătîndu-se devotat cauzei şi sprijinitor al contelui Mikes şi al lui Petki Dávid, îşi oferea şi mai departe serviciile principelui Rákóczi [21].

Refugiaţii curuţi în Moldova, după 1707, au fost primiţi cu toată ospitalitatea şi au beneficiat de privilegii [22]; în acest sens, lista nobililor chezaşi contelui Mikes Mihály la 4 septembrie 1708 însumînd 37 nume printre care acelea ale lui Lázár Ferenc, Josika Sámuel, Kereszturi Miklós şi Mihály, Apáti Péter, Biró Sámuel, Szegedi Pál, Geréb József, Boar Gábor şi Pál, Székely Bálint ş.a., este edificatoare [23]. După sfîrşitul mişcării, nu s-au pus nici un fel de piedici repatrierii lor [24].

Importanţa şi caracterul pozitiv al răscoalei rákócziene au fost relevate, în acelaşi timp, în cronicile epocii, exprimînd punctele de vedere ale autorilor lor recrutaţi în majoritatea cazurilor din rîndurile boierimii mari şi mijlocii, dar animaţi — în limitele poziţiei lor de clasă — de o anumită înţelegere şi dragoste de patrie. Aşa se explică şi faptul că în aceste lucrări lupta poporului maghiar pentru eliberare de sub dominaţie habsburgică a găsit, în general, înţelegerea necesară [25].

Un pasaj din letopiseţul (1662—1729) atribuit diacului de Divan Nicolae Muste ni se pare, însă, cel mai grăitor: „Nesuferit şi neplăcut lucru era domnilor şi nemeşilor... a rămîne sub stăpînirea împăratului, care nu sub stăpînirea ci în robie li se părea a fi... Umplînd nemţii cetăţile lor cu oşteni, multe asupriri şi suferinţe le făceau nobililor, nemeşilor şi tuturor; încît mai bucuroşi erau ungurii să se vadă sub turci decît sub stăpînirea împăratului. Ei s-au şi ridicat asupra nemţilor... alegîndu-şi crai pe Racoţi". Deplîngînd eşecul răscoalei, cronicarul socoteşte că cei mari şi puternici, recte imperialii, nu trebuiau „să supere norodul cu strîmbătate, că de multe ori prea mare răutate face pe cei supuşi să se ridice împotriva celor ce-i stăpînesc, aşa cum şi ungurii nerăbdînd tirania nemţilor şi asuprirea ce le-o făcea, iată ce-au făcut, fiind mai bucu-

[19] Scria lui Rákóczi din Şerbeşti la 17 iunie 1708, punîndu-se la dispoziţia lui ca membru al unei familii devotate principelui şi îl felicită pentru reîntărirea lui ca stăpînitor al Transilvaniei de către dieta din Tg. Mureş *(Ibidem*, Caps. D. fasc. 94, f. 71—72).

[20] Se arată fidel lui Rákóczi prin scrisoarea trimisă din Hălăuceşti la 13 iulie 1709 cu Pétki David şi-i doreşte izbînda „pentru frumoasa libertate dorită de slăvita naţiune" spre a-i scăpa pe semenii săi de jugul apăsării şi să dea astfel tuturor o pildă *(Ibidem*, Caps. A 1, fasc. 16, nr. 21, f. 48—49).

[21] Scrisoarea din Tg. Ocna *(Ibidem*, nr. 30, f. 63—63 v.).

[22] N. Iorga, *Sur les émigrés rakocziens en Moldavie*, în „Revue historique de sud-est européen", XIII (1936), nr. 1—3, p. 78 79.

[23] Csutak Vilmos, *Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707—11-ben* în vol. *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929, p. 637.

[24] Cserei Mihály, *Históriája 1661—1711*, Pest, 1852, col. 415, 435, 449, 455 etc.; *Descriptio Vitae Stephani Liberi Baronis de Daniel et Vargyas* ..., ⟨Cibinium⟩, 1764, p. 28—33. La 31 martie 1711 „Communitas magnatum et nobilium transylvanorum in regno Moldaviae commorantium" scria din Roman, adresîndu-se domnului Dimitrie Cantemir, spre a fi lăsată a se întoarce în patrie, dacă va căpăta iertare de la autorităţile imperiale; un firman de la Poartă a fost obţinut în acest sens prin intermediul ambasadorului francez Dessaleurs., cf. N. Iorga, *Francisc Rákóczi al II-lea învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi româneşti*, în „Analele Academiei Române", seria II-a, M.S.I., tom. XXXIII (1910 1911), p. 17—18.

[25] Vezi de pildă *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Ioan Neculce (ed. II-a), ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, p. 224—225) sau *Cronica Ghiculeştilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, (ed. N. Camariano şi A. Camariano-Cioran), Bucureşti, 1965, p. 59. 71, 219 etc.

www.dacoromanica.ro

roşi să piară cu toţii spre a ieşi de sub jugul împăratului. Şi cîţiva anî luptîndu-se, izbîndă n-au dobîndit, dar nu se cădea a le face vreo vină, căci pentru pămîntul şi patria lor s-au bătut, silindu-se pentru eliberarea lor" [26].

Înainte de a încheia prezentarea de faţă, se impun, credem, cîteva concluzii.

Moldova, cu o libertate de mişcare mai restrînsă decît Ţara Românească, a simpatizat de la început cu insurecţia rákóczianâ dar la fel ca şi principatul vecin, n-a putut să-i acorde asistenţă armată. Şi în această ţară sentimentele de solidaritate cu răsculaţii s-au manifestat doar prin oferirea de azil şi tratament umanitar pribegilor.

În ultimă instanţă, imposibilitatea Moldovei de a colabora pe plan militar cu insurgenţii rákóczieni, s-a datorat faptului că Poarta otomană, puterea suzerană, n-a intervenit în conflict, nedorind să declare război Imperiului habsburgic pentru a-l ajuta pe Rákóczi, iar distanţarea faţă de conducătorul răscoalei s-a accentuat mai ales după încheierea alianţei acestuia cu ţarul Petru cel Mare.

În pofida limitelor arătate şi a situaţiei interne, dar mai ales externe deosebit de complexe şi delicate, nu se poate trece totuşi cu vederea faptul că cercurile guvernante din Moldova au manifestat o anumită înţelegere pentru scopurile urmărite de insurgenţi şi au adoptat o atitudine umanitară în problema refugiaţilor curuţi şi a repatrierii lor.

L'ATTITUDE DES MILIEUX DIRIGEANTS DE MOLDAVIE FACE À L'INSURECTION RAKOCZIENNE (1703—1711)

RÉSUMÉ

Durant la première décade du XVIII-e siècle, la Moldavie, qui possédait une liberté de mouvement politique plus restreinte que la Valachie envers la Porte Ottomane, a sympathisé dès le début avec la révolution rakoczienne, mais, tout comme la principauté voisine, n'a pu lui prêter son asistance militaire. Dans ce pays également, les sentiments de solidarité avec les insurgés se sont manifestés uniquement par l'asyle et le traitement humanitaire offerts aux exilés.

En dernière instance, l'impossibilité de la Moldavie de coopérer sur le plan militaire avec les insurgés a été dûe au fait que la Porte Ottomane, voire la puissance suzeraine, n'est pas intervenue dans le conflict, ne désirant pas déclarer la guerre à l'Empire des Habsbourg pour appuyer Rakoczi, la position d'éloignement vis-à-vis du chef de la révolte s'accentuant notamment après la conclusion de l'alliance par celui-ci avec le tsar de la Russie, Pierre le Grand.

En dépit des limites relevées et de la situation intérieure, mais surtout extérieure, particulièrement complexe et délicate, on ne saurait omettre le fait que les milieux gouvernants de Moldavie ont manifesté une certaine compréhension envers les buts poursuivis par les insurgés et adopté une attitude humanitaire dans la question des réfugiés curutes et du rapatriement de ceux-ci.

[26] *Cronicele României* (ed. M. Kogălniceanu) (ed. II-a), tom. III, Bucureşti, 1874, p. 35—36.

www.dacoromanica.ro

MIHAI EMINESCU — UN PASIONAT AL ISTORIEI (II)

DE

DAMIAN HUREZEANU

III — ASPECTE DE TEORIA ISTORIEI LA EMINESCU

Ipostaza de cercetător al unor izvoare, de pasionat cititor de carte istorică, de cronicar al activităţii istoriografice nu epuizează raporturile lui Eminescu cu istoria (ca ştiinţă). Ele sînt mult mai complexe, bogate şi profunde, oricît de sugestive ni s-ar părea preocupările din categoria de mai sus.

Eminescu s-a apropiat de fenomenul istoric cu întregul său fond de cultură şi cu toate aptitudinile sale de cugetător, de om înclinat să judece lucrurile dintr-un punct de vedere general, să se ridice de la fapte la semnificaţii.

Persistă încă, din păcate, şi astăzi credinţa că pentru examinarea unei probleme sau unui fenomen istoric este suficient să fie bine stăpînită documentarea problemei. Cel mult dacă mai e necesar un orizont de specialitate, dar nu şi unul cultural general! Eroare care nu iartă şi care se soldează, în cazul cel mai bun, cu contribuţii documentare la studierea unor probleme!

Istoria ca domeniu de sinteză a ştiinţelor umane nu este o simplă vorbă de circumstanţă, ci un adevăr mai adînc decît sîntem dispuşi să-l credem. Şi se poate ajunge la sinteză prin cantonarea în empirismul unor fapte? Poate cineva, limitat la cadrul unor cunoştinţe de specialitate, fie şi erudite, să surprindă caracterul unor epoci, relieful unic al unor fenomene şi felul în care se articulează între ele? Şi putem desprinde regularităţile proceselor istorice şi tendinţele devenirii fără preocuparea şi disponibilitatea pentru abstractizare şi generalizare?

Orice lucrare semnificativă de istorie nu rezolvă doar cunoaşterea unei anumite probleme a trecutului, ci este un act de cultură, se implică în fluxul dezvoltării culturale a unui popor şi se constituie ca o componentă a acestuia.

Perceperea fenomenului istoric a fost ajutată la Eminescu de cultura sa generală, în special de cea filozofică, dar şi de cea literară, economică şi socială, în înţeles larg. În scrisul său, în judecăţile sale, în expunerile cu caracter istoric propriu-zis, se simte rafinamentul unui spirit cultivat, foşnetul unei păduri de gînduri.

Opera lui Eminescu reclamă un examen al viziunii sale istorice al aspectelor reflexive asupra procesului istoric, al punctelor de vedere

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 35, nr. 2, p. 313—338, 1982

www.dacoromanica.ro

generale în legătură cu desfășurarea acestuia și cu modalitățile cunoașterii în istorie, cu un cuvînt al perspectivei teoretice asupra domeniului dat.

Dealtfel cugetarea sa în domeniul istoriei, elementele de ordin filozofic sînt cele care au stîrnit și continuă să provoace discuții varii și controversate. Și tot în acest plan se înscriu și cele mai mari „licențe" față de sensul exact al spuselor lui Eminescu.

Ca în întreaga operă, Eminescu a fost un romantic și în viziunea sa istorică, în modul de a recepta trecutul. Acesta este elementul fundamental al perspectivei din care privește istoria. În poezie ideea e pusă de fapt în slujba unei revărsări unice de culoare și imagini din care se țese pînza istoriei; grandoarea spațiului imaginativ intensifică puterea de sugestie a viziunii [1]. În publicistică, predomină gîndul despre preeminența trecutului și a valorilor sale social-culturale. În ce privește concepția sa teoretică — filozofică asupra istoriei (de fapt sursele ei de formare) s-au emis felurite opinii, nu o dată contradictorii. Materialul însuși care trebuie supus analizei este foarte diferit. Alături de poezia filozofică de inspirație schopenhaueriană, unde este predilectă reflexia asupra problemelor existenței și devenirii umanității, apar comentarii propriu-zise cu caracter teoretic asupra cunoașterii istorice (multe dintre ele par să reia ideile unor autori din epocă). Ele sînt semnificative pentru cadrul de preocupări, sfera lecturilor și lumea de idei a lui Eminescu.

Dar momentul reflexiv asupra istoriei în opera eminesciană nu se reduce la aceasta și poate că nu aceste aspecte prezintă cel mai mare interes. Pentru tema noastră nu mai puțin importante ni se par reflexiile ce impregnează textele cu caracter istoric ale poetului (fie că e vorba de studiul propriu-zis istoric sau de articolul de presă cu considerații istorice), sau, pur și simplu, concepția implicată în articolul de specialitate, fără ca ea să capete neapărat forma unui enunț teoretic.

Că Eminescu „a ținut la subsuoară" în primul rînd pe Schopenhauer, așa cum singur scrie, este un fapt de necontestat. Poezia sa filozofică, nuvelele și unele note din domeniul teoriei istoriei poartă pecetea înrîuririi ideilor filozofului german. Și Eminescu caută uneori în istorie, în acord cu filozoful german, felul în care voința irațională se manifestă în evenimente, cum ea urmărește aci motivări ce se numesc idealuri, cum istoricul urmează să descopere principiile, *ideile de speță* sub care se obiectivează voința intemporală (religioasă, imperialistă, colonială etc.) [2].

În marea sa poezie filozofică, contemplînd sensul istoriei Eminescu îl găsește lipsit de raționalitate pozitivă. Civilizațiile ofereau, în ultimă

[1] Vezi mai amplu la George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1980, (întreg capitolul *Imaginarul*, mai ales p. 329—330)

[2] G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. 2, Edit. Minerva, 1970, 74.

„Ceea ce trebuie să căutăm să înțelegem (în istorie) — scrie Schopenhauer este ceea ce este mereu actual, ceea ce există real, azi ca totdeauna, adică ideea (în accepția platonică)". (Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, vol. II, traducere J. A. Cantacuzène, București, 1886, p. 670. Este semnificativ că prima traducere, în franceză, a *Lumei ca voință și reprezentare* este făcută de un român și a apărut la București).

Un aspect foarte important care trebuie subliniat este că dacă viziunea în poziția filozofică a lui Eminescu este schopenhaueriană (istoria, în ultimă instanță, e lipsită de sens) poetul a avut o atitudine cu totul diferită de cea a filozofului german în ce privește valoarea istoriei ca știință. El credea în nevoia de a căuta adevărul în istorie, în putința de a te ridica la generalizare și în acest domeniu, în rolul educativ al cunoașterii istorice (istoria o socotea știință națională).

www.dacoromanica.ro

instanță, spectacolul zădărniciei; principiile care le călăuzeau erau neputincioase de a accede spre absolut, de a dobîndi atributele veșniciei. Este aci setea neostoită de absolut a poetului; sau e numai o punere în gardă asupra tentației omenești de a supralicita durata valorilor făurite de oameni? Oricum, meditația filozofică a lui Eminescu este impregnată de o puternică tensiune etică.

Revenind la unele din poemele sale filozofice, observăm că poetul propune răul (înțeles, desigur, filozofic) drept factor demiurgic al istoriei; progresul e, după el, mai curînd de natură luciferică. O adevărată virtuozitate dialectică, învesmîntată poetic, vine să sprijine gîndul de mai sus în poeme ca *Andrei Mureșanu*, *Memento mori*, în întreg ciclul dacic (*Sarmis*, încercările dramatice sau de epopee avînd în centru pe Decebal etc.). De fapt elementul rațional care s-ar desprinde din meditația lui Eminescu este că binele, adevărul, dreptatea, cu alte cuvinte idealurile spre care tinde omenirea, nu sînt niște stări inițiale sub formă pozitivă, ființînd dintotdeauna. Dimpotrivă, ele se constituie ca un proces necontenit, trebuind să fie cucerite prin eforturi istovitoare, uneori, împotriva condițiilor și forțelor adverse.

Observăm, de asemenea, că Eminescu găsește istoria rău întocmită, operînd cu norme care se potrivesc judecății mulțimilor. Este rău întocmită fiindcă nu reușește să răspundă aspirațiilor de dreptate, de adevăr, de echitate, năzuințelor de mai bine ale oamenilor, fiindcă îngăduie adesea pervertirea sentimentelor, transformă succesul în criteriu suprem de judecată etc. Cu alte cuvinte, ea lasă încă mult de dorit sub raportul satisfacerii nevoilor materiale ale celor mulți și este insensibilă la întronarea valorilor etice, capabile să opereze cu adevărat un salt în ordinea morală a omului.

Constatînd răul și procedînd la caracterizarea lui sub unghiul criteriilor de judecată a maselor, Eminescu ar fi putut să profileze în perspectivă revoluționară gîndul său, chemînd la acțiune. Nu acesta este sensul ideii sale poetice, deși denunțul se implică în desfășurarea ei. Fundamental e gîndul că răul este intrinsec, consubstanțial existenței sociale, că, prin urmare, eradicarea lui devine iluzorie.

Poezia filozofică eminesciană nu admite ideea de progres ca rezultantă a dezvoltării sociale. Demonetizată prin accentele idilice pe care diferite ideologii le-au turnat în această idee, ea își păstrează, totuși, valabilitatea în măsura în care vede în noile forme de existență socială o alternativă la cele vechi și în care aceste noi forme oferă mai multe condiții de manifestare a esenței umane, Eminescu recunoaște înflorirea civilizațiilor, separat luate, dar este copleșit de extincția lor, de punctul lor terminus, fără să țină seama, măcar în aceeași măsură, și de înlănțuirea acestora, de procesualitatea ascendentă a istoriei ca totalitate, dincolo de prăbușirea, și ea reală și efectivă, a unor civilizații purtătoare de anume principii.

Nimic din toate acestea la Schopenhauer care neagă istoria ca știință, socotind-o doar „cunoaștere" (ibid., p. 665). Rațiunea istorici nu e de ordin științific; ceea ce o legitimează este rolul sau funcția ei de conștiință a umanității. „Ea poate fi considerată — subliniază filozoful german — ca conștiința, însoțită de rațiune a umanității. Ea este pentru popor ceea ce este pentru individ conștiința sa rațională reflexivă și binc articulată. Orice lacună în istorie este ca o lacună în memoria omului. Este rațiunea sau conștiința reflexivă a genului uman" (*op. cit.*, p. 673—674).

www.dacoromanica.ro

Aşadar, imposibilitatea istoriei de a dura valori absolute în planul veşniciei, domină, ca idee, poezia filozofică eminesciană. Zădărnicia existenţei este postulată fără echivoc. De aceea, aşa cum subliniază cu justeţe George Munteanu într-un substanţial studiu despre Eminescu, mulţi dintre cei mai avizaţi eminescologi „de la Maiorescu pînă la Tudor Vianu (...) G. Călinescu, D. Popovici socotesc *pesimismul de extracţie schopenhaueriană* al viziunilor despre lume a lui Eminescu drept un adevăr de netăgăduit şi prin nimic neliniştitor în vreo ordine. Dacă îl pun totuşi în discuţie, fiecare cu multă seriozitate, e numai pentru că susţinătorii unor puncte de vedere diametral opuse îi obligă la aceasta" [3]. Într-adevăr, sînt destui eminescologi care disociază „natura originară" a poetului — robustă, viguroasă — de aluviunile culturale care l-au împins spre pesimism, — Gherea interpreta astfel opera lui Eminescu — după cum alţii neagă, pur şi simplu, viziunea sa pesimistă sau o anulează prin lungi acolade explicative, aşa cum face, de fapt, un subtil exeget al său — Jurii Kojevnikov [4].

La rîndul său, George Munteanu încearcă o „răsturnare copernicianăă" a chestiunii întrebîndu-se dacă poate fi denumit pesimism ceea ce se verifică prin constatare, aşa şi nu altfel? Nu ar fi mai potrivit să numim această concepţie *realism metafizic*? [5].

Evident nu, pentru că în discuţie nu e constatarea „răului în lume", ci convingerea în capacitatea lui triumfătoare, gîndul descurajator al extincţiei. Desigur, jocul de idei poetice — de o forţă dialectică extraordinară — dezvăluie multe adevăruri revelatoare, dar aceasta nu înseamnă că este realistă (sau realist metafizică) şi concluzia finală a poetului, aceea care învăluie în lumina ei întreaga desfăşurare a civilizaţiilor.

Mai presus de orice, zbuciumul istoriei lasă să se întrevadă, după poet, setea de putere şi forţa devoratoare a acesteia. Raporturile dintre popoare, dintre conducători şi supuşi sînt ghidate de acest principiu al puterii care decide asupra felului în care trebuie privite şi judecate faptele istoriei, valorile ei. Numai în faţa veşniciei morţii se dezvăluie esenţa comună umană a proletarului şi împăratului; altfel, numeroase poezii, proiecte dramatice eminesciene — este foarte elocvent tabloul dramatic *Andrei Mureşanu* — dau puterii o semnificaţie aparte în istorie; puterea, voinţa de a stăpîni antrenează în orbita lor şi modelează, potrivit scopului urmărit, lumea de valori a istoriei.

E istoria rău întocmită fiindcă aceasta e starea ei existenţială, este aşa fiindcă poetul o raporta la un ideal absolut, presupunînd dispariţia totală şi dintr-odată a răului, erau formele reale ale existenţei sociale, contemporane lui Eminescu, atît de puternic tarate de „rău" încît se putea uşor „codifica" filozofic — iată cîteva căi posibile de interpretare a gîndului eminescian, care nu va înceta să suscite noi aproximări *.

---

[3] George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1980, p. 207.

[4] I. A. Kojevnikov, *Mihai Eminescu şi problema romantismului în literatura română*, Edit. Junimea, 1979, mai ales p. 109—140.

[5] George Munteanu, *op. cit.*, p. 212; vezi şi p. 202.

* Toate acestea se situează, bineînţeles, dincolo de cadrul filozofiei schopenhaueriene care inspiră pe Eminescu împrumuturi şi deraieri ale gîndirii sale, a viziunii.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce se impune în cadrul consideraţiilor de faţă este, cum am arătat, că opera lui Eminescu nu se reduce, în aspectele meditative asupra istoriei, la crusta filozofiei schopenhaueriene.

În chiar poezia sa filozofică, pesimismul lui Schopenhauer de „ruinare a istoriei", cum se pronunţă I. Negoiţescu, coexistă cu năzuinţa de a descifra principiul spiritual fundamental al civilizaţiilor. Ne întîmpină, astfel, „o concepţie care uneşte idealismul lui Hegel, reconstituitor al spiritului, al gîndirii în istorie, cu pesimismul lui Schopenhauer, de ruinare a istoriei, subminată de răul orb ce o mînă" [6]. Iar măreţia şi tragismul istoriei se naşte tocmai din această tensiune dintre grandoarea efortului cu care se plămădesc civilizaţiile, relevîndu-şi principiile lăuntrice, şi inevitabilul lor neant.

Preocupat să găsească faţeta proprie a viziunii lui Eminescu, învăluită de ceaţa filozofiei schopenhaueriene, Liviu Rusu sugerează metoda disecţiei: există, într-adevăr, la poet un nivel meditativ cu caracter de concluzii, care priveşte existenţa umană din perspectiva zădărniciei, a extincţiei ei; dar dincolo de acest nivel poetul zugrăveşte viaţa concretă şi vie, în întreaga ei plenitudine, evoluţia civilizaţiilor, în principiile lor fundamentale, dar şi în splendoarea şi strălucirea lor [7].

Dincolo însă de aceste elemente meditative fundamentale din poezia filozofică, poetul a filtrat în domeniul teoriei istoriei şi al istoriografiei o serie de preocupări semnificative din epocă în jurul statutului istoriei ca ştiinţă, a constituirii sale ca disciplină de sinteză, a metodei acesteia şi a obiectivelor pe care trebuie să şi le propună.

Există texte interesante, ca de pildă cunoscuta scrisoare din tinereţe (1871) adresată lui Dumitru Brătianu în care sînt evidente înrîuririle lecturilor hegeliene. Poetul apelează de fapt la limbajul lui Hegel în susţinerea tezei că istoria ar fi „reproducerea fenomenală a ideii". Apoi modul în care se concepe dezvoltarea, ca autodezvoltare a unui proces, conţinînd în embrion întreaga desfăşurare ulterioară a sa, este, de asemenea, de inspiraţie hegeliană [8]. „Cum la zidirea piramidelor — scrie poetul — (a) acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi şi întinse purtau deja în ele intenţiunea unei zidiri monumentale, care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viaţa unui popor munca generaţiunilor trecute, care prin fundamentul, conţine deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viaţa unui popor complexul de cugetări, care

[6] I. Negoiţescu, *Poezia lui Eminescu*, ediţia a III-a, Edit. Junimea, Iaşi, 1980, p. 69.

[7] Vezi Liviu Rusu, *Eminescu şi Schopenhauer*, Editura pentru literatură, 1966, p. 59—65 „În *Memento mori* scrie Liviu Rusu, faţă de multele frumuseţi, am văzut prea puţine suferinţe" *(op. cit.*, p. 65).

[8] Problema influenţei lui Hegel asupra lui Eminescu este încă obiect de controversă în cultura noastră. Tudor Vianu a susţinut-o în cunoscutul său studiu (iniţial comunicare la Academie) *Influenţa lui Hegel în cultura română*. Vianu preciza, comentînd scrisoarea din 1871 către D. Brătianu: „Hegeliană este în adevăr părerea că «istoria omenirii e desfăşurarea cugetării lui Dumnezeu»; hegeliană este sensibilizarea procesului organic al istorici prin comparaţia cu stejarul care se găseşte virtualmente în sîmburele de ghindă. Hegeliană este ideea continuităţii procesului istoric care face din generaţia contemporană un reflex al trecutului şi un agent al viitorului; hegeliană e, în sfîrşit, preţuirea înaltă acordată cugetării generale a istoriei şi subevaluarea cugetării particulare a indivizilor" *(op. cit.*, Academia română, *Memoriile Secţiei literare*, tomul VI, seria a III-a, Bucureşti, 1933, p. 41—42). Spre deosebire de Vianu, George Călinescu respinge de fapt ideea înrîuririi lui Hegel asupra lui Eminescu; argumentarea ni se pare forţată. (Vezi *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. 2, Edit. Minerva, 1970, p. 70—90).

www.dacoromanica.ro

formează idealul lui, cum în simburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg" [9].

În alți termeni Eminescu reia ideea de mai sus într-una din însemnările sale: „...precum în corp este conținută idealitater forma sa în embrio... tocmai așa (sînt) conținute în societatea privită din orice punct al dezvoltării fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, care nu sînt decît tocmai organele de viață ale societății, cu energia lor respectivă" [10].

Se știe că ulterior teza autodezvoltării, înțeleasă în acest chip, a fost socotită ca nedialectică, fapt oarecum surprinzător la Hegel. Ceea ce preocupă în special pe Hegel, ca și pe Eminescu, în cazul de față, este însă ideea procesualității, a dezvoltării în concordanță cu natura unei realități istorice date. Traiectoria dezvoltării e conținută în substanța realității sau obiectului și e prescrisă oarecum de ea. Acest mod de gîndire răspunde, evident, atașamentului lui Eminescu la teoria evoluției organice, naturale a societății. Repudiind ideea „contractului sinalagmatic", poetul concepea existența socială ca pe o realitate structurată organic, incompatibilă cu intervenția ordonatoare din afară, definindu-și individualitatea prin propria creștere graduală. Dezvoltarea organică rezultă dintr-un lung proces istoric care a sudat biologic, cultural și social comunitatea, viața unui popor.

Ceea ce trebuia să surprindă știința istoriei este acest mod al unei societăți sau comunități umane de a rămîne fidelă individualității sale, „chipului său propriu", indiferent de etapele pe care le parcurge și care nu trebuie să intervină brutal în „ordinea naturală" a acesteia. O formă de civilizație, un tip de societate, viața unui popor, relevă o anumită dominantă care este însăși rațiunea lor, temeiul lor de adîncime, principiul lor intern, sau, în termeni schopenhauerieni, ideea pe care o întrupează. „Cine vrea să facă istoria unei epoce sau a unui *mișcămînt* oarecare — însemna Eminescu — înainte de toate va trebui să facă a se simți legea continuității acelui mișcămînt. El va trebui să arate punctul de purcedere, de ajungere, și apoi seria terminelor intermediare prin care se află unite aceste două termine interne.

Istoricul se va atașa de o idee și această idee el o va urma de la originea sa pînă la ultimul termen al dezvoltării sale, cum s-ar zice prin mijlocul aventurilor celor mai diverse; ea va fi personajul și eroul cărții. Astfel vom avea, într-adevăr, istoria cugetării cutărui sau cutărui mișcămînt, nu a cutărei sau cutărei fapte izolate, care nu sînt decît pe atîtea episoade" [11]. Dincolo de fenomenologia faptelor, fragmentul de mai sus îndeamnă la dezvăluirea esențelor. Menirea istoriei e de a face inteligibilă semnificația unei civilizații, a rosturilor pe care le degajă acțiunea și viața unei comunități umane, a cadrului și datelor în care ea se mișcă. „Istoria nu e o combinație de tabele cronologice — remarca poetul — ci cunoașterea unei puteri organice" [12].

---

[9] M. Eminescu, *Opera politică*, volumul I, 1870—1879, p. 43.

[10] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870—1877, ediție Ioan Scurtu, p. 4. Iată ideea transpusă poetic: „În simburul de ghindă / E un stejar. — Cum dînsul din propriî rădăcine, / Din planul vieții sale ascuns în colțu-obscur / Își crește trunchiul aspru — / așa, poporul meu, / În tine e puterea-ți, nălțarea-ți și pieirea-ți".

[11] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870—1877, p. 9.

[12] Vezi Al. Zub, *op. cit.*, p. 287.

www.dacoromanica.ro

Organicitate şi continuitate sînt, după Eminescu, elemente distinctive ale existenţei istorice; prima înseamnă creştere naturală, articulată, fără preocupări speciale pentru modelarea organismului social; a doua presupune că fiecare act prezent rezumă o serie de stări anterioare cu care formează un bloc unitar [13]. Este, desigur, o viziune de esenţă conservatoare, tradiţionalistă.

Un concept cheie care revine în scrierile lui Eminescu, legat de cele anterioare, este „simţul istoric". În accepţia eminesciană el înseamnă, mai ales, capacitatea de a percepe durata şi continuitatea, putinţa de detaşare şi de forjare a unei perspective aderentă la specificul istoriei, de a înţelege mişcarea şi ritmica acesteia. „Simţul istoriei" trimite mai ales la necesitatea de a descifra ceea ce e propriu şi specific evoluţiei organismului social-economic, de a înţelege valoarea (rolul) nucleului originar al „mişcămîntului istoric", nucleu care îşi trimite impulsurile în întreaga evoluţie ulterioară. Era facultatea aptă să sesizeze permanenţele istoriei, valorile ei perene, apartenenţa celor care succed la o totalitate, la acel „bloc de marmură", cum spunea poetul, în care începuturile şi-au săpat de-a pururi chipul [14]. Pe scurt, „simţul istoriei" şi sentimentul trecutului erau cam unul şi acelaşi lucru. Poetul foloseşte şi polemic conceptul de cauză; el invocă lipsa de „simţ istoric" la vîrfurile conducătoare liberale care dispuneau arbitrar de puterea politică, rupînd evoluţia organică prin inovaţii improvizate [15].

Alături de simţul istoriei cu care trebuie să fie înzestrat cel care cercetează şi caută să explice istoria, ţinînd deci de planul epistemologic al acesteia, Eminescu foloseşte adesea, de această dată în plan ontologic, noţiunea de „geniu" sau „spiritul poporului". Orice demers istoriografic — socotea el — trebuie să ţină seama de spiritul poporului ca de o realitate fundamentală a înţelegerii istoriei.

Incontestabil, Eminescu a fost înrîurit în apelul la această categorie de curentul psihologist în istorie, atunci în plină afirmare [16]. Este semnificativ că printre textele masive din manuscrisele lui Eminescu figurează şi notele despre psihologia colectivă *Einleitende gedanken über Völkerpsychologie* [17], o încercare de a fundamenta legile istoriei pornind de la elementele de viaţă psihică, interioară şi exterioară, a popoarelor. Forţa de asimilare a lui Eminescu, se ştie, era uimitoare; modul lui de a asimila era creator în sensul că integra cu uşurinţă în sistemul său de gîndire elementele asimilate. Şi în cazul de faţă Eminescu a făcut din ideea de

---

[13] Vezi Al. Dima, *Aspecte şi atitudini ideologice*, „Datina", Turnu Severin, 1933, p. 81 (Studiu interesant şi azi, în multe privinţe).

[14] Lucrul cel mai scump pe care îl are un popor, scrie Eminescu într-un articol din „Timpul" (nr. 230 din 1881) e *„simţul său istoric*, simţul de dezvoltare continuitivă şi organică, acel simţ pentru care în fiece an avem o zi mare: Moşii" (vezi Mihai Eminescu, *Despre cultură şi artă*, ediţie îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, Iaşi, 1970, p. 14.

[15] vezi de ex. M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, p. 138; vol. II, p. 87—91 etc.

[16] Într-un articol din 1882 poetul scria: „În vremea noastră s-au făcut încercări de-a întemeia o nouă ştiinţă: psicologia etnică" *(Despre cultură şi artă* ... p. 54).

[17] Textul integral din manuscrisul eminescian 2285, transcris şi tradus din germană de Adelia Perju, a apărut în *Caietele Mihai Eminescu*, nr. III (1975); IV (1977) şi V (1980). Traducătoarea textului socoteşte că e rezumatul unei disertaţii apărută în „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissen schaft" publicaţie pe care o conducea Steinthal şi Lazarus fondatorii teoriei psihologiei popoarelor.

www.dacoromanica.ro

psihic al popoarelor (devenit la el „spirit" sau „geniu" al popoarelor) o categorie activă, implicată în întreaga sa filozofie socială şi istorică [18]. În accepţia pe care o găsim la poet „geniul poporului" ar însemna zestrea sa sufletească — rezultat al întregii istorii şi al existenţei sale, — felul în care se structurează comportamentul său, judecat pe baza faptelor de viaţă care l-au marcat, conştiinţa propriei individualităţi, modul în care-şi înţelege destinul, menirea. Sigur, noţiunea este vagă, greu de cristalizat, de definit în termenii evidenţei empirice. Eminescu, ca şi toţi cei care s-au ocupat serios de problemă, nu au considerat această categorie cu totul abstractă, atemporală şi nu au socotit simpla invocare a ei ca rezolvînd înţelegerea devenirii istorice; sarcina era, tocmai, de a-l pune în evidenţă în manifestarea formelor de viaţă ale unui popor.

Indiferent de viziunea care impregnează remarcile lui Eminescu, sau de izvoarele de inspiraţie, el adera la o istorie cu calităţi reflexive şi de generalizare. Eminescu vroia ca istoria să releve sensuri, să caute să descifreze „ordinea lucrurilor", raţiunea lor.

În tabloul dramatic Andrei Mureşanu, eroul se întreabă: „Vai / cele întîmplate istoria le spune / Şi cele viitoare şi-aruncă umbra lor / În atmosfera groasă a zilei cei de azi. De ce se întîmplă toate, aşa cum se întîmplă / Cine mi-a spune oare? E plan, precugetare / În şirul orb al vremii şi-a lucrurilor lumii? / Sau oarba întîmplare fără-nţeles şi ţintă / E călăuza vremei? Putut-a ca să fie / Şi altfel de cum este tot ceea ce există / Sau e un trebui rece şi neînlăturat? / Şi dacă trebui toate să fie-aşa cum sunt / Ce legi urmează vremea?"

În acord cu concepţia hegeliană a istoriei, în scrisoarea amintită către D. Brătianu, Eminescu reduce personalitatea la rolul de agent al istoriei. Este drept, aci trebuie să se ţină seama de ideea pe care Eminescu vroia s-o fixeze, anume că generaţia sa avea o misiune supraindividuală de îndeplinit, cristalizată de-a lungul întregii istorii româneşti. „Oamenii mari ce vor fi exprimat-o (poetul are în vedere ideea, luată în sens hegelian — n.n.) nu vor fi decît organe; personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii". Tot acolo tînărul Eminescu remarca: „Numai exprimarea exterioară, numai formularea cugetării şi a faptei constituiesc meritul individului sau generaţiunii; ideea internă a amîndorura e latentă în timp, e rezultatul unui lanţ întreg de cauze, rezultat ce atinge mult mai puţin de voinţa celor prezenţi decît a celor trecuţi" [19].

---

[18] „Neapărat că zona-n care locuieşte şi natura părinţilor din care coboară, şi încrucişările trebuie să se fi înmagazinat în spiritul poporului şi în limba lui într-o formă oarecare; neapărat că astfel se va fi deprins el de-a privi serii întregi de lucruri. Toată istoria unui popor, în orice privire, e înmagazinată în prezentul lui şi toate calităţile şi defectele lui sînt dezvoltări ale unui şi aceluiaşi germene fundamental, ale unui şi aceluiaşi sîmbure" (M. Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 134). Foarte interesantă următoarea remarcă din mss. 2254, f. 434: „E condiţiunea absolută a unei istorii naţionale, ca să ţie cont de mişcările sufleteşti a unei naţiuni, de *toată* (*gama*) impresiunilor pe care le produc împrejurări şi întîmplări în sufletul ei. Firul cel roşu, antiteza împrejurărilor de dinafară e individualitatea caracteristică şi internă a poporului însuşi. Aceasta trebuie să fie călăuza în labirintul istoriei, numai că individualitatea aceasta trebuie înţeleasă, şi trebuie înţeles totodată că toate combinările sale cu întîmplările timpului sînt organice şi conform cu individualitatea (corespunzătoare)" (M. Eminescu, *Despre cultură şi artă*, ediţie îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, 1970, p. 25—26. A se vedea şi M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 447—448; Idem, *Icoane vechi şi icoane nouă* .. , p. 217).

[19] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, p. 43.

www.dacoromanica.ro

Privite în ansamblu, considerațiile poetului asupra devenirii istorice și a procesului de cunoaștere a acesteia gravitează în jurul ideii de sens și cauzalitate. Istoria permite să înțelegem fenomenele prin explicarea cauzelor și în aceasta rezidă una din rațiunile ei. „Marile fenomene sociale — observa într-un articol Eminescu — se întîmplă, după a noastră părere, într-o ordine cauzală" [20]. El repudia însă simpla enumerare empirică a conexiunilor, operată în spirit pozitivist. Era interesat cu deosebire de desprinderea sensurilor, de acea zonă a proceselor în care determinismul faptelor se interferează cu viața concretă și vie a poporului. „Nu acel istoric va fi exact — scria Eminescu — care în fraze pompoase va lăuda sau batjocori întîmplările în trista și searbăda lor conexiune cauzală, ci acela va căuta rațiunea de a fi a acelor întîmplări și va descoperi-o în adîncimea geniului popular" [21].

Dincolo de temelia faptelor, Eminescu ținea să vadă viața popoarelor; istoria era pentru el și un spectacol al lumii: cel mai grandios și mai semnificativ spectacol, în care ordinea necesară a lucrurilor își croiește drum în vuietul nesfîrșit al pasiunilor și năzuințelor, al frămîntărilor și zbuciumului omenesc. „Ce seacă și neplăcută ar fi istoria — contempla poetul — care ar arăta pur și simplu pe om dezbrăcat de închipuirile cu care-și îmbracă voința, un motor orb și surd, care zdrobește sau e zdrobit, în fine această dinamică a puterilor naționale, dezbrăcată de filozofie și politică, de formele, vorbele, pompele exterioare strălucite" [22].

Ochii sobri — prevenea lucid Eminescu — „trebuie să distingă măreția înscenării de însuși fondul piesei ce se joacă" [23]. Îl atrăgeau evenimentele în datele sale exterioare, în elementele care alcătuiau învelișul său, dar căuta, dincolo de acestea, dramatismul și tensiunea interioară umană în cele petrecute. Evocările cu caracter istoric la Eminescu transmit, înapoia faptelor materiale, senzația vieții autentice; împrejurările depășesc, cel mai adesea, pe actorii istoriei, îi învăluie irezistibil în vîrtejul lor, dar farmecul istoriei, privită ca spectacol, rezidă tocmai în tensiunea dintre erou și situație.

Preocupat de principiul interior al unui „mișcămînt", de resorturile adînci ale devenirii istorice, Eminescu știa că metoda și examenul de tip genetic al unui fenomen sînt inerente istoriei și că refacerea lanțului genetic conține, implicit, numeroase momente explicative.

Elementul cel mai semnificativ în viziunea lui Eminescu asupra istoriei este, după părerea noastră, acela care sugerează că istoria trebuie privită, în primul rînd, sub unghiul constituirii raporturilor între popoare și națiuni, între comunități umane. Societățile, popoarele, cum arătam, nu sînt, după Eminescu, niște plăsmuiri combinatorii întîmplătoare; ele se structurează și se dezvoltă ca puteri organice învederînd anumite permanențe de interese și idealuri, de tendințe ce caracterizează politica lor, raporturile lor cu alte popoare. Fiecare națiune sau popor este înrîurit de condițiile de existență ale înaintașilor, este, într-un fel, produsul destinului trecut care apasă cu întreaga presiune a moștenirii sale — cultural-

[20] *Ibidem*, vol. II, 1880—1883, p. 388.
[21] *Ibidem*, p. 438.
[22] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 11.
[23] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 253.

www.dacoromanica.ro

lingvistice, de tradiţii, moravuri, obiceiuri, drept, religie, educaţie, — asupra prezentului. Putem observa, de asemenea, după Eminescu că şi evenimentele militare, politice şi diplomatice din istoria popoarelor se înscriu în anumite serii; ele nu pot fi socotite simple accidente, întîmplări legate de situaţii conjuncturale; există în mişcarea şi ritmica acestor evenimente anumite constante, există permanenţe care pun în lumină, după Eminescu, conţinutul istoriei însuşi. A defini vocaţia proprie a naţiunilor, a urmări impulsurile politicii promovate de diferite state şi ţări, a discerne principiile lor călăuzitoare, înseamnă a face inteligibile resorturile înseşi ale istoriei.

Evident, acest mod de a percepe istoria este, într-un fel, unilateral, fixîndu-se asupra evenimentului pentru a discerne, prin intermediul lui, sensul. El neglijează problema structurilor fundamentale ale societăţii, organizarea interioară şi funcţionarea acestora pentru a cunoaşte principiul transformării lor şi a orienta acţiunea umană într-un sens concordant cu tendinţele dezvoltării sociale. Nu este însă mai puţin adevărat că îndreptîndu-şi atît de insistent atenţia spre alcătuirea lăuntrică a societăţilor, spre mecanismul funcţionării şi spre dinamica lor, cercetarea marxistă, de pildă, a pierdut oarecum din vedere „seria raporturilor între comunităţile umane" şi rolul acestor raporturi în configurarea istoriei. Deşi a fost conştient de forţa de înrîurire a factorilor materiali economici asupra dezvoltării sociale, pe Eminescu nu-l interesau atît modificările din structura societăţii (multe dintre ele i se păreau intempestive). Pentru el acestea erau oarecum valuri mişcătoare purtînd cu ele formele de strălucire materială exterioară. Pe prim plan el situa valorile de ordin moral şi cultural, ceea ce ţinea de simţirea şi disponibilităţile sufleteşti ale unui popor, mesajele venite din adîncuri şi transmise din generaţie în generaţie, care-i modelau individualitatea şi aspiraţiile. Preocupat de destinele propriului popor, captat de epopeea acestuia în eforturile de a-şi apăra „sărăcia, şi nevoile, şi neamul", socotind drept valoare supremă năzuinţa de a fi el însuşi, Eminescu a privit în istorie mai ales aspectele de permanenţă ale raporturilor între popoare, între comunităţile umane. Năzuinţa romantică de cufundare în zarea începuturilor, apelul la permanenţe, la „simţul istoriei", invocarea frecventă a spiritului (geniului unui popor), promovarea ideii de organicitate a dezvoltării istorice, tratarea istoriei ca raporturi între popoare, toate aceste concepte şi elemente de judecată cu care operează Eminescu se află într-o legătură strînsă de interdependenţă. Uşor de observat, faptul este de o importanţă capitală. Conceptele la care apelează poetul indică o unitate de gîndire, caracterul articulat, structurat al ideilor sale. Ele se înlănţuie unele cu altele, se reclamă şi se presupun reciproc, se luminează şi se fac inteligibile unele prin altele.

De pildă, rădăcina ideii că istoria se înfăţişează ca istorie a raporturilor între popoare trebuie căutată în postulatul perenităţii formelor originare de existenţă ale acestora, al mesajului modelator cuprins încă în faza embrionară a popoarelor, mesaj ce le marchează decisiv formele de cultură şi de civilizaţie. Spre aceeaşi concluzie conduce şi conceperea prezentului ca o condensare a întregii istorii trecute. Sau, ideea de dezvoltare organică duce cu uşurinţă la acceptarea conceptului de spirit (geniu) specific al poporului, ca purtător al acestui tip de dezvoltare, solicitînd, la rîndu-i, pe planul cunoaşterii, un sentiment al tradiţiei, un simţ istoric.

www.dacoromanica.ro

Iată cîteva din reperele de judecată şi de apreciere a istoriei de către Eminescu. Iată perspectiva pe care o sugerează multe din scrierile sale, mai ales texte istorice în sensul propriu al cuvîntului, dar şi creaţia sa poetică. Din această perspectivă s-a apropiat el de trecutul poporului nostru, de istoria altor popoare.

O remarcă în plus o cere faptul că Eminescu nu a fost numai omul meditaţiei teoretico-filozofice asupra istoriei şi al viziunii de colorit romantic asupra unor mari fragmente şi capitole ale trecutului românesc. Fantezia romantică a lui Eminescu avea ca un fel de „joc secund" spiritul critic, care-i impunea rigoare şi argumente bazate pe raţiunea ordonatoare şi realitatea faptelor.

Într-un articol din 1881, Eminescu scria: „Fii ai secolului al XIX-lea nu ne simţim îndreptăţiţi în cercetările noastre decît la două lucruri: a cita fapte exacte şi a le da formulă generală" [24]. În altă parte Eminescu cerea „argumente *ad rem*, deduse din natura lucrurilor, dictate de iubirea de adevăr" [25].

Ripostînd improvizaţiilor istoriografice din paginile „Românului", publicaţia de presă liberală cu care se afla într-o continuă încleştare polemică, Eminescu arăta: „Şi iată cum scrie «Românul» istoria în secolul nostru, al pozitivismului, în care fiecare teorie trebuie să fie întemeiată pe date exacte şi incontestabile" [26]. Respectul pentru adevăr şi rigoare dictate de spiritul critic îl făcea pe Eminescu să socotească *Istoria românilor* a lui Eliad, pe care l-a simpatizat ca om, drept „o ţesătură de închipuiri subiective şi de greşeli" [27]. Şi exemplele de acest gen ar putea continua [28].

Eminescu romanticul în viziune, în proiecţia unor icoane vechi ale istoriei noastre, este dublat, astfel, de spiritul critic şi lucid al lui Eminescu — membru al Junimii. Dacă romantismul operează ca mod de receptare a unor ansambluri, apelul la sobrietate, exactitatea şi atitudinea critică apar atunci cînd este în discuţie o situaţie concretă, o problemă precis delimitată, sau în legătură cu analiza izvoarelor documentare.

Orice examen al preocupărilor sale istoriografice trebuie să ţină seama, după părerea noastră, de această dualitate, de aceşti poli ai spiritului său.

În plus, Eminescu era preocupat de funcţia educativă a istoriei, de rosturile ei ca ştiinţă naţională, cum se pronunţa el, în sensul că ea se constituie, prin chiar obiectul de studiu care-i revine, într-o oglindă a conştiinţei de sine a poporului nostru. A păstra memoria trecutului, a dezvălui în adîncul secolelor sensurile legăturilor trainice dintre generaţiile prezente şi cele anterioare, a ne face să înţelegem „cîtă istorie este în noi" sau, altfel spus, ceea ce este istoric în noi, iată misiunea pe care Eminescu o atribuia istoriei, într-un spirit de autentic „patruzeci

---

[24] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, 1880—1883, ediţie îngrijită de I. Creţu, Bucureşti, 1941, p. 257.

[25] *Ibidem*, p. 270.

[26] *Ibidem*, p. 194.

[27] *Ibidem*, vol. I, 1870—1879, p. 109.

[28] Eminescu a executat cu voluptate pe „faimosul Vizanti" profesor de istorie la Iaşi care susţinea „pînă în ziua de astăzi în prelegerile sale autenticitatea cronicei lui Huru" (*Articole şi traduceri*, p. 117; vezi şi Al. Zub., *op. cit.*, p. 78); vezi şi *Articole şi traduceri*, p. 220.

www.dacoromanica.ro

și opt". „Științei române, zicem, pentru că dacă științele naturale și matematicele sînt prin chiar natura lor cosmopolite, știința istoriei, a limbei, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieții lui juridice, a datinelor, este o știință națională. Acestea din urmă întăresc vertebrele naționalității, acestea fac pe un popor să se cunoască pe sine însuși, îi păstrează originalitatea și tinerețea..." [29]. Pătrunsă de spiritul apărării drepturilor naționale ale românilor, într-o perioadă în care lupta pentru aceste drepturi era o sarcină de prim ordin, istoria trebuia să contracareze și tendințele de „înstrăinare" care rezultau, în viziunea lui Eminescu, din deprinderea mecanică a unor forme exterioare civilizației noastre. „Fiecare pas înainte se face aci (în domeniul lingvisticii, istoriei etc. — n.a.) în înțelesul reconstituirii naționalității române, și pentru ca ea însăși să se recunoască pe sine, să-și vină în fire" [30].

IV. — ISTORIA ROMÂNILOR ÎN OPERA LUI EMINESCU

Textul eminescian e foarte generos în elemente vizînd trecutul poporului nostru. Fără a vorbi de studiile propriu-zis istoriografice, în opera lui Eminescu întîlnim mențiuni și considerații vizînd cele mai diferite aspecte ale istoriei poporului nostru, întreaga sa devenire, începînd cu strămoșii îndepărtați și pînă la evenimentele care se petreceau sub ochii săi.

Poezia lui Eminescu atestă, așa cum am amintit, o adevărată pasiune pentru dacism [31], pentru „substratul" devenirii noastre ca popor, după formula lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Poetul rămîne exemplar în efortul de a sugera „taina" sufletului dac, de a descifra valorile unei societăți „barbare" [32] (în sens de genuină, încărcată de autenticitate, necoruptă de tarele civilizației) de a fixa prin daci ideea însăși a permanenței noastre în spațiul geografic cu care ne îngemănăm și de a integra civilizația dacică în contextul lumii antice [33]. Neîndoios, pe Eminescu trebuie să-l considerăm drept unul dintre marii precursori care au contribuit la receptarea lumii daco-getice ca fundal al istoriei noastre. Dincolo de concepția filozofică, specifică pesimismului eminescian, ceea ce izbește în poeme ca *Memento mori*, *Mureșan*, *Andrei Mureșanu* este bogăția de culori și

[29] M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, .. p. 161 162.

[30] *Ibidem*, p. 164.

[31] În studiul *Poezia lui Eminescu*, I. Negoițescu face comentarii de mare frumusețe asupra sensului poemului *Memento mori* (Panorama deșertăciunilor). „Dacia mitică — scrie Negoițescu a înviat sub pana lui Eminescu în marele lui proiect de reconstrucție a trecutului universal, *Memento mori*, și vigoarea, prospețimea, patosul descrierii arată cît de sensibilă devenea imaginația sa în proiecțiile începutului. Ca și alte viziuni ale sale, Dacia era pentru poet o temă a elementarității, a primordialului, de astă dată la proporțiile mitosului ființei noastre naționale. Lîngă celelalte episoade ale *Panoramei deșertăciunilor* care sînt civilizațiile ce se succed și mor ... fragmentul dacic apare ca cel mai plin de mustul originalului și totodată cel mai bogat în filtrații mitice".

[32] Despre sensul conceptului de „barbar" la Eminescu vezi mai ales *Opera politică*, II, p. 371 376.

[33] Vezi și D. Murărașu, *Comentarii eminesciene*, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 281 282; Gh. Ceaușescu, *Dacia în poezia lui Eminescu*, în „Caietele Mihai Eminescu", I, 1972, p. 32 42. Amplu și discursiv comentariu la Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, Edit. Minerva, 1979, p. 150 227.

www.dacoromanica.ro

forța cu care se sugerează palpitul unei lumi apuse, atmosfera unei civilizații.

Memento mori rămîne o pagină unică despre eroismul și dragostea de libertate a dacilor; momentul pe care-l zugrăvește poetul este hotărîtor pentru destinele lor; înfruntarea cu Imperiul roman urma să decidă însăși ființa lor ca popor și forma ulterioară de viață pe pămîntul care-l locuiau. În focul războaielor purtate, istoria dacilor își dobîndea deplinul înțeles; prin ele se dezvăluia puterea de jertfă, tăria morală, capacitatea de rezistență în fața adversarului, noblețea idealului dac de libertate [34]. Decebal devine, prin moartea sa, purtătorul de simbol al acestor valori.

În poemul lui Eminescu măreția luptei e proiectată fabulos și dimensionată cosmic; încleștarea e tratată poetic ca o luptă între zeii Daciei și ai Romei. Grandoarea tabloului poetic, cum puține sînt în literatura universală, potențează așa cum am amintit, ideea supremei concentrări de efort a dacilor în lupta lor de apărare.

Așa cum a intrat în istoriografia antică, poetul învăluie lumea dacică în taină, o așază sub geană de mister. Paradoxal — prin aceasta se sporește, nu se diminuează, sentimentul autenticității acestei lumi. Pentru a adînci perspectiva fundalului mitic, Eminescu invocă și zeități nordice, germanice, dă o tentă septentrională decorului. (Ideea poetică e minunat servită de acest procedeu și nu credem că Eminescu ținea să reamintească, prin aceasta, supraviețuirea geto-dacilor în istoriografia mitologică a occidentalilor, grație confuziei lor cu goții [35].

La rîndul ei, Roma și rolul istoric al acesteia ne apar într-o perspectivă dialectică și modernă. Pe de o parte Eminescu înțelege rolul Romei în modelarea civilizației antice și prin aceasta în dezvoltarea întregii civilizații a omenirii (ceea ce N. Iorga numea „sigiliul Romei") El are sentimentul duratei operei clădite de romani, intuiește vocația universală a acesteia.

„Și atunci apare Roma în uimita omenire.
Gînduri mari ca sori-n caos e puternica-i gîndire
Și ce zice-i zis pe veacuri, e etern, nemuritor".

Pe de altă parte, poetul percepe caracterul stăpînirii romane ca o stăpînire bazată pe cucerire și supunere, purtînd în ea germenul disoluției însăși a imperiului, generînd contradicții care vor măcina, pînă la aneantizare, puternicul Imperiu.

---

[34] Eminescu a subliniat aceste trăsături ale lumii dace și într-un text din manuscrisele sale, demn de tot interesul. „Era un popor brav acela care a impus tribut superbei împărătese de marmură a lumii: Roma. Era un popor nobil acela a cărui cădere te imple de lacrimi, iar nu de dispreț, și a fi descendentul unui popor de eroi, plin de noblețe, de amor de patrie și libertate, a fi descendentul unui asemenea popor n-a fost și nu va fi o rușine niciodată". (M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, 1870 1877, ediție critică de Ioan Scurtu, p. 405).

[35] În cartea *Dacii în conștiința romanticilor noștri* Ovidia Babu-Buznea face considerații fastidioase în acest sens. Problema în sine, a substituirilor geți-goți e, desigur, extrem de interesantă; așa cum subliniază autoarea, ea este sintetizată de Mircea Eliade în *De la Zalmoxis la Genghis Han* (vezi *op. cit.*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 82—86). Se poate ca și Eminescu să fi sesizat, în lecturile sale, această substituire, dar ea nu era o condiție a procedeului poetic din *Memento mori*.

www.dacoromanica.ro

În clipa din urmă Decebal spune profetic:

„Pe-a istoriei mari pînze, umbra sclavelor popoare
Prizărite, tremurînde trec-o lungă acuzare (...)
Voi nu i-ați lăsat în voia sorții lor ...
Soarta lor vă e pe suflet — ce-ați făcut cu ele? Voi!"

Aceasta se va petrece peste timp, odată cu prăbușirea Imperiului. Acum Roma era în plină forță creatoare, rolul ei modelator asupra lumii antice atingînd apogeul. Trebuie să fim de acord cu I. Negoițescu că întreg poemul *Memento mori*, dar mai cu seamă fragmentul dacic, e țesut pe ideea poetică a înfruntării dintre mit și logos în istorie. Lumea mitică, de vis și basm a dacilor încearcă să reziste logosului, substratului rațional al lumii, gîndirii demiurgice în desfășurare. Gîndirea se obiectivizează, ia forma culturii de piatră a Romei. Triumful Romei înseamnă o biruință a istoriei asupra mitologiei [36]; el e prescris în chiar principiile lăuntrice ale celor două tipuri de civilizație.

Eminescu nu exaltă triumful Romei; ea nu este numaidecît un model etern; atunci ea întrupa însă principiul creator al istoriei și poetul îl sugerează prin imaginea simbolică a luminii, a strălucirii de aur a zeilor și oștirilor sale, a sensului ascensional al prezenței sale. Edgar Papu socotește că în *Memento mori* am putea surprinde „una din culmile date de o cultură romanică pentru a ilustra imagistica simbolică a Romei" [37].

Încleștarea daco-romană nu este numai un episod aparținînd lumii antice; ea prefațează o nouă situație a istoriei carpato-danubiene și în aceasta constă deosebita ei semnificație. Este și rațiunea pentru care Eminescu o integrează poemului său căci poetul enunță programatic:

„ ... eu privesc și tot privesc
La o piatră ce înseamnă a istoriei hotară,
Unde lumea în căi nouă, după nou cîntar măsoară.
Acolo îmi place roata cîte-o clipă s-o opresc!"

Geneza poporului român a fost astfel pentru Eminescu un punct fascinant de atracție; în poezie el a fixat momentul într-un cadru fabulos; istoria se cufundă în legendă, dobîndind dimensiunea duratei veșnice. Nașterea poporului era pentru poet un fenomen tulburător, ieșind din accidentalitate [38]. Aducînd „ideii dacice" servicii incomparabile, Eminescu nu nega, nu regreta „sigiliul Romei". Pentru el latinitatea românilor era un însemn fundamental al ființei și al spiritualității lor. Deasa evocare a vechii Dacii în opera lui Eminescu nu are un caracter exclusivist; ea semnifică un fundal și o temelie a „începuturilor", însă pentru români *Dacia traiană* își sporește rezonanța; poetul leagă direct firul istoriei

---

[36] I. Negoițescu, *op. cit.*, p. 64—65.

[37] Edgar Papu, *Imaginea și simbolica Romei în „Memento mori"*, în *Caietele Mihai Eminescu*, V (1980), p. 101.

Indiferent de performanța la care a ajuns, pentru a se justifica istoricește, o civilizație trebuie să dea dovadă de vitalitate; cînd civilizația romanică intră în faza de decădere, ajunge să „se corupă", atunci, spune Eminescu, îi este preferabilă „barbaria goților". (Vezi Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Edit. Junimea, 1970, p. 30).

[38] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 17.

www.dacoromanica.ro

noastre de acest moment. El vorbește de implantarea *vieții romane* la gurile Dunării, de români ca „copiii romanizării Daciei" [39]. Într-un comentariu la un ziar austriac („Neue freie Presse") care contesta latinitatea românilor, Eminescu sublinia: „Originea romană a poporului este negată. Dar această origine nu este de fel o halucinație, ci un fapt istoric, pe deasupra unul atît de adînc întemeiat în viața statului român încît este imposibil de găsit o justificare cu atîta lipsă de judecată... Șoselele romane în Transilvania, valul lui Traian în România și rămășițele podului de piatră peste Dunăre, numele celor mai vechi orașe din Dacia colonizată sînt dovezi incontestabile ale colonizării Daciei de către împăratul Traian, iar cea mai bună dovadă este poporul român însuși... Limba română este, în forma ei, cea mai pur romanică din cîte există; și că așa stau lucrurile nu este deloc o afirmație vanitoasă a unor literați români; întemeierea critică a acestui fapt se datorează unor învățați străini, mai ales germani. Dietz, Raymond, Fuchs, Miclosich, Max Müller, Mussafia și alți cercetători și specialiști serioși fac de-a dreptul superfluă o dezbatere mai amănunțită a acestui subiect" [40].

Ca în cazu altor numeroase aspecte istorice, Eminescu arată și în această chestiune echilibru și pondere, după cum arată un remarcabil simț intuitiv și o justă perspectivă a proporțiilor. Romanitatea însemna, în primul rînd, pentru Eminescu, limba poporului; or, limba era, pentru el, nespus de mult: și factor integrator al vieții poporului, și expresie a individualității și spiritualității sale și semn al unității și al afirmării naționale. Limbă și unitate, limbă și naționalitate, limbă și viață spirituală erau sinonime în concepția eminesciană. Despre aceasta s-a scris bine și lămuritor. S-ar cuveni, credem, două mențiuni: întreaga gîndire social-politică românească a acordat limbii un rol excepțional ca element caracteristic al națiunii. Militanți politici și analiști din toate cele trei provincii istorice românești au considerat limba drept trăsătura fundamentală a națiunii [41].

Această atitudine nu este întîmplătoare; ea reflectă, de fapt, caracteristicile procesului de edificare a națiunii române, proces în cadrul căruia limbii i-a revenit, în adevăr, un rol excepțional. Să ne gîndim că în cazul istoriei românilor centralizarea statală n-a putut deveni, datorită împrejurărilor știute, un factor integrator al națiunii, să ne gîndim că programul de emancipare națională a trebuit să pună pe prim plan, pentru multă vreme, dreptul la expresie în limba maternă, implicit un învățămînt și o cultură românească, să ne gîndim, în sfîrșit, că preocupările lingvistice-istorice au dominat cultura noastră în perioada afirmării naționale a românilor și că realizarea unității culturale, a acelei „Dacii ideale", cum se pronunța Eminescu, a fost o preocupare permanentă

---

[39] A se vedea și M. Eminescu, *Opera politică*. I. 1870 1879. p. 27; vol. II. 1880 1883, p. 153; Foarte importante notele manuscrise publicate de Ioan Scurtu în M. Eminescu, *Scrieri politice si literare* .. , p. 399 405.

[40] Vezi M. Eminescu „*O conștiință de sine unitară*", în „Manuscriptum" an X, nr. 3 (36), 1979, p. 20.

[41] Concludent în această privință este excelentul studiu al lui George Em. Marica. *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, în „Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea", vol. I, Edit. Dacia, 1977, p. 271 301.

www.dacoromanica.ro

care a premers şi a contribuit substanţial la înfăptuirea unităţii politico-statale a românilor.

Iată, în citatul care urmează, cît de pertinent punea Eminescu chestiunea originilor poporului român şi ce replică fermă dădea teoriei imigraţioniste röesslereine: „Constatăm mai înainte de toate că românii nu sînt nicăieri colonişti, venitùri, oamenii nimănui, ci pretutindenea unde locuiesc sînt autohtoni, populaţie nepomenit de veche, mai veche decît toţi conlocuitorii lor. Căci dacă astăzi se mai iveşte cîte un neamţ singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm *ce zice* un asemenea om, ci ce *vroieşte* el... Daci sau romani, romani sau daci — e indiferent, sîntem români şi punctum. Vroim să fim ceeace sîntem — români" [42].

Despre statornicia poporului român, despre puterea lui de dăinuire, înfruntînd vitregiile sorţii, Eminescu a lăsat cuvinte încărcate de suflu vizionar şi adevărate, în esenţa lor... „Popoară şi iarăşi popoară au pierit, scria poetul — lumi întregi s-au risipit de cînd viaţa latină se păstrează în adăposturile dintre Carpaţi. Atunci cînd neamurile barbare porniseră dinspre miază-noapte şi răsărit ca să risipească comorile adunate la miază-zi şi apus, atunci poporul român nu era decît zămislit, atunci însă cînd aceste popoare răsfăţate în biruinţe şi stăpîniri se pierd pe faţa pămîntului, atunci se iveşte încetul cu încetul din Hemu şi din Carpaţi un popor tînăr şi plin de putere războinică, poporul român, gata de-a începe lupta pentru păstrarea individualităţii sale" [43].

Pentru Eminescu unitatea de viaţă a poporului român în cele trei provincii istorice este o realitate fundamentală a spaţiului carpato-danubian. Ne întîmpină, nu odată, în opera sa menţiuni care pun în evidenţă rădăcina istorică a acestei unităţi. Ele surprind prin fineţea spiritului de observaţie şi prin sensibilitatea poetului faţă de informaţii documentare care rămîn de obicei domeniul specialiştilor eruditi. „Există multe indicii — sună de pildă, una din menţiunile sale — atît în numirile localităţilor şi rîurilor, precum şi în alte împrejurări care denotă o unitate a neamului românesc *preexistentă* formaţiunii statelor noastre. În adevăr, pe cînd găsim în Ţara Românească Argeşul, găsim tocmai în nordul Daciei un părîu numit Argestrul care se varsă din stînga în Bistriţa" [44]. Eminescu pomeneşte prezenţa plaiurilor şi ocoalelor în diferite părţi ale pămîntului românesc — evidenţiind funcţia lor zămislitoare, rolul lor în geneza formaţiunilor noastre politico-statale [45]. Alteori el acordă obştilor şi uniunilor de obşti un rol însemnat în organizarea social-politică a românilor. „Celula constitutivă a vechilor state române — notează Eminescu într-un articol — este republica ţărănească precum s-au păstrat mult timp la Cîmpu-Lung (Bucovina) şi la Vrancea" [46].

Dacă „ideea dacică" este atît de puternic legată la Eminescu de viziunea sa poetică încît am putea spune că este întreţesută în ea, lucru-

---

[42] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 80.

[43] *Ibidem*, vol. I, p. 303.

[44] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 224. Despre „unitatea preexistentă a poporului nostru" (adică anterioară constituirii statelor româneşti) vezi şi *Articole şi traduceri*, p. 133; Mihai Eminescu, *Despre cultură şi artă*, p. 53—54.

[45] *Ibidem*, p. 428.

[46] *Ibidem*, p. 196; vezi şi p. 429.

www.dacoromanica.ro

rile se schimbă, oarecum, în cazul epocii feudale. Dacismul exprima nevoia de a pătrunde „taina începuturilor", adîncurile unei vieți care atrage tocmai prin „misterul" în care e învăluită, prin dorința de a descifra felul în care ni s-au transmis mesajele ei. Situația e, desigur, alta cu feudalitatea românească. Despre ea vorbesc numeroase documente și izvoare, istoria ei se prezintă în contururi mult mai precise și mai ușor de precizat, fazele ei evolutive și articularea ei cu dezvoltarea ulterioară a societății sînt relativ clare. Există, evident, diferite modalități de a o interpreta, dar aceste interpretări se exercită pe o bază documentară mult mai consistentă.

Eminescu însuși și-a făcut o imagine a evului mediu românesc, a epocii feudale. Spre deosebire de viziunea poetică asupra „ideii dacice", aci sînt mult mai pronunțate considerentele doctrinare, mai direct implicate elementele de gîndire social-politică. Astăzi nu putem accepta „modelul" propus de el, model care își dezvăluie din plin semnificația numai dacă ținem seama de funcția de replică pe care i-a atribuit-o poetul. E vorba de o epocă „împăcată" în sine, robustă, patriarhală, simplă și viguroasă [47]. O astfel de imagine îi permitea să sublinieze, în replică, marile contraste ale societății sale, procesele disolutive ale acestuia, extraordinara frămîntare interioară a acestei societăți marcată de disparități și de contradicții puternice. În comparație cu vremea sa, vechea societate părea, desigur, mai „liniștită", mai „înțeleaptă", mai organic statornicită.

Pe de altă parte, nu se poate nega că perioada de plenitudine statală feudală românească, secolele XIV—XVI, oferă imaginea unei societăți bogate în resurse creatoare, cu puternice izvoare de energie. Pe Eminescu îl atrăgea tocmai vigoarea extraordinară a începuturilor, fapta domnilor cu vocație constructivă. Nu întîmplător, poate cel mai des evocat în scrierile sale este Mircea cel Bătrîn, figura domnului gospodar, ziditor de temelie și apărător al moșiei, în același timp. Nu odată Eminescu se oprește la faptele lui Mircea, la titulatura sa, în slavonă și latină, la întinderea „Țării Muntenești" în timpul său [48].

Cum se știe, Eminescu și-a găsit inspirația pentru cea mai frumoasă poezie patriotică din literatura română în bătălia de la Rovine purtată de Mircea. Păstrînd mireasma știrilor din cronici a creat o imagine poetică a unui cîmp de luptă și a înfruntării a două oștiri, unică prin frumusețea sa, și a dat ideii de patriotism acel cadru care răspundea vederilor sale despre caracterul autentic al realității și năzuințelor românești, personificate de Mircea.

În chip aparte a omagiat Eminescu pe Ștefan cel Mare, marele domn al Moldovei [49]. Era pentru poet figura, prin excelență, tutelară a românilor, personalitatea cea mai potrivită pentru rolul de erou. La 1871 îl găsim pe poet printre inițiatorii cei mai activi ai sărbătoririi Putnei. Îi dedică lui Ștefan un imn în versuri *(Închinare lui Ștefan Vodă)* și

[47] După Al. Oprea „statul eminescian nu semnifică altceva decît idealizarea unui stat răzeșesc" *(op. cit.*, p. 29). Aprecierea ni se pare forțată. Concepția lui Eminescu viza un stat și o societate diferențiată, cu boieri, domn și țărani aflîndu-se într-o comuniune patriarhală. Ceea ce nu distinge poetul sînt (de fapt) funcțiile reale ale statului feudal asupra cărora proiectează o viziune răzășească.

[48] Vezi de ex. *Opera politică*, vol. II, p. 213—214; vol. I, p. 189; 200; 332.

[49] Despre politica lui Ștefan cel Mare vezi mai ales *Opera politică*, I, p. 195—196.

www.dacoromanica.ro

ține să se facă din aniversare un punct de pornire pentru viitoarea activitate a tinerei generații în direcția sarcinilor cu caracter de permanență care se aflau în fața poporului român. Aniversarea dobîndește, astfel, un sens mai înalt, tineretul studios descifrînd în problemele pe care viitorul le pune în fața țării — e vorba în primul rînd de rezolvarea problemei naționale — o legătură organică cu trecutul [50].

Adesea revin în scrisul marelui poet Matei Basarab, ca și Mihai Viteazul. Despre „legătura" lui Mihai dă o interpretare care găsește, se pare, unele încuviințări în studiile de azi. „Mihai Vodă a luat o măsură — subliniază Eminescu — pentru a fixa populația șesurilor, ba a așezat chiar colonii. Un domn avizat a se lupta cu toată lumea, deci a avea o oaste, trebuie să fixeze în loc poporul pe care-și întemeia și bugetul, și armata. Aceasta este explicarea adscripțiunii la noi, tot acest înțeles îl are edictul lui Ivan cel Cumplit" [51].

Eminescu nutrește simpatie pentru spiritul cumpănit al lui Matei Basarab, pentru opera sa legislativă, în acord cu firea și cu trebuințele țării, pentru faptele sale de cultură [52].

Am putea multiplica după voie mențiunile lui Eminescu privind situația țărilor române de-a lungul întregii epoci feudale, a statutului lor politic, a figurilor lor conducătoare de la Basarab întemeietorul și încă mai dinainte, la Dimitrie Cantemir și Constantin Brîncoveanu. Eminescu pledează pentru demnitatea unei istorii în care oamenii au știut să fie stăpîni în țara lor, au fost întăriți în faptele lor de sentimentul îndreptățirii la ceea ce au, al statorniciei lor, ducînd, în consens cu aceasta, o politică eminamente de apărare și războaie defensive. „Aceasta-i foarte natural — observă Eminescu — pentrucă românii nu sînt un popor cuceritor, de aceea și apără ce-i al lor cu îndărătnicie, pentrucă ce au, cu drept au, și al lor este" [53].

În conformitate cu întreaga sa viziune despre procesul istoric românesc, Eminescu era extrem de critic la adresa epocii fanariote. Regimul fanariot era condamnat de fapt în termeni aspri, categorici, fără rezerve. Fanariotismul era socotit un corp exterior cursului normal al dezvoltării istorice a poporului, o excrescență parazitînd pe organismul sănătos al țării. Aprecierea sa era mai aproape de cea a lui Xenopol — avem în vedere esența, nu expresia ei concretă — decît de Nicolae Iorga. Iată o

---

[50] „Serbarea la mormîntul lui Ștefan cel Mare, — nota tînărul Eminescu, deși pornită mai mult dintr-un sentiment de pietate — către trecutul nostru pe cît de glorios, pe atîta de nefericit, totuși cu vremea ideea a început a prinde un interes mai bogat, de cum puteam presupune din început. S-a născut conștiința că o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decît numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru și că, cu o ocaziune atît de favorabilă în felul său, am putea să ne gîndim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atîta necesitate ...

Rezumîndu-ne putem spune că dacă exteriorul acestei festivități are să fie de un caracter istoric și religios — interiorul ei — dacă junimea va fi dispusă pentru aceasta — are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice, pe care spiritele bune o voiesc din toată inima" *(Opera politică*, I, p. 42).

[51] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 195; vezi și p. 426—427.

[52] *Ibidem*, p. 195—197; 375 etc.

[53] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, p. 194, 196. Desfășurînd o adevărată erudiție documentară în studiile cu caracter istoric pe care le-a scris, Eminescu susține într-un chip care impresionează, prin sinceritatea lăuntrică și tăria convingerii, ideea statorniciei poporului român în frontierele sale naționale.

www.dacoromanica.ro

caracterizare în acvaforte a regimului fanariot: „Sub domnii fanarioți, care erau trimiși pe un timp anumit și care aveau numai titlul de domn și pomenirea în biserici, nicidecum însă consistența monarhică, puterea centrală a statului e curat nominală. Chiar dacă unul dintre ei cerca a fi altceva decît ceea ce era în împrejurările date, viața și averea îi erau în pericol. Dările grele, pentru care nu i se da națiunii nici o compensare, erau dări pentru îmbogățirea personală și repede a acestor oameni, care trebuiau să se folosească de scurta durată a domniei lor; armate nu mai exista de fel. Moldova pierde două provincii. Pierde vatra așezării ei (e vorba de Bucovina — n.n.) stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat țara de jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenoricirea de a vedea înstrăinat pămîntul lor cel mai scump — și nu prin război — prin vînzare" [54].

Accente mai puternice, cu inflexiuni de pamflet, dar fără să altereze miezul realității, apar în altă apreciere a lui Eminescu: „Scaunul domnesc din Moldova și cel din Muntenia erau atît pentru dragomanii Porții, cît și pentru miniștrii turcești, un fel de chilipir, cu care se făcea mare negoț. Era ca și cînd oamenii mereu și-ar fi zis: « Să ne grăbim căci vremurile se schimbă ». Voievodul nu plătește în bani datoriile sale către fanarioți: plătește în funcțiuni. Fiește care fanariot își scoate apoi banii din funcțiunea ce i s-a dat, din peșcheșuri și plocoane, și din prețul funcțiunilor subalterne, pe care le dă altora. Astfel întreaga administrațiune, de la voievod pînă la vătășel, devenise o companie de exploatare, și deci ne dăm bine seama, ne încredințăm că voevodul e mai mult samsarul decît șeful acestei companii, care își face operațiile cu termen foarte scurt și cu un risc foarte mare" [55].

Pe cît de categoric era Eminescu față de fanariotism pe atît de puternic simpatiza pe Tudor Vladimirescu și acțiunea insurecțională condusă de el. Era pentru marele poet omul providențial care-și asumase misiunea redării țărilor române lor înșile. Citise memoriile lui Cioranu, adjutantul lui Tudor, dînd extrase din ele [56], cunoștea, probabil, cartea atît de captivantă și de plină de prospețime a lui C. D. Aricescu despre revoluția lui Tudor Vladimirescu. Dealtfel, aprecia caracterul revoluției lui Tudor într-o manieră foarte apropiată de interpretarea lui Aricescu.

O mențiune se impune în legătură cu Alexandru Ioan Cuza: poetul a surprins cu acuitate trăsături ale domniei sale și sensul operei înfăptuită de el, gravată de pecetea „liberalismului autoritar". Găsea că domnitorul a înțeles chemarea epocii, înțelegea iminența reformelor pe care le-a înfăptuit, admira patriotismul și francheța lui Cuza. Într-un articol scris în 1880 îl socotește „unul dintre domnii cei mai patriotici din cîți au fost vreodată în țările Dunării române" [57].

Opera politică a lui Eminescu învederează dealtfel un aspect de care trebuie — neapărat — ținut seama în aproximarea concepției sale despre epoca modernă românească, despre fenomenele timpului său.

Analiștii au insistat, pe bună dreptate, asupra laturii critice la adresa fenomenelor epocii sale în opera lui Eminescu. Poetul și-a asumat

[54] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, p. 53—54.
[55] *Ibidem*, p. 272—273.
[56] *Ibidem*, vol. II, p. 302; vezi și p. 315—316, 453, 457—459 etc.
[57] *Ibidem*, p. 21.

www.dacoromanica.ro

rolul de a demistifica tot ceea ce i s-a părut neadevăr, falsitate, lipsă de conținut, de pozitivitate, impostură, formă goală, substituire sau înăbușire de valori, incapacitate, parvenitism, fanfaronadă. A făcut o radiografie critică necruțătoare a societății timpului său; a respins pur și simplu modelul liberal al civilizației românești, [58] este drept dintr-o perspectivă conservator-junimistă, dar cu accente proprii, extrem de semnificative, din moment ce a situat munca pe prim-planul valorilor social-umane.

Aceasta este postura de analist și de gînditor social a poetului. În același timp, atunci cînd Eminescu a operat cu criteriul de judecată istorică, din perspectivă istorică, el recunoaște, totuși, epocii moderne merite însemnate în ordinea dezvoltării României.

Iată cum surprinde Eminescu sensul epocii moderne, vorbind de activitatea unor oameni de stat. Lui Constantin Negri — scria el — îi „datorim, în bună parte, toate actele mari săvîrșite în istoria modernă a românilor" [59]. Aceeași idee o dezvoltă și la moartea lui Ioan C. Cantacuzino, în 1882: „A fi contimporanul activ al celor mai însemnate evenimente din viața poporului său, a contribui într-un grad mai mare decît alții la actele de eliberare și ridicare a țării din trista părăginire a secolului trecut, e un moment îndestul pentru viața unui singur om" [60]. O înțelegere a dimensiunii epocii moderne rezultă și din gîndurile sale de la moartea lui A. Treboniu Laurian: „...a fost deci unul dintre acei bărbați cu spornică și desinteresată activitate care au dat domniei lui Ghica Vodă o însemnătate durabilă, ca pregătitoare epocei unirii și a adaptării poporului românesc la viața modernă" [61].

Eminescu a privit ca semn de regres înmulțirea excesivă în epoca modernă a trebuințelor și cheltuielilor față cu posibilitățile efective de a le acoperi, dar nu a negat semnificația unor mari acte ale acestei epoci și mai ales cuceririle de ordin național-statal din veacul al XIX-lea. Într-un articol publicat în „Timpul" în 1881 arăta că „bărbații noștri de stat" au fost preocupați pînă atunci — aluzie la războiul din 1877—1878 — „de ideea cea mare a emancipării naționale" [62]. Oricît i s-ar fi părut „febrilă și slăbitoare", Eminescu recunoștea că după tratatul de la Paris (1856) „țările române intră într-o epocă de dezvoltare... din care încetul cu încetul se dezvăluie caracterul național ca temelie a întregii lucrări viitoare; o dezvoltare zăpăcită, (în sens de tensionată — n.n.) dar din ce în ce mai serioasă" [63].

Eminescu recunoștea că în preajma războiului de independență „statul român era mai puternic decît a fost vreodată", cinci milioane de români fiind — „uniți în virtutea conștiinței lor naționale, gata de a aduce jertfele și înaintați în dezvoltare" [64]. Aceeași idee e subliniată cu preg-

---

[58] Paul Anghel găsește o expresie fericită pentru a caracteriza poziția lui Eminescu față de epoca și socictatea din vremea sa spunînd că el „ca individ, n-a putut suporta istoria. Nația, în întregul ei — continuă Anghel — a suportat-o" (vezi „Luceafărul" nr. 51 (921) din 22 decembrie 1979).

[59] M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, Edit. Minerva, București, 1974, p. 35.

[60] *Ibidem*, p. 155.

[61] *Ibidem*, p. 145.

[62] „Timpul", (VI) 1881, 6 decembrie, cf. D. Murărașu, *op. cit.*, p. 140.

[63] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, ediție I. Crețu, București, 1941, p. 290.

[64] *Ibidem*, p. 291.

www.dacoromanica.ro

nanţă deosebită într-un alt articol din „Timpul": „În viaţa sa îndelungată, niciodată poporul român nu a fost la înălţimea la care se află astăzi, cînd cinci milioane de români sînt uniţi într-un singur stat" [65].

La fel de revelatoare ni se pare o altă recunoaştere a lui Eminescu în care invocă şi perspectiva istorică de judecată: „Cinci sute de ani din viaţa noastră a fost o luptă necurmată; cu toate acestea, astăzi, după ce Europa ne-a dat douăzeci, numai douăzeci de ani de pace, în ciuda zguduirilor bolnăvicioase prin care am trecut chiar şi în această vreme, astăzi ieşim la iveală ca un popor intinerit şi plin de putere proaspătă. Nu cerem de la lume decît putinţa dezvoltării paşnice, nu voim să fim decît să putem fi un strat de cultură în această parte înăsprită a Europei..." [66].

Războiul de independenţă ocupă un loc distinct în publicistica sa. Pînă la apariţia volumului al IX-lea al *Operelor* se credea că Eminescu a scris nu prea mult despre complexul de evenimente care s-au precipitat pe scena sud-estului european în 1875—1878. Acum această imagine e cu totul depăşită de extraordinara bogăţie de comentarii, note, relatări, articole mai întinse din coloanele „Curierului" din Iaşi, restituite lui Eminescu. Volumul IX depune o mărturie de neînlocuit despre dimensiunea lui Eminescu ca gazetar; el întregeşte substanţial imaginea noastră despre ansamblul activităţii sale. Este uimitor cu cîtă atenţie şi promptitudine urmărea Eminescu cursul evenimentelor, cît de limpede ştia să prezinte esenţa poziţiilor şi situaţiilor ivite în sud-estul european şi ce privire clară arunca asupra ţesăturii de raporturi atît de complicate în legătură cu „problema orientului". Iar dincolo de aceasta vedem statura de cugetător a lui Eminescu preocupat să distingă, înapoia avalanşei de evenimente care se precipitau abrupt, sensurile mai adînci ale istoriei. Cît de pătrunzătoare ne pare şi azi dezvăluirea trăsăturilor politicii externe ale Austro-Ungariei, cîtă bogăţie de gînduri nu conţine articolul dedicat „unităţii de dezvoltare" în istoria Rusiei! [67] Numeroase articole sînt dedicate situaţiei popoarelor din sud-estul european; Eminescu înţelegea justeţea năzuinţei lor de eliberare şi legitimitatea istorică a vieţii lor naţionale libere. „Cu un cuvînt, citim în textul publicat sub titul *Dezlegarea cestiunii orientului*, nu găsim un singur popor în mijlocul şi în sud-estul Europei care să n-aibă conştiinţa identităţii sale... De aceea e uşor de priceput că toate stavilele artificiale care se pun dezvoltării acestor popoare sînt pînă la un punct oarecare zadarnice" [68].

Nu putem în studiul de faţă, şi aşa prea mare pentru un articol de revistă, să analizăm pe larg conţinutul volumului IX al *Operelor* lui Eminescu. În acord cu factura studiului vom urmări succint liniile directoare ale ideilor lui Eminescu asupra problemelor războiului de independenţă purtat de ţara noastră.

Eminescu a optat, în principiu, pentru dobîndirea independenţei pe cale politico-diplomatică; el a sugerat o atitudine prudentă în evoluţia precipitată a evenimentelor în Balcani şi păstrarea neutralităţii, dacă

[65] *Ibidem*, p. 167.
[66] *Ibidem*, p. 232.
[67] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, Edit. Academiei R.S.R., 1980, p. 239—242.
[68] *Ibidem*, p. 478.

www.dacoromanica.ro

aceasta nu va împiedica realizarea dezideratului național. La încheierea Convenției din 4 aprilie 1877 cu Rusia, Eminescu arăta că acesta „a fost un act izvorît și din neîncrederea românilor în puterile din apus" [69] care, se știe, au privit cu destulă rezervă (unele cu rezervă de ghiață) demersurile diplomatice românești pentru independență. O dată războiul izbucnit, socotea Eminescu, poporul român trebuia să-și fie credincios sieși, idealurilor sale, să-și bizuie acțiunea pe propriile-i brațe și pe oștirea sa disciplinată și echipată [70]. Acțiunea militară a României întruchipa un imperativ al momentului: „noi — scria Eminescu — am extins peste Dunăre acțiunea noastră defensivă" [71].

Poetul a elogiat bravura soldaților români, puterea lor de a se ridica la înălțimea momentului. În izbînda de la Plevna el a văzut expresia acelor calități de tenacitate, bărbăție și eroism care s-au păstrat nealterate în straturile profunde ale poporului, printre oșteni și țărani.

„...astăzi oștenii români se aruncă cu bărbăție în luptă — scria poetul în unison cu avîntul general; pămîntul se cutremură sub picioarele lor; cad și iarăși cad, și totuși merg înainte, lumea întreagă stă uimită; un fior de jalnică și totuși senină mîndrie înalță sufletele tuturor românilor..." [72].

În același timp, Eminescu a respins spiritul de bravadă al reprezentanților unor cercuri politice (evident liberale) pe care le socotea neputincioase să distingă sensurile grave, adînci și dramatice ale războiului. În neajunsurile de dotare și echipare — îmbrăcămintea, încălțămintea și hrana — a dorobanților români, Eminescu a văzut o ușurință culpabilă a liberalilor pe care a denunțat-o cu accente incandescente de indignare [73].

S-a impus în epocă prin vigoarea argumentelor și fermitatea poziției, ca și prin lărgimea orizontului istoric, analiza pe care Eminescu a făcut-o raporturilor româno-ruse după război.

Războiul de independență a readus România în rîndul statelor deplin libere și suverane [74]. Eminescu atrăgea atenția însă că în întreaga istorie a țărilor române nu putea fi vorba de o vasalitate în sensul totalei pierderi a autonomiei. „În înțelesul capitulațiunilor încheiate între domnii Țărilor Române și Poarta otomană nici Moldova, nici Muntenia nu erau vasale. Și cu atît mai mult puteau să fie în înțelesul Tratatului de la Paris (din 1856 n.n.)... Relațiunile între noi și poarta otomană totdeauna au fost mai mult ori mai puțin indefinite: niciodată însă ele nu au fost relațiuni de *vasalitate*" [75].

Partea cea mai profundă, mai originală și clarvăzătoare a comentariilor lui Eminescu asupra războiului este aceea în care el desprinde lecțiile

---

[69] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870 1879, ediție I. Crețu, p. 300.

[70] *Ibidem*, p. 111.

[71] *Ibidem*, p. 330.

[72] M. Eminescu, *Articole și traduceri*, p. 225; vezi și *Caietele Mihai Eminescu*, I, 1972, p. 217, 238; Gh. Bulgăr, *Eminescu. Coordonate istorice și stilistice ale operei*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 77—78.

[73] *Ibidem*, p. 155—157; 222; vezi și D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, p. 94.

[74] Lui Eminescu i-ar reveni, după unii cercetători, următorul text din „Timpul" (3 ianuarie 1879): „Sintem acum țară neatîrnată, popor stăpîn pe puterile sale: iată vorba cea mare. Statul român de pînă acum s-a încheiat și s-a ivit altul, în locul lui. România învecinată cu Turcia și atîrnată de Poartă nu mai există; s-a prefăcut într-o Românie independentă".

[75] Cf. Gh. Bulgăr, *Eminescu. Coordonate istorice și stilistice ale operei*, p. 76; *Caietele Mihai Eminescu*, I, 1972, p. 227—228.

www.dacoromanica.ro

de reținut de pe urma evenimentelor. „...astăzi — scria poetul într-un articol — ieșim la iveală ca un popor întinerit și plin de putere proaspătă. Nu cerem de la lume decît putința dezvoltării pacinice, nu voim decît să putem fi un strat de cultură în această parte înăsprită a Europei" [76]. Ideea revine, lapidară și memorabilă, în altă formulă: „Voim dar să trăim bine cu toți vecinii, cu toată lumea; nu cerem de la nimeni decît un lucru: ca să nu ceară de la noi nimic" [77].

A întări credința în trăinicia poporului român, a ne manifesta ca factor de cultură și civilizație, a cultiva relații de bună vecinătate pe bază de egalitate și respect — iată gîndul tutelar al poetului în anii cînd un nou capitol de dezvoltare se deschidea în fața României după cucerirea independenței.

★

Un aspect fundamental al preocupărilor cu caracter istoriografic la Eminescu îl constituie problema națională și evoluția ei în istoria poporului român. Cu această problemă își inaugurează Mihai Eminescu publicistica sa, în 1870, în ziarul transilvănean „Federațiunea". Ei i-a consacrat el studii de sine stătătoare, care pot fi puse alături de cele mai reprezentative cercetări de specialitate din epocă, prin bogăția izvoarelor și temeinicia analizei acestora, nemaivorbind de frumusețea limbii și de forța evocatoare a tablourilor istorice.

Dezbătînd aspectul național al istoriei românilor, Eminescu dezbătea de fapt întreaga lor istorie, din veacul al XIII-lea și pînă în al XIX-lea, evoluția vieții lor politico-statale, situația țărilor române în raporturile internaționale etc. El procedează metodic, disecînd secol cu secol aspectele politice teritoriale ale țărilor române, apelînd la mărturii de primă mînă pe care le folosește cu o anume familiarizare și cu siguranță de cercetător [78].

Legat afectiv de Bucovina, Eminescu a lăsat imagini de nești ale acestei părți de țară, mîngîiată de dărnicia naturii și încărcată de istorie. Niciunde frumusețea pămîntului nu se îngemăna mai puternic, după poet, cu chemarea adîncă și gravă a istoriei, într-o deplină armonie. Seria articolelor reunite sub titlul *Bucovina* reconstituie imaginea dramatică a destinului unei țări mici — Moldova — aflată la intersecția rivalităților

---

[76] M. Eminescu, *Opera politică*, I, 1870—1879, ... p. 232.

[77] *Ibidem*, p. 172.

[78] Încheind celebrul său studiu consacrat Moldovei de-a lungul secolelor, Eminescu sublinia: „Înainte de a încheia, avem a împlini un act de gratitudine, nu pentru noi, asupra căruia nu pretindem ca să se reflecte meritul acestei lucrări, ci pentru țară în genere, căruia puțini locuitori pe ogorul istoriei naționale li oferă azi mijloace de a se apăra.

Pentru veacul al XIV-lea și al XV-lea am cercetat cu mult folos *Istoria critică a românilor* de d. B. P. Hajdeu și „Arhiva istorică a României" editată de același, apoi *Beiträge zur Geschichte der Romänen* v. Eudoxius Frhrn v. Hurmuzaki; pentru veacul al XVI-lea materialul cel mai prețios sînt capitulațiunile domnilor moldoveni cu Poarta; pentru al XVII-lea textul cronicelor editate de d. Mihail Kogălniceanu, iar în privința eparhiei Proilavei *Cronica Hușilor* de P. S. S. Părintele Melchisedec, episcopul Dunărei de Jos; pentru al XVIII-lea aceeași colecție de cronici, cu deosebire însă cronica tradusă după ordinul lui Grigorie Vodă în grecește de un *Amiras*, în care e cuprins și textul autentic al înscrisului tătarilor din Bugeac, apoi colecțiunea de documente a lui Hurmuzaki, vol. VII, pentru veacul al XIX-lea; în fine, mai sus citata carte a consulului general englez Wilkinson (e vorba de *Tablou istoric, geografic și politic al Moldovei și Valahiei — n.n.*). Asupra lui Amiras și Wilkinson ne-au atras atenția d. A. Odobescu" (*Opera politică*, I, p. 216).

www.dacoromanica.ro

unor mari puteri : Imperiul otoman, cel habsburgic şi cel ţarist. Eminescu se opreşte la secolul al XVIII-lea şi la împrejurările cedării Bucovinei, cu antecedentele şi cu urmările evenimentului. Expunerea e concret istorică. Cîte reflecţii însă de ordin mai general — despre politică şi diplomaţie în genere — nu oferă textul eminescian ! Pe spaţii ample e dezvăluită esenţa politicii expansioniste a ţarismului, judecata lui Eminescu fiind similară reprezentanţilor generaţiei de la 1848.

El a contribuit prin numeroase articole (numărul lor e, probabil, de ordinul zecilor) la afirmarea răspicată a drepturilor românilor din Transilvania, la crearea unei atitudini militante, hotărîte în realizarea aspiraţiilor de libertate a Transilvaniei. La numai cîţiva ani de la încheierea pactului dualist austro-ungar Eminescu scria : „pe flamura noastră trebuie scrise pur şi simplu voinţele noastre. Tranzacţiuni în drepturi naţionale nu se încap, căci faţă cu sistemul constituţional de astăzi faţă cu dualismul, trebuie să fim ireconciliabili" [79].

Ca şi alţi militanţi ai luptei pe teren naţional, Eminescu era adeptul federalizării ; găsea, cu alte cuvinte, că , în conjunctura istorică dată, transformarea imperiului dual într-o federaţie de state ar fi creat condiţii pentru manifestarea deplină a vieţii naţionale a popoarelor din cuprinsul său. Nu era un doctrinar al federalismului Austriei Mari, aşa cum va fi mai tîrziu Aurel Popovici, dar nici nu considera problema disoluţiei imperiului ca o chestiune la ordinea zilei. Judeca în cadrul posibil istoric al momentului, preocupat de problemele stringente ale poporului român. Desigur că, în comparaţie cu orice alte revendicări formulate pe acest teren : autonomie, recunoaşterea individualităţii naţionale, etc. — federalizarea era soluţia cea mai tranşantă. Este adevărat că nu s-a dovedit, în practică, o alternativă la dualism : atunci cînd conducătorii politici de la Viena au anunţat-o, istoria o făcuse absolut caducă ; popoarele luptau pentru o viaţă de sine stătătoare deplină, iar imperiul îşi trăia ultimele clipe.

Ideea federaţiei avusese însă şi o perioadă în care învedera un sens activ şi un sîmbure raţional. Anume în perioade de dezvoltare a mişcărilor naţionale din secolul al XIX-lea, exprimînd necesitatea comunităţii de luptă a popoarelor împotriva dominaţiei străine. Din această perspectivă vorbea şi Mihai Eminescu despre confederarea orientului, dornic să vadă afirmîndu-se „egalitatea naţiunilor şi limbilor" [80].

Dacă sub aspect politic realizarea unităţii nu se putea pune atunci ca o sarcină imediată, cu atît mai mult Eminescu accentua necesitatea adîncirii legăturilor culturale a românilor, a acţiunii convergente şi unitare pentru dezvoltarea corpului de cultură comun în toate părţile locuite de români. Limba comună şi corpul de cultură comun erau, e drept, o „Dacie ideală", cum se exprima poetul, în sensul că ea nu însemna încă materializarea politică a idealului naţional, dar cu un rol excepţional în procesul menit să ducă la realizarea unităţii politice. În acest context Eminescu nota : „ceea ce vroiesc românii să aibă — e vorba de românii transilvăneni — n.n. — e libertatea spiritului şi conştiinţa lor în deplinul înţeles al cuvîntului. Şi fiindcă spirit şi limbă sînt aproape identice, iar

[79] *Opera politică*, I, p. 29.
[80] M. Eminescu, *Opera politică*, II, p. 77.

www.dacoromanica.ro

limbă şi naţionalitate asemenea, se înţelege că românul se vrea pe sine, îşi vrea naţionalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin" [81].

Raportul lui Eminescu cu fenomenul naţional românesc este desigur mult mai complex decît militantismul său în apărarea drepturilor naţionale încălcate în teritoriile aflate sub dominaţia străină sau a studiilor vizînd aspecte istorice ale problemei naţionale româneşti. „Naţiunea — aşa cum remarca nimerit un exeget al lui Eminescu — e punctul central al vieţii lui sufleteşti" [82]. Toate firele cugetului său, întreaga sa trăire, duc la naţiune. În acest punct se intersectează ideile sale literare şi lingvistice, studiile sale istorice, iar pe un plan mai general, opera sa oferă elemente pentru a contura o sociologie a naţiunii. Naţiunea joacă, în concepţia poetului, rolul de context general care ne dezvăluie rosturile — mai adînci ale domeniilor de cunoaştere lingvistico-filologice, literare, istorico-sociologice. De aceea ele nu se pot mărgini să trateze anumite probleme de specialitate, în sine, ci ne permit să înţelegem, dincolo de aceste aspecte, realitatea naţională ca totalitate. Fiind domenii de cunoaştere ştiinţifică, istoria, lingvistica, folcloristica etc. au o finalitate naţională: „...dacă ştiinţele naturale şi matematice — scria Eminescu într-un articol — sînt prin chiar natura lor cosmopolite, ştiinţa istoriei, limbei, a manifestărilor artistice ale unui popor, a vieţii lui juridice, a datinelor, este o ştiinţă naţională. Acestea din urmă întăresc vertebrele naţionalităţii, fac pe un popor să se cunoască pe sine însuşi, îl păstrează în originalitatea şi tinereţea lui" [83].

Se ştie cît de convins era poetul că rostul literaturii e să tălmăcească spiritul naţional făcînd din acesta un criteriu decisiv al şanselor de reuşită artistică a literaturii. Unitatea limbii şi a culturii româneşti Eminescu le priveşte ca expresii ale naţiunii unitare române; naţiunea e purtătoarea valorilor istoriei noastre; acţiunea conjugată a eforturilor intelectuale ale românilor urma să reconstituie imaginea „fiinţei noastre naţionale", astfel ca ea însăşi „să se recunoască pe sine". Prin chiar împrejurările vieţii, Eminescu a cunoscut toate provinciile româneşti, s-a apropiat de problemele lor, pe care le-a descifrat cu o acuitate excepţională, pentrucă a îmbrăţişat, în fond, fenomenul românesc ca pe o totalitate.

Forţa studiilor şi articolelor sale, chiar a celor obişnuite de ziar, mici ca întindere şi limitate tematic, rezidă tocmai în conceperea fenomenului românesc ca pe o totalitate, în trăirea intensă a acestei idei de totalitate. Eminescu n-a fost un militant politic pe terenul mişcării naţionale din România, dar lui îi revine, fără îndoială, un loc însemnat printre vizionarii ideii naţionale ai poporului nostru.

★

Opera şi preocupările lui Eminescu, formaţia intelectuală şi cultura sa, relevă un interes excepţional pentru istorie. Eminescu a trăit intens istoria, cu inima şi cu cugetul, a căutat să-i desprindă sensurile. Era pen-

[81] *Ibidem*, p. 79.

[82] D. Murăraşu, *Naţionalismul lui Eminescu*, p. 222.

[83] M. Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 161–162; „Ceea ce se dezgroapă prin aceste documente istorice şi lingvistice — continua Eminescu ideea — nu sînt dar numai materialuri de interes archeologic, ci e România însăşi, e geniul poporului românesc" (ibid., p. 164).

www.dacoromanica.ro

tru el mai mult decît o dorinţă de cunoaştere; i-a dat şi un sens activ, de sensibilizare a conştiinţelor în jurul unor mari probleme ale vieţii poporului român. Şi era, dincolo de orice, o adîncă nevoie de autodefinire pe care o vedea numai în identificarea cu fiinţa însăşi a poporului a cărui cea mai desăvîrşită expresie a fost. Mai pătrunzător decît oricine şi mai îndreptăţit decît oricare în a fixa raporturile lui Eminescu cu istoria a fost Nicolae Iorga la care întîlnim următoarea consideraţie emblematică pentru tratarea temei: „Eminescu stăpînea cu desăvîrşire cunoştinţa trecutului românesc şi era perfect iniţiat în istoria universală; nimeni din generaţia lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înţeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut, ca la dînsul, într-un element permanent şi determinant al întregii lui judecăţi. E uimit cineva astăzi, la capătul atîtor cercetări minuţioase şi pline de răbdare, după adăugirea unui imens material de informaţie şi atîtor sforţări ale criticii, cînd constată cît ştia, cît înţelegea acest om, şi gînditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte şi trecătoare ale vieţii publice contemporane în maiestuoasa curgere a dezvoltărilor istorice" [84].

MIHAI EMINESCU — UN PASSIONNÉ DE L'HISTOIRE (II)

RÉSUMÉ

Comme dans l'ensemble de son œuvre, Eminescu a été un romantique de par sa vision historique. L'auteur de la présente étude examine l'expression spécifique du romantisme eminescien dans ses réflexions générales concernant l'histoire. Cette vision se fait jour de la manière la plus éloquente dans la poésie philosophique d'Eminescu, raison pour laquelle l'article insiste sur quelques-uns de ses poèmes méditatifs, débattant aussi dans ce cadre le problème touchant l'influence exercée par Schopenhauer sur le poète.

Particulièrement importantes nous semblent les considérations théoriques enregistrées dans les textes à caractère historique du poète (qu'il s'agisse de l'étude historique proprement dite ou de l'article de presse comportant des références aux problèmes ayant trait à l'histoire).

Parmi les concepts examinés, considérés comme caractéristiques à la pensée d'Eminescu, notons celui de „développement organique", de „sens historique", de „génie du peuple" ainsi que celui de sens et de causalité dans l'histoire.

Dans le dernier paragraphe, l'article présente l'aire des préoccupations d'Eminescu touchant l'histoire des Roumains. Sans plus parler de ses études historiographiques proprement dites, dans l'œuvre d'Eminescu se font jour des considérations visant les aspects les plus divers de l'histoire du peuple roumain, à commencer par ses aïeux du temps jadis jusqu'aux événements dont il était le témoin. L'auteur présente l'essentiel des références d'Eminescu à l'histoire des Roumains, depuis le problème du dacisme et de la latinité, en tant que composantes de l'ethnogenèse roumaine, aux événements de la guerre d'indépendance de 1877—1878.

[84] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane, I, Crearea formei*, Bucureşti, 1934, p. 281.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

LUCRĂRI NOI PRIVIND ISTORIA JUDEȚULUI TELEORMAN

În ultimii ani au apărut o serie de lucrări privind participarea locuitorilor din județul Teleorman la cîteva din marile evenimente ale istoriei României: 1848, 1877, 1907 și 23 August 1944. Colectivul *Dicționar istoric al localităților din România*, care se ocupă de alcătuirea unui dicționar istoric al acestui județ, își face o datorie de a prezenta cititorilor aceste lucrări.

Primul din cele patru volume se referă la evenimentele petrecute în 1848 în județul care a aprins flacăra revoluției în Țara Românească [1]. Pe lîngă cele 196 de documente, dintre care multe văd lumina tiparului pentru prima oară, autorii ne mai oferă și un studiu intitulat *Județul Teleorman în preajma și în timpul revoluției române de la 1848* (p. 19—85). În plus, volumul beneficiază de o substanțială prefață (p. 5—16) semnată de dr. Augustin Deac, în care sînt prezentate trăsăturile generale ale revoluției române de la 1848.

Studiul susmenționat se ocupă în prima parte de schimbările profunde care au avut loc în Țara Românească în perioada 1821—1848, atît pe plan economic, cît și politic, schimbări care aveau să constituie cauzele principale ale revoluției din anul 1848. Perioada respectivă s-a caracterizat prin apariția unor noi relații de producție de tip capitalist, care au întîmpinat însă mari piedici din cauza dominației străine ce sprijinea „direct reacțiunea feudală internă", punînd astfel în pericol „însăși ființa națiunii române" (p. 20). Prezentînd progresele înregistrate de economia principatelor în perioada ce a urmat reinstalării domniilor pămîntene — introducerea de procedee agrotehnice avansate, mașini agricole, semințe selecționate, ameliorarea raselor de animale, desființarea vămilor interne, încurajarea comerțului fluvial, dezvoltarea căilor de comunicație — autorii nu uită să sublinieze înrăutățirea situației juridice a Principatelor Române, după tratatul de la Adrianopol, datorită regimului de ocupație instaurat de Rusia, care ne-a impus Regulamentele Organice „adevărate instrumente de întărire a persistenței relațiilor feudale anacronice" (p. 22). Analizînd caracterul revoluției de la 1848 — generată de profundele transformări economice și politice datorate în parte și noului regim politic instaurat la începutul deceniului patru — autorii ne oferă un semnificativ citat din Marx: „Ideea politică fundamentală a revoluției din 1848 din București e o mișcare împotriva protectoratului rus. În toate celelalte privințe e o revoluție socială" (p. 23) subliniind totodată „poziția profund reacționară, antirevoluționară și cotropitoare a guvernului țarist, potrivnică progresului și dușmănoasă voinței de libertate și de o viață mai bună a poporului român" (p. 26).

Partea a doua a studiului este dedicată frămîntărilor și schimbărilor ce au avut loc în prima jumătate a sec. al XIX-lea în structurile economice și sociale din Teleorman (p. 29—50). Statisticile folosite de autori scot în evidență numărul foarte mic al țăranilor liberi, majoritatea satelor din Teleorman fiind locuite de clăcași. Din această cauză, imediat după introducerea Regulamentului Organic, se va accentua lupta țărănimii împotriva exploatării la care era supusă cu ajutorul nemijlocit al autorităților. Un alt fapt caracteristic Teleormanului, scos în evidență în lucrare este acela că moșiile din acest județ erau exploatate de țăranii clăcași, rezerva boierească fiind extrem de redusă (în 1838, în întreg județul, numai 152 de pogoane). Toate acestea explică de ce un număr foarte mare de săteni părăsesc moșiile și caută să se stabilească în orașele nou înființate (Alexandria — 1834 și Turnu Măgurele — 1836). Autorii mai evidențiază pentru această perioadă extinderea arendășiei, fenomen social-economic ce avea să „contribuie la adîncirea exploatării maselor țărănești", dar totodată să impulsioneze trecerea la „prelucrarea semiindustrială a unor produse agricole prin amenajarea de instalații speciale" (p. 37—38). Tot în acest subcapitol sînt înfățișate luptele orășenilor din Rușii de Vede, Mavrodin și Zimnicea, care solicită domniei să li se permită „să facă moșia slobodă" (p. 38) precum și numeroase alte conflicte și frămîntări sociale declanșate de țărănime împotriva boierilor și arendașilor.

---

[1] Gheorghe Popa, Ion Bălă, Ion Toader, *1848 în județul Teleorman*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 376 p.

www.dacoromanica.ro

Referitor la industrie, autorii remarcă evoluția mai lentă în Teleorman (p. 45), un oarecare avînt luînd în deceniile patru și cinci schelele de la Dunăre — Turnu, Zimnicea și Islaz — cînd și-au făcut apariția și primele vapoare românești cu aburi (Triandafil Paciurea, din Zimnicea, era proprietarul unui asemenea vas, numit „Dunărea").

În finalul acestui capitol autorii înfățișează situația învățămîntului din Teleorman, subliniind progresele înregistrate și în acest domeniu. Astfel, aflăm că în preajma revoluției de la 1848 în acest județ existau 8 școli la Rușii de Vede, 7 la Alexandria și 5 la Turnu, numărul școlilor rurale (inclusiv Zimnicea și Mavrodin) crescînd de la 100 în 1840 la 146 în 1845.

Ultima parte a studiului se ocupă de revoluția de la 1848 din județul Teleorman (p. 51—85) și nu putem să nu remarcăm — dat fiind titlul de pe coperta lucrării! — spațiul redus pe care-l acordă autorii, fapt regretabil și inexplicabil în același timp.

După ce fac o scurtă prezentare a categoriilor sociale care au luat parte la aceste evenimente, autorii subliniază caracterul unitar al revoluțiilor din cele trei țări românești. Sînt descrise apoi evenimentele de la Islaz și rolul jucat de N. Pleșoianu și de preotul Radu Șapcă din Celei la ridicarea maselor. Urmează o analiză a cunoscutei proclamații de la Islaz, pentru ca, în continuare, să fie înfățișată activitatea celor cinci comisari de propagandă din Teleorman — Alexandru (Alecu) Petrescu, Andrei Daniile, C. Rizescu, C. Rusescu și Vasile Nemeș —, organizarea gărzii naționale la Tr. Măgurele și în celelalte tîrguri, precum și la sate, adunările prin care cetățenii și-au dat adeziunea la programul revoluției și au jurat pe constituție, manifestațiile entuziaste ce au avut loc cu ocazia arderii Regulamentului Organic la Tr. Măgurele, Rușii de Vede, Alexandria, Viișoara, Piatra, Căcănău, Seaca și în multe alte localități. Nu sînt neglijate nici acțiunile ferme ale locuitorilor satelor pentru a concretiza cît mai rapid programul agrar al revoluției, nici patetica cuvîntare a lui Ilie sin Stoica din Mavrodin, deputatul țăranilor teleormăneni, în comisia proprietății, ținută în ședința din 18 august 1848 sau refuzul țăranilor din multe localități de a mai presta munca de clacă. Un spațiu mai restrîns este acordat hotăritelor acțiuni ale teleormănenilor în fața trupelor invadatoare — turcești și rusești — sau continuării luptei de către numeroase grupe de țărani împotriva acțiunilor represive ale proprietarilor și arendașilor sprijiniți activ de autorități, în tot cursul lunilor septembrie-decembrie 1848.

În final, studiul ne oferă cîteva portrete, destul de superficiale, a unor revoluționari de frunte din Teleorman: comisarul extraordinar de propagandă Alexandru (Alecu) Petrescu, din Rușii de Vede, și frații Racotă (Alexandru, Hariton și Costache) din Știrobăneasa.

Partea a doua a volumului e rezervată publicării a 194 documente. Dacă rezumatele documentelor (p. 87—100) ilustrațiile și facsimilele (p. 356—371) și indicele de localitate (p. 372—375) sînt instrumente de lucru indispensabile oricărei colecții de documente, pentru a căror realizare autorii merită felicitări, nu același lucru putem spune despre felul în care au făcut selecția documentelor deoarece mai mult de jumătate dintre acestea (98) se referă la perioada 1831—1846, deși volumul este dedicat revoluției de la 1848. În plus, multe documente sînt nesemnificative sau lipsite de importanță chiar și pentru specialiști. Simplul fapt că un document este inedit nu justifică publicarea lui! Celelalte 96 de documente referitoare la revoluția de la 1848 din Teleorman sînt în cea mai mare parte publicate în alte colecții de documente (58) sau constituie articole extrase din ziarele vremii (13); numai 25 sînt inedite, iar dintre acestea multe sînt lipsite de semnificație, astfel încît publicarea lor nu este justificată.

★

Cea de a doua lucrare a fost dedicată participării locuitorilor județului Teleorman la războiul din 1877 care a consfințit independența de stat a României [2].

Autorii avertizează de la început că n-au urmărit realizarea unei lucrări de mari proporții, ci „adunarea la un loc a unor mărturii scrise ale vremii existente în arhivele din Teleorman" care se vrea „o modestă contribuție la cunoașterea rolului și locului județului Teleorman în înfăptuirea acestui mare eveniment istoric". Scopul, astfel enunțat, considerăm că a fost atins, în bună măsură.

Primul capitol, *Independența — „Suma vieții noastre istorice"* (p. 13—18), prezint în fuga condeiului, lupta pentru independență a românilor, de-a lungul milenarei lor istor subliniind că năzuința lor de veacuri a fost în permanență una singură: „slobozenia din afa și dinlăuntru".

[2] Alexandru Mardale, Ioan Toader, Petre Grecu și Ion Bilă, *Participarea județului Teleorman la cucerirea independenței de stat a României*, Alexandria, 1977, 190 p. + XXII planșe.

www.dacoromanica.ro

Cel de al doilea capitol, *Cadrul economic, social și politic în preajma proclamării independenței absolute* (p. 19—35), analizează profundele prefaceri care au avut loc în județul Teleorman, ca de altfel în întreaga țară, în perioada cuprinsă între reforma agrară din 1864 și proclamarea independenței de stat a României (9 mai 1877). Sînt prezentate elocvent o serie de fenomene — apariția unei industrii incipiente, dezvoltarea porturilor, modernizarea unor orașe, dezvoltarea drumurilor, organizarea serviciilor poștale și telegrafice, improprietărirea unei părți a țărănimii — care, toate, aveau să contribuie din plin la crearea acelui climat favorabil susținerii de către toate categoriile sociale a marelui efort (atît material, cît și uman) cerut de purtarea acestui război de către România. Nu sînt neglijate nici numeroasele acțiuni ale țărănimii împotriva înrobitoarelor învoieli agricole, acțiuni care au luat cele mai diferite forme de la fuga de pe moșii, refuzul de a presta sarcini peste cele stabilite prin învoielile agricole, incendierea proprietăților moșierești și arendășești, jalbe de protest către guvern, luarea în stăpînire a unor terenuri, pînă la lupta deschisă, cu furci, topoare, împotriva proprietarilor și administrației locale. Toate acestea au constituit tot atîtea motive temeinice „de ordin social-economic, pentru care țărănimea asociază idealului de independență națională pe cel al obținerii pămîntului, veșnica problemă a plugarilor din Teleorman și din întreaga Românie". Autorii nu uită să înfățișeze nici sprijinul pe care autoritățile locale din Teleorman (cu acordul deplin al guvernului român) l-au acordat grupurilor de revoluționari bulgari de la Zimnicea, Alexandria și Turnu Măgurele, grupuri ce aveau să treacă în Bulgaria odată cu declanșarea operațiunilor militare, sau chiar mai înainte, pentru a ridica masele populare la lupta antiotomană.

Următorul capitol, intitulat *Au luptat pentru ca „să cînte libertatea pe maluri dunărene"* (p. 36—68), prezintă primele acțiuni ale armatelor române și ruse în primăvara și vara anului 1877, eroicele lupte de la Plevna din toamna aceluiași an, precum și extraordinarele eforturi materiale ale populației locale care n-a precupețit nimic pentru sprijinirea acestui război pe cît de dorit pe atît de drept. La început sînt descrise schimburile de focuri de artilerie, începînd cu cel de la 30 aprilie de la Islaz și culminînd cu bombardamentele românești de la Zimnicea (cu ocazia forțării Dunării de către trupele rusești) și Turnu Măgurele (pentru cucerirea cetății Nicopole), care aveau să-i obișnuiască pe bravii noștri soldați cu focul războiului pînă într'atît încît, peste foarte puțin timp, aveau să stîrnească admirația presei internaționale și a întregii lumi prin faptele lor de eroism. În continuare autorii prezintă faptele de arme ale teleormănenilor (în special ale celor din batalionul 1 din regimentul 5 dorobanți și escadronul călăreților de Teleorman din regimentul 3 călărași) care s-au acoperit de glorie la Plevna.

Referitor la acest capitol nu putem să nu reproșăm autorilor neutilizarea unor lucrări esențiale pentru cunoașterea acțiunilor armatei române din primăvara și vara anului 1877 și care cuprind numeroase informații relative la județul Teleorman și la aportul său la susținerea războiului. Iată cîteva dintre acestea: gen. C. Olteanu, *Măsurile luate de comandamentul român pentru acoperirea Dunării în perioada aprilie-august 1877*, în „Revista de istorie", nr. 4/1976; Ion Focșăneanu, N. Ciachir, *Acțiuni militare ruso-româno-bulgare în războiul din 1877—1878*, Edit. Militară, București, 1957; *Războiul românilor pentru neatîrnare*, Biblioteca populară „Minerva", București, 1902; *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României în acest razboi*. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri, București, 1898. Adăugăm la acestea unele lucrări indispensabile pentru cunoașterea amănunțită a luptelor desfășurate pe cîmpiile Bulgariei unde și-au vărsat sîngele atîția teleormăneni: căpitan Damian Gheorghe, *Istoria resbelului ruso-româno-turc din 1877—78*, București 1898; Al. Popescu-Candiano, *Războiul neatîrnării. Istorie critică. Asaltul și luarea Griviței*, București, 1913; Dan Berindei, *Cucerirea independenței României (1877—1878)*, București, 1967 etc.

Cel de al patrulea capitol, intitulat *La temelia independenței — eforturile materiale și umane ale întregului popor* (p. 69—124), cel mai lung și cel mai bine realizat, prezintă cu foarte multe date și cifre eforturile materiale făcute de locuitorii acestui județ pentru a asigura armata cu cele necesare purtării luptelor (alimente, îmbrăcăminte, armament și muniții, dar mai ales transporturile cu carele pînă la Plevna), cît și pentru cazarea trupelor ruse și române în trecere spre front. Un spațiu amplu, pe deplin justificat, este acordat asistenței sanitare organizate în orașele și satele județului, a acelor spitale amenajate într-un timp extrem de scurt și care și-au dovedit marea eficiență în alinarea suferințelor răniților noștri cît și a celor din rîndurile prizonierilor turci (inexplicabilă neutilizarea lucrării căpitanului Titus Frederic Mayer, *Serviciul sanitar în campania din 1877—1878*, București, 1915).

Ultimul capitol, *Trepte spre independența deplină și definitivă* (p. 125—128), prezintă telegrafic aportul adus de teleormăneni la următoarele mari războaie purtate de România pentru obținerea unității statale și eliberării depline a poporului nostru de sub jugul exploatării externe și interne. Ne place să credem că acest minicapitol este de fapt un semnal editorial care ne anunță două viitoare lucrări ...

www.dacoromanica.ro

Partea a doua a lucrării, *Documente* (p. 129—190) este constituită dintr-o selecţie de documente referitoare la judeţul Teleorman extrase din cunoscuta colecţie *Documente privind războiul de independenţă*, vol. I—IX, publicată de Editura Academiei, două tabele (unul cuprinzînd ostaşii teleormăneni morţi pe cîmpul de luptă în campania 1877—1878, iar celălalt soldaţii teleormăneni reformaţi din cauza rănilor căpătate în războiul de independenţă) şi 23 de facsimile ale unor documente aflate în Arhivele Statului Teleorman. Sigur, selectarea şi publicarea documentelor referitoare la judeţul Teleorman prezintă un oarecare interes pentru cei interesaţi de istoria acestor locuri, mai ales pentru nespecialişti care nu au la îndemînă şi nici nu sînt obişnuiţi să folosească colecţiile de documente publicate. Din acest punct de vedere ni se pare justificat procedeul autorilor. Credem însă că era absolut obligatoriu să fie folosită această ocazie pentru a vedea lumina tiparului şi un număr de documente inedite, de care, sîntem convinşi, nu duce lipsă filiala judeţeană a Arhivelor Statului; publicarea acestor documente inedite ar fi oferit lucrării un caracter ştiinţific nu numai de popularizare.

Cu toate lipsurile semnalate, lucrarea merită atenţia celor interesaţi în cunoaşterea istoriei acestor locuri ce au avut un rol aparte în aprigele lupte din anii 1877—1878, lupte ce aveau să aducă poporului nostru împlinirea acelei arzătoare dorinţe a atîtor generaţii de patrioţi — neatîrnarea.

★

În anul aniversării a 70 de ani de la cea mai puternică ridicare la luptă a ţărănimii din istoria socială a României la începutul secolului al XX-lea — marea răscoală din 1907 — a apărut la Bucureşti, sub egida Secţiei de Propagandă a Comitetului judeţean Teleorman al P.C.R. un volum de documente [3] închinat desfăşurării acestui important eveniment în judeţul Teleorman.

Colectivul de profesori şi cercetători care a alcătuit volumul şi-a propus ca prin el să pună la dispoziţia specialiştilor şi a publicului larg „bogatul tezaur documentar referitor la răscoala ţăranilor" din judeţul lor; ţel nobil şi patriotic, temeinic motivat de faptul că în Teleorman răscoala din 1907 a cunoscut o deosebită amploare, el constituind focarul din care răscoala s-a propagat în judeţele vecine — Vlaşca şi Olt.

Partea introductivă a volumului cuprinde un cuvînt înainte semnat de Dr. A. Deac, nota autorilor asupra ediţiei, un scurt istoric al ţărănimii din ţara noastră — „forţă de bază a progresului social", un „preludiu" al marei răscoale, prezentarea situaţiei social-economice a ţărănimii şi relatarea desfăşurării răscoalei pe cuprinsul actual al judeţului Teleorman [4], tratarea succintă a evoluţiei situaţiei ţărănimii după răscoală, pînă în momentul apariţiei cărţii.

Conţinutul propriu-zis al volumului însumează 182 de documente — edite şi inedite, precedate de o listă a rezumatelor lor, precum şi de o hartă care marchează principalele localităţi cuprinse de răscoală. Alături de documentele provenite din arhive (filialele: Teleorman, Ilfov, Argeş, Olt ale Arhivelor Statului), presa vremii, amintiri ale martorilor evenimentului, volumul include şi extrase din monografii locale din epocă, precum şi o bună cantitate de documente (telegrame, mai ales) publicate deja, în anii de după eliberare [5], surse care, ne permitem să observăm — ar fi trebuit menţionate şi ele în nota la ediţie a autorilor. Volumul este bogat ilustrat prin facsimile după documente, fotografii, o hartă a ţării cu marcarea ariei de răspîndire a răscoalei, el încheindu-se cu un foarte util indice de localităţi (la care, de asemenea, sînt de efectuat unele modificări în zona vecinătăţii cu nou-înfiinţatul judeţ Giurgiu).

Elaborat cu atenţie şi cu respectarea normelor ştiinţifice de editare a documentelor, volumul prezentat răspunde ţelului pe care şi l-au propus alcătuitorii lui. Datorită lor, istoria lui „'907" s-a îmbogăţit cu un volum care înmănunchează marea majoritate a documentelor privitoare la ridicarea la luptă a Teleormanului, judeţ cu rol primordial în desfăşurarea răscoalei din Muntenia. Volumul constituie — credem — un exemplu lăudabil, demn de urmat.

---

[3] *1907 în judeţul Teleorman*, Bucureşti, 1977, editat de Ion Toader, Ion Bâlă, Petre Grecu, Gheorghe Popa.

[4] Parte susceptibilă de cîteva modificări, survenite pe urma creării judeţului Giurgiu în ianuarie 1981.

[5] *Monografiile comunelor rurale din jud. Vlaşca*, vol. I, Bucureşti, 1954; *Răscoala ţăranilor din 1907, Documente*, vol. I şi II, Bucureşti, 1948, publicate sub îngrijirea acad. M. Roller; *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, vol. I, Bucureşti, 1977.

www.dacoromanica.ro

★

Ultima lucrare închinată istoriei teleormănene evocă lupta locuitorilor acestor meleaguri pentru pregătirea și înfăptuirea insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944[6].

Eveniment crucial în evoluția societății pe teritoriul patriei noastre, actul de la 23 August 1944, organizat și condus de Partidul Comunist situat în fruntea maselor populare, a făcut obiectul a numeroase monografii, studii, articole, atît cu caracter general cît și local (mai ales în ultimii ani) ceea ce contribue la o cunoaștere profundă a momentului respectiv.

Culegerea de documente se deschide cu un Cuvînt înainte, semnat de conf. univ. dr. Ion Ardeleanu, membru corespondent al Academiei de Științe sociale și politice, ce evidențiază importanța acestui volum, citeva cuvinte din partea autorilor urmate de șapte părți și un indice de nume și localități.

Încă de la început, autorii ne informează că majoritatea documentelor sînt inedite, fiind selectate din arhivele Ministerului Apărării Naționale și ale Filialei județului Teleorman a Arhivelor Statului, cu precizarea că din unele au fost reproduse numai acele paragrafe referitoare la județul menționat. Pentru a lărgi și diversifica gama de informații, autorii au considerat necesară și inserarea unor mărturii și relatări ale unor participanți. De asemenea, documentele au fost precedate de o introducere, ,,Zile fierbinți în Teleorman" (p. 8—22) ce prezintă pe scurt, lupta maselor populare din județ împotriva exploatării și a pericolului fascist axîndu-se pe etapa martie 1941 — septembrie 1944.

Teleormanul, deși era considerat în perioada interbelică județ ,,eminamente agrar", a cunoscut diverse forme ale luptei de clasă împotriva burgheziei și moșierimii imediat după primul război mondial: greve, demonstrații, conflicte colective de muncă specifice orașelor Turnu Măgurele, Roșiorii de Vede, Zimnicea; acestora li se vor alătura acțiunile țărănimii din Piatra și Mavrodin, cît și cele ale intelectualității locale.

După înlăturarea lui Carol al II-lea, odată cu instituirea dictaturii militaro-fasciste, actele de sabotaj ale teleormănenilor se înmulțesc, nemulțumirile cresc, manifestîndu-se atît în rîndul populației civile cît și ale militarilor, iar intelectualitatea adoptă o atitudine fățiș antifascistă.

În vederea pregătirii insurecției încă din aprilie 1944, Partidul Comunist a trecut la crearea și instruirea formațiunilor de luptă patriotice, multe procurîndu-și armament de la unitățile militare. Astfel Regimentul 3 pionieri, cantonat lîngă Roșiorii de Vede, unde activa un nucleu de comuniști, uteciști și membri ai Uniunii patrioților menținea o legătură strînsă cu conducerea partidului, procurînd armament și muniții pentru formațiunile de luptă patriotice. Odată cu 23 August 1944, unitățile din Teleorman trec la dezarmarea hitleriștilor din Alexandria, Turnu Măgurele, Zimnicea (prima ciocnire cu trupele germane) și Roșiorii de Vede, unde se afla un mare aeroport inamic, capturat fără lupte de români. Pînă la 29 August trupele hitleriste din județ au fost lichidate, captura de război constînd în 2000 de prizonieri, 25 de vase și 23 de șlepuri, 3 vase scufundate și 6 avariate (p. 18).

Participarea teleormănenilor la Insurecție nu s-a rezumat numai pe plan local; îi găsim activi în lupta împotriva fascismului atît în țară, cît și pe teritoriul Ungariei (soldatul Eftimie Croitoru, căzut la trecerea Tisei) și al Cehoslovaciei. Dacă ostașii luptau cu arma în mînă împotriva trupelor naziste, oamenii din orașele și satele județului, alături de cei din întreaga țară, au făcut eforturi deosebite pentru mărirea producției, contribuind și ei la victoria finală asupra fascismului.

Această succintă prezentare este urmată de un rezumat al documentelor (p. 23—30) și de 126 de documente(p. 31 161); la sfîrșit se dă o hartă a localităților în care a avut loc dezarmarea trupelor germane. S-a precizat locul unde pot fi găsite documentele, cota, iar acolo unde s-a considerat necesar au fost întocmite și scurte note.

Organizat cronologic, cuprinzînd ordine ale comandamentului zonei militare, note telefonice, telegrame ale diferitelor organe de comandă ale armatei, ordine de operații, rapoarte operative, extrase din registrul istoric al Corpului 3 Armată (p. 161—169), fotografii, materialul ne înfățișează perioada 23 August — 1 septembrie 1944 din punct de vedere militar. Credem că ar fi fost necesară ilustrarea participării la aceste ,,zile fierbinți" și a populației civile teleormănene pentru a avea o imagine de ansamblu a tuturor acțiunilor întreprinse.

Valoarea documentară și informativă este reliefată și de portretele și mărturiile cîtorva participanți la eveniment: căpitan Gheorghe Dumitrescu, comandor Pelimon Aurel, scriitorul Alexandru Șiperco, soldatul Petre Bunea etc.

---

[6] Ion Bălă, Ion Moraru, *Zile fierbinți în Teleorman*. Culegere de documente 23 August — 2 septembrie 1944, București, Edit. Academiei R. S. România, 1979, 239 p.

www.dacoromanica.ro

Ultima parte a volumului (p. 191—209) cuprinde cîteva texte închinate actului de la 23 August 1944, publicate de presa locală și imagini de azi și de ieri ale localităților unde au avut loc acțiuni de dezarmare a trupelor fasciste (p. 209—232).

La indicele existent la sfîrșitul lucrării se impunea o verificare mai riguroasă în vederea eliminării unor erori de paginație (ex. : Vlad Predoi figurează la pagina 179 în loc de 189).

Prezenta culegere, printre primele ce prezintă acest moment pe plan local, constituie un omagiu adus celei de a 35-a aniversări a actului de la 23 August 1944, cît și celor ce și-au jertfit viața pentru înfăptuirea lui; el se înscrie, alături de documentele publicate de Centrul de istorie și teorie militară, în rîndul contribuțiilor valoroase menite să ducă la cunoașterea istoriei patriei și la educarea tinerei generații în spiritul respectului și admirației față de trecut.

★

În concluzie putem spune că — cu toate lipsurile remarcate în această prezentare — cele patru lucrări contribuie la o mai bună cunoaștere a desfășurării evenimentelor evocate în județul Teleorman. Ele vor fi deosebit de utile colectivului nostru la alcătuirea dicționarului istoric al acestui județ, operă la care colaborăm, de altfel, cu autorii lucrărilor prezentate.

Radu Dan Vlad, Coralia Folino, Daniela Bușă

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „PONTICA '81"

În zilele de 23—25 noiembrie 1981 s-au desfășurat lucrările sesiunii anuale a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța care de mai bine de un deceniu — devenită o manifestare științifică de înalt prestigiu — grupează an de an specialiști din aproape toată țara interesați să cunoască noile realizări în domeniul istoriografiei și arheologiei relativ nu numai la teritoriul românesc dintre Dunăre și mare ci și la celelalte provincii ale țării.

În prima zi a avut loc ședința plenară în sala de festivități a muzeului în prezența unui larg public de cercetători, muzeografi, cadre didactice, arhiviști provenit din principalele centre universitare (București, Iași, Cluj-Napoca, Timișoara) precum și din diferite orașe (Tulcea, Craiova, Galați, Bacău, Slobozia, Vaslui etc.), în cursul căreia Elena Borodi, secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R. a rostit un cuvînt de salut în numele organelor de partid și de stat locale iar dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a prezentat darea de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1980—noiembrie 1981 menită să oglindească bogatele realizări în domeniul istoriei ale acestei unități științifice care se bucură de un deosebit prestigiu nu numai în țară dar și peste hotare. În continuare au fost expuse următoarele comunicări: prof. Simion Tavitian, Școala interjudețeană de partid Constanța; *Dezarmarea — imperativ vital pentru existența și progresul umanității;* dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie București, *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.e.n;* dr. Radu Florescu, Centrul de perfecționare al C.C.E.S., *Țara lui Dromichaites;* general maior Eugen Bantea, Ministerul Apărării Naționale, *Un analist belgian al războiului de independență al României din 1877—1878;* Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., *Evoluția României interbelice.* Comunicările prezentate au trezit un interes deosebit în rîndul asistenței prin materialul documentar valoros care a stat la baza alcătuirii lor. În acest fel s-a putut avea o nouă imagine cu privire la problema dezarmării de a cărei rezolvare în zilele noastre depinde existența întregii umanități, la problema culturii materiale a triburilor geților și a legăturilor lor cu cetățile grecești de pe coasta Mării Negre, la o nouă ipoteză privind localizarea geografică a statului dac pe vremea lui Dromichaites (zona mijlocie a podișului Moldovei), la o lucrare monografică mai puțin cunoscută privind participarea armatei române la războiul ruso-turc din 1877—1878, în fine la condițiile istorice interne și mai ales externe ale dezvoltării României în perioada interbelică.

În cursul aceleiași zile lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții după cum urmează: **Secția I Arheologia comunei primitive,** Gl. Caraiovan, *Evoluția geologică a zonei Mamaia în cuaternarul tîrziu;* Eugen Comșa, *Contribuții privind practicarea vînătorii în cursul epocii neolitice;* El. Lăzurcă, *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Caracliu (jud. Tulcea);* P. Hașotti, *Contribuții la începutul epocii neolitice în Dobrogea;* S. Marinescu-Bîlcu, *În legătură cu cîteva opinii ale unor cercetători străini asupra neoliticului românesc;* **Secția II** Colocviu organizat de Institutul de arheologie București și Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța cu tema „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea", P. Alexandrescu, *Cadrul problemei;* M. Nasta, *Tratamentul prizonierilor în Grecia în secolele VI—IV î.e.n.;* Al. Niculescu, *Ideea de război și pace în secolele V—IV î.e.n.;* Vl. Iliescu, *Asedii ale orașelor vest-pontice;* Al. Ștefan, *Probleme ale strategiei Histriei în epoca preromană;* C. Preda, *Noi cercetări privind incintele de la Callatis;* A. Aricescu, *Drumuri romane în Dobrogea;* E. Doruțiu-Boilă, *Raportul dintre castre și canabae;* **Secția IV Arheologie greco-romană** (Sala III), N. Conovici, M. Neagu, *Noi ștampile de amfore elenistice din zona brațului Borcea;* Livia Buzoianu, *Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică;* Al. Bîrlădeanu, *Statuete de teracotă într-un complex funerar din secolul IV î.e.n. descoperit la Mangalia;* A. Rădulescu, N. Georgescu, M. Bărbulescu, *Observații stratigrafice asupra fortificației de la Albești;* N. Georgescu, Oct. Bounegru, *Precizări asupra necropolei tumulare de epocă elenistică de la Callatis;* H. Daicoviciu, *Cu privire la cronologia cetății dacice de la Costești;* B. Mitrea, *Contribuții la studiul tezaurului de la Dăieni;* I. Ioniță. *Unele aspecte privind stăpînirea romană în sudul Moldovei;* Cr.

www.dacoromanica.ro

Alexandrescu. *Două piese de podoabă din sticlă descoperite în nordul Dobrogei;* **Secția a VI-a Arheologia și istoria evului mediu,** Maria Comșa, *Pescuitul în Dobrogea în epoca feudalismului timpuriu;* S. Baraschi, I. Papasima, *Un cuptor de piatră din epoca feudală de la Păcuiul lui Soare,* P. I. Panait, *Materiale și tipuri de construcții în așezările feudale din centrul Câmpiei române;* I. Vasiliu, *Cronologia obiectelor de podoabă din cimitirul feudal timpuriu de la Isaccea;* G. Custurea, *Considerații asupra circulației monetare de la Păcuiul lui Soare în secolul al XI-lea;* P. Diaconu, A. Panaitescu, *Tehnica presiunii la bijuteriile de la Păcuiul lui Soare;* D. Căpățînă, *Un tun din secolul al XV-lea descoperit în cetatea medievală Giurgiu în 1981;* **Secția a VII-a Istoria modernă,** Anca Ghiață *Circulația cărții românești în Dobrogea în secolele XVIII și XIX:* Constantin Șerban, *Mărturii contemporane relative la orașul Constanța de la jumătatea secolului al XIX-lea (1854—1855);* Gh. Dumitrașcu, *Instituții de cultură și de cult ale românilor din Dobrogea înainte de 1877,* Al. Vlădăreanu, *Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României, acțiuni militare desfășurate în Balta Ialomiței (1877—1878);* R. Ciuceanu, *Patriotismul lui Remus Opreanu exprimat în convingerile sale istorice;* A. Duțu, Cr. Păunescu, *Preocupări privind modernizarea Dobrogei în dezbaterile Corpurilor legiuitoare din România (1880—1885);* Monica Suceveanu, *Contribuții la cunoașterea istoricului bibliotecilor publice și școlare din județul Constanța la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.*

În comunicările prezentate autorii lor au scos în evidență pe baza materialelor arheologice descoperite în recentele săpături unele aspecte privind practicarea unor ocupații de bază în viața omului primitiv (vînătoarea, pescuitul, agricultura) pe de o parte iar pe de alta unele soluții la care acesta a recurs pentru folosirea unor materiale locale la construirea locuinței și la confecționarea uneltelor și armelor; de un interes deosebit s-au bucurat acele lucrări prezentate la colocviul „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea" pe baza cărora s-au putut înțelege mai bine mentalitatea care domina în conștiința popoarelor din antichitate cu privire la stabilirea momentului de casus belli, la desfășurarea războiului ofensiv și defensiv la modul de aprovizionare al trupelor aflate în campanie etc. Același interes s-a manifestat și pentru comunicările pe baza cărora s-au putut cunoaște: aria geografică a comerțului cu amfore grecești și cu obiecte de lux în epoca elenistică, tehnica metalurgiei autohtone și a unor meșteșuguri precum și răspîndirea elementelor de cult în Dacia romană. În ceea ce privește comunicările consacrate problemelor evului mediu în ele au fost subliniate în special, tot pe baza materialelor arheologice descoperite în ultimii ani, noi aspecte relativ la practicarea în mediul rural și urban a schimbului de mărfuri, la nivelul pe care l-a atins arta militară românească la sfîrșitul secolului al XIV-lea, la liniile generale ale politicii externe practicate de domnii țărilor române față de Poarta otomană etc. Cum era și firesc în comunicările privind istoria modernă s-a constatat interesul deosebit manifestat de autori pentru unele probleme ale istoriei Dobrogei din perioada stăpînirii otomane, din perioada războiului de independență al României din 1877—1878 și din perioada de după alipirea Dobrogei la România. În acest sens au fost discutate probleme privind efectele nefaste ale războiului Crimeii asupra populației din teritoriul dintre Dunăre și mare, participarea populației autohtone la operațiile militare din 1877—1878, la dezvoltarea vieții economice, sociale, politice și culturale din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea în Dobrogea etc.

În seara aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au vizionat un spectacol de teatru organizat în sala Ovidiu cu tema: „Ultima zi din viața istoricului N. Iorga" interpretat cu mult talent de actori ai teatrului de stat din localitate.

În ziua a doua a sesiunii științifice au fost prezentate comunicări în cadrul următoarelor secții: **Secția a II-a** Colocviul „Problemele păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea": Al. Suceveanu. *Date noi despre apărarea litoralului dobrogean în epoca romană;* M. Alexandrescu-Vianu, *Conceptul de artă militară;* L. Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor de la Barboși;* M. Zahariade, *Cu privire la organizarea și istoria legiunii a II-a Herculia din Dobrogea la sfîrșitul secolului III e.n.,* C. Domănențu, A. Sion, *Incinta romană tîrzie de la Histria,* I. Cătăniciu, M. Mărgineanu-Cristoiu, *Incinta de la Tropaeum Traiani;* N. Georgescu, *Evoluția incintelor tomitane:* **Secția a III-a Civilizația traco-getică,** S. Morintz, *Probleme cu privire la Hallstattul timpuriu și mijlociu în Dobrogea:* N. Harțuche, *Așezarea de tip Babadag de la Mazîru;* Em. Moscalu, *Unele urme de cultură materială scitică în mediul traco-geto-dacic,* M. Mănucu-Adameșteanu, *Răspîndirea amforelor de transport grecești pe teritoriul României în epoca arhaică;* M. Irimia, *Ceramica geto-dacică din Dobrogea în lumina cercetărilor de la Bugeac;* V. Sîrbu, *Importuri grecești în așezarea getică de la Grădiștea (jud. Brăila),* M. Turcu, *Îndeletniciri ale geto-dacilor din centrul Câmpiei Române;* N. Conovici, *Locuirea getică din sud vestul Dobrogei în perioada clasică a culturii geto-dace;* V. Lică, *Wilhelm Bessell și religia geților* etc. **Secția a IV-a Arheologie clasică română,** Carmen Petolescu, *Aspecte ale istoriei Daciei oglindite în emisiunile monetare din timpul lui Filip Arabul;* A. Aricescu, *Din nou despre Cohors I Cilicum;* A. Rădu-

www.dacoromanica.ro

lescu, M. Bărbulescu, *Descoperiri epigrafice recente;* Constantin Petolescu, *Un prefect al flotei moesice:* C. Mușețeanu, *Cîteva fragmente sculpturale de epocă romană din Dobrogea;* A. Rădulescu, Gh. Papuc, Tr. Cleante, *Un edificiu inedit din Tomis. Materiale arheologice;* C. Chera, V. Lungu, *Noi morminte de epocă romană din necropolele Tomisului;* A. Spiridon, *Bazele economice ale continuității romane și românești;* M. Brudiu, *Informații preliminare despre două morminte tumulare din necropola castelului roman de la Galați;* **Secția a VII-a Istoria Modernă,** Oct. Georgescu, *O așezare veche românească — Dăieni;* M. Bălăbănescu, *Contribuția învățătorilor dobrogeni la Etymologicum Magnum Romaniae (1884—1885);* A. Pop, *Activitatea Serviciului sanitar al județului Constanța între anii 1878—1900;* I. Bitoleanu, *Citakii dobrogeni — legendă sau adevăr;* M. Luca, *Informații în legătură cu prezența italienilor în Dobrogea pe baza unor documente de arhivă;* G. Lungu, *Dezvoltarea comerțului și a instituțiilor de credit din județul Constanța (1878—1916);* P. Zaharia, L. Serghie, *Dezvoltarea economică a județului Tulcea între anii 1878—1916;* M. Savin, *Lucrări edilitare în județul Constanța la începutul secolului al XX-lea;* Al. Porțeanu, *Rădăcinile istorice ale culturii socialiste românești și rolul lor în desăvîrșirea unității culturale a poporului român;* G. Boroandă, *Un document inedit cu privire la activitatea Briculul Mircea — jurnalul istoric;* C. Atanasiu, *Jurnalul istoric al Diviziei de Mare (1901—1934);* H. Rabinovici, *România în contextul politicii marilor puteri europene în timpul celui de al doilea război mondial;* N. Niculae, *Autobiografia lui Iscru Vasile din 1944.*

În comunicările prezentate ca și în discuțiile purtate pe marginea lor au fost făcute cunoscute mai întîi noi aspecte privind problema păcii și războiului în orașele greco-romane din Dobrogea și anume: lucrările defensive de pe litoralul dobrogean și de-a lungul malului dobrogean al Dunării, în epoca romană, organizarea militară a castrelor romane din Dobrogea, reflectarea conceptului de artă militară în textele scriitorilor antici etc. Totodată specialiștii și-au concentrat atenția asupra unor probleme legate de cultura materială și spirituală a autohtonilor din Dacia preromană de ex. tehnica fortificației din cetățile getice dobrogene, construcția locuințelor civile, practicarea meșteșugurilor (în special olăritul, metalurgia metalelor prețioase) evoluția relațiilor comerciale cu cetățile grecești din bazinul mării Mediterane, ritualul de înmormîntare etc. Cît privește comunicările privind cultura materială și spirituală autohtonă din Dacia romană ele au semnalat circulația unor noi emisiuni monetare romane, descoperirea de edificii, morminte romane și tumulare; în altele s-au adus în discuție date noi privind organizarea militară din Dacia romană. Discuții fructuoase s-au purtat și pe marginea materialelor prezentate la secția de istorie modernă unde au fost abordate probleme în legătură cu continuitatea de locuire românească în teritoriul dintre Dunăre și mare în epoca otomană, viața economică și administrativă a județelor Tulcea și Constanța la sfîrșitul secolului al XIX-lea, activitatea portuară din Constanța la începutul secolului XX, activitatea flotei maritime românești în perioada interbelică, desfășurarea celui de al doilea război mondial pe teritoriul Dobrogei etc. În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au efectuat o excursie de documentare la șantierul arheologic de la Ovidiu unde din 1979 au început săpăturile pentru degajarea zidurilor unei cetăți bizantine din secolele V—VI pe malul lacului cu același nume și la Mangalia unde au vizitat muzeul arheologic în noul local și recentul șantier arheologic din afara incintei vechii cetăți Callatis unde au fost descoperite altare sacre din epoca elenistică.

În ultima zi a sesiunii științifice au fost expuse următoarele comunicări: **Secția V-a Arheologia romano-bizantină,** Cl. Băluță, *Sigilla mortarum identice în nordul Dobrogei și în Dacia;* F. Topoleanu, *Noile descoperiri arheologice de la Isaccea:* Gh. Papuc, *Despre apeductele Tomisului;* Z. Covaceff, *Observații asupra monumentelor sculpturale descoperite la Edificiul roman cu mozaic:* M. Bucovală. *Materialul vitric din fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu;* A. Opaiț, *Unele considerații privind două tipuri de amfore romano-bizantine:* V. M. Bauman, *Observații asupra cercetărilor arheologice din villa romana tîrzie de lîngă Telița (Tulcea);* O. Bounegru, *Precizări privind Cohortes musculorum Schyticorum;* Al. Barnea, M. Mărgineanu-Cîrstoiu, *Basilica romană de la Tropaeum Traiani;* S. Ștefan, *Cetatea romană tîrzie de la Murighiol, studiu aerofotogrametrie;* Maria Coja, *O cataramă romano-bizantină de la Arganum;* I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite de la Durostorum;* Secția a VI-a Istoria contemporană, D. Rădulescu, *Contribuții ale gînditorilor militari români la opera de asigurare a independenței, suveranității și integrității României (1919—1933);* C. Botoran, *Semnificația tratatului de la Neuilly-sur-Seine în evoluția relațiilor româno-bulgare;* S. Lascu, *Contribuții la cunoașterea istoricului organizațiilor social-democrate din Dobrogea în perioada interbelică;* D. Mîndru, *Aspecte culturale și științifice în presa dobrogeană interbelică;* I. Talpeș, *Poziția României în contextul crizei europene din vara anului 1938;* M. Ionescu, *Istoria națională — componentă majoră a propagandei Partidului Comunist Român în anii rezistenței antifasciste:* M. Badea, *Istoriografia ca armă de luptă împotriva fascismului;* Maria Drugă, *Din agenda de lucru a primului prefect comunist din județul Constanța;* Marian Ștefan, *O scrisoare inedită a lui Gh. Magheru către Avram Iancu din 1848;* O.Matichescu, *Lupta împotriva războiului și pentru pace în tradițiile clasei muncitoare românești;* **Secția a VIII-a Memorialistică, muzeografie, artă și etnografie,**

www.dacoromanica.ro

E. Fruchter, G. Mihăescu, *Sensuri noi în interpretarea operei tomitane a lui Ovidiu;* I. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale realizării bazei de date arheologice în cadrul sistemului informativ de evidență a patrimoniului cultural național;* P. Grigoriu, *Istoricul C. D. Aricescu și Dobrogea,* A. Răducănescu, *File din istoria arhivelor dobrogene;* L. Marcu, *Aspecte ale vieții de familie la meglenițli din Dobrogea* etc.

În comunicările prezentate s-au cunoscut noi aspecte ale culturii materiale și spirituale din Dacia romană și din Dobrogea bizantină. În acest sens necesită a fi subliniate acele lucrări privind organizarea administrativă și militară, circulația monetară bizantină, aprovizionarea cu apă potabilă a cetăților de pe țărmul vestic al mării Negre, practicarea meșteșugurilor de artă, importul de obiecte de artă din Imperiul roman și din Imperiul bizantin. La secția de istorie contemporană s-au impus ale comunicări cu privire la viața politică, socială și culturală din România interbelică la activitatea în ilegalitate a P.C.R. în Dobrogea, la lupta P.C.R. după 23 August pentru instaurarea unei noi societăți în teritoriul dintre Dunăre și mare etc.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice au luat cuvîntul din partea participanților prof. I. Barnea, B. Mitrea, și general maior E. Bantea care și-au exprimat satisfacția de a fi participat la o reușită manifestare științifică în cursul căreia specialiștii au făcut un fructuos schimb de materiale și opinii asupra unor probleme de istoria Dobrogei în special și de istoria României în general. La rîndul său dr. A. Rădulescu directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a făcut un bilanț al celor aproape 100 de comunicări prezentate în cele 8 secții și în ședința plenară, și a ajuns la concluzia că materiale puse în discuție cu acest prilej reprezintă o valoroasă contribuție la istoriografia românească actuală; totodată a făcut un apel călduros pentru prezentarea în viitor a mai multor comunicări privind istoria modernă și contemporană de către specialiști și i-a asigurat pe participanți de publicarea materialelor prezentate la sesiune, cu sprijinul organelor locale de partid și de stat care de altfel au asigurat din plin condiții optime pentru desfășurarea lucrărilor actualei sesiuni „Pontica 1981" și cărora le-a adresat mulțumiri în numele celor prezenți.

Constantin Șerban

A VIII-A ÎNTÎLNIRE A COMISIEI MIXTE ROMÂNO-SOVIETICE DE ISTORIE

Înființată la începutul anului 1973, în cadrul unei reuniuni desfășurate la București, *Comisia mixtă a istoricilor din România și URSS* s-a întrunit apoi, în mai multe rînduri, la: București (3—5 octombrie 1973)[1], Moscova (16—18 decembruc 1974)[2], București și Suceava (22—28 septembrie 1975)[3], Moscova și Samarkand (6—12 septembrie 1976)[4], București (12—19 decembric 1977)[5], Frunze (30 august — 6 septembrie 1978)[6] și Constanța (22 25 aprilie 1980)[7].

Cea de-a VIII-a întîlnire a avut loc la Erevan, capitala R.S.S. Armenia, în perioada 10—14 noiembrie 1981, în organizarea Comitetului național al istoricilor din Uniunea Sovietică, a Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și URSS și a Institutului de istorie al Academiei de Științe din Republica Socialistă Sovietică Armenia. Tema acestei reuniuni a fost: *Particularitățile formării statelor naționale în Europa centrală și de sud-est, oglindite în istoriografia română și sovietică.*

[1] Tema dezbaterii științifice organizată cu accastă ocazic a fost: *România în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Împrejurările istorice în care a avut loc insurecția națională, armată, antifascistă și antiimperialistă din August '44* (Vezi „Revista de istorie" nr. 1/1974, p. 132—133).

[2] *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară din România,* (rev. cit., nr. 8/1975, p. 1264—1265).

[3] *Mișcarea revoluționară din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Revoluția din 1905 din Rusia* (vezi rev. cit., nr. 12 1975, p. 1938 1939).

[4] *Mișcarea de cliberare națională din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Balcani. Relațiile româno-ruse și războiul din 1877 1878* (vezi rev. cit., nr. 11/1976, p. 1807—1809).

[5] *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și experiența socialismului în România* (vezi rev. cit., nr. 3 1978, p. 515 516).

[6] *Gîndirea progresistă din România și Rusia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea — factor principal de progres, de cunoaștere și apropiere între cele două popoare* (vezi rev. cit., nr. 9 1978, p. 1685—1687).

[7] *Legături între România și popoarele din Rusia în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea și reflectarea lor în izvoarele istorice din cele două țări* (vezi rev. cit., nr. 9/ 1980, p. 1802—1803).

www.dacoromanica.ro

La reuniunea științifică de la Erevan au participat din țara noastră: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, președintele părții române în Comisia mixtă de istorie; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Universitatea din București, secretarul părții române în comisia mixtă; prof. univ. dr. Damian Hurezeanu, Academia „Ștefan Gheorghiu", conf. univ. dr. Nicolae Ceachir, Universitatea din București și Ioana Constantineseu și Paul Oprescu, cercetători științifici principali la Institutul de istorie „N. Iorga".

Partea sovietică la reuniune a fost reprezentată de acad. I. I. Minț, președintele părții sovietice în Comisia mixtă, dr. V. N. Vinogradov, director adjunct al Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. vicepreședinte al părții sovietice în Comisia mixtă, dr. L. E. Semenova — Institutul de slavistică și balcanistică, secretara părții sovietice în Comisia mixtă, dr. G. B. Garibadjanian, președintele Secției de științe sociale a Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. G. A. Avetisian, directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. V. I. Grosul, Institutul de istorie al URSS, dr. K. P. Góghina, Institutul de slavistică și balcanistică, conf. univ. dr. M. M. Zališkin, Universitatea Lomonosov din Moscova, candidat în științe S. E. Kolandjian, Institutul de istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, dr. M. A. Muntean, Institutul de economie a sistemului mondial socialist, dr. N. D. Smirnova, Institutul de slavistică și balcanistică, dr. S. M. Falkovici, Institutul de slavistică și balcanistică, A. G. Țucanova, membră a Comisiei mixte de istorie, vicepreședintă a Asociației de prietenie sovieto-române, prof. dr. E. E. Certan, Facultatea de istorie a Universității din Chișinău.

O prezență activă la această reuniune științifică și o contribuție deosebită la organizarea ei a avut dr. G. A. Avetisian, directorul Institutului de istorie al Academiei de științe a R. S. S. Armenia.

După sosirea la Erevan, în după-amiaza zilei de 10 noiembrie a avut loc primirea participanților la reuniune la Prezidiul Academiei de Științe din R.S.S. Armenia. Participanții la sesiune au fost salutați, în numele Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, de acad. Abgar Ioanessian, vicepreședinte al Academiei gazdă. Președinții părților română și sovietică în Comisia mixtă, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România și acad. I.I. Minț, au mulțumit călduros gazdelor pentru primirea făcută participanților la lucrările comisiei mixte. Ambianța deosebită în care s-a desfășurat această întîlnire ne-a dat tuturor posibilitatea documentării cuprinzătoare asupra problemelor istorici mai vechi și mai noi a pămînturilor armene și a locuitorilor lor.

În continuare a fost vizitată o instituție remarcabilă de cultură armeană „Matenadaran" (Casa de păstrat vechi manuscrise armene), în fapt un institut de cercetare a vechilor documente armenești și de traducere în și din limba armeană. Un impresionant muzeu amenajat în institut oferă posibilitatea oricărui vizitator de a cunoaște de la primele manuscrise armene, aparținînd etapei cuprinse între secolele al VII-lea — al X-lea și de la primele traduceri făcute încă din secolele al V-lea — al VII-lea, evoluția activității depuse pe acest tărîm pînă în vremurile mai apropiate de noi.

În muzeu se acordă un spațiu deosebit expunerii operelor primilor istorici ai Armeniei, care au studiat și scris mai ales despre istoria acestor pămînturi.

Institutul „Matenadaran" deține un fond de 16.886 manuscrise vechi, dintre care 13.622 armenești, iar celelalte în alte limbi. Multe documente au reflecții interesante privind istoria patriei noastre.

În dimineața zilei de 11 noiembrie, în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, s-au deschis lucrările propriu-zise ale sesiunii științifice, prezentînd referate Ștefan Ștefănescu, președintele părții române în Comisia mixtă a istoricilor din România și URSS, *Statalitatea românească — factor al evoluției societății românești*, V. N. Vinogradov, *Istoriografia sovietică privitoare la unele probleme ale formării statelor în Europa de sud-est la începutul veacului al XIX-lea* și S. M. Falkovici, *Particularitățile formării statelor naționale din Europa centrală oglindite în lucrările istoricilor sovietici*.

În continuare, a fost vizitat complexul memorialistic și muzeul „Sarderabad", dedicat eroismului luptelor seculare pentru libertate ale armenilor. A fost apoi vizitat — în același complex — muzeul de etnografie al R.S.S. Armenia.

Sesiunea științifică a continuat apoi, în sala de conferințe a acestui complex muzeal, prin prezentarea de către Paul Oprescu a referatului intitulat *Formarea statelor naționale în Europa Centrală și de sud-est în istoriografia românească*; G. B. Garibdjanian, președintele secției de științe sociale a Academiei de Științe a R.S.S. Armenia, a prezentat apoi referatul *Particularitățile formării statului sovietic în Transcaucazia*.

În cadrul discuțiilor pe marginea acestor prime referate au luat cuvîntul: I. I. Minț, Ștefan Ștefănescu, Gh. I. Ioniță, V. I. Grosul, M. M. Zališkin și Nicolae Ceachir, care au făcut

www.dacoromanica.ro

aprecieri asupra valorii științifice a referatelor prezentate, precum și unele observații și sugestii în legătură cu unele probleme a căror cercetare mai profundă ar putea să conducă în viitor la concluzii mai argumentate, deschizătoare de mai largi perspective pentru înțelegerea exactă a tematicii respective.

În dimineața zilei de 12 noiembrie lucrările comisiei mixte au continuat în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia cu prezentarea referatelor: Formarea statului independent român în literatura rusă prerevoluționară și în literatura sovietică de V. I. Grosul și E. E. Certan; Istoriografia românească postbelică despre formarea statului modern român, de Gh. I. Ioniță; Rolul României în sprijinirea formării statelor naționale în sud-estul Europei, de Nicolae Ceachir; Colaborarea militară româno-rusă în perioada 1859—1877, de M. M. Zalîșkin.

În cadrul unei noi runde de discuții au luat cuvîntul: L. E. Semenova, D. Hurezeanu, K. P. Goghina, Paul Oprescu, E. E. Certan și Ștefan Ștefănescu.

În cursul după amiezii, participanții la lucrările comisiei mixte au vizitat Muzeul de istorie al R.S.S. Armenia, o prestigioasă instituție ce adăpostește valori excepționale ale istoriei și culturii armene din cele mai vechi timpuri pînă azi.

În cursul serii, participanții la lucrările comisiei mixte au fost oaspeți ai filialei armene a Asociației de prietenie sovieto-române. După un schimb de păreri extrem de fructuos, la care au participat principali conducători și activiști ai acestei filiale ce funcționează de aproape 20 de ani, participanților le-a fost oferit un concert de muzică populară armeană prezentat de artiști amatori din Erevan.

Lucrările comisiei mixte au fost reluate în dimineața zilei de 13 noiembrie, în sala Prezidiului Academiei de Științe a R.S.S. Armenia. Au fost prezentate următoarele referate: *Mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani în prima jumătate a secolului al XIX-lea și armenii* de S. E. Kolandjian; *Formarea statului modern român în context european* de Damian Hurezeanu; *Istoriografia sovietică despre formarea statului albanez* de N. D. Smirnova; *Raportul național-social în procesul de formare a statalității în Europa de sud-est* de A. A. Iazcova (prezentat, în absența autoarei, de M. A. Muntean) și *Conștiința unității de neam—premisă a formării statului modern român* de Ioana Constantinescu.

La discuții pe marginea ultimelor referate prezentate au participat: V. N. Vinogradov, S. M. Falkovici, M. M. Zalîșkin, Nicolae Ceachir, M. A. Muntean și D. Hurezeanu.

La închiderea reuniunii științifice de la Erevan a Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și U.R.S.S. a avut loc, într-un cadru festiv, semnarea protocolului care consemnează rezultatele fructuoase ale acestei noi întîlniri a istoricilor din cele două țări. Cu acest prilej, s-a hotărît ca viitoarea reuniune a Comisiei mixte să se desfășoare în țara noastră, la Craiova, în iunie 1982, pe temele: *Reformă și revoluție în istoria României și a Rusiei* și *Dezvoltarea culturii și artei în România și Rusia în perioada secolelor al XV-lea — al XVII-lea.*

În cadrul festivității de închidere a lucrărilor comisiei mixte a istoricilor români și sovietici au rostit alocuțiuni prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România și acad. I. I. Mînț, președinții părților română și sovietică în Comisia mixtă a istoricilor din cele două țări.

În cursul serii, participanților la această întîlnire științifică le-a fost oferit un program de filme privind dezvoltarea economico-socială, istoria și cultura armenească, precum și frumusețile naturale ale acestei republici.

Ziua de 14 noiembrie a fost consacrată unei vizite documentare în orașul industrial Kirovocan și la unele locuri turistice situate în zona muntoasă a Armeniei și în vecinătatea lacului Sevan. Oficialitățile orașului Kirovocan au asigurat un interesant program de vizite la principalele obiective economice, sociale și de cultură din localitate.

În dimineața zilei de 15 noiembrie participanții la reuniunea științifică de la Erevan au vizitat complexul patriarhal Ecimiazin, pe raza căruia se găsește reședința patriarhului tuturor armenilor din lume Vazghen I. Cu acest prilej, au fost vizitate cîteva lăcașuri de cult armean, precum cel din secolul al IV-lea din Ecimiazin și cele din secolul al VII-lea (Ribsime și Zvartnos), monumente de excepțională însemnătate pentru cunoașterea străvechii civilizații armenești.

Astfel a luat sfîrșit vizita delegației istoricilor români în R.S.S. Armenia, prilejuită de organizarea, la Erevan, a celei de-a VIII-a întîlniri a comisiei mixte a istoricilor din România și Uniunea Sovietică. Ca și precedentele întîlniri ale comisiei mixte și aceasta s-a înscris ca o excelentă ocazie pentru mai buna cunoaștere și apropiere a istoricilor din cele două țări vecine și prietene, pentru strîngerea și mai puternică a legăturilor de colaborare și prietenie dintre țările și popoarele noastre.

Gheorghe I. Ioniță

www.dacoromanica.ro

AL IX-lea CONGRES TURC DE ISTORIE

În perioada 21 25 septembrie 1981 a avut loc la Ankara cel de-al IX-lea Congres turc de istorie, organizat de către Societatea turcă de istorie *(Türk Tarih Kurumu)*. Inițiate încă din timpul vieții lui Atatürk, sub patronajul căruia s-au desfășurat primele două congrese (Istanbul, 1932 și 1937), aceste reuniuni științifice, devenite cea mai însemnată manifestare în domeniul cercetărilor de istorie a Turciei, se organizează, de regulă, din patru în patru ani. Congresul din acest an, desfășurat sub înaltul patronaj al șefului statului turc, generalul Kenan Evren, a avut o semnificație aparte, fiind închinat Centenarului nașterii lui Atatürk.

Ca de obicei, deschiderea lucrărilor congresului a fost precedată de o vizită a participanților la Mausoleul lui Atatürk, impresionant complex în stil hitit, unde s-a păstrat un moment de reculegere în memoria marelui om de stat, fondatorul Turciei republicane și în același timp al Societății de istorie, reformatorul cercetării istorice și al învățământului de specialitate în Turcia. Precizăm că Societatea turcă de istorie, ca și Societatea turcă de lingvistică *(Türk Dil Kurumu)* sînt încă finanțate din moștenirea lăsată lor prin testament de către Atatürk.

Iarăși potrivit tradiției, la începutul ceremoniei de deschidere a lucrărilor congresului, desfășurată în marea sală Farabi a Facultății de Filologie și Istorie-Geografie a Universității din Ankara, a fost intonat imnul național turc și a fost interpretată uvertura „Academica" de Johannes Brahms. Apoi, generalul K. Evren, șeful statului, a rostit cuvîntul inaugural.

Evocînd strălucita personalitate a lui Mustafa Kemal Atatürk, „care, prin reformele și ideile sale, a indicat o cale nouă lumii întregi", generalul Evren și-a exprimat satisfacția pentru larga participare internă și internațională la congres și a atras atenția asupra necesității efectuării unor cercetări obiective privind istoria turcilor. „Noi sîntem convinși, — a declarat șeful statului turc —, că prin cercetările dv. obiective, în lumina ideilor lui Atatürk, și prin contribuțiile oamenilor noștri de știință, vor fi lichidate prejudecățile, care se mai manifestă uneori, din motive politice și sentimentale, în lumea occidentală și vor fi puse în lumină marile contribuții la civilizația mondială ale națiunii noastre, care a ocupat totdeauna un loc de seamă în istoria universală...". În continuare vorbitorul a arătat că „deja lucrările întreprinse în acest spirit au avut ca rezultat eliminarea unor cunoștințe greșite despre istoria noastră și scoaterea la lumină a adevărului. Nu trebuie să uităm că nu vom putea descoperi adevărul decît examinînd în mod obiectiv problemele de istorie, departe de orice sentiment de ură și ranchiună". În încheiere, generalul Evren a declarat deschise lucrările congresului.

În continuare au rostit scurte alocuțiuni prof. Enver Ziya Karal, președintele Societății turce de istorie, prof. Sedat Alp, secretar general al Societății turce de istorie și al celui de-al IX-lea Congres turc de istorie, precum și Uluğ Iğdemir, directorul general al numitei societăți. Între altele, prof. Karal a remarcat că soluțiile găsite de Atatürk pentru Turcia pot fi socotite valabile nu numai pentru această țară, iar prof. Alp a apreciat că astăzi știința istorică turcă a atins un asemenea nivel, încît și savanții străini pot învăța de la colegii lor turci. În cuvîntul directorului general (administrativ), care, potrivit tradiției, a prezentat un raport asupra activității Societății de la precedentul congres și situația materială a acesteia, a fost menționat, între acțiunile reușite organizate de Societate, și Simpozionul turco-român de istorie de la Ankara, din 1977, consacrat Centenarului Independenței de stat a României (gest unic — adăugăm noi — în analele relațiilor dintre foști adversari!).

Ceremonia de deschidere a luat sfîrșit prin vizitarea unei expoziții de carte, unde au fost expuse lucrările mai importante editate de-a lungul anilor de către Türk Tarih Kurumu.

Ședințele de comunicări ale Congresului au început în după amiaza zilei de 21 septembrie și au continuat în zilele următoare pînă la 25 septembrie inclusiv, lucrările desfășurîndu-se atît în localul Universității (Facultatea de Istorie), cît și la Türk Tarih Kurumu.

La lucrările Congresului au luat parte aproape 500 de specialiști, din care 300 turci și 200 străini, din 27 de țări. Au fost prezentate, în cadrul a patru secțiuni, un număr de 436 de comunicări, din care: 106 la secția de civilizații ale Anatoliei antice și regiunilor înconjurătoare; 36 la secția de istorie a Asiei Centrale, a turcilor medievali și istoria Turciei; 113 la secția de istorie otomană (cu cea mai largă participare, inclusiv internațională); 92 de comunicări la secțiunea Atatürk și reformele sale.

Dincolo de aceste date statistice, care indică o masivă participare turcă și internațională la congres, se impune totuși constatarea că recenta reuniune de la Ankara, spre deosebire de congresele precedente, a fost, din păcate, lipsită de aportul cîtorva mari specialiști, ca Ömer Lütfi Barkan, Tayyib Gökbilgin și Cengiz Orhonlu, dispăruți între timp, Halil Inalcik, „decanul studiilor otomane", Kemal Karpat, Ercümend Kuran, Mithat Sertoğlu, Irène Mélikoff, Robert Mantran, Bistra Țvetkova, Vera Mutafčieva și alții. Absența atîtor nume mari din „Vechea Gardă" nu putea să nu se facă simțită, cel puțin la secția otomană,

www.dacoromanica.ro

unde nu totdeauna comunicările și discuțiile au atins cota marilor tensiuni și „scăpărări" de la congresele precedente.

În compensație, un număr destul de mare de tineri cercetători, turci și străini, au prezentat comunicări de substanță, bazate pe prelucrarea defterelor (condicilor) turcești și axate pe probleme social-economice și instituționale majore. E îmbucurător, deci, faptul că „Vechea Gardă" își are asigurat încă de pe acum schimbul de mîine. (De remarcat în chip deosebit eforturile istoriografiei japoneze de a asigura cadre turcologice, formate, prin studii universitare și prin doctorat, în Turcia). Pe de altă parte, reconfortantă este și constatarea că a scăzut sensibil ponderea comunicărilor tradiționale, consacrate istoriei evenimențiale, crescînd în schimb aceea a abordărilor structurale, pe baza prelucrării statistice, pe sangeacuri și orașe, a variatelor condici turcești dintr-o perioadă sau alta. De notat și prezența unui număr sporit de contribuții vizînd istoria civilizației otomane, deși încă insuficiente.

Organizatorii au avut intenția generoasă de a da posibilitatea unui număr cît mai mare de participanți să-și spună cuvîntul, să înfățișeze propriile cîștiguri științifice din domeniul său de preocupări. Dealtfel, aceasta se înscrie și pe linia tradiției acestor congrese, menite încă de la fondarea lor de către Atatürk, să traseze bilanțul cercetărilor naționale și străine din sfera istoriei Turciei. Totuși, poate că pe viitor s-ar dovedi mai eficientă formula organizării acestor congrese pe una sau cîteva teme majore, controversate, ale istoriei turcești și otomane. La secția otomană, am propune, bunăoară: fondarea statului otoman; caracterul și formele dominației otomane în Sud-estul Europei; *Pax Ottomanica;* agricultură, tehnici agricole și condiția țărănimii; orașul otoman; comerț, monedă și negustori; probleme ale demografiei otomane; imaginea europeană despre Imperiul otoman și imaginea otomană despre Europa; condiția femeii la vechii turci și la otomani; declinul statului otoman; modernizarea societății turco-otomane; prăbușirea Imperiului otoman. Formulate deci cît mai larg, dar nu vag, asemenea teme ar da posibilitatea unui mare număr de specialiști să examineze, din unghiuri cît mai variate (de ce nu și interdisciplinar, în colaborare cu Türk Dil Kurumu, Türk Kültürunü Araştırma Enstitüsü etc?) tema sau temele puse în discuție și s-ar ajunge astfel la un bilanț extrem de util și la o impulsionare fertilă a cercetărilor în domeniul respectiv.

În cele ce urmează spicuim cîteva dintre comunicările prezentate la secțiunea otomană, unde am participat mai mult și spre care, dealtfel, se îndreaptă cu precădere interesul istoricilor români.

Problema izvoarelor istoriei otomane și a valorificării lor a constituit obiectul unui număr destul de mare de comunicări. Astfel, Feyyaz Gürkan, în contribuția sa, *Un studiu asupra registrelor de judecată (şeriyye sicilleri)* a atras atenția cercetătorilor asupra acestei surse (conservate în 18 muzee și arhive ale Turciei), care se dovedește a fi extrem de importantă pentru cunoașterea societății otomane sub cele mai diverse aspecte. Cercetările întreprinse de Halil Inalcik și Halil Sahillioğlu pentru Bursa, Ronald Jennings pentru Kayseri, Halit Ongan și Özer Ergenç pentru Ankara etc. confirmă în totul această afirmație a cercetătorului turc. Semnalăm în treacăt faptul că cercetările profesorului Sahillioğlu au relevat existența unor înregistrări de robi (captivi) români în a doua jumătate a secolului XV, care, duși la Bursa, au reușit după cîtva timp să se elibereze și să-și facă aici o situație. Din păcate, a subliniat Feyyaz Gürkan, accesul la aceste comori arhivistice presupune o înaltă specializare paleografică și filologică (amintim că unele înregistrări ale kadiilor de la Bursa din veacul al XV-lea, studiate de H. Sahillioğlu, sînt în arabă), precum și o răbdătoare muncă de benedictin, ceea ce ridică problema —nerezolvată încă în chip satisfăcător nici în Turcia însăși — a formării cadrelor necesare.

Deosebit de interesantă și înnoitoare mi s-a părut comunicarea profesoarei Mübahat Kütükoğlu de la Universitatea din Istanbul, cu titlul *Însemnătatea registrelor de prețuri (narh defterleri) din punctul de vedere al istoriei civilizației*, în care a fost evidențiată valoarea listelor de prețuri oficiale, cu indicarea detaliată și precisă a tuturor categoriilor de mărfuri vestimentare, alimentare sau de altă natură desfăcute pe piața otomană, a sorturilor și provenienței lor etc., ca izvor pentru reconstituirea civilizației otomane într-o anumită perioadă. Din această perspectivă, oferită de cercetătoarea turcă, s-ar putea, de asemenea, folosi registrele de cheltuieli ale palatelor imperiale, cum sînt cele publicate recent de Ömer Lütfi Barkan, registre de ceremonial *(teşrifatçılık defterleri)*, registrele kadiilor *(şeriyye sicilleri)*, registrele esnafurilor etc, ca să nu mai vorbim de relatările călătorilor străini, care au mai fost exploatate.

Studiul lucrărilor de clasificare științifică și prelucrare rezumativă a celor peste 150.000 de documente conservate în Arhiva Muzeului Palatului Topkapi din Istanbul a fost prezentat de doamna Ülkü Altındağ, directoarea arhivei *(Lucrările științifice întreprinse la Arhiva Muzeului Palatului Topkapi)*, care a evidențiat eforturile depuse de colectivul muzeului pentru a continua vasta acțiune de întocmire a fișelor rezumative de evidență, inițiată și întreprinsă pînă în 1979 de către regretatul profesor Ismail Hakkı Uzunçarşılı.

www.dacoromanica.ro

Valorificarea unor fonduri arhivistice străine interesînd istoria Turciei a preocupat pe turcologii: Orhan Köprülü *(Problema izvoarelor externe ale istoriei otomane; izvoarele englezești — o încercare de metodă)*, Hadiye Tuncer *(Manuscrise privind Imperiul otoman în Arhiva Regală și în Biblioteca Națională ale Danemarcei; documente privind relațiile dintre Danemarca și Imperiul otoman)*, Hans Georg Majer *(Registrul vienez „al afacerilor importante")*, G. Hazai *(Manuscrise privitoare la istoria turcă conservate în Biblioteca Academiei Maghiare de Științe)*, Mario Grignaschi *(Documentele otomane conservate în Arhivele Casei de Este din Modena)*.

În cadrul aceleiași secțiuni, Hüseyin Dağtekin din Istanbul, a expus comunicarea *Situația actuală a cartografiei și noi*, prezentînd cu acest prilej realizarea proprie *Genel Tarih Atlası* (Atlas istoric general, Istanbul, 1980), prima lucrare de acest gen și de asemenea amploare în literatura turcă de specialitate. Din păcate, autorul n-a folosit pentru istoria noastră nici *Atlasul istoric* român (București, 1971), aflător în biblioteca Societății Turce de Istorie, nici alte lucrări românești sau străine, bine informate în domeniu, încît atlasul menționat este plin de greșeli în prezentarea istoriei României.

Începuturile statului otoman au ocupat locul central în comunicarea cunoscutului medievist de la Facultatea de Litere a Universității din Istanbul, prof. Șehabeddin Tekindağ, intitulată *Rolul* **Alp**-*ilor și* **Baba**-*ilor în fondarea statului otoman și problema mahomedanismului lui Osman Bey*, asupra căreia merită să stăruim o clipă, dată fiind și tangența ei cu istoria dobrogeană a patriei noastre. Relevînd că *Alp*-ii (turc. *alp, albı* = viteaz, curajos) erau un fel de „cavaleri" ai vechilor turci, care apărau cu arma în mînă liniștea și securitatea societății încă înainte de fondarea statului otoman, după aceasta numindu-se *gazii*, pe cînd vreme *Baba*-ii (turc. *babă*-tată, părinte), proveniți din foștii șamani central-asiatici, erau îndrumători spirituali ai turcilor trecuți la islamism, numindu-se ulterior șeici (sing. *șeyh)*, prof. Ș. Tekindağ a opinat că fondatorul statului otoman, numit în izvoarele mameluce și bizantine Otoman și descendent din Alp-i, el însuși aflîndu-se în fruntea acestora, a îmbrățișat credința islamică abia după căsătoria cu Malhun Hatun, fiica șeicului (baba) Edebali, de la care a primit ulterior sprijin în campaniile sale de *gaza* („război sfînt"), numindu-se după aceea Osman Gazi. Comunicarea evidențiază deci faptul că trecerea turcilor la islamism, începută masiv în secolul X, s-a făcut mai lent decît s-a crezut, întinzîndu-se astfel pe parcursul a mai multor secole, și că această convertire s-a dovedit foarte utilă conducătorilor otomani, prin asigurarea unui prețios sprijin din partea liderilor comunității musulmane, așa cum au relevat și documente publicate mai demult de către prof. Ö. L. Barkan și cercetări mai noi întreprinse de prof. Irène Mélikoff. Remarcăm, totuși, că epitelul de *gazi* (luptător în *gaza*, luptător pentru credință) este o atribuire tîrzie, aplicată abia începînd cu Murad I (1362—1389), așa cum a stabilit, pe baza vechilor condici otomane, Irène Beldiceanu-Steinherr. Ipoteza profesorului Tekindağ a fost dealtfel contestată la congres de către prof. Neșet Çağatay, care a susținut că turcii din tribul oguz *Kayı*, din care au descins otomanii, deveniseră musulmani încă înainte de venirea în Anatolia, chiar dacă ulterior ei n-au renunțat definitiv la vechile practici șamanice. Argumentarea sa, bazată mai mult pe rațiuni filologice și onomastice, nu mi s-a părut însă convingătoare. Ambii învățați au căzut totuși de acord că pentru turcii medievali (ca și pentru mongoli, aș adăuga), problema credinței n-a fost atît de importantă (cum s-a exagerat o vreme), de unde spiritul de toleranță în raport cu celelalte religii din statul lor. La rîndul său, prof. M. Guboglu a relevat că problema în discuție are mai multe șanse de rezolvare dacă se au în vedere și datele oferite de Rumelia. Or, aici cazul unui Saltuk Baba sau Ayaz Baba din Dobrogea, al unul Meskin Baba etc. indică conservarea unor tradiții și influențe creștine (despre care ne vorbește și D. Cantemir—M. M.), semn al unei „coexistențe pașnice" a islamismului și creștinismului în această zonă, la fel ca și în Anatolia.

Structurile social-economice și transformările instituționale ale Imperiului otoman din perioada clasică sau mai tîrzie au constituit obiectul comunicărilor mai multor tineri, formați la școala profesorului Halil Inalcik, după o metodă care se dovedește de mare viitor: studierea concretă, cantitativă, pe bază de registre inedite (de recensămînt, de judecată etc.) a unor zone (provincii) și localități (orașe) otomane, dintr-un anume interval de timp, ceea ce ar pregăti suportul documentar și interpretativ pentru marile sinteze la scara întregului imperiu. În această suită de comunicări, Zeki Arıkan *(Cercetări privind organizarea timarială în sangeacul Hamid)*, a urmărit aplicarea reformei agrare a lui Mehmed II (transformarea în timare a mii de *vakif*-uri și *mülk*-uri, probabil în anii 1476—1481) în numitul sangeac anatolian și contramăsurile lui Bayezid II. Autorul a afirmat că una din cauzele reformei cuceritorului Constantinopolului a fost lipsa de oșteni, resimțită în special după campania din 1476 în Moldova (era, de fapt, a doua campanie otomană împotriva lui Ștefan—M. M.). Cercetările lui Kepecioğlu în registrele de judecată de la Bursa au relevat (1942) că și Bayezid II, înaintea plecării în Moldova (1484), a resimțit această lipsă și a promis oricărui doritor să participe eficient la campanie un timar, fapt surprinzător într-un stat în care era o destul de mare impermeabilitate între „oamenii săbiei" și „turmă" *(reaya)*. Aceste două fapte, prin ele însele, sînt îndeajuns de elocvente de ceea ce însemna puterea de rezistență a Moldovei lui Ștefan cel Mare în fața expansiunii otomane.

www.dacoromanica.ro

Contribuții diutre cele mai valoroase au înfățișat, pe baza registrelor de recensămint *(tahrir defterleri)*, Çetin Varlık *(Cu privire la așezări și populație în sangeacul Kütahya, 1520—1571)*, Yusuf Oğuzoğlu *(Unele observații cu privire la populația or. Konya în a doua jumătate a veculni XVII)* și, mai ales, Özer Ergenç *(Situația demografică a or. Edirne la începutul secolului al XVIII-lea)*. S-a relevat că și la Konya, la fel ca și în restul lumii musulmane, creștinii nu locuiau în cartiere separate („ghetto"-uri), ci în cartiere mixte cu musulmanii. A rezultat, totodată, că la Edirne, la începutul secolului al XVIII-lea (potrivit unui registru din 1703), militarii alcătuiau 39% din populație, ceea ce, credem, indică limpede transformarea orașului într-o adevărată „bază militară" otomană în Europa după 1683. Foarte interesante sînt și alte date relevate de minuțiosul studiu cantitativ întreprins de Özer Ergenç.

Aspecte importante ale vieții economice din Imperiul otoman au fost puse în lumină, cu date noi, de către Halil Sahillioğlu *(Minele de la Gümüşhane — producția lor de aur și argint)*, Suraiya Faroqhi *(Cămila și „cămilăritul" în Anatolia în secolele XVI—XVII)*, Salvatore Bono *(Robi otomani în Italia în secolele XVI—XVIII)* și alții.

Unele instituții otomane au constituit obiectul comunicărilor prof. Bekir Kütükoğlu *(Cu privire la vekâyiinüvisilik)*, Yuzo Nagata *(Un registru de moștenire privind pe Karaosmaoğlu Hacı Hüseyin Aga (ayan de Manisa))* etc.

Eforturile de reformare și modernizare a Imperiului otoman au fost evidențiate de prof. Yaşar Yücel, decanul Facultății de Istorie și Filologie-Geografie din Ankara *(Un nou izvor, care dezvăluie orientările reformatoare ale lui Osman II*, izvor în curs de publicare la Sofia), prof. Roderic Davison, într-o splendidă comunicare *(Modernizarea diplomației otomane în perioada Tanzimatului)*, Musa Çadırcı *(Tanzimatul în guvernarea țării, 1839—1876)* și Coşkun Üçok *(Problema aplicării Constituției otomane din 1876 în perioada 1878—1908)*. Urmate de discuții însuflețite, ultimele două comunicări au adoptat poziții diametral opuse în evaluarea de ansamblu a rezultatelor Tanzimatului și Constituției lui Mithat Paşa: față de M. Çadırcı, care a susținut că Tanzimatul a produs schimbări doar la suprafața societății, la nivelul vîrfurilor, în timp ce jos, în provincii, au continuat vechile practici, C. Üçok a afirmat că, formal, Constituția lui Mithat Paşa a fost aplicată, întrucît Abdülhamit II n-a făcut altceva decît ... să aplice chiar prevederile constituționale atunci cînd a dizolvat parlamentul și a guvernat apoi singur timp de 30 de ani. „Chiar dacă Abdülhamit nu s-a conformat spiritului Constituției, ci literei ei, conducînd țara fără parlament vreme de 30 de ani, totuși în acești 30 de ani el a aplicat și alte prevederi ale Constituției" (în domeniul economic, financiar etc.), a conchis cercetătorul turc. Discuțiile au evidențiat însă că esența problemei stă în aceea dacă puterea padișahului (o putere despotică) a fost sau nu îngrădită în anii 1878—1903, or, aici, răspunsul nu poate fi decît negativ. Am adăuga că pagini de fină și pătrunzătoare analiză a acestei Constituții, a chestiunii în discuție a scris Nicolae Iorga, pagini, care ar trebui valorificate de cercetătorii problemei.

În domeniul relațiilor externe ale Imperiului otoman, spicuim doar cîteva titluri de comunicări, cu regretul de a nu putea stărui aici asupra lor: Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Un rapport despre Seyyid Tamâm, agitator eterodox la Sivas, 1516—1518* (acțiunile subversive ale șiiților în Anatolia, în directă legătură cu șahul Ismail, în timp ce armata otomană se afla în campania din Egipt); Mahmut Şakiroğlu, *Documente noi din arhivele venețiene din epoca lui Kanunî* (Süleyman); Martin C. Mandlmayr, *Cercetări despre războiul habsburgo-otoman din 1592—1606* (în realitate, comunicarea prezentată s-a ocupat de biografia generalului Basta, dar fără referiri la Transilvania și la Mihai Viteazul), E. van Donzel, *Turcii în Massawa în secolul XVII* (în special pe bază de surse etiopiene și olandeze, în completarea contribuției fundamentale a regretatului Cengiz Orhonlu, întemeiată pe izvoare turcești de arhivă în primul rînd), Gilles Veinstein, *Reflecții despre ambasada lui Yirmisekiz Çelebi în Franța, 1720—1721* etc.

Prezența românească la congres a fost dintre cele mai consistente, atît datorită marelui număr de comunicări prezentate (14), cît și grație unei participări active la dezbateri.

La secția de istorie a Asiei Centrale, a turcilor medievali și istoria Turciei, prof. Mihail Guboglu, membru corespondent ale Societății Turce de Istoric, a expus comunicarea intitulată *Ipotezele existente în legătură cu originea gagauzilor și propriile mele păreri* (în opinia sa, gagauzii reprezintă o sinteză între pecenegi-cumani-uzi/oguzi, veniți în Balcani din stepele nord-pontice și turcii selgiuchizi stabiliți în Dobrogea).

Diverse aspecte privind evoluția, pe multiple planuri, a relațiilor româno-otomane de-a lungul veacurilor, a fost urmărită, cu date și interpretări noi, de: Mihail Guboglu *(Unele precizări privind primele raporturi osmano-române, 1368—1453)*, Mihai Maxim *(Devalorizarea asprului în ultimul sfert al veacului XVI și influența sa asupra haraciului Moldovei și Țării Românești)*, Coralia Fotino *(Schimbări intervenite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în modul de viață al clasei conducătoare din Țara Românească, sub influența Porții)*, Tahsin Gemil *(Relațiile româno-turce în secolele XVII—XVIII și problema „hotarului lui Halil Paşa")*, Valeriu Veliman *(Atitudinea Porții față de evenimentele [illegible] Române)*, Mustafa A. Mehmet

www.dacoromanica.ro

(Privire generală asupra vederilor oamenilor luminați din Imperiul otoman de pînă la Tanzimat cu privire la criza și măsurile de reformare a statului), Ion Matei *(Emigrația românească în Imperiul otoman între 1848 și 1856)*.

La secțiunea consacrată lui Atatürk și reformelor sale, contribuțiile românești au înfățișat complexa personalitate a lui Atatürk în viziune românească: acad. Emil Condurachi, *Mustafa Kemal Atatürk în lumina istoriografiei românești* (insistindu-se asupra splendidei caracterizări făcute de Iorga lui Atatürk); Mehmet Ali Ekrem, *Atatürk în viziunea lui N. Titulescu;* Mustafa Ali Mehmet, *Atatürk și ecoul reformelor sale în presa de limbă turcă din România.* Aportul lui Atatürk la modernizarea terminologiei social-politice turcești a fost pus în lumină de Anca Ghiață. De asemenea, excelentele raporturi româno-turce din perioada mandatului prezidențial al lui Mustafa Kemal (1923—1938) au constituit obiectul comunicărilor prezentate de Mircea Popa *(Aspecte privind relațiile româno-turce în perioada interbelică)* și Constantin Iordan-Sima *(Turcia kemalistă și ideea pactului balcanic în anii 1925—1927)*.

Bazate în cea mai mare parte pe documente noi, de arhivă, și sintetizînd rezultatele unor stăruitoare eforturi, depuse de-a lungul anilor, pentru prelucrarea și interpretarea acestora, comunicările românești au suscitat un viu interes (dovadă și discuțiile trezite) și au atras aprecieri elogioase din partea învățaților străini.

În semn de prețuire a contribuțiilor românești în domeniul turcologiei, a științei istorice românești în general, specialiștii noștri Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmet și Ion Matei au fost desemnați de organizatori să prezideze cîte una din ședințele congresului.

Înainte de a încheia aceste rînduri, trebuie să spunem că gazdele au dat dovadă de o ospitalitate desăvîrșită în toate privințele și la toate nivelele. Atenția și considerația cu care a fost privită această tradițională reuniune științifică de către autorități s-a reflectat și în faptul că în chiar seara primei zile a congresului toți participanții turci și străini au fost primiți la palatul prezidențial de către șeful statului, generalul Kenan Evren, care s-a întreținut cordial cu „congresiștii" în timpul recepției. De asemenea, la încheierea lucrărilor congresului, și prof. Enver Ziya Karal, președintele Societății Turce de Istorie, a oferit un cocktail în onoarea participanților la congres. S-au organizat, totodată, excursii în Cappadocia și în alte zone de mare interes istorico-geografic.

Deși adevăratele dimensiuni științifice ale celui de-al IX-lea Congres turc de istorie le vom avea abia după publicarea integrală a Actelor sale, totuși putem spune încă de pe acum că, prin contactele umane, vii, facilitate, prin schimburile de opinii și publicații realizate, prin marele număr de comunicări înfățișate, recenta reuniune de la Ankara se înscrie ca o contribuție valoroasă în domeniul istoriei turcești și otomane.

Mihai Maxim

CRONICĂ

În ziua de 30 octombrie 1981, la Academia de Studii Economice, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Concepția economică a lui Ion Răducanu* elaborată de Maria Mureșan.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole:

Cap. I, „Activitatea lui Ion Răducanu pe fondul realităților economico-sociale, politice și ideologice ale epocii"; Cap. II, „Probleme teoretice ale științei economice"; Cap. III, „Concepția social economică cooperatistă"; Cap. IV, „Geneza, caracterul, structura și perspectivele economiei românești".

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: „Introducere", „Încheiere", „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din conf. univ. dr. Eugen Tigănescu, președinte; prof. univ. dr. Ivanciu Nicolae-Vâlcanu, conducător științific; prof. univ. dr. Ion Bulborea, prof. univ. dr. Nițâ Dobrotă, conf. univ. dr. Toader Ionescu, membri.

În unanimitate comisia a acordat Mariei Mureșan titlul științific de *doctor în economie*.

★

În ziua de 20 noiembrie 1981 la Bîrlad, în organizarea Comitetului Municipal P.C.R. Bîrlad, a Societății de științe istorice din Republica Socialistă România filiala Bîrlad și Casa Personalului Didactic județul Vaslui s-a desfășurat Simpozionul științific cu tema „90 de ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu".

Au fost prezentate următoarele comunicări: *Mihail Kogălniceanu — omul*, prof. univ. dr. Gh. Platon, Universitatea „Alex. Ioan Cuza" — Iași; *Actualitatea ideilor cu conținut patriotic din lecția de deschidere la cursul de istorie națională, ținută de Mihail Kogălniceanu la Academia Mihăileană din Iași, în noiembrie 1843*, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, Universitatea din București;

www.dacoromanica.ro

Mihail Kogălniceanu militant de seamă pentru unitatea națională a poporului și statului Român Lector univ. Ion Gh. Sendrulescu, secretar al Societății de științe istorice din Republica Socialistă România; *Mihail Kogălniceanu și țărănimea,* prof. dr. Nichita Adăniloaie, vicepreședinte al Societății de științe istorice din Republica Socialistă România; *Mihail Kogălniceanu — istoric* conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Alex. Ioan Cuza" — Iași; *Mihail Kogălniceanu și problema Dunării,* Conf. univ. dr. Iulian Cărțână, președintele Filialei S.S.I. București; *Mihail Kogălniceanu — oratorul,* dr. Georgeta Penelea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga" din București; *Mihail Kogălniceanu militant de seamă pentru independența poporului român,* prof. Oltea Răscanu, președinta Filialei S.S.I. Bîrlad; *Mihail Kogălniceanu ctitor al învățământului și culturii naționale,* prof. Tache Mocanu, Școala Gimnazială nr. 5 Bîrlad; *Mihal Kogălniceanu și Bîrladul,* prof. Elena Diaconu, Liceul Pedagogic Bîrlad.

★

În zilele de 28 și 29 noiembrie 1981 au avut loc lucrările sesiunii științifice anuale a Complexului muzeal Goleşti. Desfășurată în cadrul manifestărilor festivalului național simpozionul menționat a avut drept generic „Știința și gîndirea umană în slujba apărării păcii".

În cadrul ședinței plenare de deschidere au luat cuvîntul dr. Vasile Novac directorul Complexului muzeal Goleşti, dr. Petre Popa, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Argeș, dr. Marin Badea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., dr. Eugen Comșa, Institutul de arheologie București, prof. dr. doc. George Potra, dr. ing. Sabina Stan, Institutul de proiectare și producție agricolă Mărăcineni Argeș.

În continuare, în cadrul celor 4 secțiuni „Considerații generale istorico-etnografice privind practicarea viticulturii și pomiculturii la români", „Mărturii arheologice și istorico-documentare ale practicării pomiculturii și viticulturii la români", „Mărturii ale culturii materiale și spirituale. Arhitectura tradițională care atestă practicarea pomiculturii și viticulturii la români", „Etnografia și arta populară a județului Argeș. Modalități de realizare expozițională" au fost susținute cca 80 de comunicări realizate de muzeografi, profesori de istorie, cercetători științifici, arhiviști, specialiști din alte domenii de activitate.

Cu același prilej, participanții la sesiune au luat parte la inaugurarea gospodăriei pomicole Moieciu—Bran și a pivniței Starchiojd, unități noi intrate în patrimoniul muzeului pomiculturii și viticulturii din România.

Prin nivelul științific superior la care s-a ridicat ca și prin gama tematică variată, sesiunea științifică a Complexului muzeal Goleşti se înscrie ca o acțiune de larg interes socio-cultural, iar desfășurarea ei cu regularitate îi conferă un caracter de tradiție și seriozitate științifică.

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. V, ediţie îngrijită de Ştefan Pascu (coordonator), Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Dumitru Suciu, şi George Cipăianu, Edit. Minerva, Bucureşti, 1981, 386 p. + 34 pl.

Eruditul colectiv al Institutului de istorie din Cluj aduce în faţa iubitorilor de istorie şi a specialiştilor un nou volum din prestigiosul şirag, conceput iniţial în douăsprezece volume, al arsenalului epistolar primit de George Bariţ, de la alte cinci proeminente personalităţi din secolul al XIX-lea aflate în „prima linie" a luptei naţionale a românilor ardeleni.

Volumul se deschide cu un condensat „Cuvint către cititori" semnat de academicianul Ştefan Pascu care trasează principalele linii ale activităţii celor cinci personalităţi aflate pe făgaşul unui schimb valoric, scriptic-spiritual, de idei cu ilustrul mentor al interferenţei inseparabile ale politicului cu culturalul, George Bariţ, schimb de idei ce abordează trecutul, prezentul şi viitorul naţiei româneşti; cu Vasile Pop, Iosif Hodoş, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu şi Ioan Micu Moldovan. Cele 191 de piese publicate în acest volum cuprinzînd anii 1837 1891 dezvăluie intensa viaţă culturală şi politică nu numai a respectivelor personalităţi ci a tuturor românilor. Cuvîntul academicianului român este urmat, ca de obicei, de necesarul tabel sinoptic al scrisorilor cu indicaţia sursei acestora.

Vasile Pop este un demn reprezentant al ideologiei luminilor din perioada de trecere spre romantism, aşa cum ni l dezvăluie cele 39 de scrisori trimise lui George Bariţ în răstimpul anilor 1837 1842, relieflndu-l ca o punte evidentă ce leagă generaţia luministă a Şcolii Ardelene de cea pregătitoare a revoluţiei de la 1848. Apreciatul medic venit în Braşov, Vasile Pop, cu primul titlu de doctor în medicină din întreaga noastră cultură, obţinut la Viena în anul 1817, adîncеşte diverse domenii; istoria, filologia, bibliografia, politica. Devine, din 1820, şi un propagator al ideilor Şcolii Ardelene în Moldova unde este chemat de ilustrul mitropolit Veniamin Costache şi realizează, alături de ceilalţi ardeleni plecaţi acolo, direcţionarea învăţămîntului românesc pe un făgaş naţional contribuind la contracararea grecismului. Revenind la Braşov idealul panromânesc îl determină probabil să întreprindă o joncţiune şi cu românii din Ţara Românească printr-o călătorie efectuată acolo. Călătoria s-a materializat prin aducerea unui bogat număr de documente adunate în cunoscutul „Diplomatar" al lui Vasile Pop. Rezultatul acestor prezenţe în cele trei provincii româneşti se vădeşte, ulterior, prin prezentarea culturii româneşti ca un fenomen unitar. Înlăturarea ignoranţei şi empirismului medieval prin *sistematizarea* şi *instituţionalizarea* activităţii medicale vor constitui ţelurile spre care îşi va orienta eforturile medicul luminist Vasile Pop.

George Bariţ, aflat la începutul activităţii sale, va capta şi atenţia lui Vasile Pop. Corespondenţa celor doi protagonişti înlătură ideea unei rupturi între luminişti şi romantici evidenţiind, dimpotrivă, „transmiterea unei ştafete de la Şcoala Ardeleană la romantici. Cuprinsul epistolar dintre Vasile Pop şi George Bariţ se grupează, în special, în jurul apariţiei presei politice şi literare naţionale ce reliefează caracterul „personalului de joncţiune" care a fost Vasile Pop. El acordă o importanţă aparte naşterii ziaristicii româneşti din Transilvania considerind-o „o mare realizare pe tărîmul luminist". În marea majoritate a scrisorilor Vasile Pop apare un fervent propagator al *Gazetei*... şi al *Foii pentru minte*... pentru a căror difuzare sugerează lui Bariţ, în urma unor evidente preocupări de sociologie culturală, aplicarea sistemului modern al abonamentelor. Nedezmînţit prin activitatea sa, găsim la Vasile Pop ideea viziunii româneşti unitare prin sfatul dat lui Bariţ de a face tot mai simţită prezenţa în *Foaia literară* a literaturii din Ţara Românească şi Moldova. Îl găsim apoi pe bătrînul raţionalist promovînd literatura romantică prin reconstituirea biografiei lui Vasile Fabian Pop, unul din primii romantici, atunci cînd sprijină traducerea lui Bariţ din Schiller sau cînd recomandă pentru tipar traducerea lui Efrem Petruţa din *Genoveva*.

www.dacoromanica.ro

Una din problemele centrale ce străbat cuprinsul epistolar sînt contribuțiile de filologie ale lui V. Pop, „obsesia limbii" centrată pe problematica latinismului. La unul din cei mai „lucizi filologi" din secolul al XIX-lea, Vasile Pop, distingem două căi realizabile în viziunea naturală asupra limbii; evitarea exagerărilor latiniste la care au ajuns precursorii și folosirea materialului lingvistic indigen. Considerațiile filologice ale lui V. Pop, ce anticipează pe Alecu Russo în interpretarea naturală a limbii, linia ce duce la criteriul fonetic, vor da naștere la apariția unor serii de contribuții, mai mult sau mai puțin contradictorii, semnate de T. Cipariu, I. H. Rădulescu, I. Rusu, I. Maiorescu, Gh. Săulescu, G. Barit. Corespondența mai aduce informații prețioase privind talentul lui de pamfletar datorită poeziei *Celibatul*, care va stîrni opoziția Blajului, unde îl găsim adept al preceptelor etice ale raționalismului francez, apoi data exactă și împrejurările tipăririi scrierii *Disertație despre tipografiile românești*, familia cărturarului, ambianța din Munții Apusenî unde își desfășura activitatea și răspîndirea foilor brașovene „la toate nivelele națiunii". O meritorie listă a scrierilor lui Vasile Pop alcătuită în ordine cronologică întregește capitolul închinat lui.

Un alt corespondent al lui Barit evocat în acest volum cu o intensă activitate culturalpolitică, cum o definește Ștefan Pascu, este *Iosif Hodoș* (1829—1880). Cu o biografie zbuciumată ca și a celorlalți contemporani, corespondența cu Barit îi definește apartenența la generația pașoptistă. Provenit dintr-o familie preoțească ortodoxă, spre deosebire de Vasile Pop ce descindea dintr-una greco-catolică, cu studii eminente făcute la Tîrgu-Mureș, Blaj și Cluj, solicită lui Barit, încă de pe băncile școlii, din anul 1846, gazetele acestuia. Cu un an mai tîrziu va fi primul semnatar din cei 32 de colegi care îi va mulțumi pentru foile trimise. Datele privitoare la activitatea sa din timpul revoluției sînt simțitor îmbogățite arătîndu-se a fi un constant răspînditor al cărții românești și al *Magazinului istoric* în Cluj. Discipol al lui Francisc (Florian) Micaș prefectul Cîmpiei, Iosif Hodoș este numit de Comitetul de la Sibiu viceprefect al aceleiași prefecturi împreună organizînd o oaste de lăncieri, după care trec, prin decembrie 1848, în prefectura Clujului. Conștient de importanța evenimentelor revoluționare, Iosif Hodoș reține, ca de altfel și Al. Papiu Ilarian, unele documente prețioase ale ei, pe care ulterior le transmite lui Barit care le va și publica în „Transilvania" așa cum atestă corespondența de față. După revoluție își va continua studiile împreună cu Al. Papiu Ilarian și Simion Bărnuțiu în Italia revenind în patrie abia în anul 1854. „Era liberală" îi va [illegible] satisfacții fiind ales vicecomite al comitatului Zarand în 3 aprilie 1861. De acum înainte va desfășura o febrilă activitate politică așa cum ne-o arată și preponderența scrisorilor către Barit din această perioadă. Înainte de 1861 volumul de față cuprinde doar două piese, din 1847 și 1848 restul fiind din perioada anilor 1861—1880. Publică articole pentru a explica românilor situația politică existentă, înaintează un protest energic Împăratului împotriva anexării comitatului Zarand la Ungaria (așa cum se va întîmpla și cu Banatul, vezi „Revista de istorie" nr. 10/1978, p. 1833 1838) militînd, în urma influenței lui Papiu Ilarian, pentru independența constituțională a Transilvaniei. Activitatea lui în domeniul presei românești îl va duce alături de alți intelectuali români, la crearea unui *fond de rezervă* pentru a sprijini *Gazeta*... și *Foaia pentru minte*... Va contribui la ridicarea primului spital, a gimnasiului din Brad, a mai multor școli. Imposibilitatea practică de a fi pedepsiți românii din fruntea comitatului de către autorități, în mod special a lui Iosif Hodoș, va duce la desființarea comitatului în urma unei noi arondări. După intrarea sa în dieta Ungariei (1865) va milita cu același zel împotriva dualismului austro-ungar începînd cu anul 1867. Din păcate nu se păstrează întreaga corespondență a lui Iosif Hodoș cu Barit, caz atît de frecvent întîlnit la personalitățile românești din secolul al XIX-lea, o parte din aceste scrisori fiind considerate pierdute. Din cele păstrate însă, se poate desprinde programul și lupta politică a lui Iosif Hodoș, program publicat în *Federațiunea* (1872), după care se impune pe terenul pasivismului activ, gruparea radicală a pasivismului, conturîndu-se legăturile strînse între românii din comitatele vestice, din Banat, cu cei din Ardeal, pe întreaga perioadă a cuprinsului epistolar de față. Se desprinde din aceste scrisori lupta sa politică tot mai accentuată privind dolcanța pentru o dietă a Transilvaniei, pentru autonomia Transilvaniei, iar în cadrul Academiei militînd pentru unitatea națională. Pe plan filologic participă la disputa între etimologiști și fonetiști în chestiunile ortografice iar din anul 1870 lucrează și la unele litere pentru elaborarea *Dicționarului limbii române*. Corpusul epistolar conține și multiple aspecte ale activității sale în cadrul Academiei de traducător al operelor *Descriptio Moldoviae* și *Istoria Imperiului otoman* fapt ce îi va aduce omagiul lui Al. Odobescu și, mai tîrziu, N. Iorga. În următorii ani, mai exact din 1876 se stabilește la Sibiu unde își va începe o nouă carieră, cea de asesor ordinar în senatul școlar al Mitropoliei Ardealului și ulterior, secretar II al Astrei. Participarea sa la mai multe adunări generale ale Astrei, o serie de excepționale cuvîntări sau dizertații ale acestora întrevăd de asemenea

www.dacoromanica.ro

lupta sa permanentă pe plan politic-național. A fost și printre inițiatorii *Societății pentru un fond de teatru român* pe seama căreia a încercat, ca deputat, să obțină o alocație, fără rezultat. Tot din aceste scrisori cunoaștem adeziunea sa totală pentru războiul de independență al Românici. În totalitatea lor scrisorile către Bariț ni-l înfățișează prin tot ceea ce a făcut și a gîndit un pașoptist, un dîrz luptător pentru dreptate socială, libertate și unitate națională.

Alături de Iosif Hodoș cu cinste poate sta un alt fruntaș național *Dimitrie Moldovan* (1811 — 1889) din a cărui corespondență se publică 40 de scrisori cuprinzînd perioada anilor 1855 1885.

Provenit dintr-o familie cu o stare materială bună D. Moldovan își va face studiile la Zlatna, Sibiu, Viena și Schemnitz acumulînd o pregătire profesională practică în concordanță cu moștenirea spirituală a familiei. La începutul activității sale s-a ocupat de „afacerile private", cu administrarea minelor de aur pînă în timpul revoluției de la 1848 cînd se asociază cu entuziasm crezului românesc al generației pașoptiste. Prezent pe Cîmpul Libertății este numit în 1848 jude suprem în comitatul Hunedoarei și desemnat de Adunarea de la Blaj să facă parte din delegația care urma să ducă actele adunării Împăratului. Colaborînd cu cercurile imperiale doar pentru a putea fi de folos cauzei poporului român, singura explicație justă explicit concretizată în corespondența sa cu Bariț, D. Moldovan își va continua cariera funcționărească în permanentă ascensiune cu același devotament pentru cauza publică. Într-adevăr, prețuirea de care se bucura în fața autorităților îi va înlesni posibilitatea de a se folosi de orice ocazie favorabilă pentru a contribui la îmbunătățirea stării poporului român și a informa exact pe corifeii mișcării naționale George Bariț, Alexandru Șt. Șuluțiu, Andrei Șaguna, Ioan Rațiu, Axente Sever și alții cu care se afla în raporturi strînse, asupra mersului politic, creînd acestora înlesnirea de a putea lua cele mai oportune hotărîri privitoare la viitorul națiunii române, fapt ce i-a atras prețuirea deosebită atît a poporului cît și a fruntașilor lui.

Poziția socială a lui D. Moldovan crește odată cu inaugurarea „erei liberale" cînd devine secretar, apoi consilier al reînființatei Cancelarii Aulice a Transilvaniei de la Viena. Pe plan național se bucură de o prestanță deosebită fiind prezent la toate întrunirile politice românești importante.

Corpusul epistolar cuprinde, așa cum s-a putut constata și în cazul celorlalte personalități, corespondența „păstrată" la Biblioteca Academiei Române. Persistența scrisorilor se concentrează în jurul anilor 1861—1863 cînd D. Moldovan, datorită poziției sale la Viena, avea de furnizat cele mai multe informații exacte, corecte și extrem de importante, aflate la ordinea zilei, pentru luarea celor mai bune hotărîri de către fruntașii mișcării naționale. Epistolele D. Moldovan—Bariț continuă în același ton de originalitate reliefînd repere informaționale variate, detalii despre soarta Transilvaniei, despre viitoarea organizare a sașilor, disputele privind alegerile electorale pentru Dieta Transilvanici, atitudinea cercurilor politice maghiare față de senatul imperial lărgit, soarta demersurilor românești la Viena, numirea unor români la Tabla regească, știri prețioase privind consfătuirile ținute la Viena de reprezentanții tuturor românilor din imperiu, despre Astra ca și alte probleme ale vieții publice din Transilvania. Consecvența sa pașoptistă se vădește în numeroase scrisori prin aceea că nu va accepta să depună în orice funcție ar fi ales, dacă acesta ar veni în contradicție cu cel de pe Cîmpia Libertății. Va încerca să impună „caracterul oficial al unor organisme naționale românești" în politica vremii, mai ales că una din aceasta — adunarea de la 1848 — „fu recunoscută de puterea executivă". Din scrisorile către Bariț reiese clar ideea centrală a crezului său politic potrivit căreia împăratul era singura soluție pentru rezolvarea intereselor românești, motiv pentru care „românii i-au fost și trebuie să-i fie credincioși". Apoi idea renunțării la un congres național sau solicitarea unui cancelar român pentru Transilvania întîmpină scepticismul și opoziția fruntașilor mișcării naționale, Șaguna și Bariț mai ales după suprimarea dietei de la Sibiu. Fără să recomande servilismul dinastic ci doar căi și instrumente politice de urmat pentru cauza românească, după corespondența purtată cu Bariț ajungem să-l cunoaștem pe D. Moldovan ca pe un om al timpului său.

Ilie Măcelariu (1822—1891), personalitate proeminentă prin activitatea sa politico-culturală, un fruntaș al luptei naționale, are publicate în volumul de față 48 de scrisori către Bariț din perioada anilor 1861—1879. Tribun politic și militar în timpul revoluției de la 1848—1849, perioada „liberală" îl aduce pe Ilie Măcelariu în gruparea ce milita pentru continuarea programului național maximal formulat în 1849, alături de Iosif Hodoș și Andrei Mocioni, în opoziție cu poziția moderată inițiată de episcopul Șaguna. Începînd cu această perioadă datează scriso-

www.dacoromanica.ro

rile expediate de I. Măcelariu lui Bariţ. Cuprinsul epistolar dintre cele două proeminente figuri naţionale este, evident, politic oferind numeroase date necunoscute privind lupta naţională din preajma instaurării dualismului austro-ungar. Măcelariu apără actele de rezistenţă naţională pasivistă, memoriul lui Bariţ din 1866, Pronunciamentul de la Blaj (1868) chiar în dieta maghiară, alături de autonomia Transilvaniei, legiferările dietei sibiene denunţînd uniunea Transilvaniei cu Ungaria. O serie de scrisori furnizează date importante despre întemeierea Partidului Naţional Român (1869) de la Miercurea, despre încercările lui Măcelariu de a înlătura măsurile luate de guvern împotriva Partidului, necesitatea alcătuirii unui memorand pentru încunoştiinţarea Europei privind politica de dominare a autorităţilor, diversele dispute între activişti şi pasivişti (mai ales dintre anii 1872—1875). Partea ultimă a corespondenţei se referă la adeziunea lui I. Măcelariu şi a soţiei sale Iudita faţă de războiul de independenţă al României constituind o mărturie a legăturilor dintre românii din Transilvania cu fraţii lor din România.

Ultimul corespondent al lui Bariţ din acest volum este cunoscutul *Ioan Micu Moldovan* (1833—1915), cu o însemnată activitate pe plan cultural-politic a cărui corespondenţă cu Bariţ, mult aşteptată de cercetători, intră, în sfîrşit, în circuitul ştiinţific. O preocupare permanentă a lui Ioan M. Moldovan, aşa cum rezultă şi dintr-o serie de scrisori către Bariţ, este dragostea sa pentru şcoală concretizată în elaborarea unor manuale sau procurarea altora realizate de alţii, pentru înzestrarea ei. Temeinicul studiu, bazat pe izvoarele inedite ale arhivei personale de la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, ne oferă suficiente date în acest sens, a legăturilor sale cu editorii Krafft şi Filtsch. Corespondenţa cu Bariţ ne relevă şi imensul rol jucat de I. M. Moldovan la difuzarea manualelor şi materialelor didactice, mai accentuat după alegerea sa ca membru corespondent al Societăţii Academice Române, cînd putea să le procure şi din România pentru înzestrarea învăţămîntului elementar şi mediu românesc. A editat mulţi ani cu bune rezultate pentru sprijinirea aceluiaşi învăţămînt românesc revista *Foaia şcolastică* (1876—1881). Pe lîngă activitatea sa didactică a desfăşurat şi o intensă activitate ştiinţifică ce însumează o serie de lucrări privind libertatea conştiinţei în Transilvania, organizarea bisericii ortodoxe a românilor din Transilvania (deşi făcea parte din biserica greco-catolică) despre viaţa şi activitatea lui Samuil Micu Klein. Critică, apoi, tezele lui Titu Maiorescu cu privire la inexistenţa unei literaturi şi culturi româneşti originale, tezele lui Wattenbach, realizînd şi o frumoasă colecţie de folclor. O bună parte din corespondenţă se referă la laborioasa sa activitate în cadrul Astrei, al cărei preşedinte a şi fost un timp, contribuind la răspîndirea ei în Banat. Din păcate corespondenţa nu cuprinde referiri la legăturile sale cu Ştefan Moldovan din Lugoj privind activitatea Astrei în Banat. S-a numărat şi printre fondatorii Băncii „Albina" din Sibiu fără să ne mai oprim la imensele ajutoare materiale acordate elevilor săraci şi buni la învăţătură. Cuprinsul epistolar aduce amănunte interesante privind activitatea sa politică, alegerea în Comitetul legislativ al Partidului Naţional Român, participarea la Dicta din Sibiu (1863/1864), lupta împotriva compromisului dualist din 1867 aflîndu-se printre autorii *Pronunciamentului de la Blaj*. Corespondenţa relevă şi legăturile sale intense cu Academia Română al cărei membru titular va fi (din 1894), schimbul de publicaţii şi informaţii privind documente şi cărţi vechi, fiind şi un pasionat colecţionar. Urmaşul pe plan cultural al lui Timotei Cipariu la Blaj, Ioan M. Moldovan va încheia corespondenţa cu Bariţ (în 1891) cu dorinţa sinceră „ca încă mult să fii între noi şi să poţi lucra pentru neamul nostru".

Aşa cum am fost obişnuiţi la volumele anterioare şi acesta, al V-lea din corespondenţa primită de George Bariţ, conţine acele excepţional de competente note explicative ce însoţesc fiecare scrisoare, fapt ce oferă respectivele volume o atracţie deosebită, fiind mult savurate de publicul iubitor de istorie şi de specialişti. Valoric sînt unice pînă la această dată. Aceeaşi notă de competenţă se remarcă la indicele de nume şi cel de materii, inspirat alcătuite şi extrem de folositoare. Din păcate nu lipsesc nici din acest volum inerentele greşeli de tipar care uşor însă sesizabile nu scad valoarea excelentă a lucrării de faţă. Cu acest nou volum literatura istorică de specialitate se îmbogăţeşte substanţial cu o excepţională lucrare ce furnizează importante surse de informare indispensabile oricărui cercetător al istoriei moderne a Transilvaniei, fapt ce ne face să aşteptăm cu nădejdi sporite următoarele volume.

Gheorghe Naghi

www.dacoromanica.ro

ÁKOS EGYED, *Falu, Város, Civilizácio. Tanulmányok a Felszabaditás és a Kapitalizmus Történetéből Erdélyben. 1848-1914* (Sat, oraş, civilizaţie. Studii privind istoria desfiinţării iobăgiei şi a capitalismului în Transilvania. 1848-1914), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 360 p.

Parcurgerea rezultatelor obţinute în domeniul cercetării istorici economice şi sociale din epoca modernă a României, pentru un eşantion delimitat în timp, modalitate facilitată de bibliografia istorică existentă, îngăduie exprimarea unor observaţii privind spaţiul relativ şi oarecare acordat istoriei ţărănimii transilvane şi devenirii capitaliste a zonei istorico-geografice respective. Motivele vehiculate odinioară pentru argumentarea situaţiei paupere manifestate, de genul sprijinirii ramurii mai tinere a ştiinţei istorice autohtone, care nu dispunea de instrumente de lucru adecvate şi a cărei istorici nu tranşaseră definitiv corelaţia cu alte ştiinţe sociale, concordau fazei descrierii empirice a datului istoric şi a înregistrării de analize puţin sistematice şi destul de neorganizate metodologic [1].

Prezenta culegere de studii, acoperind un travaliu de cercetare cuprins între anii 1956—1979, se subsumează unui titlu neobişnuit care captează deopotrivă pe specialist şi pasionatul muzei Clio şi care denunţă în final străduinţa meritorii de analiză istorică în spirit modern. Din debut autorul atrage atenţia asupra sistemului şi metodei uzitate în tratarea profundă care implică coroborarea excursului istoric în manieră statistico-comparatistă cu revelaţiile altor ştiinţe adiacente: etnografia, sociologia, demografia, antropologia. Enumeră apoi două modalităţi de valorizare pentru rezultatele dobîndite, anume, studiile ataşate unei teme anumite sau perioada istorică vizualizată prin contribuţii selectate competent. Ultima supoziţie devine varianta propusă pentru intervalul 1848—1914, relevînd segmentul ultim al sistemului feudal autohton, abolirea iobăgiei şi cursul dezvoltării societăţii capitaliste în Transilvania, în directa continuare a expozeului realizat de Şt. Imreh în analizarea dezmembrării feudalismului transilvan sub dublu aspect: social şi economic [2]. Fiind conştient de faptul că nu dispune de forţa necesară pentru defrişarea totală a zonei implicate, A. Egyed îşi asumă menirea să depisteze laturi social-economice nedezlegate încă de istoriografia românească exersată pe traseul dualismului austro-ungar, să le integreze circuitului civilizaţiei noastre şi să contribuie astfel la demitizarea unor teze preluate şi răstălmăcite vreme îndelungată. Se sondează aşadar evoluţia social-economică a societăţii transilvănene, cu accent pentru istoria locală şi a naţionalităţii — odată cu relevarea plusurilor şi minusurilor înregistrate de fenomenul trecerii de la feudalism la capitalism, cu predominanţa factorului rural şi angrenarea treptată a motricei urbane, cu modul de viaţă şi gîndire, mentalul şi civilizaţia sensibil modificate, ca rezultante ale evoluţiei istorice.

Date privind tipologia socială a statului transilvan dinainte de revoluţia din 1848 se cuprind în partea de început a uneia din secţiunile globale ale cărţii, intitulate „Iobăgia şi desfiinţarea ei în Transilvania". Autorul expune metoda de cercetare utilizată cu avantajele şi dezavantajele constatate. Reclamă tratarea aspectelor sociale ale sistemului aşezărilor din feudalismul tîrziu în mod unitar şi interdependent, ca şi coroborarea analizei unor relaţii şi structuri etnico-sociale care permit cercetarea diversificării sociale pe tipuri de comunităţi rurale. Satul prezentat ca imagine socială se poate derula de la modelul general, prin tipizare, la generalizarea concretă. Aşezarea rurală funcţională în sistemul feudal se problematizează în virtutea atribuţiilor calculate, cu necesităţile, cerinţele şi rezolvările posibile subliniate. Cît priveşte tipurile sociale pentru satul transilvan înainte de 1848, autorul evidenţiază, prelucrînd datele statistice întocmite pe comitate şi scaune în anul 1861, trei categorii după forma de proprietate: satele de iobagi şi jeleri, dependente, cele libere şi, în fine, cele contaminate de morbul compromisului între dependenţă şi libertate socială în mediul rural. Concluziile emise stabilesc predominanţa satului feudal, existenţa de sate dependente majoritare în regiunile manifestînd feudalism întîrziat şi importanţa ariei libere şi comune în ruralul transilvan în comparaţie cu satul constatat pentru apusul Europei. Comunităţile şi structurile sociale în diferite tipuri de sate se analizează prin enumerări de caracteristici, structuri şi sisteme de relaţii. Se încadrează aici satul de iobagi, de jeleri, de mineri, de ţărani liberi, cel grăniceresc, satul nemeşesc şi de libertini, cel mixt: de iobagi şi de

[1] Egyed, A., *Probleme actuale ale cercetării de istorie economică şi socială în epoca modernă*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj", XVI, 1973, p. 445—455.

[2] Imreh, I., *Erdélyi hétköznapok (Viaţa cotidiană în Transilvania)*, Kriterion Könyvkiado, Bukarest, 1979.

www.dacoromanica.ro

țărani liberi sau de grăniceri și de iobagi, cu cercetarea interferenței dintre datul social și cel etnic, în dezvoltare determinată pînă la 1848. Parcelarea în privința prezentării stării etnice a societății rurale din Transilvania se execută în principal asupra naționalității maghiare, raportul dintre țărănime și nobilime fiind comparabil pe baze statistice întru creionarea fazei prerevoluționare.

În dezbaterea realizată pentru fixarea caracterului național și social al revoluției de la 1848 în centrul și sud-estul Europei, autorul trece în revistă, la modul introductiv, opinii istoriografice înregistrate de cercetarea istorică burgheză și cea marxistă, privind primatul uneia din tezele desfășurate ori dualitatea acceptată nu totdeauna în consens. Opțiunile metodologice modificate, se relevă cu pertinență, pedalînd pe un comparatism desăvîrșit, favorizează sublinierea interdependenței necesare și legice dintre elementul social și cel național în turnura evenimentelor anilor 1848—1849. Cucerirea independenței naționale ca scop politic și desființarea iobăgiei ca avans social conlucrează la apariția unor programe de reformare națională, în interpătrunderi cu accentuări neuniforme pentru momente anumite. Apar acum căi legale și constituționale care îngemănate cu variantele revoluționare provoacă un paradox privind afilierea programului revoluționar la tactica reformistă. Naționalismul militant de exemplu, dualitatea liberalismului maghiar vizavi de independența reclamată și hegemonia impusă explică totuși orientarea vieneză a românilor transilvăneni.

Chestiunea desființării iobăgiei în Transilvania anului 1848 startează din poziția unor repere istoriografice și comparatiste pentru regiunea central și sud-estică europeană. A. Egyed constată cu justețe rezonanța minoră a problemei vitale, în decesul societății feudale și nașterea erei capitaliste, confuzia permanentă săvîrșită între actul din iunie 1848 și patenta imperială din 1854. Triada întrebărilor propuse să fie rezolvate se compune din: cînd, cum și ce urmări? pentru clasificarea unui proces extrem de complex în istoria socială și economică din perioada modernă a istoriei țării noastre. Acțiunea demarează prin ilustrarea unor preliminarii iluministe și particularități specifice dezvoltării societății transilvane în prima jumătate a veacului XIX și în preajma dezlănțuirii revoluției. Nu tindem să intrăm în detalieri și să rezumăm analiza făptuită de autor cu competență deosebită pentru intervalul din primăvara anului 1848. Confruntarea de idei, în teorie și practică, precum și atitudinea țărănimii concertată vizavi de necesitatea desființării obligațiilor feudale „de jure" dar și „de facto" cu sau fără despăgubire, premerg și reclamă faptul implicat juridic la Cluj [3]. Materialul de presă și documentul de arhivă sînt des citate de către autor în descrierea densă pe care o face momentului respectiv, cuvintînd opinii și tabere conflictuale, descompunînd și cercetînd legea pînă în amănuntele insesizabile pentru țăranul de rînd, reflectînd acceptarea și aplicarea paragrafelor stipulate. Aspectele cifrice care diferă pentru Banat, Partium și Transilvania propriu-zisă zugrăvesc incompletabilitatea fenomenului la momentul respectiv, suferind ca atare adausuri în 1854 și 1896, neglijarea chestiunii jelerilor și mișcările revendicative pentru pămînt, problema despăgubirii statale. Se consideră deci actul drept un compromis istoric deoarece păstra neștirbite rămășițe feudale în comunitatea rurală care generaliza tipul satelor libere în detrimentul celor de iobagi și jeleri impactate de urmările legii.

Cercetarea în plan local, mai sistematică și organizată [3], motivabilă datorită eterogenității unor condiții de mediu natural și totodată istorice se impune în cazul tratării unor aspecte privind abolirea iobăgiei și istoricul problemei jelerilor în Secuime pentru intervalul 1848—1896. Autorul constată existența anumitor specificități pentru ansamblul societății rurale secuiești, prezentate în evoluție, cu structuri și caracteristici puternice pentru stratul feudal respectiv, implicat și resimțit de fenomenul desființării iobăgiei. Specificul relațiilor urbariale și stratificarea păturii de iobagi și jeleri concură la cimentarea diferențelor sociale și economice analizate cu simț critic în radiografierea executată ținutului Trei Scaune pentru momentul aplicării legii și a schimbărilor intervenite în relațiile dintre proprietarii de pămînt și iobagi. Amalgamarea constatată acum se continuă și pentru epoca de tranziție dintre 1849—1853 în raport cu problema jelerilor și arenzile iobagilor secui. Patenta imperială din 1854 pecetluiește transcrierea faptică, legiferează datul concret privitor la eliberarea iobagilor prin despăgubiri de stat și personale, ultima devenind treptat modalitatea sigură pentru formarea proletariatului agrar sau facilitînd procesul emigrării. Aspectul de compromis acordat legii desființării iobăgiei se adeverește constant în cazul situației jelerilor secui pentru durata istorică dintre 1854—1896, cînd categoriile de jeleri de pe „moștenirea seculască", predialiștii și curialiștii suportă tendențiozitatea unor legi radicale înfăptuite în practică de același aparat administrativ feudal. La granița secolelor XIX—XX starea populației secuiești devine edificatoare pentru stadiul societății

[3] vezi suita de articole semnate de A. Egyed privind cercetările de istorie locală și a satului, în, *Művelődés*, 30, 1977, nr. 5, p. 27—28; 3.

www.dacoromanica.ro

rurale transilvane în ansamblu. Ţăranii liberi, lipsiţi de proprietate, suferind în slabă măsură penetraţia unor elemente capitaliste decisive în cursul evoluţiei agricole locale, formarea proletariatului agricol şi potenţarea fenomenului emigrării ating cote maxime.

Contribuţia inedită şi extrem de interesantă a autorului privind dezvoltarea reţelei de căi ferate transilvane, impactul asupra vieţii economice şi rolul civilizator îndeplinit în multiple tărîmuri ale vieţii sociale cu care debutează predestinat secţiunea ultimă a cărţii, numită sugestiv „Progres şi tradiţie în structura economică şi socială. Răspîndirea civilizaţiei moderne" ne obligă la inserţii amănunţite pe marginea materialului documentat inserat. Consideraţiile generale, de ordin economic prefaţează nararea istorică concretă. Se subliniază astfel efectul introducerii maşinii cu aburi şi avantajele obţinute în transport şi aprovizionare, extinse şi mai rapide, cu valoare şi profit crescut. Modificări remarcabile survin în procesul de producţie şi în relaţia cu datul social, vizavi de legătura cu resursele materiale, locurile de desfacere, prelucrarea şi exploatarea conjuncturii pieţei economice. Factorul civilizator poate fi rezumat la reducerea distanţei umane şi favorizarea tangenţei directe mentale. A. Egyed creionează apoi tentativele şi reuşitele privind apariţia celor dintîi căi ferate în Banat şi Transilvania, coroborate cu interesele capitalului austriac, în era absolutistă, şi eterogen, cu obţiuni diverse şi facile ramificării sistemului de transport feroviar transilvan pînă la începutul veacului prezent. Investiţiile permanente ale societăţilor de stat şi particulare, intervenţiile străine desc care punctează stadiul tehnicii avansate sînt stopate de crizele ciclice resimţite şi de economia capitalistă incipientă transilvană. Apariţia, organizarea şi menţinerea reţelei de cale ferată în Transilvania va impacta structura mentală a societăţii vremii, relevă cu îndreptăţire autorul, producînd trezirea la conştiinţa de sine a majorităţii comunităţilor rurale, abandonarea izolării şi integrarea în circuitul vieţii socialeeconomice interne şi externe, relaţia directă a Transilvaniei cu România şi implicit Europa, fiind substanţial extinsă. Se urmăresc în linii ferme acţiunea şi reacţiunea constatate vizavi de fenomenul feroviar, pe baza presei care propagă cucerirea tehnică şi mobilizează constructiv ori negativ opinia publică, a ceremoniilor publice organizate cu ocazia inaugurării unor trasee noi sau folosirii unor locomotive superioare. Se concluzionează în final îngemănarea conştientă a avantajelor şi impedimentelor constatabile: diversificarea posibilităţii călătoriei, amplificarea viziunii asupra vieţii cotidiene, sporirea sentimentului siguranţei, găsirea unor mijloace adecvate de existenţă, investiţia fertilă de capital sigur, introducerea de elemente tehnologice conexe precum telegraful şi telefonul, dar şi popularea mediului şi periclitarea fiinţării economiei rurale.

Conexat problemei dezvoltării sistemului de căi ferate transilvan, A. Egyed prezintă cîteva aspecte majore privind reţeaua creditului local, bănci şi case de păstrare, cu evidenţierea anumitor caracteristici etnice pentru capitalul financiar din a doua jumătate a secolului XIX. Cercetarea structurală executată la modul retroactiv permite enunţarea unor ţeluri economice şi umanitare pentru motivarea acumulării de capital în oraşe, sistem de credit care avea menirea să ordoneze relativ dezorganizarea economică pătrunsă de evenimentele istorice capitale. Cursivitatea reclamată pentru capitalizarea şi modernizarea economică concură totodată la deprecierea proprietăţii rurale mici şi mijlocii, evidentă etnic în datele statistice întocmite la vremea respectivă. Între anii 1849—1867, cu toate că nevoia de capital devenise stringentă în revitalizarea agriculturii mobilizată de legile din 1848 şi 1854, starea pernicioasă a creditului local şi stagnarea interesului austriac conturează centralizări şi acumulări minime. Evoluţiile ciclice remarcate după instituirea „Ausgleich-ului afectează mărirea reţelei bancare autohtone în concurenţă defavorabilă cu capitalul străin favorizat de dominaţia politică maghiară în Transilvania. Radiografia întemeierii cronologice de bănci transilvane cuprinde aspectul etnic, întemeiat motivat de autor pentru situaţia precară şi totuşi în ascensiune a băncilor româneşti. Forma de credit pe termen scurt, majoritară, provoacă abandonarea inerţiei pe seama comunităţilor rurale uitate, cu decizie finală în disputa alternativă dintre capitalul mic şi mare pentru cel dintîi. Creditul mare va reuşi să îşi impună supremaţia şi să acapareze sectorul industrial, comercial şi agricol, anihilînd astfel recrudescenţa relativă a creditului mic rural. A. Egyed explică logic sistemul de funcţionare al creditului, indiferent de mărimea sa şi determină gradele de acceptare şi impresia socială reverberată vizavi de sistemul de creditare: crahuri, sărăciri, dezastre, emigrări iminente pentru mica proprietate. În subcapitolul privind trăsăturile „naţionale" ale sistemelor de credit se creionează contextul evoluţiei şi demersul capitalului românesc pe multiple planuri: social-economic-politic şi cultural (p. 188—190).

Chestiunile privind formele şi repartizarea proprietăţii funciare, relaţiile funciare ale gospodăriilor ţărăneşti mici, proprietăţile composesorale şi comunale precum şi raportul existent între relaţiile de proprietate şi problema naţională se elucidează în partea numită „Tradiţie şi mutaţie în viaţa satului din Transilvania în timpul capitalismului". Se

www.dacoromanica.ro

relevă existenţa unui fenomen complex, multidimensional, alcătuit din elemente eterogene, cu specificităţi istorico-economico-geografice pentru zone distincte din alcătuirea proprietăţii funciare pe ansamblul transilvan. Adiacenţa social-politic în viaţa rurală cercetată se exprimă prin egalizarea apartenenţei pământului cu chestiunea naţională, deoarece desfiinţarea iobăgiei produsese modificări în sensul micşorării numărului proprietarilor nobili maghiari şi a măririi proprietăţii româneşti urbariale majoritare.

Economia ţărănească fundată pe dualitatea pământ-condiţii climatice la care se adaugă factorul esenţial: omul, debutează în stadiul economiei de familie. Tipurile economiei agrare capitaliste trecute în revistă se situează în determinare directă de calitatea şi cantitatea proprietăţii, a mijloacelor din dotare, a pieţei de desfacere, a mijloacelor de transport. Pătura rurală mijlocie va poseda roluri distincte în dirijarea economiei agrare descrise, provocînd treptat intercondiţionări eficiente între producţie, concurenţă şi transport. Creşterea rolului pieţii capitaliste în viaţa ţărănimii şi îmbunătăţirea calităţii uneltelor de muncă din gospodării — exemplul introducerii maşinii cu aburi este edificator — provoacă schimbări în modul de gospodărire.

Înţelesul termenului de societate rurală se dezvăluie în urma analizării structurii sociale şi a noţiunii de ţărănime, cu totalitatea tendinţelor contrarii receptate, a stării de amalgam sau diferenţiere existentă. Datele statistice comparativ ilustrate de A. Egyed pentru zone geografice şi populaţii diferite recompun imaginea relaţiilor întronate între clasa posesoare de proprietăţi şi cea lipsită, cu stratificările inerente lăuntrului comunităţii rurale: burghezia satelor, clasa de mijloc numeroasă şi sărăcimea, germenele proletariatului agricol, manifest şi sub aspect naţional. Ţărănimea fără pământ obligată la emigrare sau dezlănţuiri sociale, cu caracteristici semnalate pentru Banat şi Transilvania cuprindea categorii principale de zilieri, secerători, argaţi, contractualişti, păstori şi „jeleri". Această pătură socială extrem de numeroasă va constitui sorgintea mişcărilor agrar-socialiste de la finele sec. XIX şi începutul sec. XX şi care odată cu dezvoltarea conştiinţei de clasă se va alătura muncitorimii revoluţionare.

Pentru vizualizarea modului de viaţă al satului maghiar din Transilvania în epoca desemnată, autorul recurge la cercetări interdisciplinare ca să centreze satul — modalitate de existenţă, în unităţi, tipuri şi nivele de interpretare şi înţelegere. Se demonstrează *influenţa* abolirii iobăgiei şi a pătrunderii elementelor capitaliste asupra comunităţii rurale tipice, divizată acum în sate feudale, capitaliste şi amalgamate. Se [illegible] caracterul de comunitate socială, economică şi culturală pe trasee istorice concrete: 1849—1867, 1867—1900, 1900—1914, administrarea internă, relaţia cu legile şi autoritatea, modul de viaţă al familiei săteşti cu caracteristici exemplificate pe zone geografice şi naţionalităţi. Continuitatea şi supravieţuirea în mijloace şi forme permit totuşi atestarea văditei interferenţe dintre rural şi urban, hibridul manifestîndu-se preponderent pe tărîm cultural, în modul de trai, alimentaţie, îmbrăcăminte, atitudini, sărbători.

Generalizarea civilizaţiei urbane în Transilvania datorită dezvoltării industriei şi a oraşelor la cumpăna veacurilor XIX—XX se exprimă economic prin mecanizare şi modernizare iar social prin mobilitatea socială detectată. După ce înregistrează înriuririle celor două tipuri evoluţioniste cunoscute în epocă, autorul analizează cumulul de motivaţii istorice, economice, tehnice şi sociale care în coroborare contribuiseră la saltul civilizatoric marcat. Tratarea întreprinsă urmează cursul semantico-structural, cu pondere remarcată pentru argumentul cronologic şi geografic. Se detaliază evoluţia anumitor ramuri de activitate economică, importanţa capitalului străin în avansul şi devansul remarcate odată cu ciclicitatea crizelor de supraproducţie. Dezvoltarea urbană şi progresul tehnologic semnifică impactul asupra fenomenului urbanizării, relevat de statistici comparative pentru oraşul industrial+hinterlandul aferent. Accentele demografice se subliniază cu evidenţă, mobilitatea populaţiei se cercetează în sensul imigrării, cu cantonarea strictă a unor atitudini, diferenţieri şi ocupaţii specifice. Indicii emişi se află în relaţie imediată cu zona agrară depopulată, într-o cuprinderea mişcării sociale specifice. Extinderea cuceririlor civilizaţiei oraşului se manifestă prin reţeaua de şcoli şi asistenţă sanitară, prin administrarea şi amenajarea internă a modului de viaţă urban şi nu în ultimă fază prin revoluţia culturală şi artistică amplă.

Cele dintîi organizaţii politice ale muncitorilor din Transilvania, din Timişoara, 1868, Cluj, 1869 şi Arad, 1870, creionată existenţa lor în contextul intern şi extern, cu rol, impuls şi exemplu urmat de mişcarea muncitorească şi democratică din România şi sud-estul părţii europene finalizează demersul autorului executat în permanente raportări comparatiste, în virtutea unor „tradiţii comune" mişcării socialiste şi muncitoreşti, a naţiunii române şi naţionalităţilor din Transilvania epocii dualiste.

Culegerea de studii prezentată mai sus, excelentă în formă şi fond, logic structurată, cu materiale inedite în preponderenţă, îşi propusese drept scop să analizeze faza ultimă a sistemului iobăgesc din Transilvania, fe- [illegible] economic şi social al pătrunderii

www.dacoromanica.ro

capitalismului timpuriu, evoluţia faptului de civilizaţie, modificările de structură pentru societatea transilvăneană între anii 1848—1914. Revoluţia se consideră pe drept cuvînt de către A. Egyed forţa motrice care înlătură sistemul feudal, favorizează debutul societăţii capitaliste şi naşterea naţiunii în sens modern. A doua jumătate a secolului al XIX-lea, afirmă autorul, consolidează dezvoltarea capitalistă şi evoluţia formei sociale respective, care îmbină tradiţia cu inovaţia. Cercetarea de istorie locală se încetăţeneşte în narare şi se coroborează cu analiza făcută devenirii naţionalităţii ungare din Transilvania segmentului de timp istoric delimitat de revoluţia burghezo-democratică şi dezlănţuirea primei conflagraţii mondiale.

Consideraţiile finale în cazul unei prezentări ample — deseori însumate facil la modul apologetic ori formal — tind să reliefeze aici şi acum opinia veridică a lectorului vizavi de creaţia exegetă, moment de vîrf pentru istoriografia marxistă românească. Cercetarea de istorie economică şi socială modernă autohtonă cumulează atribute desăvîrşite prin elaborarea şi publicarea unor asemenea lucrări, rodul pasiunii îndelungate, a unei bogăţii informaţionale şi metode de cercetare actuale care fac cu prisosinţă cinste şi duc peste hotare sîrguinţa şi devotamentul, întru descifrarea adevărurilor ştiinţei trecutului, denotate cu competenţă de nenumăraţii specialişti români.

Stelian Mîndruţ

VAL. AL. GEORGESCU şi PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova. Organizarea judecătorească*, vol. II, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1981, 233 p.

Anul trecut, sub auspiciile Editurii Academiei R.S. România, a văzut lumina tiparului şi cel de al doilea volum din *Judecata domnească* ... elaborat de prof. Val. Al. Georgescu şi Petre Strihan. În mod normal, cele două volume trebuie să fie publicate într-unul singur, încă din 1979, avînd ca obiect o singură temă: organizarea judecătorească în cele două ţări româneşti, în perioada 1611—1831. Pentru raţiuni pur editoriale pe care nu le cunoaştem şi de altfel nici nu interesează aici, materialul s-a publicat în două etape. De prima parte a acestei lucrări ne-am ocupat într-o recenzie publicată în nr. III/1979 al revistei „Recherches". Cele spuse acolo sînt valabile şi pentru acest al doilea volum, fruct al unei armonioase colaborări între cei doi autori şi de data aceasta, 6 din cele 11 capitole au fost redactate în comun, 3 numai de Val. Al. Georgescu şi 2 de Petre Strihan. Ca orice lucrare elaborată în colectiv şi la aceasta se resimte lipsa unităţii stilistice în redactare şi se remarcă un mod diferit în organizarea şi expunerea materialului, dar prezintă şi avantajul adîncirii problemelor prin consultări şi informări reciproce. La operele de colectiv nu trebuie să pretindem mai ales originalitate, fiindcă de regulă ele vor fi eclectice, prudente, dar vom fi răsplătiţi de bogăţia documentării care pot fundamenta şi alte opinii. *Judecata domnească* se abate de regulă fiindcă aduce şi puncte de vedere noi. Totodată este o operă pe care nici un cercetător în acest domeniu nu o va putea ignora, deoarece va găsi în ea un preţios material şi idei care îndeamnă la reflecţii.

Cap. I. se ocupă de „Reforma judecătorească a lui Constantin Mavrocordat şi urmările ei", prima secţiune analizînd „Conţinutul şi semnificaţia reformei". Este un capitol de o importanţă capitală a lucrării, deoarece reforma lui Constantin Mavrocordat constituie o piatră de hotar în evoluţia organizării judecătoreşti în Ţara Românească şi Moldova. Pentru a fixa cadrul şi cauzele reformei, autorul consideră necesar să schiţeze conjunctura politică, economică şi socială în primele cinci decenii ale sec. XVIII-lea, nu numai la noi, ci şi în alte ţări europene, cu care cele două ţări româneşti aveau legături directe sau indirecte. O mulţime de idei interesante, dar probabil tot pentru raţiuni editoriale, sînt numai enunţate, în loc să fie dezvoltate.

Comprimarea prea mare a textului lasă pe alocuri insuficient elucidate unele probleme. Rezumînd îndrumările date de C. Mavrocordat ispravnicilor, prin care li se explica reforma, la pct. e autorul arată că: „Ispravnicii aveau competenţă pentru tot felul de judecată, exceptîndu-se moartea de om şi tîlhăria" ... Calitatea de judecător penal (ispravnicul) nu o avea decît în pricinile mici" (p. 9). Dacă numai omorul şi tîlhăria erau exceptate de la competenţa ispravnicului, însemnează că el putea judeca toate celelalte pricini penale şi nu numai pe cele mici.

La lit. j, reluîndu-se ideea, se precizează că: „ispravnicii au toată puterea divanului, de a judeca pe boieri şi mazili în afară de moartea de om, de tîlhărie şi furtişag" (p. 10).

www.dacoromanica.ro

Pe de o parte, nu se precizează pînă la ce rang puteau fi judecați boierii de către ispravnic, iar pe de altă parte, la cele 2 excepții de infracțiuni care excedau competenței ispravnicilor, se adaugă și furtul. În sfîrșit, competențele după materie și persoane ale divanului, boierilor veliți și ispravnicilor nu sînt precis delimitate.

Capitolul se încheie însă cu concluzii pe cît de juste, pe atît de categorice și anume:

— reforma lui C. Mavrocordat avea un caracter înaintat;

— ca s-a impus greu fiindcă se izbea de conservatorismul retrograd al boierimii deținătoare de privilegii;

— constituie faza de tranziție de la dreptul feudal la dreptul modern și va domina sistemul adoptat de Regulamentele organice;

— aspectul juridic al reformei rămîne partea cea mai pozitivă și înaintată.

Cap. al II-lea se ocupă despre domn și începe cu o susținere, care în mod normal, trebuia să fie concluzie în măsura în care era demonstrată și care nu ni se pare suficient clarificată: „În general se consideră că la mijlocul sec. al XVIII-lea regimul nobiliar, aflat în criză încă din a doua jumătate a secolului precedent, fusese lichidat. Dispar acum sau se modifică sensibil unele structuri, cu semnificație nobiliară (structura și rolul adunărilor de stări, vestigiile de alegere a domnului) ..." (p. 17). O afirmație atît de fermă cu privire la lichidarea regimului nobiliar, credem că nu poate fi argumentată doar cu „modificarea structurii și rolului adunărilor de stări și a vestigiilor de alegere a domnului".

Nu putem ignora faptul că nobilimea continuă să existe ca cea mai importantă clasă socială prin poziția politică și economică și a ierarhiei în stat, țăranii, meseriașii și tîrgoveții neavînd acces în divan și nici la înaltele funcții administrative sau militare. În consecință, fără o argumentare aprofundată, nu ni se pare ușor de acceptat opinia categorică a lichidării regimului nobiliar.

Dealtfel, chiar autorii subliniază mai departe că: „Boierii își continuau încercările de a paraliza acțiunea domniei prin constantele lor plîngeri la Poartă, din care unele contribuiau la mazilire și mențineau boicrimea la un rol nu totdeauna profund diferit de ce se întîmpla în așa zisul regim nobiliar" (p. 18). În sfîrșit, citînd informarea lui I. Neculce, se arată că Mavrocordat, pentru a se înțelege cu boierii, le-a dat „toate în mîinile lor să chiverniséască ... cum ar ști nevoile țării, după vechiul obicei".

Numeroasele plîngeri adresate de boieri, fie la Poartă, fie la capetele încoronate din țările vecine, împotriva domnilor — care au existat și în trecut — nu ni se pare că indică slăbiciunea sau ultimile zvîrcoliri ale unui regim în agonie, ci mai degrabă, forța acestu regim și dîrzenia cu care lupta, fie pentru înlăturarea domnului, fie pentru contrabalansarea puterii lui.

Relația dintre obicei și pravilă, dintre pravilă și dreptul domnesc și cauzele care au contribuit la deteriorarea — din fericire, în mică măsură — a autonomiei judiciare în cele două țări sînt admirabil tratate. Cauzele principale erau: lipsa de unitate între domn și boieri, lașitatea unor domni care ei înșiși cereau aprobarea Porții în probleme de competența lor exclusivă precum și numeroasele reclamații și uneltiri ale boierilor, veșnic nemulțumiți și setoși de putere.

În ciuda abuzurilor care loveau în autonomia judiciară, autorii conchid pe bază de documente categorice, pe bună dreptate că în perioada 1740—1832 autonomia judiciară s-a menținut deoarece: a) justiția se împărțea în numele domnului și nu a sultanului; b) domnul judeca după legile țării; c) pămînteni nu aveau dreptul să se plîngă la Poartă împotriva hotărîrilor date de domn; d) hotărîrile domnului nu trebuiau confirmate de sultan și nu puteau fi anulate de el.

Ocupîndu-se de divan și departamente, autorii arată în mod just că divanul a suferit schimbări structurale care oglindeau transformările generale ale justiției domnești.

„Justiția domnească și divanul se instituționalizează lent dar neîntrerupt, sub presiunea schimbărilor economice și sociale", iar ideile iluministe din apus se reflectă „în numeroasele încercări de reorganizare a justiției cu un început de separare a puterilor statului", o demarcare „mai precisă a justiției penale de cea civilă și comercială", tendința spre umanizare a pedepselor și impunerea destul de lentă a principiului autorității lucrului judecat și în sfîrșit, a tendinței de codificare de tip modern.

O altă idee importantă care se degajă din lucrare este aceea că începînd din sec. al XVIII-lea, adevăratul judecător suprem nu era domnul, ci domnul și divanul.

De asemenea, din veacul al XVIII-lea prestigiul pravilei crește în raport cu acela al obiceiului. Analiza pravilelor și manualelor arată că reglementările din dreptul bizantin au fost receptate în cele două țări.

Datorită caracterului său „imperial" și „eclesiastic", pravila a devenit un factor de unificare judecătorească. Pravilele fiind similare și aplicabile în cele două țări, vor premerge, dar vor contribui totodată la unificarea politică de mai tîrziu a Țării Românești și a Moldovei, demonstrînd, în același timp, unitatea și continuitatea istorică în evoluția poporului român.

Amintim la început că *Judecata domnească* aduce contribuții noi și prețioase în unele probleme abordate. În afară de cele semnalate,

www.dacoromanica.ro

vom mai aminti următoarele: combaterea documentară a opiniilor unor istorici de prestigiu care considerau inexistentă noţiunea de competenţă în jurisdicţia vremii şi b) că justiţia feudală avea un caracter primitiv. Autorii demonstrează că sub influenţa receptării dreptului bizantin, se folosea tehnica reglementărilor respective, adoptată în mod creator realităţilor noastre.

Alături de *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea* apărută anul trecut, sub semnătura lui Val. Al. Georgescu, *Judecata domnească* se înscrie între lucrările de istoria dreptului românesc — tipărite în ultimii ani — care merită toată atenţia.

Vasile Gionea

MARIA DOGARU, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu steme*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1981, 147 p. + il.

Dr. Maria Dogaru, cunoscută şi apreciată specialistă în domeniul sigilografiei, sfragisticii şi heraldicii româneşti, este autoarea unui nou şi valoros studiu închinat unui unicat al diplomaticii noastre feudale tîrzii şi anume spiţei de neam a familiei Balş, alcătuită şi autentificată în Divanul domnesc al Moldovei la 1813 şi însoţită de cel mai vechi armorial descoperit pînă astăzi.

Studiul este alcătuit din două părţi; prima este dedicată analizei importanţei documentului din 1813 pentru istoria diplomaticii şi arhivisticii româneşti, pentru cercetările genealogice întreprinse în trecut şi pentru evoluţia heraldicii în ţara noastră. Spiţa de neam a familiei Balş este cea dintîi lucrare genealogică cunoscută pînă în prezent, care să fie însoţită, pentru fiecare personaj în parte, de stema respectivă (fie membru al familiei, fie membru prin alianţă). Maria Dogaru se apleacă, apoi, cu mult discernămînt, asupra împrejurărilor care au dat naştere acestui valoros document genealogico-heraldic românesc şi asupra autorilor săi: slugerul Constantin Leondari, alcătuitorul spiţei, arhitectul Johann Freywald, desenatorul stemelor şi deosebit de talentatul diac de Divan Toader Gaşpar prezentînd toate datele biografice, relevate de documentele vremii, asupra lor.

Partea a doua a studiului reproduce textul documentului respectiv, adică conţinutul anaforalei şi a rezoluţiei domneşti a lui Scarlat Callimachi, cît şi însemnările inserate în dreptul fiecărui membru al familiei cu descrierea stemelor reproduse în culori (acvarele). În final Maria Dogaru face referiri la modul de validare al actului autentificat şi de consulii rus şi austriac din Iaşi, respectiv A. Panin şi Josef von Raab, subliniind importanţa documentului în ansamblu. Studiul este însoţit de ilustrarea unor detalii ale spiţei, (coperta fiind în culori), precum şi de reprezentarea stemelor din cuprinsul său.

Prin valoarea piesei arhivistice descoperite, prin analiza temeinică a contextului istoric în care a fost alcătuită, prin reproducerea exactă a conţinutului său şi descrierea stemelor după cele mai riguroase exigenţe ştiinţifice, Maria Dogaru aduce prin studiul său un real serviciu disciplinelor constitutive ale istoriei.

Paul Cernovodeanu

JEAN DELUMEAU, *La Peur en Occident (une cité assiégée)*, Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p.

Istoria mentalităţilor reprezintă una dintre noile direcţii de cercetare, impunîndu-se ca un domeniu vast, în care mijloacele de investigare sînt dintre cele mai complexe, necesitînd o solidă informaţie care să răspundă în egală măsură atît spiritului de sinteză cît şi unei largi erudiţii. Pe această linie se înscrie şi lucrarea de faţă, al cărei autor este binecunoscut la noi în ţară prin lucrările sale mai vechi despre ideologia Renaşterii, apariţia şi afirmarea Reformei, ca reflectare a unei schimbări radicale în mentalul colectiv.

Documentaţia deosebit de bogată a fost folosită cu scopul de a lumina unele din sectoarele cele mai obscure ale psihicului colectiv, anume teama — ca o componentă esenţială a comportamentului uman — şi legat de acest aspect foarte important, rolul pe care l-a jucat în decursul istoriei frica. „Non seulement les individus pris isolément mais les collectivités et les civilisations elles-mêmes sont angajées dans un dialogue permanent avec la peur..."

www.dacoromanica.ro

Autorul relevă faptul că demersul său este o premieră în istoria mentalităţilor, avînd în vedere tăcerea sub care a fost trecut acest aspect pînă în prezent. Mult timp teama a fost confundată cu laşitatea şi de aceea întreaga istoriografie şi literatură a Evului Mediu va preamări curajul, vitejia, ce sînt neapărat legate de idealul cavaleresc. Secolele XIV—XVI aduc, odată cu afirmarea elementului burghez, pentru prima oară valorile prozaice în literatură.

Foarte bine argumentată şi convingător expusă este teoria potrivit căreia frica este o componentă majoră a experienţei umane şi ea creşte direct proporţional cu gradul de dezvoltare al unei societăţi. Frica apare de aceea ca un mijloc de apărare esenţial, ca o pavăză împotriva pericolelor, ca un reflex indispensabil, care permite organismului să scape temporar morţii. „Sans la peur aucune espèce n'aurait survécu". (pp. 21—22)

Analizînd teama ca sentiment individual şi colectiv autorul constată importanţa covîrşitoare pe care o poate avea la un moment dat acţiunea unei mulţimi cuprinse de panică. Caracteristicile fundamentale ale psihologiei mulţimii sînt analizate în detaliu, acestea ar fi: influenţabilitatea, slăbirea sau pierderea spiritului critic, dispariţia simţului de răspundere, subestimarea forţei adversarului, repeziciunea cu care se trece de la aclamaţii la ameninţări cu moartea. Cunoscînd aceste aspecte istoricului îi apare întrebarea: cauza violenţei este de ordin antropologic sau sociologic? Jean Delumeau consideră că întotdeauna comunităţile private de drepturi trăiesc un sentiment de insecuritate, din care derivă insatisfacţia, frustarea de cele mai elementare bunuri ale unui confort material şi psihic. Accasta numeşte el „complexul lui Domocles", una din cauzele agresivităţii, conflictelor sociale.

Meritul deosebit al lucrării este de a încerca să furnizeze unele explicaţii de natură psihologică, fără a exagcra aducînd o imagine biologizantă asupra istorici. Apelul la documentele vremii, pe care se sprijină orice afirmaţie, oferă cititorului contactul nemijlocit cu modul de a gîndi al unei epoci pe care greu o mai putem reconstitui şi înţelege sub raport mental. Întrcaga structură a lucrării, ce reprezintă de fapt un prim volum dintr-o operă de proporţii mai mari, serveşte demersul întreprins de autor pentru a aduce elemente noi în înţelegerca vieţii spirituale occidentale pe parcursul a cinci secole (1348—1800). Au fost identificate 2 nivele ale fricii care corespund celor două paliere ale culturii, elementele analizei fiind grupate în 2 mari subansambluri. a) „Les peurs du plus grand nombre", b) „La culture dirigeante et la peur". Reţin atenţia în acest context capitolele dedicate comportamentelor născute din panică în timpul ciumei şi al răscoalelor, ca mod de raportare al maselor la aceste evenimente. Capitolele „Les agents de Satan" şi „Une enigme historique: la grande répresion de la sorcellerie" dezvăluie temerile de care erau frămîntate clasele dominante, modul în care Biserica încerca să dea un obiect şi un nume climatului de insecuritate generală.

Putem conchide că într-adevăr lucrarea lui J. Delumeau este o realizare deosebită, ce merită să figureze printre cărţile de referinţă în acest domeniu.

Ileana Căzan

P. V. OVCINNIKOV, *Manifestî i ukazî E. I. Pugaceva. Istocinikovedceskoe issledovanie* (Manifestele şi ucazurile lui E. I. Pugaciov. Analiza reconstituirii izvoarelor), Izd. Nauka, Moskva, 1980, 280 p.

După mai bine de două secole de la izbucnirea războiului ţărănesc din Rusia condus de E. I. Pugacev, această temă se dovedeşte încă actuală în istoriografia sovietică prin modul original de a aborda cercetarea ei şi anume a izvoarelor istorice care stau la baza documentării acesteia. E vorba de un studiu analitic cu privire la proveniența şi conţinutul manifestelor şi ucazurilor (poruncilor) pe care le-a adresat bravul conducător al răscoalei timp de aproape un an de zile (sept. 1773 — august 1774) poporului rus şi naţionalităţilor conlocuitoare din fosta Rusie ţaristă. Autorul care a studiat această problemă timp de peste două decenii şi care între timp a publicat în lucrări separate sau în diferite periodice de specialitate concluziile sale parţiale a întocmit de data aceasta o lucrare de mare profunzime în cuprinsul căreia a elaborat o adevărată istorie a textelor manifestelor şi ucazurile păstrate integral pînă la noi dar şi acelora despre care se ştie că au existat fără să se fi păstrat.

www.dacoromanica.ro

Desigur că o astfel de lucrare a necesitat o muncă deosebită din partea autorului mai ales că depistarea documentelor pe baza cărora se pot stabili nu numai programul războiului țărănesc rus condus de E. I. Pugacev dar și evoluția concepției revoluționare a acelora care au luat arma în mînă pentru a-și redobîndi vechile drepturi uzurpate, i-a permis acestuia să intuiască mult mai bine obiectivele vizate de masa țăranilor răsculați și a concepției care domina rîndurile administrației statului țarist cu privire la masele țărănești.

Lucrarea este precedată de o *Introducere* în care istoricul sovietic trece în revistă cercetările efectuate pînă acum cu privire la esența documentelor din cancelaria lui E. I. Pugacev. Un loc deosebit îl ocupă mai întîi documentele publicate în secolul trecut și în secolul nostru, fie în lucrări independente fie în diferite periodice de specialitate. De asemenea autorul a studiat în mod critic acele materiale documentare publicate cu prilejul aniversării a 150 ani și respectiv a 200 ani de la izbucnirea războiului țărănesc rus din 1773—1774 aparținînd unor reputați istorici, medieviști sovietici ca de ex. L. V. Cerepnin. Nu-i mai puțin adevărat că în studiul introductiv au fost analizate și acele lucrări din istoriografia sovietică în care au fost tratate unele probleme ideologice strîns legate de concepția revoluționară manifestată în timpul acestui război țărănesc condus de E. I. Pugacev. O deosebită atenție merită apoi prezentarea fondurilor documentare pe care le-a parcurs autorul lucrării de față care dă o bază serioasă concluziilor la care a ajuns acesta. Astfel au fost cercetate documentele aflate în fondurile Arhivelor centrale de stat din Moscova, actele vechi (T.G.A.D.A.), Bibliotecii de stat V. I. Lenin, secția manuscrise (G.B.L.O.R.). Arhivele centrale de stat istorico-militare din U.R.S.S. (T.G.V.I.A.I.). În fine un loc aparte îl ocupă în *Introducere* analizarea literaturii istorice din S.U.A., Marea Britanie, Franța, R. D. Germană, R. F. Germania, consacrate războiului țărănesc din 1773—1774.

În elaborarea lucrării sale P. V. Ovcinikov a căutat să efectueze o analiză profundă mai întîi asupra textului manifestelor și ucazurilor păstrate de la E. I. Pugacev. În acest scop el prezintă condițiile social-economice ale dezvoltării Rusiei țariste în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea precum și a contradicțiilor agravate dintre nobilime și țărănime. Totodată analizează aceste documente de bază fără de care nu poate fi studiat acest război țărănesc în trei capitole deosebite care corespund celor trei etape ale desfășurării războiului țărănesc (de ex. 1. manifestele și ucazurile din prima etapă a războiului țărănesc adică septembrie 1773 — martie 1774; 2. manifestele și ucazurile din a doua etapă adică iulie 1774; 3. manifestele și ucazurile din etapa a treia (iulie-august 1774). Istoricul sovietic caută și reușește apoi încetul cu încetul să restabilească în linii mari programul revoluționar care a stat în fața participanților la acest război țărănesc antițarist. Așa de ex. se arată că înainte de izbucnirea războiului țărănesc E. I. Pugacev a promis cazacilor din regiunea Volgii restabilirea vechilor lor „rînduieli" și respectarea vechilor privilegii și scutiri încălcate în mod abuziv de administrația statului țarist. În timp ce în primul său ucaz din 17 septembrie 1773 conducătorul răscoalei promitea libertatea deplină, buna stare și plata în bani a soldei precum și muniție și arme în ucazurile ce au urmat în toamna aceluiaș an E. I. Pugacev declara că va da pămînt țăranilor, că le va permite să pescuiască liber, să exploateze sarea nestingheriți, că vor putea folosi pășunile fără să plătească nici un ban, că vor fi scutiți de orice dare și vor avea dreptul de a purta barbă după vechiul obicei și tot felul de înlesniri pentru a duce o viață mai bună. În alte ucazuri și manifeste ca de ex. cel din 1 octombrie 1773 adresat bașchirilor el poruncea ca cei întemnițați să fie eliberați și-i îndemna pe țărani la acțiuni sîngeroase împotriva asupritorilor de pînă atunci, mai mult pe baza ucazurilor din prima etapă a războiului țărănesc se mai constată existența unor dispoziții relativ la organizarea puterii populare a țărănimii, sfatul căzăcesc fiind instituția supremă de conducere colectivă (alcătuită din bărbați maturi). Astfel de sfaturi ale țăranilor răsculați erau organizate în regiunile eliberate de sub administrația țaristă. În schimb tot pe baza unor ucazuri se stabilesc și modul de organizare al puterii centrale a răsculaților sub numele de Colegiul militar condus de E. I. Pugacev. Acest Colegiu care era o adaptare la nevoile răsculaților a unor instituții existente în administrația țaristă aveau anumite atribuții menite să apere puterea revoluționară a țărănimii, era un adevărat stat major revoluționar.

Din analiza ucazurilor și manifestelor studiate de autor rezultă că E. I. Pugacev avea o cancelarie bine organizată, că aceste porunci ale sale erau redactate nu numai în limba rusă dar și în alte limbi de ex. tătară, bașchiră (unele au fost chiar traduse în limbi occidentale). Unele din ele aveau să fie scrise și cu caractere arabe de ex. cele adresate tătarilor.

Ucazurile și manifestele din etapa a doua a războiului țărănesc conțin deasemenea prevederi relativ la acordarea libertății „desăvîrșite" țăranilor răsculați și iertarea de dări și de a munci pe moșiile nobilimii, în același timp ele cuprind măsuri relativ la organizarea rezistenței armate împotriva trupelor țariste trimise împotriva răsculaților.

www.dacoromanica.ro

Cît priveşte decretele şi manifestele din etapa a treia, acestea oglindesc unele greutăţi în care se aflau răsculaţii; ele cuprind măsuri menite să ducă la lichidarea nobilimii ca clasă socială drept o măsură a luptei disperate pe viaţă şi pe moarte între asupritori şi asupriţi „pe acei duşmani ai puterii noastre şi nesupuşi împărăţiei noastre — se spune într-un astfel de ucaz — care au adus în sapă de lemn pe ţărani prindeţi-i, ucideţi-i. spînzuraţi-i, să vă purtaţi cu ei cum s-au purtat şi ei cu voi şi după ce veţi face aşa veţi putea cunoaşte pacea şi viaţa lipsită de griji". În alt manifest se spune în afara de faptul că să se dea ţăranilor sare de către stat fără bani şi scutiri de bir şi de recrutare pe timp de cinci ani „neamul nobililor să fie stîrpit cu totul". Aceste cuvinte ne aduc aminte de cele existente în Ultimatumul de la Deva dat nobilimii din Transilvania de către iobagii răsculaţi conduşi de Horia, Cloşca şi Crişan în noiembrie 1784. Este sigur că în acea vreme ecoul războiului ţărănesc condus de E. I. Pugacev a fost cunoscut în numeroase ţări din Europa, inclusiv ţările române, deci şi în Transilvania. S-a păstrat în scris în Însemnările Androneştilor (ediţia Ilie Corfus) Bucureşti, 1947, p. 43) ca o dovadă că societatea românească de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul secolului următor era bine informată cu privire la stările din alte ţări europene [1].

Mai meritră atenţie deosebită acele manifeste şi ucazuri din ultima etapă a războiului ţărănesc în care sînt cuprinse măsuri concrete relativ la plata soldei în bani (10 ruble) pentru cei care luptau în rîndul răsculaţilor.

În partea a II-a a lucrării este prezentată de asemenea (în cadrul a trei etape ale desfăşurării razboiului ţărănesc rus din 1773 1774) mai întîi rezultatul muncii depuse de autor pentru reconstituirea unor manifeste şi ucazuri nepăstrate integral dar despre care sînt ştiri sigur că au fost emanate din cancelaria lui E. I. Pugacev. În multe cazuri se reuşeşte să se reconstituie şi conţinutul lor şi circulaţia lor.

Lucrarea cuprinde şi unele *Concluzii* referitoare în special la ideologia care a stat la baza concepţiei participanţilor şi la valoarea izvoarelor istorice pe baza cărora poate fi studiat acest moment din istoria socială a Rusiei ţariste de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. În anexă se dă un foarte util Indice de nume şi mai ales un repertoriu cronologic al manifestelor şi ucazurilor intrate în discuţie în cuprinsul lucrării. Rezultă astfel că la cele 46 de documente de acest fel cunoscute pînă acum se mai pot adăuga încă 119 identificate, reconstituite ca existente cîndva. De remarcat că cele mai multe din aceste documente au fost elaborate în lunile octombrie, decembrie 1773 şi iunie-august 1774.

Lucrarea realizată la un înalt nivel de cercetare se impune prin concluziile noi la care a ajuns autorul menite să lămurească mai bine ideologia maselor ţărăneşti revoluţionare din anii 1773 1774 şi să definească cu mai multă claritate acest moment important din istoria luptelor sociale din Rusia ţaristă din a doua jumătate a secolului al XVIII lea.

Constantin Serban

[1] vezi articolul nostru din „Revue Roumaine d'Histoire" 1 1981, p. 43 55.

* * * *De Tuxpan a La Plata*, La Habana, 1979, 178 p.

Lucrarea reprezintă materializarea efortului de cercetare al unui colectiv de istorici militari (încadraţi la Sección de Historia de la Dirección Politica Central de las FAR) condus de locotenent-colonel Thelma Bornot (participant la Congresul al XV-lea de ştiinţe istorice de la Bucureşti). Cartea pune în circulaţie un valoros material de arhivă, cercetat atît în Mexic cît şi în Cuba şi a fost supusă într-o primă formă de redactare analizei minuţioase, în februarie 1976, unor participanţi la expediţia „Granma" care au pus la dispoziţia cercetătorilor nenumărate informaţii suplimentare. În cuprinsul celor 18 capitole sînt tratate în detaliu, chiar cu exces de informaţie, evenimentele anilor 1955 56, preludiile războiului de eliberare încheiat victorios la 1 ianuarie 1959. Stilul dinamic, descrierea vie a acţiunilor grupului de luptători debarcaţi în Cuba, oferă deopotrivă satisfacţii istoricului cît şi cititorului. Analiza fiecărui capitol în parte apare ca fiind inadecvată şi ca atare este preferabilă descrierea globală a conţinutului acestei lucrări.

La 15 mai 1955 Fidel Castro şi luptatorii care au atacat cazarma Moncada [1] au părăsit închisoarea din Isla de Pinos în baza amnistiei politice acordată de Batista. Consecvent, odată eliberat, Fidel publică diferite articole atacînd fulminant regimul dictatorial din Cuba. Treptat posibilităţile unei lupte politice au fost anulate de permanente persecuţii. Unica

[1] Moncada, La Habana, 1973 (lucrare fundamentală pentru acest eveniment).

www.dacoromanica.ro

soluție rămînea exilul unde Fidel și partizanii săi puteau desfășura acțiuni contra regimului de la 10 martie 1952.

Ca urmare, la 7 iulie 1955 Fidel sosește în Mexic unde se găsea un grup de revoluționari cubanezi exilați aici. Încă înainte de a pleca din Cuba, Fidel a pus bazele organizației care va duce la victorie lupta poporului cubanez: Movimiento Revolucionario 26 de Julio (MR 26 7). Misiunea principală a acesteia era de a pregăti o expediție care să fie debarcată în Cuba și care să catalizeze opoziția generală a maselor față de regim. În vederea pregătirii ideologice a revoluției, Fidel trimise în Cuba exemplare ale Manifestului nr. 1 al MR 26 7 din 8 august 1955 care sintetiza în conținutul său obiectivele organizației, denunțînd vehement proiectatele alegeri parțiale pe al căror simulacru dorea să-și fundamenteze Batista democrația regimului său [2].

La 15 august 1955 Fidel a trimis un mesaj Congresului militanților din Partidul Ortodox afirmînd că nu existau decît două soluții pentru situația social-politică pe care o traversa Cuba: alegeri parțiale, deci compromisul cu dictatura, sau revoluția. În sensul cooptării celor care doreau să se afilieze la MR 26 7, Fidel stabili contactul cu doctorul argentinian Ernesto Guevara care părăsise Guatemala după căderea președintelui Jacobo Arbenz Gúzman [3] în 1954 și se stabilise în Mexic. Un aport deosebit la activitatea de organizare a mișcării revoluționare l-a adus Juan Manuel Marquez veteran al luptelor contra teroarei instaurate de președintele Eduardo Machado și membru al Partidului Ortodox (unde îl cunoscuse pe Fidel). O primă etapă pe linia întemeierii unei structuri capabile să susțină lupta contra regimului o constituie înființarea cluburilor patriotice care urmau să finanțeze expediția. Pentru aceasta în toamna anului 1955 Fidel a făcut un turneu în SUA pentru a lua legătura cu organizațiile emigranților cubanezi de aici.

La Union City (New Jersey) s a organizat primul club patriotic, urmate de cele de la Bridgeport, New-York, Miami, Cayo Hueso și Tampa care urmau să trimită fondurile obținute în Mexic. Este interesantă similitudinea acțiunii lui Fidel cu cea a lui José Martí care în anii 1891 92 dusese o amplă activitate de organizare a PRC tocmai pe baza puternicelor centre de la Cayo Hueso și Tampa [4]. La 10 decembrie 1955 Fidel emise Manifestul nr. 2 al MR 26—7 prin care evidenția marasmul social-economic din Cuba și făcea apel la concentrarea tuturor eforturilor pentru participarea la revoluția care să pună capăt regimului revolut al lui Batista.

Din Cuba, SUA și din alte state din America Centrală au început să sosească voluntari cubanezi pentru a compune detașamentul care avea să debarce. Aceștia urmau sa fie încartiruiți în diverse case închiriate în capitala mexicană. Grupurile erau supuse unor regulamente riguroase care impuneau disciplină și păstrarea discreției asupra adreselor și oamenilor cu care veneau în contact.

Aceste regulamente fuseseră aplicate prima dată la pregătirea asaltului de la Moncada, acum ele erau amendate în funcție de condițiile noi în care se desfășura munca clandestină. Din primele luni ale anului 1956 au început antrenamentele graduale. Se practicau exerciții de escaladare, plimbări îndelungate, aparare individuală și trageri cu arma mai ales după ce se obținuse accesul la un teren de tir de lîngă Mexico City. Perfecționarea luptătorilor privind tactica și tehnica militară, teoria luptei de guerilla era încredințată excolonelului spaniol Alberto Bayo Girond refugiat în Mexic după înfrîngerea republicii spaniole. Pentru extinderea antrenamentelor, E. Guevara închirie ferma Santa Rosa la 40 km de Ciudad de Mexico, care dispunea de un teren apreciabil și oferea condiții superioare pentru exercițiile militare.

Guevara a fost numit responsabil al acestui centru de instrucție. Armele aferente expediției au fost procurate prin intermediul armurierului Antonio del Conde. La început s-au cumpărat arme de fabricație mexicană, apoi americane contractate în Los Angeles, Chicago, San Antonio și New York (arme automate de tip Johnson, Thompson și Star).

Între timp relațiile dintre MR 26—7 care activa ilegal în Cuba, cluburile patriotice din SUA, pe de o parte și grupul lui Fidel care era liderul suprem al organizației se mențin într-o formă activă, cum ar fi vizita lui Juan Manuel Marquéz în aprilie 1956 în SUA pentru a comunica indicațiile lui Fidel patrioților cubanezi de acolo. Paralel Fidel susține o dură polemică cu presa reacționară din Cuba, publicînd articole în revista „Bohemia" care au avut o mare rezonanță în opinia publică cubaneză.

Guvernul lui Batista a încercat diferite manevre de subminare a mișcării și chiar s a încercat lichidarea fizică a lui Fidel. Prin ambasada cubaneză din Ciudad de Mexico cărcia i-au fost trimise subsidii pentru a corupe pe unii funcționari mexicani din aparatul polițienesc, s-a încercat lichidarea

- Documentul este reprodus în Ricardo Martinez Victores, *La Historia del Radio Rebelde*, La Habana, 1978, p. 405 422.

[3] Jaques Helle, *Guatemala*, în Miroir de l'Histoire, septembrie 1968, nr. 225, p. 28—43.

[4] Salvador Bueno, *Síntesis biografica*, în Marti Habla a la juventud, la Habana, 1978, p. 44.

www.dacoromanica.ro

mișcării. Urma să se intenteze un proces grupului condus de Fidel care trebuia să fie deportat în Cuba ceea ce echivala cu un asasinat deghizat. La 20 iunie 1956 Fidel și un grup de revoluționari au fost arestați de poliția mexicană, iar la 24 iunie autoritățile au făcut o percheziție la ferma Santa Rosa fiind arestat cu această ocazie, printre alții, E. Guevara. Numărul total al celor arestați pînă la 28 iunie era de 28 de militanți. MR 26—7 caută soluțiile prin care să evite deportarea lui Fidel în Cuba făcînd apel la avocații care determinară pe judecătorul de instrucție respectiv să dea ordin de eliberare sau de punere a lor la dispoziția autorităților judiciare competente. Presa reacționară mexicană alimentată de fonduri puse la dispoziție de ambasada cubaneză începu să-l denigreze pe Fidel. Dar, treptat au fost eliberați o serie de revoluționari cu excepția lui Fidel, Guevara și Calixto Garcia care erau acuzați că au violat legea generală a populației (ley general de la población). Propunerea guvernului mexican de a-i elibera dacă acceptau să fie deportați în Uruguay a fost respinsă. În cele din urmă, prin diverse relații personale s-a obținut ca Lazaro Cardenas (președinte al Mexicului în 1934—1940) să intervină pe lîngă guvern pentru eliberarea lui Fidel. (Cardenas s-a întîlnit cu însuși Adolfo Ruiz Cortines, președinte al Mexicului în 1952—1958, pentru acest lucru). Consecința acestei acțiuni a fost, la 24 iulie 1956 eliberarea lui Fidel și eșuarea înscenării judiciare.

Luptătorii care au fost compromiși în arestările din iunie au fost transferați în Veracruz și în localitatea Jalapa, iar responsabilitatea pentru expediționarii antrenați în această zonă a fost încredințată lui Felix Elmuza, apoi lui Evaristo Montes de Oca. La sfîrșitul lunii august autoritățile au confiscat arme și documente fără să facă arestări, dar mai tîrziu prin intervenția sculptorului cubanez José Manuel Fidalgo s-a obținut restituirea obiectelor capturate.

În a doua parte a anului 1956, elemente valoroase cunoscute prin intransigența lor revoluționară, veniră să fortifice rîndurile detașamentului expediționar: Camilo Cienfuegos, Antonio López Fernandez (care în 1954 îl cunoscuse și îl atrăsese pe E. Guevara la cauza cubaneză) și Faustino Perez.

În august un eveniment marcant în contextul pregătirii politice a expediției, este vizita în Mexic a revoluționarului Frank Pais, liderul MR 26—7 din Cuba.

Acum s-au discutat și perfectat sarcinile mișcării clandestine din Cuba de a sprijini prin acțiuni, greve și răscoale militare debarcarea grupului condus de Fidel.

Se insistă asupra necesității declanșării unei greve generale care să paralizeze parțial acțiunea inamicului. F. Pais va reveni în octombrie în Mexic considerînd că expediția ar trebui amînată pentru începutul anului 1957 dat fiind că sprijinul pe care-l putea da MR 26—7 din Cuba în acel moment era deficient. Dar opinia lui Fidel Castro cu privire la debarcarea în 1956 prevăla în fața argumentelor aduse de Pais. În cadrul politicii de alianțe este notabil acordul dintre José Antonio Echeverria [6], președintele F.E.U. (Federación Estudiantil Universitaria de Cuba) și Fidel Castro. Acordul dintre cele două organizații s-a concretizat în „Carta de Mexico" semnată de cei doi lideri în august 1956. Documentul denunța complicitatea unor elemente politice cubaneze cu R. L. Trujillo a cărui atitudine belicoasă față de Cuba era notorie (circula zvonul chiar despre o intervenție dominicană în Cuba). De asemenea se aprecia că există condițiile reclamate de o situație revoluționară și că beneficiind de concursul unei greve generale revoluția va triumfa în 1956 (p. 62). Fidel răspunse prin intermediul revistei „Bohemia" acuzațiilor turpide, că ar fi stipendiați de Trujillo, anunțînd că anul 1956 va fi decisiv pentru soarta revoluției în Cuba.

Procurarea unei ambarcațiuni indispensabile expediției a fost finalizată în septembrie 1956 prin cumpărarea iahtului „Granma" al cărui nume este azi celebru. În prealabil s-a urmărit achiziționarea din SUA a unei șalupe torpiloare dar autoritățile americane au dejucat această intenție. „Granma" era construit în 1943, putea transporta 25 de persoane și necesita urgente reparații care parțial au și fost efectuate.

După ocuparea de către poliția mexicană a fermei Santa Rosa, în octombrie a fost închiriată o altă fermă lîngă satul Abasolo condusă de Faustino Perez unde s-au continuat intens antrenamentele militare. Dezertarea la 21 noiembrie a doi oameni a determinat dizolvarea taberei și răspîndirea luptătorilor în mai multe hoteluri din orașul Victoria, pentru a fi protejați de un posibil denunț. În plus dezertarea a accelerat punerea în aplicare a planului de îmbarcare și astfel la 24 noiembrie 1956 grupurile desemnate pentru această acțiune s-au adunat în localitatea Tuxpan. La 25 noiembrie 1956 iahtul „Granma" avînd la bord 82 de persoane își începu periplu său spre coastele cubaneze. În Cuba organizarea rețelei de sprijin a

---

[6] A fost ucis în asaltul asupra palatului prezidențial la 13.03.57 (cf. Pedro Miret En el XV Aniversario del asalto al Palacio Presidencial y la acción de Radio Rebelde, La Habana, 13 p.)

www.dacoromanica.ro

debarcării a fost încredinţată militantei Celia Sanchez Manduley figură centrală a MR 26—7 din Manzanillo. În opoziţie forţele guvernamentale şi-au luat măsuri de precauţie, avioanele militare patrulînd în apele teritoriale încontinuu.

Traversarea Mării Caraibilor se produse fără incidente notabile deşi timpul era instabil.

Datorită unor defecţiuni tehnice cît şi supra încărcării navei traversarea s-a făcut cu întîrziere de două zile ceea ce a derutat forţele revoluţionare din interior care au declanşat la 30 noiembrie 1956 o puternică mişcare populară în Santiago de Cuba, deci cu două zile înainte de sosirea expediţiei în Cuba. Frămîntările sociale din Santiago de Cuba au atras după ele noi unităţi militare care au infestat zona.

Detaşamentul revoluţionar a fost împărţit înainte de debarcare în trei plutoane. Debarcarea a avut loc la 2 decembrie 1956 în locul numit Los Cayuelos în vecinătatea localităţii Niquero. Vestea debarcării a fost aflată curînd şi comunicată în capitală iar guvernul suspendă garanţiile constituţionale în provinciile Pinar del Rio, Las Villas, Camagüey şi Oriente.

O constantă în lupta revoluţionară a fost solidaritatea populaţiei civile, în special ţărani, cu componenţii Armatei Revoluţionare. Înaintarea detasamentelor spre est era presărată de dificultăţi datorate avioanelor care survolau zona pentru a-i depista şi mitralia pe insurgenţi. Trădarea unui ţăran localnic (executat apoi de revoluţionari în 1957) care divulgase armatei locul unde se găsea detaşamentul provoacă o gravă înfrîngere detaşamentului revoluţionar în lupta de la Alegria de Pio la 5 decembrie 1956. Starea de confuzie care cuprinsese grupul nu permise regruparea pe care o încercase Fidel.

Detaşamentul se dispersă în grupuri care au început să acţioneze independent avînd comun doar scopul de a ajunge în Sierra Maestra. În cuprinsul capitolului „De la Alegria de Pio hasta Purial de Vicana" se descriu acţiunile şi deznodămîntul fiecărui grup în parte. Mulţi dintre combatanţi au fost ucişi de armată sau luaţi prizonieri, alţii datorită ajutorului oferit de ţărani şi apoi de MR 26—7 au ajuns în capitală iar restul s-a polarizat în jurul lui Fidel la Purial de Vincana. Sprijinul acordat de ţărani era indispensabil revoluţionarilor a căror stare fizică precară se datora foametei, setei şi epuizării după marşuri prelungite. Dar printre localnici s-au găsit şi delatori care au produs moartea multora dintre luptători, între care Juan Manuel Marquéz asasinat de soldaţi la 15 decembrie 1956.

Autorităţile guvernamentale considerînd că grupul revoluţionar a fost lichidat a hotărît la 14 decembrie evacuarea treptată a armatei din Zonă. Acest lucru a fost folosit de supravieţuitorii grupului pentru a se concentra la Purial de Vicana. Primul grup ajuns aici, l ocul prestabilit pentru concentrare, era condus de Fidel; au urmat grupurile viitorilor comandanţi Raul Castro şi Juan Almcida. La sfîrşitul lunii decembrie Fidel putea conta pe 20 de revoluţionari reorganizaţi la Purial de Vicana. S-au reluat masiv legăturile cu MR 26—7 căreia i se solicită trimiterea de ziarişti în SierraMaestra pentru a se întîlni cu Fidel şi pentru a dezminţi propaganda insidioasă a guvernului care susţinea că Fidel fusese ucis.

După ce la 25 decembrie detaşamentul primi noi voluntari la 30 decembrie au pornit spre Sierra Maestra. La 17 ianuarie 1957 avu loc prima confruntare dintre forţele revoluţionare şi armata profesionistă a lui Batista, lupta de la La Plata, unde se găsea amplasat un port păzit de 11 soldaţi. Victoria revoluţionarilor a dovedit că forţele regulate pot fi învinse prin acţiuni de guerrilla şi evenimentul a stîrnit un larg ecou în întreaga ţară. Tratamentul uman aplicat soldaţilor răniţi de către revoluţionari (cărora li s-au lăsat medicamentele necesare, de care dispunea trupa lui Fidel) a fost una din cauzele triumfului final [7].

Ultimul capitol, epilog, sintetizează evenimentele mai marcante ale războiului revoluţionar: deschiderea a două fronturi în martie 1958, înfrîngerea ofensivei de vară a armatei regulate care a marcat dezagregarea acesteia şi victoriile de la sfîrşitul anului 1958 obţinute de Armata Revoluţionară. Situaţia militară determină pe Fidel să ordone de la Comandamentul General al Armatei Revoluţionare, situat semnificativ la La Plata, începerea ofensivei finale la 23 noiembrie 1958. Victoria categorică obţinută de Armata Revoluţionară în alianţă cu populaţia civilă, marcă începutul unei noi etape, mai complexe în istoria Cubei, aceea a edificării societăţii socialiste cubaneze.

Lucrarea deţine şi alte merite pe lîngă încărcătura informaţională inedită; cuprinde în extenso documente pînă atunci nepublicate; la pag. 129—173 sînt adăugate sub formă de facsimile o serie de documente de primă importanţă. Din nefericire fragmente din acestea sînt ilizibile, deci utilizarea lor este incompletă. Între aceste documente notăm: Manifestul nr. 1 al MR 26—7, Manifestul nr. 2 al MR 26—7, regulamentul de ordine internă pentru cascle tabere ale luptătorilor cubanezi în Mexic, declaraţiile lui Fidel la Procuratura Generală din Mexic (iulie 1956). Urmează o succintă cronologie a expediţiei în luna decembrie 1956 (p. 175), lista cu numele

[7] Ernesto Che Guevara, *Pasajes de la guerra revolucionaria*, La Habana, 1975, p. 36.

www.dacoromanica.ro

membrilor expediţiei grupaţi în funcţie de destinul fiecăruia şi o scurtă bibliografie (p. 178).

După cum se poate deduce din modul de prezentare al lucrării cartea „De Tuxpan a La Plata" este o producţie istoriografică cu un pronunţat caracter descriptiv. Cunoscîndu-se preocuparea frontului istoriografic mondial pentru lucrările de interpretare, problematice şi scrise în manieră apropiată, de pildă, de cea a lucrărilor istoricilor influenţaţi de Şcoala de la Annales, este posibil ca o astfel de carte să nu întrunească interesul unanim. Cu toate acestea valoarea lucrării prezentate aici este susţinută prin noutatea temei cît şi prin informaţiile inedite care pot fi folosite de specialişti ai istoriei Americii Latine.

Ovidiu Bozgan

* * * *Historici van de twintigste eeuw*, Utrecht—Antwerpen—Amsterdam, 1981, 404 p.

Recent apărut, volumul prezintă viaţa şi opera a 22 de istorici proeminenţi ai umanităţii care sînt consideraţi a fi ilustrat în mod deosebit istoriografia secolului al XX-lea, decedaţi sau încă în viaţă. Amintim printre aceştia pe Friedrich Meinecke, pe Henri Pirenne, pe Mihail Rostovtzeff şi pe Mihail Pokrovski, pe Paul Hazard, pe Arnold Toynbee, pe Fritz Fischer, pe Fernand Braudel şi pe Georges Duby. Autorii studiilor sînt istorici olandezi, iar volumul a apărut sub îngrijirea lui A. H. Huussen jr., E. H. Kossmann şi H. Renner.

Printre cei 22 de istorici onoraţi se numără şi marele istoric român Nicolae Iorga, căruia îi consacră un studiu (p. 82—93) profesorul Zdenek R. Dittrich de la Universitatea din Utrecht, cunoscut de altfel pentru repetata sa atenţie acordată problemelor istoriografice româneşti. Întocmirea studiului a dat prilej învăţatului olandez să sublinieze rolul deosebit pe care istoria l-a avut în apariţia conştiinţei naţionale moderne la români şi totodată să înfăţişeze problematica complexă cu care s-a găsit confruntată naţiunea română în cursul procesului ei de eliberare şi de făurire a statului unitar. De asemenea, el a evidenţiat însemnătatea scrierilor istoriografice în epoca de trezire naţională şi de constituire a statului naţional, ca şi ecoul lor în rîndurile naţiunii.

Biografia lui Nicolae Iorga este expusă sintetic, relevîndu-se succesele sale încă din tinereţe, studiile din ţară şi de peste hotare şi nefiind uitat nici faptul că la 16 ani N. Iorga a fost un cititor al *Capitalului* lui Karl Marx. Cititorului olandez i se dau şi cifre privind „uriaşa operă istoriografică" a lui Iorga şi i se semnalează varietatea preocupărilor istoricului român. Nu este neglijată nici activitatea politică a învăţatului român, creator al unui partid „naţionalist-democratic", luptător fervent pentru desăvîrşirea unităţii statale româneşti, prim-ministru pentru scurtă vreme la începutul celui de-al patrulea deceniu şi apoi, mai ales în ultima perioadă a vieţii, savant antifascist în timpul grelelor împrejurări prin care a trecut România în perioada de început a celui de-al doilea război mondial. Este menţionată uciderea la 27 noiembrie 1940 a marelui savant, tocmai în zilele în care începuse să lucreze la opera capitală a vieţii sale: *Istoriologia umană*.

Fiind adresat unui public larg, necunoscător în general a realităţilor româneşti, studiul profesorului Dittrich — care este însoţit şi de bibliografia principalelor lucrări în limbi străine ale lui N. Iorga — reprezintă un act de omagiu la adresa unui mare învăţat român, dar totodată şi un gest de prietenie faţă de poporul român, pentru care trebuie să mulţumim istoricului olandez.

Dan Berindei

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * „*Analele Universității București*, seria Istorie", an XXX, 1981 164 p.

Anunțarea rezultatelor investigației științifice, ale gîndirii comportate de natura demersului cunoașterii umane, a constituit, în grade și forme diferite însă, în fiecare epocă de constituire, acumulare și aplicare a științei una din îndeletnicirile cele mai folositoare, în etapa prezentă cu atît mai însemnată cu cît informarea însăși este tot mai organic implicată de întărirea competenței raționamentului cognitiv. Ca expresie a acestei împrejurări, în România, ca, dealtminteri, în cîmpul larg al istoriei universale, în decursul timpului și, în cadrul lui, tot mai des și mai adecvat, în etapele mai recente, s-au format și înmulțit organe publicistice de genul revistelor între care — în ceea ce privește evoluția din România numai pentru domeniul mai specializat al istoriei, cu aproape toate ramurile ei componente, au ființat de la prima publicație și pînă în prezent 138 de reviste, desigur în formate diferite, unele cu tematici generale, altele nu puține — locale, unele cu apariție intermitentă ori restrînsă în timp, alte le cu apariție îndelungată[1]. Dacă am încerca să facem o tipologie, însă cu aproximarea inevitabilă, fie și numai sub inspirația născută prin prima întîlnire cu titlul (dacă titlul este expresiv în această privință) aceste publicații sînt *anale, anuare, buletine, cercetări, file, magazine, materiale, reviste, studii*. Unele asemenea cuvinte-titlu, preluate prin tradiție istorică, bunăoară încă din antichitatea latină, nu mai exprimă strict forma și conținutul care au fost inițiale, cele actuale, sînt superioare momentelor de pornire; dacă ne restrîngem exemplificarea la termenul *anale* el, în unele situații, nu dă înțeles de simple procedări analistice, ci sub el sînt veritabile contribuții interpretative de istoriografie modernă, maturi. În această, dealtfel, așteptată postură găsesc a fi „Analele Universității București" — aici referirea este la seria de istorie, al cărui prim număr datează încă din 1951. Dealtfel ca *anale*, în sensul complinit ele fac parte din sfera organelor publicistice ale mai multor universități și alte institute de învățămînt superior, de cercetare, în care, drept expresie a multiplei activități de cercetare științifică, desfășurate, an de an, de cadrele școlii universitare sînt publicate rezultate valoroase ale acesteia, informații asupra literaturii de specialitate și, în general, asupra literaturii social-politice, relatări privind manifestări științifice pe plan intern și — mai ales în ultimul timp — și pe plan internațional.

Seria *Istorie* a „Analelor" Universității din capitală a ajuns la al 30-lea an de ființare, iar coincidența apariției lui cu sărbătorirea făuririi Partidului Comunist Român eveniment căruia îi si este dedicat îndeosebi prin primul grupaj de studii i-a întărit valoarea propriei aniversări, căci, indiscutabil, în cele trei decenii de existență, timp în care, în chip necesar, a comportat și prefaceri de organizare si de problematică, revista a adus notabile contribuții, după cum s-a observat în mai multe prilejuri, de exemplu, mai recent, în recenzia-prezentare, făcută de Gelu Apostol și Marian Stroia asupra numărului anterior (XXIX, 1980) și publicată în tomul 34, nr. 7 din 1891 al revistei de față: „Periodic de tradiție în viața științifică, «Analele Universității București» înmanunchează an de an cele mai valoroase contribuții științifice ale cadrelor didactice și cercetătorilor din cea mai mare universitate a țării"[2]. S-a marcat deja că volumele din ultimii ani — și, aș spune, cel din 1981 în mod mai evident — s-a prezentat într-o grafică îmbunătățită, atrăgătoare, avînd, în același timp, ținuta de sobrietate academică, au inclus o seamă de studii și comunicări transpuse în limbi de folosință internațională, ceea ce înlesnește schimburile cu publicații similare și, la rîndul nostru, informarea internațională asupra constatărilor științei universitare românești.

Apărut, sub îngrijirea unui comitet de redacție, aflat sub conducerea profesorului universitar Ștefan Ștefănescu, decanul facultății de istorie-filozofie, numărul din 1981 își

[1] A se vedea: *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

[2] „Revista de istorie" tomul 34, nr. 7, 1981, p. 1.391.

www.dacoromanica.ro

deschide sumarul printr-o vibrantă evocare, într-un text succint datorită caracterului aniversativ, a continuității de idcal și de luptă care a caracterizat Partidul Comunist Român în cei 60 de ani de la făurirea lui. „Gloriosul jubileu al partidului nostru ne prilejuiește, în celc ce urmează, evocarea istorici celor șase decenii, care, pe magistrala timpului, au condus Partidul Comunist Român la înfăptuirea unei opere de proporții, operă ce sc continuă azi cu succes în noua ci etapă de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism" (p. 3). Foarte bun specialist al temei, Gheorghe I. Ioniță nu a avut nevoie să povestească în amănunțime, ci prin implicarea sintetică și profund probatorie a cîtorva aprecieri de fond din documentele de partid, din cuvîntări ale secretarului general al partidului nostru comunist, tovarășul Nicolae Ceaușcscu, prin relatarea principalelor etape și fapte — literatura istorică fiind indicată, mai concret, în note subtextuale — a pus convingător și limpede în evidență însemnătatea istorică a partidului comunist, care, într-adevăr, *în fond* (p. 4) a continuat „activitatea desfășurată de partidul clasei muncitoare încă din 1893 — cînd au fost puse bazele sale" *(ibid.)* Revista a apărut înainte de 8 mai 1981, și întrucît problema *premiselor, antecedentelor,* a *rădăcinilor,* a *tradițiilor* partidului comunist este componentă devenită primordială în cercetarea științifică, politico-idcologică privind temeiul și rostul partidului comunist din unghiul de vedere al istorici de ansamblu să invocăm și aici imaginea amplu-cuprinzătoare pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu a construit-o în cuvîntarea festivă: „Partidul Comunist Român este moștenitorul și continuatorul celor mai înalte tradiții de luptă ale maselor populare pentru formarea poporului român, pentru dezvoltarea limbii și culturii proprii, pentru afirmarea națiunii române și a statului național — România". „Partidul Comunist Român își trage seva și vitalitatea din glorioasa istorie de milenii a poporului nostru, din toate evenimentele și luptele desfășurate de-a lungul vremurilor; el își afirmă hotărîrea de a asigura, în noile condiții istorice, dezvoltarea continuă, pe o nouă treaptă, a civilizației și vieții întregului nostru popor, de a-i făuri un viitor demn și liber, viitorul comunist"[3].

Sub același titlu de rubrică aniversativă — „60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român" — sînt publicate trei studii privind probleme primordiale ale istorici moderne, precum și contemporane, a României. În domeniul carc — dacă ne propunem să considerăm în termeni de mai mare rigurozitate rostul și rezultatele științei istorice — este încă nou, necxperimentat, și anume în domeniul istoriei epocii prezente, deci a epocii socialiste*, Vasile Budrigă aduce rezultate ale unei examinări riguroase prin mergerea la documente de primă mînă (care pentru temă sînt textele de legi), precum și la serii statistice, în studiul *Evoluția sistemului electoral din România în anii socialismului (1948—1980).* În general, tema participării, într-un grad sau altul, în raport cu o scamă de împrejurări și caracteristici ale perioadelor istorice, la activitatea de tip electoral, la adunări de tip parlamenar ca expresii ale exercitării unor însemnate componente ale puterii politice, este o temă importantă evidențiată și la congresc internaționale de istorie, științe politice, sociologice, și cuprinderea ei în mod și mai pregnant sub razele de preocupări ale științei istorice românești este de natură să aducă încă noi rezultate, iar dacă studierea se orientează spre etapa revoluției și construcției socialiste este astfel posibil odată în plus de a se releva — și comparativist — calitatea nouă a politicii electorale, dealtminteri pe linia de continuitate a unei tradiții pozitive din istoria anterioară modernă a României. Studiul pe marginea căruia am enunțat aceste considerații de cadru mai cuprinzător, studiu care este unul din primele care — și în paginile serici de *Istorie* a *Analelor* Universității — se ocupă în chip mai aparte de istoria societăți socialiste din România, remarcă încă din primele sale propoziții — iar faptele clasificate și analizate în paginile următoare, argumentează concludent — că „Legislația electorală, începînd cu primele alegeri de deputați în Marea Adunare Națională — de la 28 martie 1948 — și pînă în prezent, a cunoscut un permanent proces de perfecționare, în sensul adîncirii caracterului său democratic și al punerii în concordanță cu marile schimbări de ordin calitativ care au loc, în decursul anilor. în toate domeniile de activitate ale societății noastre socialiste — unde puterea de stat aparține pe deplin oamenilor muncii, în frunte cu clasa muncitoare și sub conducerea Partidului Comunist Român — și unde, prin crearea proprietății comune a întregului popor muncitor asupra mijloacelor de producție, s -a realizat democrația economică și socială, înlăturîndu-se, pentru totdeauna, baza oricărui fel de inegalitate și de îngrădire a participării efective a tuturor cetățenilor României socialiste,

[3] Nicolae Ceaușescu, *op. cit. supra; Scînteia,* L, nr. 12 040, 8 mai 1981, p. 1.

* O încercare teoretică în această privință, semnatarul acestor rînduri a făcut în cursurile sale și, mai aparte, dar mai succint, în comunicarea *Teorie și metodă în scrierea istoriei epocii socialiste* inclusă în *Analele Academiei „Ștefan Gheorghiu"*, XIII, 1980, pp. 198—203.

www.dacoromanica.ro

fără deosebire de naționalitate, la conducerea societății" (p. 11).

În același domeniu al istoriei contemporane, unde sînt de așteptat noi cercetări, noi specialiști, Ioan Bălgrădean în *The International Activity of the Union of the Romanian Communist Students' Associations (1957—1980)* aduce exemplificative fapte asupra activității internaționale a Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști din România, pe care o cunoaște și în urma muncii proprii din anii din urmă desfășurată ca activist al organizației tineretul universitar din București, și, totodată, în urma unei investigări nemijlocite a documentelor și a publicisticii aferente. Enunțurile pe care le propune încă de la început capătă, prin bogata relatare care urmează asupra evenimentelor, în succesiunea lor, caracterul necesar convingător, și astfel este susținută o asemenea apreciere generală, de principiu, purtată încă de prima frază: „În toate momentele semnificative care conduc la progres în istorie, tînăra generație a fost întotdeauna o importantă parte în dezvoltarea societății ..." („an important part in the development of the society") (p. 28), dar prezența tineretului nu a fost niciodată așa de dinamică cum este în zilele noastre.

Înfățișarea în termeni de mai adîncă veridicitate istorică a însuși rolului partidului comunist în viața internă social-politică a țării, adică în raport de caracteristicile regimului social-*politic* (am subliniat în mod special momentul *politic*) captate mai complex, mai nuanțat, este slujită de studiul, elaborat de Ioan Scurtu, *The Evolution of Romania's Constitutional Organisation during the Interwar Period*. În direcția în care a început în literatura istorică română din ultimul timp, pe baze științifice, a se afirma în mod mai concret, și cu un orizont mai larg, componentele democratice, atît cîte au fost și cum au fost în realitatea perioadei, componente puse mai demult în umbra laturilor reacționare, ceea ce nu ducea la realele posibilități de a se evidenția, în măsura necesară, rostul factorilor cr . tori de istorie pozitivă, studiul pune astfel în prim plan rolul procesualității istorice care a dus la desăvîrșirea statului național unitar, idee primordială: „Încheierea procesului de făurire a statului român național unitar, în 1918, a marcat perioada de trecere la un stadiu superior („a new superior stage"), în dezvoltarea patriei noastre, pe calea progresului social" (p. 39). Metoda este de a desprinde și sistematiza trăsăturile celor două Constituții, din martie 1923 și din februarie 1938, și fenomenele politico-constituționale dintre ele, felul cum s-au raportat la asemenea împrejurări forțele sociale politice; Constituția din martie 1923, precizează autorul, a stat la baza unui regim burghezo-democratic („on bourgeois-democratic regime") (p. 43), pînă în februarie 1938, cînd a fost instaurată dictatura regală. După o scurtă relatare asupra situației care a urmat după februarie 1938, apoi după septembrie 1940, cînd regimul antonescian, care, pentru un timp a cuprins guvernarea împreună cu legionarii, a suspendat chiar Constituția, așa de limitată, în ceea ce privește drepturile democratice, din februarie 1938, studiul se încheie prin a se arăta că „După 22 iunie 1941 aceste obiective" (ale luptei pentru eliberarea de sub dominația fascistă și reinstaurarea regimului constituțional, democratic) „au fost strîns legate de lupta pentru scoaterea României din războiul hitlerist, pentru redobîndirea independenței țării noastre. Această luptă a culminat cu insurecția armată realizată la 23 August 1944" (p. 46).

Preocupările pentru istoria universală, pentru contribuția altor popoare la progresul istoric general și solidaritatea poporului român cu mișcarea mondială de eliberare socială și națională, atenția sporită acordată filozofiei și metodologiei istoriei, conexiunii istoriei cu alte ramuri ale științelor contemporane sînt reprezentate în studiile, referatele și comunicările oferite de Lucian Boia, relatînd limpede în dimensiuni ample, despre *Historiens des „Annales"* (în acest număr: partea I); de Nicolae Isar cu utilele comentarii și documente indicînd felul cum situația economică și politică din țările române din sudul și estul Carpaților de la începutul secolului al XIX-lea s-a reflectat în însemnările contemporane făcute de ofițeri francezi: *Les Principautés Roumaines au début du XIXe siècle dans les récits des officiers Guilleminot et Thomassin;* de Mihail Guboglu în articolul evocativ, dar de riguroasă, densă, întemeiere faptică, *Moustapha Kemal Atatürk (1881—1938), illustre personnalité de l'histoire turque*, prilejuit de sărbătorirea în Turcia a centenarului nașterii marelui ei om politic *; de Ema Nastovici și Zorin Zamfir, prin studiul, mai restrîns dar bine documentat, în care s-a examinat incidentul de la Shangai, din ianuarie 1932, ca un moment al pericolului pentru pacea lumii, *Ein Moment der Gefahr für den Welt-*

* Cu același prilej despre Mustafa Kemal Atatürk, căruia încă de la sfîrșitul perioadei interbelice în România i-au fost prezentate viața și activitatea politică în cărți speciale, Nicolae Ciachir a adus în coloanele acestei reviste (tomul 34, nr. 6, 1981, pp. 1135—1847), noi *Informații din arhivele românești despre Mustafa Kemal Atatürk*.

www.dacoromanica.ro

rieden — Der Vorfall in Shangai, Januar 1932, și de Nathan Lupu, tratînd despre *România and the Italo-Ethiopian conflict*, temă despre care recent a tipărit o carte în care aduce noi și importante contribuții privind atitudinea României față de invazia Italiei fasciste în Etiopia.

Tocmai în sensul principal al preocupării *Analelor Universității București* de a informa asupra școlilor de filozofie și metodologie a istoriei, de a stimula și astfel contribuțiile teoretice interne, redau, prin ușoară prelucrare, cîteva fraze din partea introductivă a bogatei relatări făcută de Lucian Boia. Școala de la „Annales" s-a constituit în 1929, cînd, în jurul a doi profesori de la Universitatea din Strassbourg — Lucien Febvre (1878—1956) și Marc Bloch (1886—1944) —, a fost fondată revista „Annales d'histoire économique et sociale", devenită, după cîteva modificări a titlului său inițial, „Annales, Economies, Sociétés. Civilisations". Pînă la acest moment au mai fost însă tendințe, eforturi, realizări în intenția de a se depăși istoria strict evenimențială (l'histoire événimentielle). Geograful Vidal de la Blanche, sociologul Emile Durkeim, filozoful Henri Berr (protagonist al ideii sintezii în istorie, și care, în 1908, a fondat „Revue de la synthèse historique") contează printre precursori. Este bine că mai departe L. Boia, extinzînd tot mai mult cadrul, merge pînă la modalități din secolul al XIX-lea, o carte exemplificată fiind aceea a lui Louis Bourdeau, *L'histoire et les historiens, essai critique sur l'histoire considérée comme une science positive*, 1888, apoi chiar pînă la Condorcet și Voltaire, pe de altă parte fiind menționat și Michelet. Acolada peste timp, poate fi, totodată, sugeratoare pentru a se căuta și mai amplu pe plan universal antecedente și, poate nu fără rezultate, precedente de același fel, precum și contemporaneități (deși nu manifestate neapărat deliberat și sistematizat) în istoriografia română în care au fost năzuințe spre desemnarea mai integrală a mediului istoric al faptelor, de la Bălcescu, bunăoară pînă la Iorga mai ales. Desigur nu-i cuprind sub *conceptul:* școala „Analelor". Din opera lui Bălcescu amintesc doar primul paragraf al primului său studiu: „O istorie adevărată națională ne lipsește. Ea zace încă supt praful hronicilor și documentelor contimporane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape. Toți cîți s-au îndeletnicit în scrierea istoriei nu ne-a dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reprodus cu acurateță instituțiile soțiale, ideile, simtimentele, obiceiurile, comerțul și cultura intelectuală a vremurilor trecute"[4] *(Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum;* „(Propășirea), Foaie științifică și literară". Iași, anul I, nr. 19, 21 mai 1844). Din opera lui Nicolae Iorga citez, deocamdată, tot dintr-o primă contribuție, din prima lecție de deschidere la Universitatea din București, 1 noiembrie 1894. Aici, într-o imagine foarte cuprinzătoare asupra concepțiilor despre istorie, unde încearcă și o definiție proprie, tînărul istoric spune că, prin obiectul ei, istoria antică a fost *politică;* veacul de mijloc s-a ocupat, mai exclusiv încă, numai de evenimentele politice și militare, și Renașterea a continuat tradiția antică, analog. „Cel dintîi care îmbrățișează viața popoarelor cu privirea lui ageră, e iarăși Vico. În căutarea principiilor științei sale, el explorează toate terenurile călcate de activitatea omenească, se ocupă de viața politică, tot atît ca și de condițiile sociale, de concepțiile religioase, de condițiile economice și artistice. Perioadele sale sînt caracterizate cu deosebiri în *natura, obiceiurile, drepturile naturale, guvernele, limbile, caracterul, jurisprudența, autoritatea, rațiunile popoarelor.* Puțin timp după dînsul, mișcarea libertară și democratică a secolului al optsprezecelea face cauză comună cu masele nedreptățite de istoria timpului, combate « despotismul » și prin subordonarea ramurii politice a istorici, care se ocupă cu « despoții » și « tiranii » celorlalte. Cartea capitală în această privință este: *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII*, precedată de o introducere asupra « filosofiei istorici », care se ocupă de popoarele antice. Autorul e Voltaire. În realitate e tot o istorie politică, agrementată de considerații generale, dar important este stabilirea principiului că istoria e chemată a se ocupa cu « spiritul, moravurile, obiceiurile națiilor principale răzimate *(numai* răzimate) pe faptele pe care nu e permis a le ignora »"[5].

Din cele 164 de pagini un spațiu corespunzător a fost pus la dispoziția unor informări și comentarii de tip bibliografic, mai multe grupate sub una din temele actuale, de mare rezonanță, cum este demografia istorică,

---

[4] N. Bălcescu, *Opere*, I, *Scrieri istorice, politice și economice. 1844 — 1847. Texte, note, materiale*. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane. Cu reproduceri după manuscrisul și stampe. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, p. 45.

[5] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*. Ediția III-a, București, 1944, pp. 22—23; N. Iorga face nota: p. 327.

www.dacoromanica.ro

altele descriind aparte conținutul mai multor cărți și reviste românești ori din alte țări, citeva dintre acestea avînd un însemnat rol în studierea a noi componente ale teoriei și metodologiei istoriei. Deoarece tema privind demografia istorică străbate mai multe din notele bibliografice să menționăm că această direcție de studiu și cercetare a început, mai de mult, să ia intensificare și în țara noastră, după cunoștința mea cu realizări mai proeminente la Cluj-Napoca (academicianul Ștefan Pascu) sau la București (profesorul Ștefan Ștefănescu), precum și în alte centre universitar-academice; s-au oferit contribuții și pe plan internațional, bunăoară cu prilejul Congresului mondial de științe istorice, București, 1980; ca expresie a unei asemenea creșteri a preocupărilor, nu de mult, în ziua de 15 octombrie 1981 la facultatea de istorie-filozofie a Universității din București a fost inaugurat laboratorul de demografie istorică. Prin urmare, numărul XXX, Seria *Istorie*, al „Analelor Universității București", prin chiar texte succinte se înscrie în primordiale problematici de actualitate.

În acest număr al „Analelor" mai găsim informații, realizate fie și numai prin liste de titluri, asupra celor 140 de cărți, studii, articole, culegeri de documente, comunicări și note științifice publicate, în cursul anului 1980, de membrii catedrelor de Istoria României și de Istoria Universală, precum și despre cele 12 teze pentru obținerea titlului de doctor în istorie susținute în același an la facultatea de istorie și filozofie a Universității din București.

Constantin Mocanu

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscriscle, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — Iași
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, **Premise economice ale formării statului național unitar român**, 1979, 322 p., 27 lei.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1979, 390 p., 51 lei.

ION BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani**, I, Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 162 p., 28 lei.

* * * **Documente privind revoluția de la 1848 în țările române**, C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

ION I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul Roman**, 1980, 115 p., 8,75 lei.

MIRCEA MUȘAT, **Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român**, 1980, 158 p., 11 lei.

MUSTAFA A. MEHMET, **Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX**, 1980, 444 p., 37 lei.

ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, **Calendarul de la Sarmisegetusa Regia**, 1980, 191 p., 11 lei.

VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.

* * * **Nouvelles études d'histoire**, VI/1 + VI/2, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei

* * * **Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, Documente externe**, 1980, 496 p., 32 lei.

* * * **Inscripțiile Daciei Romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.

* * * **Inscripțiile din Scythia Minor**, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 224 p., 36 lei.

VALENTIN AL. GEORGESCU, **Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea**, 1980, 296 p., 22,50 lei.

VENIAMIN CIOBANU, **Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848**, 1980, 239 p., 11,50 lei.

MARIA HOLBAN, **Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV**, 1981, 310 p., 21,50 lei.

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, **Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948**, 1981, 342 p., 12 lei.

OLGA CIGANCI, **Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746**, 1981, 208 p., 12 lei.

RM ISSN CO — 3870

www.dacoromanica.ro

I. P. Informația c. 1815

44 856

Lei 10